

MÓDÙ 1: ÌFÁÁRÀ GBOGBOGBÒÒ

Ìpín 1: Kín ni Lítírèsò Alohùn Yorùbá Jé?

Àkóónú

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà Àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Ìtumò Lítírèsò Gégé bí Eyo Òrò
- 4.2 Àrìyànjiyàn Lórí Ilò Lítírèsò Alohùn bí Èdè Ìperí
- 4.3 Lítírèsò Alohùn Yorùbá Gégé bí Lítírèsò Adáyéba, Ajemáwùjò, tó Wà fún Gbogbogbòò
- 4.4 Àfiwé lítírèsò Alohùn àti Àpilèkò
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣé Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáárà

Àwọn òyìnbó láti Yúróòpù tí wọn kókó ní àjòṣepò pèlú Áfíríkà kò gbà ní ìbèrè pèpè pé àwọn èniyàn dúdú ní lítírèsò, èrò ijìnlẹ̀, èsìn àti àwọn ìmò ijìnlẹ̀ miíràn. Sùgbón àwọn omọ bíbí ilẹ̀ Áfíríkà ti wọn kàwé ti ṣe iṣe takuntaku láti fi hàn pé eléyí kò rí bẹ̀. Lára èso oríṣíríṣí iṣe tí wọn ti ṣe ni ó fi eṣe rẹ̀ múlẹ̀ danindain pé kò sí bí igúnngún ṣe se orí tí inàkí kò ṣe. Ohun tí ó wá hàn gbangba ni wí pé gbogbo èdè àti àṣà ni ó ní lítírèsò tirẹ̀. Ànfàní idàgbàsókè tí àwọn èdè kan ní, tí ó jẹ̀ pé wọn ti ní àkòṣílẹ̀ fún oḍún pípe tí àwọn kan kò sì ní irú ànfàní bẹ̀ ni ó ṣe atọ̀nà fún irú irònú àwọn ará Yúróòpù tí a mẹnù bà yẹn. Ní tiwọn, lítírèsò àpilèkò nìkan ni wọn kà sí lítírèsò. Níwọn ìgbà tí ó jẹ̀ pé èdè síso ṣàgbà kíkò sílẹ̀, inú èdè síso ni oríṣun lítírèsò àṣà kan máa n wà. Ohùn ẹ̀nu sì ni a fi máa n ṣàgbékalẹ̀ irú lítírèsò bẹ̀ ní ìbèrè pèpè. Bí lítírèsò Yorùbá nàa sì ti jẹ̀ nìyẹn. Lára àwọn àgbà onímò lítírèsò Yorùbá tí wọn ti ṣe iṣe takuntakun kan tàbí òmíràn nípa lítírèsò alohùn Yorùbá, tí a ó sì bá padé nínu idánilékòó yí ni Adébóyè Babalolá, Ayò Bámgbóṣe, Oládélé Awóbùluyì, Wándé Abímbólá, Olátúndé Olátúnjì, Akínwùmí Ìṣòlá, Afolábí Olábímtan, Olúwolé Olúkòjù, Olúdàre Olájubù, Olúgbóyèga Àlàbá, Oyin Ògúnbà, Joel Adédèjì, Omótáyò Olútóyè, Bádé Àjùwò, Babátúndé Ògúnpòlù, Túnjì Òpádòtun, Bádé Àjàyí, Délé Orímóògúnjẹ̀, Mákánjúolá Ilésanmí, Láidè Sheba àti Adédòtun Ògúndèjì, Adèṣolá Olátéjú, Ayò Òpèfèyítimí, Ṣolá Ajíbádé, Bòdé Agbájé, Sulaiman Rájí, Ayòolá Aránsí, Ayò Fásèhùn abbl. Àwọn wònyí àti akin eṣe wọn miíràn ti fi eṣe rẹ̀ múlẹ̀ pé Yorùbá ní lítírèsò, ṣaájú kí àṣà ìmò-òṅ-kò-mò-òṅ-kà tó dé. Lítírèsò alohùn tí a tún mò sí ‘àtenuḍenu’ sì ni lítírèsò nàa.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin idánilékòó ipín kìn-ín-ní yí, o ó ti lè ṣàlàyé ohun tí lítírèsò alohùn jẹ̀. O ó ti lè sọrò nípa àwọn àrìyànjiyàn tí ó wá lórí ilò lítírèsò alohùn gégé bí orúkò tàbí èdè ìperí àti díẹ̀ nínu àwọn orúkò miíràn tí àwọn kan dá lábàá kí á máa pè é. O ó sì lè ṣe àlàyé lórí bí

lítírẹ̀sọ̀ alohùn Yorùbá ẹ̀ jẹ́ àdáyẹ́bá àti ti gbogbogbòdò tàbí mùtùmùwà. O òdò tún ti lẹ̀ sọ̀ díẹ̀ lára àwọn ìjọra àti iyàtò tó wà láàrin lítírẹ̀sọ̀ alohùn àti lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ. Eyí ni yóò ràn ó lówọ̀ nínú akitiyan ìṣedámọ̀ lítírẹ̀sọ̀ alohùn dáadaa.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

1. Ní ẹ̀sókí, kín ni Lítírẹ̀sọ̀ alohùn Yorùbá?
2. Dárúkọ̀ àwọn onímọ̀ Yorùbá mǎrùn-ún tí wọn ti ẹ̀ṣẹ́ lórí lítírẹ̀sọ̀ alohùn Yorùbá.
3. Àwọn wo ni kò gbà pé ó tònà láti máa sọ̀ ọ̀rọ̀ lítírẹ̀sọ̀ alohùn, kín sì ni ìdí tí wọn kò fi gbà bẹ̀ẹ̀?

4.0 Ìdánilẹ̀kọ̀

4.1 Ìtumọ̀ Lítírẹ̀sọ̀ Gégé bí Ẹ̀yọ̀ Ọ̀rọ̀

Kò sí àní-àní wí pé láti inú èdè Gẹ̀ẹ̀sì ni a ti yá lítírẹ̀sọ̀ gégé bí ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀ wọ̀ inú èdè Yorùbá. Láti inú èdè Látìn, tí ó jẹ́ èdè Gẹ̀ẹ̀sì ti ẹ̀ sù ni ọ̀rọ̀ náà ti wọ̀ inú èdè Gẹ̀ẹ̀sì gan-an alára ní bí i sẹ̀ntíúrí kẹ̀rínlá. Láti inú *literatura/ litteratura* (èyí tí a kọ̀ sílẹ̀), tí ó jẹ́ jáde láti inú *littera* (lẹ̀tà – letter) (www.scribd.com, Ìlẹ́sanmí 2004) ni ìpilẹ̀ ọ̀rọ̀ yìí. Gégé bí ó ti jẹ́ yọ̀ yìí, ìtumọ̀ ìpilẹ̀ fún lítírẹ̀sọ̀ ni ‘àkọ̀sílẹ̀.’ Èyí ni pé, gbogbo ohun tí a bá kọ̀ sórí ìwé tàbí tí a tẹ̀ jáde nínú ìwé ni lítírẹ̀sọ̀ tùmọ̀ sí láti ìbèrẹ̀ pẹ̀pẹ̀. Títí di àkókò yìí, ìtumọ̀ náà sì n jẹ́ mí múlò nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì nítorí wí pé gbogbo àwọn àkọ̀sílẹ̀ tí ó bá jẹ́ mọ̀ ìmọ̀ tàbí ẹ̀kọ̀ kan ni wọn máa n pè ní lítírẹ̀sọ̀ ẹ̀kọ̀ tàbí ìmọ̀ náà. Ìdí nìyẹn, nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì, tí a fi lẹ̀ sọ̀rọ̀ *Religious literature* (lítírẹ̀sọ̀ ìmọ̀ Ẹ̀sìn), *Mathematical literature* (lítírẹ̀sọ̀ ìmọ̀ Mátimátíkì), , *Historical literature* (lítírẹ̀sọ̀ ìmọ̀ ìtàn ìṣẹ̀lẹ̀ gidi), *Political literature* (lítírẹ̀sọ̀ ìmọ̀ Ìṣẹ̀lú) àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Sùgbọ̀n lóde òní, ìtumọ̀ lítírẹ̀sọ̀ gégé bí ẹ̀ṣẹ̀ ọ̀nà tí a fi èdè gbé kalẹ̀ ti di àkànlò àmúlò èdè láàyè ara rẹ̀. Ìtumọ̀ àkànlò yìí kò fúnka mọ̀ ọ̀rọ̀ kíkọ̀ sílẹ̀ nìkan gégé bí lítírẹ̀sọ̀. Ó fi àyè sílẹ̀ fún kíkà àmúlò èdè sí sọ̀ lẹ̀nu kún lítírẹ̀sọ̀. Ìdí nìyí tí ó fi jẹ́ pé bí a ti lẹ̀ sọ̀rọ̀ lítírẹ̀sọ̀ àpilẹ̀kọ̀ náà ni a lẹ̀ sọ̀rọ̀ ti alohùn tàbí àpilẹ̀sọ̀.

4.2 Àríyànjiyàn Lórí Ìlò Lítírẹ̀sọ̀ Alohùn Bí Èdè Ẹ̀perí

Nítorí ìtumọ̀ ìpilẹ̀ tí lítírẹ̀sọ̀ ní yìí ni àwọn onímọ̀ kan, pàápàá àwọn tí wọn jẹ́ ọ̀mọ̀ ilẹ̀ Yúróòpù àti àwọn ọ̀mọ̀ ilẹ̀ Afíríkà kòòkan tí wọn fara mọ̀ èrò wọn, kò ẹ̀ gbà wí pé ó tònà láti máa sọ̀ ọ̀rọ̀ lítírẹ̀sọ̀ alohùn. Ní èrò tiwọn, bí ẹ̀ni n sọ̀ ojú ọ̀rọ̀ àti òdì ọ̀rọ̀ kan náà papò lẹ̀ẹ̀kan náà ni èyí já sí. Pọ̀n-ọ̀n-na nílá sì ni ó jọ̀ lójú wọn (Ìlẹ́sanmí 2004). Sùgbọ̀n gégé bí a ti sọ̀ àti bí ó ẹ̀ jẹ́yọ̀ nínú àlàyẹ̀ tí a ti ẹ̀ lókè, ìtumọ̀ ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀ kan a máa yí padà lẹ̀yìn ojó pípẹ̀; tí ó jẹ́ pé àmúlò rẹ̀ yóò yàtò sí bí ó ẹ̀ wà nìgbà kan rí. Ohun tí ó ẹ̀lẹ̀ ni pé *literature* nínú èdè Gẹ̀ẹ̀sì gan-an ti ní ìtumọ̀ méjì bá yìí. Gégé bí àlàyẹ̀ tí a ti ẹ̀, ìtumọ̀ àkókò ni ti àkọ̀sílẹ̀ láti inú èdè Látìn, tí Gẹ̀ẹ̀sì ti jẹ́ jáde, ikeji sì ni ẹ̀ṣẹ̀ ọ̀nà èdè. Ìtumọ̀ kejì yìí ni ó fi àyè sílẹ̀ fún wa láti sọ̀rọ̀ lítírẹ̀sọ̀ alohùn gégé bí àlàyẹ̀ wa ìṣaájú. (wo Kenneth Rexroth, *Literature*, nínú Britannica Online Encyclopedia britannica.com) Àwọn onímọ̀ kan ti dá bábá pé kí á yàgò pátápátá fún àmúlò àwọn ọ̀rọ̀ onípọ̀n-ọ̀n-na yìí. Díẹ̀ lára àbá tí àwọn onímọ̀ wọ̀nyí ti dá kí á máa ló dípò lítírẹ̀sọ̀ alohùn ni ọ̀rẹ̀sọ̀ (*orature*), ọ̀rálíṣọ̀ (*oraliture*), ọ̀nà ohùn ẹ̀nu (*verbal/oral art*). fókìlọ̀ (folklore/ folkart), ọ̀nà mùtùmùwà/ gbogbogbòdò

(popular art), ìṣeré (performance) abbl. (Wo Finnegan,1970 àti Ilésanmí (2004) fún àlàyé síwájú sí i lórí oríṣíríṣí orúkọ mìíràn tí àwọn onímò ti lò dípò lítèrèsò alohùn).

Ìsúnkì *oral* àti *literature* ni *orature* (órésò) àti oraliture (oralíṣò). Kò sí iyàtò nínú ìtumò àkànpò àwọn òrò méjèjì nàà léyìn ìsúnkì àti ṣaájú ìsúnkì. Ìdúnnumò jíjé ọ̀nà ni àmúlò ọ̀nà ẹ̀nu fòtẹ́ lé. Ìtumò fókìlò ní tirẹ́ n fòtẹ́ lé e wí pé àwọn ọ̀nà nàà jẹ́ ti abínibí àwọn ènìyàn ibílẹ́ kan. Ohun kan tí a tún kíyèsí ni pé kì í ṣe ọ̀nà ohùn nìkan ni a máa n lo fókìlò fún. Gbogbo ohun tí ó jẹ́ mó àṣà àti ìṣe àwọn ènìyàn ibílẹ́ kan ni ìtumò rẹ́ kó sínu fún ọ̀pòlọ̀pò onímò, pàápàá ti àwùjọ àwọn ènìyàn tí kò ní ìmò-ònkọ-mò-ònkà. Sùgbón àwọn kòòkan a máa lò ó fún ọ̀nà ohùn/ẹ̀nu nìkan (Finnegan, 1970). Ìtumò abénú kan wà tí fókìlò dàbí ẹ̀ni tún ní bí a ti pe àkíyèsí sí. Èyí ni ti ipààlà láàrin àwọn tí wọn gbà pé àwọn lítíréṣò tiwọn ni ó dára jù àti àwọn èyà ibílẹ́ tí tiwọn kò dára tó. Ìtumò idéyèsí kan nàà yíí tí ó ti wà láti ibèrẹ́ pèpè nàà ni ó sì n n fara hàn nínú àmúlò fókìlò àti òrò ipé́rì mìíràn bíi *ethnopoetics* àti *ethnic literature*. Lóótó ni pé lítíréṣò alohùn jẹ́ ọ̀nà mùtúmùwà tàbí gbogbogbòdò ní àwùjọ sùgbón àwọn ohun èlò àti ọ̀nà ibánisòrò òdè òní, lákòókò bágbàmu yíí, ti mú kí jíjé ti gbogbogbòdò kẹ̀nú ju ti ibánisòrò olojúkọ́jú lọ. Níwọn ìgbà tí àwọn lítíréṣò alohùn wònyí nàà ti di mí múlò lórí àwọn ẹ̀rọ ibánisòrò òdè òní nàà, a lérò pé ìṣàmúlò orúkọ yíí nàà wúlò. Ìṣeré (performance) tí àwọn kan sì pe àwọn ọ̀nà ẹ̀nu wònyí nàà kò burú nítorí ṣíṣe ni gbogbo wọn níwọn ìgbà tí wọn ti jẹ́ àpilèsò, tí wọn kì í ṣe àpilèkọ.

Nínú kòòsì yíí, èdè ipé́rì tí àwa yàn láàyò ni lítíréṣò alohùn (oral literature). Yàtò sí àwọn idí tí a ti fèsè wọn múlẹ́, idí tí a fi yàn án láàyò ni pé a fẹ́ kí ó yéni yékéyéké wí pé ọ̀nà ohùn ẹ̀nu Yorùbá àti ti ilẹ́ Afíríkà yòókù lápapò lè figagbága pèlú lítíréṣò níbikíbí lágbàáyé.

4.3 Lítíréṣò Alohùn Yorùbá Gégé bíi Lítíréṣò Àdáyéba, Ajemáwùjọ, tó wà fún Gbogbogbòdò

Pàtàkì ni àṣà ìmò-ònkọ-mò-ònkà nínú oríṣíríṣí àwọn àṣà àtòhúnrínwá tí wọn bá ẹ̀sìn Mùsùlùmí àti ti Omolẹ́yìn Jèsù wá sòdò àwa Yorùbá. Àṣà yí ni ó ní í ṣe pèlú lítíréṣò ní ibámu pèlú ojúwòye àwọn àtòhúnrínwá nàà. Àimò-ònkọ-mò-ònkà àwọn iran Yorùbá àti ilẹ́ Afíríkà lápapò ni ó jẹ́ kí lára àwọn àtòhúnrínwá nàà lérò pé a kò ní lítíréṣò, àròjinlẹ́, ìmò itàn ìṣẹ̀lẹ́ gidì abbl. Irú ojúwòye yíí kù káàtò tó Ìṣowókòwé ti Lárúbáwá tí a tún mò sí Áájámí ni àwọn àgbà àfáà Mùsùlùmi ti kòkò fi n kọ èdè Yorùbá ṣaájú kí àwọn ajíyìnre omolẹ́yìn Jèsù àti ijọba Gèèsì tó tún kó ìṣowókòwé ti ilàà Ródmù dé tí wọn sì fi n kọ Yorùbá bakan nàà. Sùgbón kí àgbàdo tó ó dáyé, ó níhun tí adìe kúkú n jẹ́. Ṣaájú fifi àṣà ìmò-ònkọ-mò-ònkà ní ilàà ìṣowókòwé méjèjì yíí kọ èdè Yorùbá ni àwọn babańlá iran Yorùbá ti ní àwọn ọ̀nà ẹ̀nu àti ìṣeré lóríṣíríṣí, tí wọn fi n gbé èrò ijìnlẹ́ kalẹ́ tí wọn fi n dára wọn lára ya, tí wọn sì fi n sàmì àwọn ìṣẹ̀lẹ́ pàtàkìpàtàkì ní ìgbésí ayé wọn. Idí nìyí tí a fi rí i gégé bíi lítíréṣò àbáláyé. Iyẹn ni pé àwọn lítíré ṣò àpilèsò ti wà ṣaájú àṣà ìmò-ònkọ-mò-ònkà. Ohun tí èyí tùmò sí ni pé láti ìgbà ibèrẹ́ pèpè àwọn baba ńlá wa (ní bíi àárín 2000 sí 1000 ṣaájú ikú Olúwa wa), bóyá ṣaájú kí Odùdùwà tilẹ́ tó didelẹ́ tàbí kí ó tó dé sàarin àwọn Yorùbá (ní bíi 1000 Léyìn ikú Olúwa wa (Wo Àtandá 2007, fún àwọn deètì

yí) ni púpò nínú àwọn ọ̀nà ẹ̀nu àti ìṣeré wọn ti wà. Níwọ̀n ìgbà tí ó jẹ́ pé ara àṣà ni lítírẹ̀ṣọ̀ wà, tí ó sì jẹ́ pé dídàgbà ni àṣà tí kò bá ní í kú máa ń dàgbà sí i, lítírẹ̀ṣọ̀ náà gbódò máa bá àṣà dàgbà ni. Ohun tí èyí ń tóká sí ni pé, a kò lè ṣàírí lára àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn náà tí ó dídèlẹ̀ ní àkókò kan tàbí òmíràn ní pátó. A sọ eléyí láti fi ẹ̀sẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ pé àwọn Yorùbá ni olùṣedá àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ náà, àwọn Yorùbá sì ni olùgbọ̀ tàbí aṣàmúlò rẹ̀ àkókò, bẹ̀ẹ̀ ni kò sí àní-ání wí pé lórí àṣà àti ìrírí lánwùjọ̀ Yorùbá ni wọn gbé àwọn ọ̀nà ohùn àti tìṣeré wọn kà, tàbí tí wọ̀ dá lé.

Ohun kan tí a gbódò tún mẹnù bà ni pé lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn Yorùbá, gégé bí lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn yòókù ní àgbáyé, kì í ṣe ti àwọn ọ̀lọ́lá tàbí bọ̀ròkinní nìkan. Bí ọ̀pọ̀ àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn Yorùbá ti wà fun àwọn ọ̀lọ́lá tàbí bọ̀ròkinní náà ni wọn wà fún m̀kúnù. Gbogbo ènìyàn lánwùjọ̀ ló lè ṣe àmúlò èyí tí ó bá tọ̀ sí wọn. Gégé bí a ọ̀dò ti máa rí i nínú idánìlẹ̀kọ̀ yí, ó ṣe é ṣe kí irufé lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn kan jẹ́ mọ̀ obinrin ju ọ̀kúnrin lọ, tàbí kí òmíràn jẹ́ mọ̀ ọ̀mọ̀dé ju àgbà lọ. A sì le rí èyí tí ó pa tọ̀mọ̀détàgbà, tọ̀kúnrintobinrin pọ̀. Ìdí tí èyí fi rí bẹ̀ẹ̀ ni pé lítírẹ̀ṣọ̀ tí ó jẹ́ mọ̀ ìgbésí ènìyàn lánwùjọ̀ típétípé ni. A máa ń bá a pàdé nínú oríṣìrìṣìí ìṣe lánwùjọ̀ gégé bí ẹ̀sìn, ìṣèlú, òwò àṣejèrè, ìṣe ọ̀wọ̀, orò síṣe, idárayá àti ayeyẹ̀, èkọ̀ abbl.

4.4 Àfiwé Lítírẹ̀ṣọ̀ Alohùn àti Àpilẹ̀kọ̀

Láti jẹ́ kí síṣe idámò lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn rọ̀rùn ni a ṣe fẹ́ fi wé tàpilẹ̀kọ̀ ní ìhín. A ó kókó sọ̀rò nípa ìjọ̀ra wọn ná, kí á tó sọ̀rò àìjọ̀ra wọn.

Ìjọ̀ra:

- Ohun àkókò tí ó pa àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn àti tàpilẹ̀kọ̀ Yorùbá pọ̀ ni pé àwọn ọ̀mọ̀ bíbí ilẹ̀ Yorùbá ni olùṣedá méjèèjì,
- Ọ̀rò nípa ìrírí lánwùjọ̀ Yorùbá sì ni kókó ọ̀rò àkóónú àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ méjèèjì. Èdè Yorùbá kan náà ni àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ méjèèjì sì máa ń ṣàmúlò.
- Àwọn àbúdá ẹ̀wà èdè Yorùbá kan náà ni àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ méjèèjì máa ń mú ló. Lára àwọn ọ̀nà èdè (*figures of speech*) tí ó ń fara hàn nínú lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn àti tàpilẹ̀kọ̀ ni àfiwe tààrà àti telélẹ̀, ifohunpèyàn, àfidipò, ọ̀rò àpésọ̀, èdà ọ̀rò, ègò, iyánrò féré, àṣòdùn, ifòròdàrà, àkàwé abbl. Lára àwọn ọ̀nà ìrò (*figures of sound*) tí àwọn méjèèjì máa ń lò ni ìròsínròóje/idíófòònú firòsínròóje, idíófòònú firòmòrísí, àwítúnwí fáwèlì, àwítúnwí kónsónàntì, ìfiró-ohùn-takóra, ìfiró-ohùn-gbera abbl.
- Bákan náà ni oríṣìrìṣìí àwọn ọ̀nà ìṣowólò èdè (*stylistic features*) bí ìbádógbagbólóhùn, àjùmòrìn ọ̀rò tàbí ifòrògbe-ọ̀rò, àwítúnwí ẹ̀yọ̀ ọ̀rò, àwítúnwí odindì gbólóhùn, àwítúnwí aláakùdégbólóhùn abbl.

Àìjọ̀ra:

- Ìyàtò pàtàkì tí ó pààlà gbòógì sààrin àwọn oríṣìí lítírẹ̀ṣọ̀ méjèèjì ni ti pé ilànà gbígbé jáde pèlú ohùn ẹ̀nu ni a fi ṣedá lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn, ṣùgbón ti kíkọ̀ sílẹ̀ sínú ìwé ni a fi ṣedá lítírẹ̀ṣọ̀ àpilẹ̀kọ̀. Ìdí nìyí tí a fi pé é ní àpilẹ̀kọ̀ tí a sì tún lè pé lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn, tí a fi ohùn ẹ̀nu gbe kalẹ̀ láti ìpilẹ̀ ní àpilẹ̀ṣọ̀. Ohùn ẹ̀nu tàbí ọ̀rò síṣọ̀ ni wọn fi ṣedá lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn, ohùn náà ni wọn máa fi ń gbé e kalẹ̀ lójú agbo eré tabí ibi ìṣeré, bákàn náà ló jẹ́ pé ohùn ẹ̀nu náà ni à ń lò láti fi ìmò-òṣe rẹ̀ kóni. Nípasè ohùn ẹ̀nu ni lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn tún máa fi ń tàn káakiri láti agbègbè kan dé èkejì tí

wọn sì máa n fí lé ìran tí ǹ bọ̀ lówó. Ìdí nìyí tí a fí ǹ pè é ní lítírésò àtẹ̀nudẹ̀nu ọ̀aájú kí a tó fẹ̀nu kò sí lítírésò alohùn gégé bí èdè iperí. Lórí ìyàtò yí ni púpọ̀ àwọn ìyàtò yòókù rọ̀ mọ̀.

- Inú iwé tí a kọ lítírésò àpilẹ̀kọ sí ni ibùdó àkókó rẹ̀. Bí a bá gbé e kalẹ̀ níbi ìseré, ibùdó rẹ̀ onípò-kejì ni ibi ìseré tí a ti gbé e kalẹ̀ yẹn yòò jẹ̀. Níwọn ìgbà tí ó jẹ̀ pé àpilẹ̀sọ̀ ni lítírésò alohùn, ojú agbo eré, tí ó jẹ̀ ibi ìseré rẹ̀ náà ni ibùdó rẹ̀ àkókó. Bí a bá wá ẹ̀ ìdàkọ̀ lítírésò alohùn sínú iwé, èyí kò sọ̀ ọ̀ di àpilẹ̀kọ̀, lítírésò alohùn tí a dà kọ̀ ni iye, tàbí kí á kúkú sọ̀ pé lítírésò àdàkọ̀. Ibùdó onípòkejì ni inú iwé tí a da lítírésò alohùn kọ̀ sí yóó wá jẹ̀ fún un nígbà náà.
- Àkókò ìṣẹ̀dá (*composition*) àti ìseré (*performance*) lè papọ̀ nínú lítírésò alohùn. Iye ni pé lójú agbo eré níbi tí onílítírésò alohùn (b. a. apohùn/ àpàlọ/ aṣesínjẹ̀ tàbí òṣèrè) ti ǹ ẹ̀ ìgbékalẹ̀ ìṣẹ̀ ọ̀nà rẹ̀, ó lè ṣẹ̀dá ǹnkan tuntun tí kò sí nínú ọ̀nà rẹ̀ tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀. Kì í kàn ẹ̀ pé àkòsọ̀rí ohun tí ó ti kọ̀ ni ó ǹ gbé kalẹ̀. Àkókò ìṣẹ̀dá àti ìseré kì í papọ̀ rára rára nínú lítírésò àpilẹ̀kọ̀ ní tirẹ̀. Lẹ̀yìn ti ònkọ̀wé bá kọ̀wé tán ni a tó lè kà á, ní àkàgbádùn tàbí kí á ẹ̀ é lórí ìtágé tí ó bá jẹ̀ eré onítàn àpilẹ̀kọ̀. Mo fẹ̀ kí á kíyèsí i ní ihín wí pé àkókò ìseré ni kíkà ìtàn àrosọ̀ àti ewi já sí. Ṣíṣe ètò àyọkà àwọn iwé ìtàn àròsọ̀ ní orí rediò ló wá jẹ̀ kí èyí hàn ketekete lóde òní.
- Nítorí kíkọ̀ sílẹ̀ tí a kọ̀ lítírésò àpilẹ̀kọ̀ sílẹ̀ láti ilẹ̀ wá, a máa ǹ sábaa mọ̀ olùṣẹ̀dá rẹ̀. Olùṣẹ̀dá yòò ti kọ̀ orúkọ̀ ara rẹ̀ sí ara iwé lítírésò náà. A kì í sábaa mọ̀ olùṣẹ̀dá lítírésò alohùn nítorí àpilẹ̀sọ̀ tí ó jẹ̀. Èyí ni ó jẹ̀ kí ó dàbí ẹ̀ni pé lítírésò alohùn kò ní olùṣẹ̀dá kan pátó, pé àwùjọ̀ ni ó ni in. Lílò fún ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀dún ní í máa mú kí á gbàgbé ẹ̀ni tí ó kọ̀kọ̀ gbé e kalẹ̀.
- Ètò pátó, tí ó gún régé máa ǹ wà nínú lítírésò àpilẹ̀kọ̀; ìṣupọ̀ a sì máa wà láàrin àwọn ìsọ̀rí ìsọ̀rí inú rẹ̀. Èyí kò pọ̀n dandan nínú lítírésò alohùn rára. Ohun tí ó tilẹ̀ wọ̀ pọ̀ ni wí pé kí àyàbá wà nínú àgbékalẹ̀ lítírésò alohùn, nígbà míràn òṣèrè sì tilẹ̀ má rántí láti padà sọ̀rí ọ̀rọ̀ tí ó ǹ bá bọ̀ ọ̀aájú àyàbá náà. Èyí kì í jẹ̀ kí ìṣupọ̀ tí ó gún régé ó wà nínú ihun lítírésò alohùn.
- Ohun tí ó tún wọ̀ pọ̀ nínú lítírésò alohùn tí kì í sí í tó ǹnkan nínú lítírésò àpilẹ̀kọ̀ ni àwítúnwí. Bí a bá da lítírésò alohùn tí ó ní àwítúnwí kọ̀ sínú iwé, adùn rẹ̀ kò lè má ọ̀sọ̀nù. Ojú agbo eré, ní ibi ìseré ni adùn rẹ̀ ti lè hàn gbangba.
- Má-yà-mí ni lítírésò alohùn àti ọ̀gangan ipò rẹ̀. Iye ni pé ibi tí a ti ǹ ló ó ni ojúlówó àyè tí ẹ̀wà rẹ̀ ti le bú yọ̀ jùlọ̀. Nígbàkùgbà tí a bá gbé ìseré lítírésò alohùn kúrò ní ọ̀gangan ipò rẹ̀, a tí sọ̀ ọ̀ di ajá inú iwé ti kò lè gbó àti ẹ̀ṣin inú iwé tí kò lè ta. Ọ̀gidi adùn àti iwúlò rẹ̀ ni a ti yọ̀ kúrò yẹn. Eréféé̀ ni gbogbo ǹnkan tó kù. Ọ̀gangan ipò àti iwúlò lítírésò àpilẹ̀kọ̀ kò wonú ara won típétípé bí i ti lítírésò alohùn.
- Síwájú sí i, ilàna ìkòṣé/ìkòni pátó a máa wà fún ọ̀pọ̀ lítírésò alohùn, pàápàá ewi; kì í sí í sába á sí fún lítírésò àpilẹ̀kọ̀. Ẹ̀ni tí yòò bá kọ̀ ohun pípè tàbí orin àlùjọ̀ kan gbọ̀dọ̀ lọ̀ kòṣé lábé ọ̀gá kan. Ṣùgbọ̀n ìmọ̀-ọ̀n-kọ̀-mọ̀-ọ̀n-kà ni ó pọ̀n dandan fún ẹ̀ni tí ó bá fẹ̀ máa kọ̀ lítírésò àpilẹ̀kọ̀. Ìrírí nípa ìṣẹ̀ àwọn ọ̀aájú àti ọ̀gbọ̀n àtinúdá ara tirẹ̀ ni yòò máa wá mú ló.

5.0 Ìṣoníṣókí

Ohun tí a fẹ̀sẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ nínú ìpín kìn-ín-ní módù yìí ni pé a lè lo ‘lítírẹ̀ṣò alohùn Yorùbá’ gégé bí èdè ìperí fún sísàpẹ̀júwe àkópò àwọn onà ẹ̀nu abínibí àwọn Yorùbá. Gégé bí a ti sọ, kò sí bí ọ̀bọ̀ ẹ̀ ẹ̀ orí tí ìnàkí kò ẹ̀ ni. Lára idí tí a fi yan orúkọ̀ yìí láàyò ni pé, yàtò sí pé ó bá kọ̀ṣì wa mu, ó tún fi ìgbàgbọ̀ wa hàn wí pé àwọn bába òlá wa kí í ẹ̀ ọ̀pẹ̀; kí í ẹ̀ àwọn kan tí ó ti ọ̀nà jìnjìn wá ni ó wá kọ̀ wọn ní lítírẹ̀ṣò. Ẹ̀aájú kí ìmò-ò̀n-kọ-mò-ò̀n-kà tó dé, kí lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀ tó dídèlẹ̀ ni onà ẹ̀nu Yorùbá ti wà. Kì í ẹ̀ àwọn Yorùbá nìkan ni èyí rí bẹ̀ẹ̀ fún ẹ̀. Gbogbo èdè àti àṣà jákẹ̀jádò àgbáyé ni ó ní lítírẹ̀ṣò alohùn tàbí onà ẹ̀nu ti wọn. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé a yan lítírẹ̀ṣò alohùn láàyò gégé bí èdè ìperí nínú kọ̀ṣì yìí, èyí kò dì wa lówó láti lo àwọn orúkọ̀ yòókù, pàápàá tí wọn kò bá ti ní ìtumò ìtàbùkù tàbí idẹ̀yẹ̀-sí.

- Nínú akitiyan wa láti jẹ̀ kí á mọ̀ ohun tí lítírẹ̀ṣò alohùn Yorùbá jẹ̀ ní ìpín kìn-ín-ní módù yìí, a kọ̀kọ̀ ẹ̀ àgbéyẹ̀wò ìtumò méjì tí lítírẹ̀ṣò ní lóde òní; iye ni àkọ̀sílẹ̀ àti onà àfèdè-gbé-kalẹ̀. Ìtumò kejì yí ni a sọ pé ó fi àyè sílẹ̀ fún ìmúlò lítírẹ̀ṣò alohùn bí èdè ìperí.
- A tẹ̀ síwájú lórí ọ̀rọ̀ yìí láti wo àwọn orúkọ̀ mìíràn bíi onà ẹ̀nu, ọ̀rẹ̀ṣò, fókìlọ̀, onà mùtùmùwà/gbogbobgòdò àti ìṣeré.
- A kò Ẹ̀aítọ̀ka sí àwọn àbùdá pàtàkì lítírẹ̀ṣò méta kan tí ó ẹ̀ kókó, ikíní ni pé àbáláyé ni, iye ni pé ó ti wà Ẹ̀aájú àṣà ìmò-ò̀n-kọ-mò-ò̀n-kà, yálà ní ilàna Ájàmí (tàwọn Lárúbáwá) tàbí ti Ròdmù (tí àwọn Gẹ̀ẹ̀sì kọ̀kọ̀ kó dé nípasẹ̀ ẹ̀sìn ọ̀mọ̀lẹ̀yìn Jẹ̀sù); ikejì ni pé lítírẹ̀ṣò alohùn Yorùbá, gégé bíi ti àwọn orílẹ̀ èdè yókù, lágbaáyé jẹ̀ mó àwùjọ̀ típẹ̀típẹ̀. Kò ẹ̀ é yà kúrò nínú àṣà àti ìṣe àwùjọ̀ Yorùbá. Ìkẹta ni pé lítírẹ̀ṣò tí ó wà fún gbogbo èniyan lówùjọ̀ ni.
- Láti jẹ̀ kí a wá mọ̀ ohun tí lítírẹ̀ṣò alohùn jẹ̀ dáràdára a ẹ̀ àfiwé rẹ̀ pẹ̀lú lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀. Onà mérin tí a sọ pé wọn fi jọra ni pé èdè Yorùbá kan nàa ni wón ló, nípa àṣà àti irírí lówùjọ̀ Yorùbá ni wón sì máa n dá lé, nítorí nàa àkóónú wọn a máa jọra, àwọn ọ̀mọ̀ abínibí Yorùbá ní wón sì máa n jẹ̀ olùṣẹ̀dá àti olùgbọ̀ wọn ìpilẹ̀.
- Ìsòrí òlá òlá méteṣeta ti lítírẹ̀ṣò máa n ni ká rí ayé (ewi, itàn àròsọ ọ̀lọ̀rọ̀ geere àti eré oníṣe) ni àwọn méjèèjì sì ní.
- Onà méjọ̀, tí a tọ̀ka sí pé àwọn lítírẹ̀ṣò méjèèjì fi yàtò ni ti pé: lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀ jẹ̀ oníkíkọ̀-sílẹ̀ láti ilẹ̀ wá ti alohùn sì jẹ̀ onísíṣo-lẹ̀nu; inú iwé tí a kọ̀ lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀ sí ni ibùdó rẹ̀ àkókó, nígbà tí ti lítírẹ̀ṣò alohùn jẹ̀ ojú agbo ìṣeré; ìṣẹ̀dá kí í papọ̀ mó ìṣere nínú lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀, sùgbọ̀n méjèèjì lè papọ̀ nínú lítírẹ̀ṣò alohùn; a máa n sábaa mọ̀ olùṣẹ̀dá lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀, sùgbọ̀n a kí í sábaa mọ̀ ti alohùn; ètò pàtó àti ìṣupọ̀ máa n wà nínú lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀, ó lè má sí ní ti alohùn, àyàbá ni ó máa n wọ̀ pọ̀ níbẹ̀; àwítúnwí kí í wọ̀pọ̀ nínú lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀, ó máa n wọ̀pọ̀ nínú ti alohùn; ọ̀gangan ipò lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀ kò wónú lítírẹ̀ṣò nàa típẹ̀típẹ̀ ní ti lítírẹ̀ṣò alohùn; kò sí ètò ìkọ̀ṣẹ̀ lábẹ̀ ọ̀gá nínú lítírẹ̀ṣò àpilẹ̀kọ̀, ìmò-ò̀n-kọ-mò-ò̀n-kà ni ó pòndandan sùgbọ̀n ètò ìkọ̀ṣẹ̀ lábẹ̀ ọ̀gá wà nínú púpọ̀ àwọn lítírẹ̀ṣò alohùn.

6.0 Ìṣẹ̀ Àmúṣe

1. Ẹ̀làyé ní ẹ̀kíkí lórí àwọn ìtumò méjì tí lítírẹ̀ṣò ní lóde òní.

2. Dá orúko méjì mírán tí àwọn onímò tún n pe lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn, kí o sì ẹ̀ àlàyé ìtumò wọn.
3. So ijora méjì àti iyàtò mérin láàrin lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn àti ti tàpilẹ̀ko.
4. Kín ni èrò rẹ̀ lórí àbá wí pé lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn jẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ àbáláyé tí ó wà fún gbogbogbòdò lówùjọ?

7.0 Ìwé Ìtókasi

Àtandá, J. A. *A Comprehensive History of the Yorùbá People Up to 1800*, G. O. Oguntómisìn (Olóòtú) John archers (Publishers) Ltd., Ibadan

Etymology of Literature, www.scribd.com

Finnegan, R. 1970, *Oral Literature in African*. Clarendon Press. Nairobi

Finnegan, R. 1992, *Oral Traditions and the Verbal Arts: A Guide to Research Practices*, Routledge, London.

Ilesanmi, T. M. 2004, *Yorùbá Orature and Literature: A cultural analysis*, Oḃáfẹ̀mi Awolówò University Press Ltd., Ilé Ifẹ̀

Kennth Rexroth, Literature, nínú Britannica Online Encyclopedia, www.britannica.com

Ong, W. J. 1989, *Orality and Literacy: The Technologizing of the World*, Routledge, London.

Sartre, J. 1950, *What is Literature*, (Trasnlated from French by Benard Fretchman), Methuen & Co Ltd. 1983 reprint. London.

Ìpín 2: Ìpèníjà Inú Èkó Lítírẹ̀ṣọ̀ Alohùn I: Oko Ìwádìí Lílọ̀

Àkóónú

- 1.0 Ifáára
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìsaájú
- 4.0 Ìdánlẹ̀kọ̀
- 4.1 Saájú Lílọ̀ sí Oko Ìwádìí
- 4.1.1 Ìpalẹ̀mọ̀ fún Oko Ìwádìí Lílọ̀
- 4.1.2 Ní Oko Ìwádìí
- 4.1.3 Ní Gbàrà tí A bá ti Oko Ìwádìí dé
- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ifáára

Nínú ìdánlẹ̀kọ̀ inú ìpín kejì yí àti èyí tí ó tẹ̀lẹ̀ e ni a ódò ti jíròrò lórí àwọn ìpèníjà ìpílẹ̀, tí kíkọ̀ èkó lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn ní. Ohun tí ó fa sáábábi ìpèníjà yí ni pé àṣà imò-ón-ko-mò-ón-kà ni ikẹ̀kọ̀ ní ilé èkó òde òní dúró lé. Àṣà yí sì ṣàjẹ̀jẹ̀ sí àṣà ìlohùn tàbí tàtẹ̀nudẹ̀nu tí lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn Yorùbá dúró lé láti ìbèrẹ̀ pẹ̀pẹ̀. Kí a wá tó lè kẹ̀kọ̀ nípa lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn Yorùbá náà ní àwọn ilé èkó ìgbàlódé ní àkóyege, a gbòdò kókò sọ lítírẹ̀ṣọ̀ náà di kíkọ̀ sílẹ̀ sínú ìwé. Síṣe àkójo àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn wònyí ẹ̀ pàtàkì láti kojú ìpèníjà yí. Lílọ̀ sí oko ìwádìí pọ̀n dandan bí a bá fẹ̀ ẹ̀ ṣe àṣeyọ̀rí. Oko ìwádìí lílọ̀ máa n fún olùwádìí ní ànfàní láti

ní èkún réré òye nípa irú onà ẹnu tí ó fẹ ẹsẹ lé gégé bí akópa (olùwòran). Lóòtò ni ó ẹ ẹ se kí olùwádìí rán àwọn olùrànlówó isẹ iwádìí lọ sí oko iwádìí láti gba ohùn sílẹ, kí wọn sì wá jíṣẹ fún un nílẹ, ẹ̀gbón ẹ̀yí kò ní í fún olùwádìí nàà ní ànfàní láti ní òye kíkún gégé bí akópa. Nígbà tí isẹ iwádìí bá fejú tí àkókò kò sì sí ni irú ètò yí wúlò fún.

2.0 Èròngbà àti Afojúsùn

Ní opin ìdánilékòọ inú ipín yìí, o ó ti lè sọ bí o ó ẹ palẹmọ fún lílọ sí oko iwádìí; bí o ó ẹ dé ọdò àwọn abẹ̀nà imọ rẹ, irú àwọn ohun èlò tí ó nílò, gbogbo àwọn igbésẹ tí ó yẹ kí o gbé ẹ́aájú lílọ sí oko iwádìí àti ni oko iwádìí, àwọn irú ijákulẹ́ tí ó lè bá pàdé àti ohun tí o niláti ẹ kí irú rẹ má wáyé, bí ó bá sì wáyé, igbésẹ́ tí o ọ̀d gbé láti yanjú rẹ. Lọ̀rọ kan, ó yẹ kí o ní igboya láti lọ oko iwádìí lẹ̀yìn tí o bá ka ìdánilékòọ yìí tán.

3.0 Ìbẹ̀rẹ̀ Ẹ́aájú

1. Ní sọ́kí kín ni ipèníjà tí ikékòọ́ lítírẹ̀şò alohùn ní?
2. Kín ni ìdí tí oko iwádìí lílọ fi ẹ pàtàkì nínú ikékòọ́ lítírẹ̀şò alohùn?
3. Dárúko àwọn ohun èlò méré́n tí olùwádìí níláti mú lọ sí oko iwádìí.

4.0 Ìdánilékòọ

4.1 Ẹ́aájú Lílọ sí Oko Ìwádìí

Yíyan lítírẹ̀şò alohùn tí akékòọ́/olùwádìí yòd ẹ́şẹ́ lé lórí ni ohun akókó. Tí kì í bá ẹ pé a yan ikan fúnni, ó di dandan kí ẹ̀yàn ẹ iwádìí ní yàrà ikówèé-pamọ-sí láti mọ ibi tí wọn kò ì tí ì ẹ́şẹ́ dé. Nítorí púpọ́ àwọn onà ẹnu Yorùbá ni kò tí ì di kíkọ sílẹ, ó máa n dára wí pé kí á ẹ́şẹ́ lórí lítírẹ̀şò alohùn tí kò tí ì ní àkọ̀sílẹ̀ tẹ̀lẹ̀. Yálà a yan lítírẹ̀şò alohùn tí a ó ẹ́şẹ́ lé lórí fúnni tàbí a yàn fúnra ẹni, lílọ kàwé ní láíbìrì pọ̀n dandan láti mọ irú isẹ́ tí ó wà nílẹ̀ àti ibi tí isẹ́ kù sí, àti láti ní òye nípa àdúgbò oko iwádìí àti àyíka rẹ. Àkókò yí ni olùwádìí yòd ti bẹ̀rẹ̀ sí ẹ akójo àwọn àtòjo ibẹ̀rẹ̀ tí yòd bẹ̀rẹ̀ lọwọ́ àwọn abẹ̀nà imọ rẹ. Irú lítírẹ̀şò alohùn bẹ̀rẹ̀ lẹ̀ jẹ́ ohun pípẹ̀, orin, orò ilé tàbí tìlú, ọ̀dún ibílẹ̀, àlọ onítàn, abbl. Ohun tí ó kàn ni bí olùwádìí yòd ẹ dé ọdò àwọn abẹ̀nà imọ rẹ; iye àwọn onílítírẹ̀şò alohùn tí ó fẹ́ ẹ́şẹ́ lé lórí. Ó máa n dára kí olùwádìí ní alárinà, iye ẹni tí yòd dúro bí alagàta láàrin òun àti àwọn abẹ̀nà imọ rẹ nàà. Alárinà yí gbòdò jẹ́ ẹni tí àwọn olùwádìí àti abẹ̀nà imọ nàà mọ́ dárádára tí wọn sì fọkàn tán. Ẹ̀yí yòd ẹ irànwọ́ nílá fún àjọşẹ́ tí ó dán mọ́rán láàrin ikò méjèjì. Lẹ̀yìn tí alárinà bá ti mú olùwádìí dọdò àwọn abẹ̀nà imọ rẹ tán, tí wọn sì ti jẹ́ kí abẹ̀nà imọ mọ pé óun fẹ́ ẹ ẹ̀gbàsílẹ̀ lítírẹ̀şò alohùn wọn fún ikékòọ́ àti pàápàá kí àkọ̀sílẹ̀ nípa rẹ lè wà fún iran tí n bọ, tí abẹ̀nà imọ sì ti gbà láti bá olùwádìí fọwósowópọ, ohun tí ó kàn ni àdéhùn ẹ́şẹ́ nípa àkókò igbohùn sílẹ̀ àti ohun tí àwọn abẹ̀nà imọ nàà yòd bá gbà lọwọ́ olùwádìí gégé bí owó ọ̀yà. Ó máa n dára kí alárinà jẹ́ ẹ̀lẹ̀rìí sí àdéhùn yìí torí kí ọ̀rọ̀ nàà má baà di àrìyànjiyàn lẹ̀yìn-ò-ẹ̀yìn. Ẹ̀gbón ó gbòdò yé olùwádìí pé wòfún ni gbogbo àdéhùn yìí. Omolúwàbí ni a fi n ẹ púpọ́ nínú rẹ, kì í ẹ ọ̀rọ̀ òfin. Nítorí nàà sùúrù àti iwà pẹ̀lẹ̀ ni o lè fi yanjú èdè àiyedè nígbàkúgbà tí ó bá wáyé, pàápàá jùlọ nígbà tí àdéhùn bá yẹ. Nígbà mírán, ó ẹ ẹ ẹ́ kí alárinà bá olùwádìí ẹ gbogbo ètò ẹ́aájú wònyí, ẹ̀gbón ànfààní wà nínú kí olùwádìí ti fojúrinjú fún igbà àkókó pẹ̀lú abẹ̀nà imọ ní àkókò ifẹ̀nukò nàà ẹ́aájú àkókò gbígba ohùn sílẹ̀. Yàtò sí àwọn ohun tí

olùwádíí ti lè kà nípa agbègbè oko ìwádíí tí ó n lẹ nínú ìwé àti àwọn ohun yòowù tí ì báà ti gbò nípa àdùgbò nàà, tí olùwádíí kò bá tí ì dé àdùgbò nàà rí, àkókò ìfojúrinjú pèlú abénà ìmò rẹ ni yòò kókò ní ìrírí ara rẹ gan-an, tí yòò túbò ràn án lówò nínú ìpalẹmò rẹ.

4.1.1 Ìpalẹmò fún Oko Ìwádíí Lílọ.

Léyìn ìfẹnukò fún gbígba ohùn sílẹ, ohun tí ó kù ni mímúrasílẹ fún lílọ sí oko ìwádíí nàà, ní ibi tí ìgbohùn sílẹ yòò ti wáyé. Yàtò sí àtojo ìbéèrè, àwọn ohun èlò ìgbohùn sílẹ àti èròjà wọn bí rìkòdà, tèèpù, kámèrà tí ó lè ya fótò àti fídíò pèlú gbogbo fón-òn-rán tàbí tèèpù wọn àti bátìrì tí ìkòkòkan nílò pọn dandan. Rìkòdà ọlọborogidi (tí kì í lo tèèpù) àti kámèrà onídíjítààlì, (tí kì í lo fínmù) tí wà lóde ònì, kòdà èniyàn lè lo fòònù rẹ láti ká ohùn àti fídíò sílẹ èyàn si lè fi ya fótò àti fídíò pàápàá. Sùgbón ẹnì tí yòò bá lo fòònù rẹ fún irú isẹ yìí gbòdò rí i pé èyí tí ó gbéwòn dáadàa ni òún lò. Àbá tí ó dára ni pé kí olùwádíí má ẹ lo ẹrọ fòònù gégé bí ojúlówó ohun èlò ìgbohùnsílẹ. Ó lè lò ó bí amúgbálégbèé sá. Gégé bí Ògúnjìnmí àti Na'Allah (2000) nàà tí dábàá, olùwádíí gbòdò ní ẹkún rẹrẹ ìmò nípa ìsìsẹ àti àmúlò àwọn ẹrọ àti ohun èlò ìgbohùnsílẹ tí ó n kó lẹ sí oko ìwádíí. Ìyẹn ni pé ó gbòdò lè ẹ ìmúlò gbogbo rẹ fúnra rẹ dáràdára. Lópò ìgbà, olùwádíí máa n nílò olùrànlówò tí yòò bá a gbá àwón ẹrọ ìgbohùn sílẹ àti tìyàwòrán mú, pàápàá tí isẹ rẹ bá fejú tí ó sì ju ojó kan ọso lẹ. Olùwádíí gbòdò wá olùrànlówò tí ó ẹ é gbékẹ lé. Ohun kan tí olùwádíí kò gbòdò gbàgbé ni dídán gbógbó àwọn ohun èlò tí ó n kó lẹ sí oko ìwádíí wò, kí ó sì rí i pé gbogbo wọn n sísẹ dáràdára. Àisẹ èyí lè já sí àbámò nígbèyìn, pàápàá tí ó bá dé oko ìwádíí tán, tí ó wa ẹsẹ rí i pé ìkan tàbí méjì kò sísẹ dáadàa. Èyí lè ẹ àkóbá nílá fún isẹ ìwádíí nàà láti ìbèrẹ. Gbogbo àwọn ohun èlò pátápátá, pàápàá bátìrì àti tèèpù, ni olùwádíí gbòdò rí i pé ó tó, kí ó sì tún ẹkù torí a kì í ba à á mọ.

Yàtò sí àwọn ohun èlò ìgbohùnsílẹ àti èròjà wọn, gbogbo ohun tí ó bá máa mú isẹ nàà rọrùn ni ó yẹ kí olùwádíí mú dání. Àwọn òdògùn kékèkéké bí èyí tí ó wá fún ẹfòrí àti ibà, ìpara tí ó lè lé ẹfón àti àwọn kòkòrò sáyìn, pèlú àwọn òdògun tí èyàn lè bù sójú ọgbé tuntun tí èjẹ yòò fi dá nítorí ifarapa. Ó máa n dára láti gba àwọn abéré àjẹsára tí ó bá nílò. Olùwádíí sì tí gbòdò lo òdògùn àjẹsára ibà màléríà. Ìdí tí èyí fi pọn dandan ni pé olùwádíí kò gbòdò ẹsìsàn nígbà tí ó wá ní oko ìwádíí, tí èyí bá wáyé yòò pa isẹ ìwádíí ní oko ìwádíí nàà lára. Ó máa n dára láti mú àwọn nńkan ìpanu dání tí olùwádíí àti àwọn olùrànlówò rẹ lè jẹ. Irú àwọn ohun ìpanu nàà sì tún lè wúlò fún àwọn ọmọdé ní àwùjọ oko ìwádíí. Olùwádíí gbòdò fa ojú àwọn èniyàn àwùjọ tí ó ti n lẹ sẹwádíí móra dáadàa kí wọn baà túraká sí i kí ó sì lè rí ohun tí ó fẹ gbà lówò wọn gbà. Lára ọnà láti ẹ èyí ni ọwọ lílá sí wọn. Ó dára kí olùwádíí mú ẹbùn dání fún àwọn ìyàwó tàbí ọkọ àti ọmọ abénà ìmò rẹ. Kí olùwádíí tó kúrò ní ilé lẹ sóko ìwádíí, ó gbòdò ẹtò owónàà àti gbogbo ohun tí yòò bá fi fẹmí ìmoore hàn sí àwọn abénà ìmò rẹ àti idílẹ wọn. Pàtàkì sì ni ọrò owó ọyà tí òun àti àwọn abénà ìmò rẹ fẹnukò sí tẹlẹ.

4.2 Ní Oko Ìwádíí

Ó máa n dára kí ó jẹ pé ọgangan ipò lítíresò alohùn tí a fẹ sísẹ lé gan-an ni a ti lẹ gbà á sílẹ; ní ibi isẹrẹ tàbí ojú agbo eré tí àwọn ọsẹrẹ àti ònwòran yòò ti fi ojú ko ojú. Ìwà ọmọlúwàbí híhù bí ikìni, ọyàyà, àti pàápàá ìrẹlẹ pèlú ọpọlọpọ sùúrù ni olùwádíí tún nílò

gidigidi láti ɛ̀ ̀̀seyorí ní oko ìwádìí. Bí àpẹ̀rẹ̀, tí àwọn abẹ̀nà ìmò kò bá tètè dá olùwádìí lóhùn tàbí tí àdéhùn bá yẹ̀, olùwádìí kò gbòdò fi ɛ̀ ̀̀bínú. Ìmúra olùwádìí tún gbòdò jẹ̀ èyí tí yòdò jẹ̀ ìtẹ̀wógbà sí àwọn tí ó fẹ̀ gba ohùn wọn sílẹ̀. Kò gbòdò múra bí alákòwé tàbí ẹ̀ni tí kò bikítà. Ó sì gbòdò ɛ̀ ̀̀ tán láti dara pò mọ̀ wọn nínú ohun gbogbo tí wọn bá ń ɛ̀. Gbogbo èyí ni yòdò jẹ̀ kí wọn lè fọ̀kàn tán an láìbẹ̀rù, kí wọ̀ sì dá a lóhùn dáràdára.

Gbígba ohùn sílẹ̀ ní oko ìwádìí pín sí ọ̀nà méjì. Àkókó ni ti gbígba lítírẹ̀ṣò alohùn tí a fẹ̀ ɛ̀ ̀̀sẹ̀ lé lórí gan-an. Èkejì sì ni ìfọ̀rò-wáni-lẹ̀nu-wò nípa ọ̀nà ẹ̀nu náà. Lẹ̀yìn tí a bá ɛ̀ ̀̀tàkókó tán ni a ódò tó ó ɛ̀ ̀̀tikejì. Ó lè jẹ̀ ní ojò kan náà; bí a ti ń ɛ̀ ̀̀ti àkókó tán, ó sì lè jẹ̀ pé a ódò tún fi àkókò sí i. Nínú ìfọ̀rò-wáni-lẹ̀nu-wò yí ni olùwádìí yòdò ti béèrè gbogbo àwọn ìbéèrè nípa ìtàn orírún àti nípa ìmúlò àti ọ̀rò ajemáwùjọ̀ ọ̀nà ohùn tí ó gbà sílẹ̀. Àwọn ìbéèrè tí ó ti kọ̀ wá láti ilé àti àwọn tuntun tí ó ɛ̀ ̀̀suyọ̀ ní àkókò ̀̀sẹ̀rẹ̀, tí ìgbòhùn sílẹ̀ ń lọ̀ lówó lójú agbo eré ni yòdò jẹ̀ bíbéèrè. Kì í ɛ̀ ̀̀wí pé ìfọ̀rò-wáni-lẹ̀nu-wò kò lè wáyé ̀̀sàájú gbígba lítírẹ̀ṣò alohùn sílẹ̀; kí à̀nfàní baà wá láti béèrè ìbéèrè nípa ̀̀sẹ̀rẹ̀ papọ̀ mọ̀ tàwọn ti olùwádìí ti kọ̀ wá látilé, kí ó sì má baà di ̀̀sẹ̀ ̀̀ẹ̀mejì, ni àbá wí pé lẹ̀yìn gbígba lítírẹ̀ṣò-alohùn-sílẹ̀ ni ìfọ̀rò-wáni-lẹ̀nu-wò tó yẹ̀ kó wáyé gùn lé. Tí olùwádìí bá lo olùrànlówó ní akókò ìgbòhùnsílẹ̀ méjèèjì yí, ojúṣe olùwádìí ni títọ̀ olùrànlówó rẹ̀ sọ̀nà níbàamu pẹ̀lú àfọ̀júsùn ̀̀sẹ̀ ìwádìí rẹ̀. À̀nfàní tí ó wá nínú lílo olùrànlówó láti bá olùwádìí gbà àwọn ẹ̀rọ ìgbòhùnsílẹ̀ àti tàwòrán yíyà mú ni pé olùwádìí yòdò lè fọ̀kàn sí ojúṣe rẹ̀ bí akópa nínú àgbékálẹ̀ lítírẹ̀ṣò alohùn náà àti ̀̀sìsàkójọ̀ ìbéèrè fún ìfọ̀ròwá-ni-lẹ̀nu-wò lẹ̀yìn gbígba lítírẹ̀ṣò alohùn sílẹ̀. Ohun tí èyí tọ̀ka sí ni pé púpọ̀ nínú ìdarí àti ìtọ̀sọ̀nà tí olùwádìí fẹ̀ ̀̀é fún olùrànlówó ̀̀sẹ̀ ìwádìí rẹ̀ ti gbòdò wáyé ̀̀sàájú ìgbòhùn sílẹ̀. Gbogbo àwọn fọ̀n-ọ̀n-rán tí olùwádìí gbòhùn sí pátápátá ni ó gbòdò kọ̀ àkólé sí láti sàmì sí lókòòkan kí wọn baà ̀̀sẹ̀ dá mọ̀ ní kíákíá tí ó bá délé. Lára àwọn ohun tí kò gbòdò má sí ní inú àwọn àkólé náà ni ojò tí a ɛ̀ ̀̀sẹ̀ ìgbòhùnsílẹ̀, àkókò àti ibi tí a ti ɛ̀ ̀̀sẹ̀ é, orúkọ ọ̀nà ohùn tí a gbà sílẹ̀ àti ti àwọn ̀̀sẹ̀rẹ̀ àti abẹ̀nà ìmò náà. Pátàkì si ni sísàmì sí tẹ̀pù tí a gbòhùn sí gégé bí ojúlówó tẹ̀pù tí kò fi ní í dápọ̀ mọ̀ àwọn ẹ̀dà rẹ̀ tí a bá ɛ̀ ̀̀lẹ̀yìn-òrẹ̀yìn. Ó yè kí n tẹ̀nu mọ̀ ọ̀n fún ọ̀ pé yíyà àwòrán onífótò àti onífídíò ní àkókò ìgbòhùnsílẹ̀ méjèèjì tí a ti sọ̀rò bá ɛ̀ ̀̀pátàkì púpọ̀.

4.3 Ní Gbàrà tí A bá ti Oko Ìwádìí dé

Ohun tí ó yẹ̀ kí á kókó ɛ̀ ̀̀sẹ̀ bí a ti ń ti oko ìwádìí dé ni ̀̀sìsẹ̀dà àwọn ojúlówó tẹ̀pù tí a gbà lítírẹ̀ṣò alohùn sí, èyí tí a mú dé láti oko ìwádìí. Àwọn ẹ̀dà tí a ɛ̀ ̀̀sẹ̀ wònyí ni a ó máa lò láti fi ɛ̀ ̀̀sẹ̀ ní ilé. Nítorí náà ó yẹ̀ kí á ya àwọn ẹ̀dà náà sọ̀tọ̀ nípa kíko àkólé, ‘Èdà Àmú̀sìsẹ̀’ sí wọn lára. Ojúlówó tẹ̀pù, tí a mú bọ̀ láti oko ìwádìí ni a gbòdò ɛ̀ ̀̀sẹ̀ lójò sí ibi tí kò tí ní í bàjẹ̀. Bí fọ̀n-ọ̀n-rán ẹ̀dà àmú̀sìsẹ̀ bá bàjẹ̀, a ódò ní à̀nfàní láti ɛ̀ ̀̀sẹ̀ ẹ̀dà mírán láti inú ojúlówó fọ̀n-ọ̀n-rán tí a ɛ̀ ̀̀sẹ̀ lójò. Sùgbọ̀n tí ó bá jẹ̀ àwọn ohun èlò ọ̀lọ̀bọ̀rọ̀gidi, onídíjítààlì ni olùwádìí fi gba ohùn sílẹ̀ lóko ìwádìí, yòdò kókó gbé e sí orí kònpùtá, kí ó tó wa ɛ̀ ̀̀sẹ̀ ẹ̀dà rẹ̀ sọ̀rì dísíńkì. Ó dára láti ɛ̀ ̀̀sẹ̀ ẹ̀dà méjì sọ̀rì dísíńkì. Kí ọ̀kan wá nípamọ̀ torí a kò mọ̀ ohun tí ó lè ̀̀sẹ̀lẹ̀ láìròtẹ̀lé sí dísíńkì náà (tàbí èyí tí ó tilẹ̀ wá lórí ẹ̀rọ kònpùtá), kí ikejì sì jẹ̀ èyí tí a ódò máa múlò fún ̀̀sẹ̀ ̀̀sìsẹ̀. A gbòdò sàmì ipààlà sààrin oríṣíí dísíńkì méjèèjì kí wọn má baà dápọ̀. A tún lè fi ẹ̀dà orí kònpùtá pamọ̀ síbẹ̀ náà. Gbogbo ẹ̀rọ alólẹ̀ntíríńkì àti eròjà wọn bí dísíńkì yẹn ni ó lè ̀̀sọ̀sẹ̀ sílẹ̀ nígbàkígbà. Bí ikan bá bàjẹ̀, a ódò rí òmíràn lò.

5.0 Ìṣonísókí

Gégé bí a ti sọ ʃaájú, níwòn ìgbà tí ó jé pé síṣo lẹnu ni gbòngbò tí ó gbé lítírẹ̀ṣò alohùn dúró, a gbòdò kọ ó sílẹ̀ sínú ìwé, tí a ód bá kẹ̀kọ̀ọ̀ nípa rẹ̀ ní àkọ̀yanjú. Ǽdí ni pé kíkọ̀ sílẹ̀ sínú ìwé ni ọ̀pákùtẹ̀lẹ̀ ètò ìkẹ̀kọ̀ọ̀ lóde òní. Ǽgbésẹ̀ àkọ̀kọ̀ nínú akitiyan láti dojú kọ̀ ipènijà àtiso lítírẹ̀ṣò alohùn di kíkọ̀ sínú ìwé, lati mú ìkẹ̀kọ̀ọ̀ nípa rẹ̀ rọ̀rùn, ni a gbé yèwò nínú ìdánilẹ̀kọ̀ọ̀ yí. Apá mẹ̀rin ni a pín ìdánilẹ̀kọ̀ọ̀ ipín nàà sí.

- Ní apá kìn-ín-ní ni a ti ʃàlàyé ohun tí olùwádíí yòò ʃe ʃaájú dídábàá lílọ̀ sí oko ìwádíí. A ní ó gbòdò yan ọ̀nà ohùn tí yòò ʃiṣẹ̀ lé lóri, ó sì gbòdò wá alárinà tí yòò mú un dé ọ̀dò àwọn abẹ̀nà ìmò tí yòò gba ọ̀nà ohùn nàà lẹnu wọn. Alárinà yí ni yòò fi olùwádíí mọ̀ àwọn abẹ̀nà ìmò tí wọn ó fi fẹ̀nukò nípa ojọ̀ tí wọn ód gba ohùn sílẹ̀.
- Ní apá kejì ni a ti sọ pé ohun tí ó kàn léyìn ifẹ̀nukò yí ni pípalẹ̀mọ̀ ní pérewu fún lílọ̀ sóko ìwádíí. A ní olùwádíí gbòdò lọ kàwé ní láíbìrì kí ó sì ní àtòjọ̀ ibèèrè nípa ọ̀nà ohùn tí ó fẹ̀ lọ oko ìwádíí lé lóri. Ó tún gbòdò ʃètò ohun èlò ìgbohùnsílẹ̀ àti àwọn èròjà wọn kí ó sì rí i pé wọn n ʃiṣẹ̀ dárádára. A sì sọ pé ó gbòdò ʃètò fún ìlera ara rẹ̀ àti ohun tí yòò fí fi ìmoore hàn, yàtò sí owó ọ̀yà tí wọn ti jọ̀ fẹ̀nu kò lé lóri.
- Apá kẹta ni a ti sọ̀rò oko ìwádíí gan-an. A sọ̀ pé ní ojú agbo eré níbi ọ̀gangan ipò ọ̀nà ohùn tí a fẹ̀ gbà sílẹ̀ ni ó dára jùlọ̀ láti ʃe ìgbàsílẹ̀ lítírẹ̀ṣò alohùn. A tọ̀ka sí i pé kí olùwádíí baà bá ojúrere àwọn onílítírẹ̀ṣò alohùn nàà pàdé, kí wọn sì dá a lóhùn dáadàa, ó gbòdò fi ìwà ọ̀mọ̀lúwàbí bá wọn lò pò. Ǽmúra rẹ̀ gbòdò bá ti àwọn èniyàn tí ó nlo gba ohùn lẹnu wọn mu, kí wọn baà rí i bí ìkan lara wọn dípò àjẹ̀jì. Á sọ̀ pé ó gbòdò lawó sí wọn, kí ó ní ọ̀yàyà, kí ó sì fi ọ̀pọ̀lopọ̀ sùúrù àti ìrẹ̀lẹ̀ bá wọn lò. Ọ̀nà méjì tí a ní ìgbohùnsílẹ̀ pín sí ni ti gbígba lítírẹ̀ṣò alohùn nàà gan-an sílẹ̀ àti ti ifọ̀ròwánilẹ̀nuwò. Àsoyẹ̀ àti ifowosowopọ̀ tí ó ga ni a tọ̀ka sí pé ó gbòdò wà láarin olùwádíí àti olùrànlọ̀wọ̀ rẹ̀. A ʃàlàyé pé olùwádíí gbòdò sàmì sí àwọn ojúlówó fọ̀n-ọ̀n-rán tí ó fi gbohùn sílẹ̀ ní oko ìwádíí fún ìdámọ̀ tí ó péye kí ó tó kúrò ní oko ìwádíí.
- Ǽgbésẹ̀ àkọ̀gbé léyìn àbòdé oko ìwádíí ni a ʃe àlàyé lé lóri ní apa kẹrin. A ní olùwádíí gbòdò ʃe èdà àwọn ojúlówó fọ̀n-ọ̀n-ran tí ó gba ohùn sí ní oko ìwádíí, kí ó tó ʃe wọn lójọ̀ síbi tí wọn kò ti lè bàjẹ̀, bí ó bá sì jé èrọ̀ àgbóhùnsílẹ̀ onídíjítáàlì tí kì í lo téèpu ni olùwádíí lò ní oko ìwádíí, ó pọ̀n dandán kí ó gba ohùn orí rẹ̀ sílẹ̀ sórí èrọ̀ kònpùtá kí ó tó ʃe èdà rẹ̀ sórí dísíki. A ní ó gbòdò ʃe èdà méjì, ó kéré tán, ìkan yòò jé ʃiṣẹ̀ lójọ̀, ìkejì ni àmúṣiṣẹ̀.

Ohun kan tí a kò gbòdò ʃàisọ̀ ni pé àwọn ìlà̀nà tí a gbé kalẹ̀ wọ̀nyí kì í ʃe òfin rigidi. Olùwádíí níláti máa ʃàmúlò wọn ni ìbámu pẹ̀lú àmójúsùn iṣẹ̀ rẹ̀ ni. Lára àwọn ohun tí ó ʃe é ʃe kí ó ní ipa lóri àmúlò àwọn ìlà̀nà nàà ni irú èyà lítírẹ̀ṣò alohùn tí à n ʃiṣẹ̀ lé lóri, àṣà àti ìlà̀nà tí ó rò mọ̀ lítírẹ̀ṣò alohùn nàà, ojú àmúwayé , èrò àti ìgbàgbọ̀ àwọn onílítírẹ̀ṣò alohùn nàà ati bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe

1. ʃe àlàyé sókí lóri ipalẹ̀mọ̀ olùwádíí láti lọ̀ sí oko ìwádíí.

2. Se èkún réré àlàyé lórí ojúṣe alárenà nípa ìwádíí ọ̀nà ohùn Yorùbá.
3. Dárúko àwọn ọ̀nà méjì pàtàkì tí ìgbohùnsílẹ̀ lórí ọ̀nà ohùn pín sí, kí o sì se àlàyé òkòòkan wọn.
4. Sàlàyé àwọn ogbón tí olùwádíí le dá láti tójú àwọn ohùn tí ó gbà ti oko ìwádíí bọ ní ìgbà tí ó bá darí délé.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Abímboḷa, Wándé. 1982. Notes on the Collection, Transcription, Translation and analysis of Yorùbá Oral Literature, ninú Afọlayan, A. Yorùbá Language and Literature.

Adékoḷá, O. O. Anthropological field Method: A Researcher's Approach, ninú Délé Láyíwọ́lá (Olóòtú), *A Handbook of Methodologies in African Studies*, John Archers (Publishers Ltd.) Ìbàdàn, fún Institute of African Studies, Yunifásitì ti Ìbàdàn, Ìbàdàn

Finnegan, R. 1992, *Oral Traditions and the Verbal Arts: A Guide to Research Practices*, Routledge, London.

Ògúndèjì, P. A. 1991. *Introduction to Yorùbá Oral Literature*. Ìbàdàn: Centre for External Studies, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Ògúnjìmí, B. àti Na'Allah A. 1991 *Introduction to African Oral Literature: Vol I- Prose*. Unilọrin Press, Ìlọrin.

_____ 1994 *Introduction to African Oral Literature: Vol II- Poetry*. Unilọrin Press, Ìlọrin.

Ìpín 3: Ìpènjà Inú Èkó Lítírẹ̀ṣọ̀ Alohùn II: Àbọ̀ Oko Ìwádíí

Akóónú

- 1.0 Ìfáára
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Sísẹ̀ Ìdàkọ
- 4.2 Sísẹ̀ Iṣẹ̀ Ògbifò
- 4.3 Sísẹ̀ Ìtupalẹ̀
- 4.3.1 Àmúlò Tíọ̀rì
- 4.4 Òrò Ìṣètó
- 4.5 Pípadà lo sí Oko Ìwádíí
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáára

Nínú ìdánilékòó tí a ṣẹ̀ṣẹ̀ kà tán, a ti jíròrò lórí akitiyan tí a nílò láti se kí á lè kojú apá kan lára ipènjà tí n bẹ nínú kíkó èkó lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn. Ìpènjà tí a jíròrò lé lór

í nàà ni ti bí a óò ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ sí oko ìwádíí láti gba ohùn ị̀seré lítírẹ̀şò alohùn àti àwọn àlàyé tí ó wúlò nípa wọn sílẹ̀. A jí̀ròrò lórí àwọn ìgbésẹ̀ tí ó yẹ kí olùwádíí gbé ẹ̀şájú lílọ sí oko ìwádíí (pàápàá láti palẹ̀mọ̀ dárádára), ní oko ìwádíí àti ní gbàrà tí ó bá ti oko ìwádíí dé. Ní ìhín ni a óò ti jí̀ròrò lórí àwọn akitiyan jí́jábò ị̀şẹ̀ oko ìwádíí. Lẹ̀yìn tí olùwádíí bá sị ti oko ìwádíí dé ni ị̀şẹ̀ èyí máa ń bẹ̀rẹ̀ ní pẹ̀rẹ̀. Ị̀yẹn ni pé fifi ị̀pílẹ̀ lélẹ̀ ni lílọ sí oko ìwádíí jẹ̀ fún àwọn akitiyan jí́jábò yí. Nípasẹ̀ akitiyan jí́jábò yí ni olùwádíí yòò fi sọ lítírẹ̀şò alohùn tí ó ti fi ẹ̀rọ ìgbohùn-sílẹ̀ ká sọrí fọ̀n-ọ̀n-rán tèèpù tàbí tí ó ti ẹ̀dà rẹ̀ sọrí dísíńkì di kíko sílẹ̀ sínú ìwé.

2.0 Èròngbà àti àfojúsùn

Nígbà tí o bá ka ìdánílẹ̀kọ̀ yí tán, o ó ti lè sọ nípa àwọn ị̀pèníjà tí olùwádíí yòò kojú nígbà tí ó bá ń ẹ̀ ìdàko, ògbifò àti itúpalè lámẹ̀etọ̀ lítírẹ̀şò alohùn, oó sị lè sọ ọ̀nà abáyọ̀ sí àwọn ị̀pèníjà nàà. O ó lè ẹ̀ àlàyé nípa àwọn tíọ̀rì tí ó wúlò fún ẹ̀şẹ̀ itúpalè pẹ̀lú, àti nípa ị̀şẹ̀tọ̀ nínú jí́jábò ị̀şẹ̀ ìwádíí lórí lítírẹ̀şò alohùn.

3.0 Ị̀bẹ̀èrẹ̀ Ị̀şáájú

1. Kín ni ìdí tí olùwádíí kò fi gbòdò lo ojúlówó tèèpù/dísíńkì tí ó ẹ̀ lójò láti ẹ̀şẹ̀ ìdàko?
2. Kín ni àwọn ohun tí ó tún lè gbé olùwádíí padà lọ sí oko ìwádíí?
3. Ị̀lànà ẹ̀şẹ̀ ìdàko ewi wo ni ó dara jù? Kín ni ìdí tí ìlànà nàà fi dára ju àwọn yòókù lọ?

4.0 Ị̀dánílẹ̀kọ̀

4.1 Ẹ̀şẹ̀ Ị̀dàko

Ó pọ̀n dandán láti rán wa létí ní ìhín wí pé ẹ̀dà tèèpù/ dísíńkì àmúşíşẹ̀ ni olùwádíí yòò lè láti ẹ̀ ìdàko, kí í ẹ̀ ojúlówó tàbí ẹ̀dà tí ó ẹ̀ lójò. Gégé bí a ẹ̀ sọ tẹ̀lẹ̀ ìdí ni wí pé tí èyí tí ó ń lè fi ẹ̀şẹ̀ bá bàjẹ̀ yòò lè ẹ̀ ẹ̀dà tuntun miíràn látinu èyí tí ó fi pamọ̀.

Ohun àkọ̀kọ̀ tí a nílò láti pe àkíyèsí sí ni pé ẹ̀şẹ̀ ìdàko gba ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ifokànsí àti sùúrù. Bí olùwádíí bá gbé ị̀şẹ̀ ìdàko fún olùrànlówó, ó gbòdò rí i pé òhun tí àwọn jọ fenu kò lé lórí ni ó ẹ̀. Ị̀yẹn ni pé olùwádíí níláti ẹ̀ àbójútọ̀ ị̀şẹ̀ ìdàko nàà dárádára, kí ó rí i pé ọ̀wọ̀ aşàdako tí ó ń ran ọ̀n lówó nàà gún régé. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà ni aşàdako yòò nílò láti tẹ̀tí sílẹ̀ dárádára, kí ó sị tún àwọn ibi tí kò bá gbọ̀ daradara gbọ̀ leraléra. Gbogbo àwọn ibi tí kò bá wá gbọ̀ dáradara lẹ̀yìn ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àgbọ̀-tún-gbọ̀-tún-gbọ̀ ni yòò sàmì sí, tí yòò sị kó jọ ní ìrẹ̀tí àtipadà lọ bẹ̀èrẹ̀ lówó àwọn tí ó gba ọ̀nà ohùn nàà lẹ̀nu wọn ní oko ìwádíí.

Ohun kejì ni pé aşàdako gbòdò lo àkọ̀tọ̀ tí ó súnmọ̀ bí a ẹ̀ pe ọ̀rọ̀ lẹ̀nu. Láti ran ẹ̀nikéni tí yòò bá ka àkọ̀silẹ̀ nàà lójọ̀ iwájú lówó. Bí àpẹ̀rẹ̀, gbogbo ibi tí a bá ti fa ohùn gùn, tí a ti gbọ̀n ohùn tàbí tí a ti ránmú sòrò ni ó yẹ kí aşàdako gbìyànjú láti tọ̀ka sí nípa bí ó ẹ̀ kọ̀ wọn síl. Eléyí yòò ran ẹ̀ni tí ó bá ń ká á ní ojọ̀ iwájú lówó láti ní ọ̀yẹ̀ bí wọn ẹ̀ pe ọ̀rọ̀ ní ojọ̀ agbo eré gan-an. Ị̀dí tí ó fi yẹ̀ kí á pe àkíyèsí sí èyí dáadáa ni pé nínú àkọ̀tọ̀ èdè Yorùbá kò pọ̀n dandan kí á şàfihàn àwọn wúnrẹ̀n aláìşẹ̀yàtò, tí kò ní itumọ̀ gírámà.

Sùgbón irú àwọn wúnrèn ohùn bẹ̀ẹ̀ ẹ̀ se pàtàkì fún títọ̀ka sí àgbékálẹ̀ ọ̀rọ̀, ìdí nìyí tí ó fi yẹ ní fífí hàn nínú àdàkọ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn.

Ohun kẹta ninú ipènjà tí ó jẹ mọ́ dída ewì kọ ni bí a ọ̀ò ẹ̀ se mọ́ ọ̀diwọ̀n ilà kọ̀ọ̀kan. Ilànà onílàjilà ni a fi máa ń kọ ewì sílẹ̀. Báwo ni a ọ̀ò ẹ̀ se mọ́ ibi tí ilà kọ̀ọ̀kan dé nígbà tí a bá ńse ìdàkọ̀ ewì alohùn? Èyí ni ibeèrè tí a kò lè ẹ̀sàìgbé yẹ̀wò. Gégé bí Ọ̀látúnjì (1984) ti fi yé wa, ilànà méta tí àwọn aṣaájú ti lò láti ẹ̀diwọ̀n opin ilà ewì ni (i) ibi ìdánudúró diẹ̀, (ii) ibi tí ọ̀ye tàbí ìtumọ̀ kíkún wà pẹ̀lú (iii) ibi àwítúnwí ihun gbólóhùn, tàbí ká kúkú sọ pé ibi ìdógba gbólóhùn. Bí lílo ibi ìdánudúró diẹ̀ tàbí isèèmi ti wúlò tó náà ni ị̀soro rẹ̀ pọ̀. Ní àwọn ibi ìdánudúró diẹ̀ nígbà míràn, bí Ọ̀látúnjì (1984) ti sọ, ìtẹnu mórò nípa lílo wúnrèn “o/oo/òò” tàbí fífa fáwẹ̀lì ị̀parí ọ̀rọ̀ gùn lè wáyé níbi ị̀parí ilà. Èyí kì í ẹ̀ se gbogbo ị̀gbà, bí a ti tọ̀ka sí i ẹ̀sàájú, ó sì wọ̀pọ̀ nínú orin. Wo àpẹ̀rẹ̀ yìí:

Òru l’èyàn-án bá wọ̀n ná’jà ọ̀lọ̀tẹ̀
Orí ni n ọ̀ gbàààà
N ọ̀ gbowóóóó
Onídà ọ̀mọ̀ àrọ̀ (Babalọ̀lá, 2001: 226)

Ibi ìdánudúró diẹ̀, tí akéwì, tí ó kì oríkì iran Ìlòkọ̀ yìí ti fa àwọn fáwẹ̀lì ị̀parí ọ̀rọ̀ gùn ni aṣàdàkọ̀ fi ẹ̀ se ọ̀pin àwọn ilà ààrin méjèjèì yẹ̀n.

Láti lo ọ̀diwọ̀n ibi ìdánudúró diẹ̀ nìkan yòò mú ị̀soro dání nítorí akéwì alohùn kò ní ilànà kan pató fún dídánudúró diẹ̀ tàbí síse-èémí. Nígbà míràn ó lè máa yára kí ó rọ̀ ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ọ̀rọ̀ pọ̀ tàbí kí ó máa danudúro ní ìdákúnrekú-idákúnrekú, bóya láti yọ̀ àrà tàbí fún ìdí míràn. Ní irú àwọn ibi báwọ̀nyí, ẹ̀sàámúlò ilànà ìtumọ̀ kíkún àti ti ìdógba gbólóhùn yòò wúlò púpọ̀. Bí àpẹ̀rẹ̀ tí akéwì kan bá rọ̀ oríkì Ààrẹ̀ Látòòsà (ti ilú Ìbàdàn láyé àtíjọ̀) papọ̀, tí kò dánu dúró títí ó fi dé orí “gegele,” a lè kọ̀ ọ̀ báyíí:

“Pa sílẹ̀, pa sojà, pa sídìí ọ̀gẹ̀dẹ̀, pa sídìí oronbó,
pa sí kòtò, pa sí gegele”

Bí a bá wò ó dáràdára, a ọ̀ò rí i pé kò bóju mu láti fi gbogbo rẹ̀ ẹ̀ se ilà ẹ̀yọ̀ kan soṣo, bí a ẹ̀ se gbìyànjú láti fi hàn yìí. Bí a bá ní kí á lo ilànà ìbádógba (ihun) gbólóhùn nìkan ilà méfà ni a ọ̀ò fi gbogbo àrọ̀pọ̀ náà ẹ̀ se, tí àpọ̀là gbólóhùn kọ̀ọ̀kan yòò jẹ̀ ilà kọ̀ọ̀kan báyíí:

Pá sílẹ̀
Pa sojà
Pa sídìí ọ̀gẹ̀dẹ̀
Pa sídìí oronbó
Pa sí kòtò
Pa sí gegele

Sùgbón bí a bá mú ilànà ìtumọ̀ papọ̀ mọ́ ọ̀n, ilà méta tí a ọ̀ò fi ẹ̀ se nìyí:

Pá sílẹ̀, pa sojà
Pa sídìí ọ̀gẹ̀dẹ̀, pa sídìí oronbó
Pa sí kòtò, pa sí gegele

4.2.0 Sísẹ̀ Iṣẹ̀ Ògbifò

Ìdí tí a fi nílò láti ẹ̀ ọ̀gbifò lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn sí èdè m̀íràn bí i Gẹ̀ẹ̀sì, Faransé, Pàyan-àn, Potokí, tàbí èdè m̀íràn ni láti jẹ́ kí àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ nàà dé àrọ̀wótó àwọn elédè m̀íràn káàkiri àgbáyé. Ó ọ̀n dandan kí akẹ̀kọ̀ọ̀ tí ó jẹ́ olùwádìí, tí ó sì n ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ìwádìí rẹ̀ ni ilẹ̀ èkọ̀ gíga tí wọn k̀ í tí í lo èdè Yorùbá fún kíkọ̀ irú ẹ̀ ẹ̀ ìwádìí bẹ̀ẹ̀ ó ẹ̀ ẹ̀ ọ̀gbifò àwọn ohùn tí ó ti gbà sílẹ̀ sí èdè tí wọn bá n fi n jábò ẹ̀ ẹ̀ ìwádìí. Láti ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ọ̀gbifò láti èdè kan sí òmíràn k̀ í rọ̀rùn nítorí àṣà ọ̀tọ̀tọ̀ ni àwọn èdè méjèjì ti jẹ̀yọ̀. Àwọn èrò àti irúfẹ̀ ọ̀nà èdè tí ó wà nínú èdè Yorùbá lè má sí nínú àwọn èdè òkè òkun tí a fẹ́ sògbifò sí. Ìdí nìyí tí olùwádìí ti ó n ẹ̀ ẹ̀ ọ̀gbifò nàà gbòdò fi máa ẹ̀ àmúlò àlàyé kíkún nínú ìtọ̀sẹ̀ ọ̀rọ̀. Gẹ̀gẹ̀ bí àbà àwọn onímò ìṣaájú ìtumò sí èdè m̀íràn “...gbòdò lo tààrà, ó sì gbòdò gbé òye yọ̀ ní kíkún” (Abímbọ̀la, 1982; Ògúndèjì, 1991:14). Yàtò sí sísẹ̀ ọ̀gbifò sí àwọn èdè ilẹ̀ Yúròpù, Àríríwá àti Gúsù Amérikà, tí a ti m̀enu bà, sísẹ̀ ọ̀gbifò sí àwọn èdè ilẹ̀ Éṣíà nàà tún wúlò ní àkókò bágbamu yìí, tí ó jẹ́ pé àwón orílẹ̀ èdè bíi Sáínà àti Jèpáànì ni wọn ti n fẹ́ ìbáńẹ̀pọ̀ wọn pẹ̀lú Nàìjíríà lójú ju ti tẹ̀lẹ̀ lo. Bákan nàà ni ó jẹ́ pé a nílò láti kọ̀ biara sí sísẹ̀ ọ̀gbifò àwọn lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn Yorùbá sí àwọn èdè Nàìjíríà àti ti ilẹ̀ Afíríkà m̀íràn. Èyí yòò fi àyè sílẹ̀ fún ìgbóra-eni-yé léyìnòrẹ̀yìn. Ó wà nìbáamu pẹ̀lú ilàna ètò èkọ̀ ilẹ̀ Nàìjíríà kò sì lodì sí ilàna àgbékalẹ̀ ètò èkọ̀ àti ìbáńẹ̀pọ̀ Àjọ̀ Ìṣọ̀kan Afíríkà.

4.3.0 Sísẹ̀ Itúpalẹ̀

Ohun pàtàkì tí a nílàti rán wa létí kí á sì fi sòkàn nípa sísẹ̀ itúpalẹ̀ tí ó dán-gájíá fún lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn tí a ti dàkọ̀ ni pé bí ó tilẹ̀ ti wá di kíkọ̀ sílẹ̀ bá yìí, èyí kò sọ̀ ó di àpílẹ̀kọ̀. Má-yà-mí ni lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn àti ọ̀ngangan ipò rẹ̀ bí a ti sọ̀ ṣaájú. Nínú sísẹ̀ itúpalẹ̀ tí ó múná dọ̀ko, a gbòdò fi eléyíi sòkàn. Olùwádìí gbòdò ní òye kíkún nípa gbogbo àṣà tí ó rọ̀ mó ẹ̀ ẹ̀ ọ̀nà ẹ̀nu tí ó n ẹ̀ ẹ̀ lé lórí, kí ó sì mó gbogbo ohun tí ó ẹ̀ ẹ̀ lójú agbo eré níbi tí ó ti gba ohùn tí ó dàkọ̀. Nínú ẹ̀ ẹ̀ itúpalẹ̀ yí ni yòò tí nílò àwọn fòtò àti fídíò tí ó yà ní oko ìwádìí lati fidí àwọn itúpalẹ̀ àti alàyé rẹ̀ m̀úlẹ̀.

4.3.1 Àmúlò Tíọ̀rì

Sísẹ̀ ìmúlò tíọ̀rì fún ẹ̀ ẹ̀ itúpalẹ̀ ti wá di ohun tí ó ọ̀n dandan lóde ònì. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé àyè wà fún sísẹ̀ itúpalẹ̀ àlápẹ̀júwe, síbẹ̀ a nílò láti ẹ̀ àtúpalẹ̀ tí yòò wa gbòngbò ọ̀rọ̀ délẹ̀, tí a òò fi mó ìdáhùn sí gbogbo ìbèèrè tí ó jẹ́ mó ìdí tí gbogbo ohun tí a ẹ̀ ẹ̀ kiyèsí fi rí bẹ̀ẹ̀ àti ọ̀nà tí wọn gbà rí bẹ̀ẹ̀. Àwọn onímò ìṣaájú ti fi ẹ̀ ẹ̀ rẹ̀ m̀úlẹ̀ ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà wí pé ẹ̀yọ̀ tíọ̀rì kan soṣo k̀ í kógo já fún sísẹ̀ itúpalẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ ilẹ̀ Afíríkà. Wọn ti dàbàá pé ìmúlò àkànpò oríṣííríṣíi tíọ̀rì ni yòò wúlò fún sísẹ̀ itúpalẹ̀ lítírẹ̀ṣọ̀ Afíríkà.

Emenanjo (2000) ti pe àkíyèsí sí àwọn ilàna tíọ̀rì méjìlá tí ó ní Dundes (1975) sọ̀ pé a lè mú lò nínú ẹ̀ ẹ̀ ìwádìí nípa lítírẹ̀ṣọ̀ alohùn ilẹ̀ Afíríkà. Nítorí pé sísẹ̀ itúpalẹ̀ ẹ̀n-án ni ó kàn wá gbòngbò ní ìhín àti pàápàá fún irọ̀rùn wa nínú ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀ yìí, ọ̀nà méjì péré ni a òò pín gbogbo àwọn tíọ̀rì nàà sí. Àkókó ni àwọn èyí tí ó wúlò fún sísẹ̀ itúpalẹ̀ àlápẹ̀júwe, ìkẹjì sì ni èyí ti ó wúlò fún sísẹ̀ àwàkànlẹ̀ itúpalẹ̀ lórí àwọn bátàni ti a kiyèsí nínú itúpalẹ̀ àlápẹ̀júwe tí a bá ẹ̀. Ní tí àkókó ni àwọn tíọ̀rì aje-mófojú- ààtò-wò pò mó taje-mófojú- ìhun-wò nínú èyí tí ti ajẹmófómúlà nàà wà. Àwọn tíọ̀rì ti ọ̀nà kẹjì ni tíọ̀rì ajẹmó ìwúlò/ ìṣàmú-lò ǹnkan, tíọ̀rì ajẹmómò-ìtàn ìṣẹ̀lẹ̀ gidì/ orírùn àti ìtàn-káàkiri agbègbè, tíọ̀rì máàsi,

tíṛì ajemórònú okàn, tíṛì aje-mógangan-ipò àti tíṛì ifojú-àsà-ìbílè-wò. Gbogbo àwọn tíṛì kejì yí ni ó ní ohun kan tàbí òmíràn án se pèlú ìbágbépò lówùjò. Ohun kan tí a gbòdò fí sòkàn nígbàkùgbà tí a bá fẹ yan tíṛì ni pé lítíréṣò alohùn tí a bá fẹ se ìtupalè rẹ àti àfojúsùn iwádíí tí à n se ni yòd se atónà irú tíṛì àmúlò. A kò gbòdò ra tíṛì tí kò wúlò ní kíkún bọ isẹ lítíréṣò alohùn kan lórùn. Ohun mìíràn tí a tún nílátí se ni pé a gbòdò se àtún-gbé-yèwò ilànà àmúlò tíṛìkítíṛì tí a bá fẹ lè dárádára, kí a sì rí i wí pé a sàtúnse sí i, kí ó lè wúlò daradara fún isàtupalè lítíréṣò alohùn tí a dàgbá lé ní pàtó.

4.4.0 Ọrò Ìṣètó

Kì í se ní oko iwádíí nìkan ni sísètó ní ìbámu pèlú iwà omolúwàbí tí a mọ àwọn Yorùbá mọ ti se pàtàkì, ó se pàtàkì lèyìn tí a bá toko iwádíí dé nàa pàápàá, nínú sísẹ àkòsilẹ àwọn ìjábò rẹ. Ní oko iwádíí a ti sọ pé olùṣewádíí kò gbòdò gbéraga, ó gbòdò ní sùurù, ó gbòdò lawó, kò gbòdò ye adéhùn, ó gbòdò múra lonà ti yòd fi jẹ itewógbà lódò àwọn oní-lítíréṣò alohùn nàa tí wọn jẹ abènà ìmò rẹ. Bí kò bá se gbogbo iwònyí ó lè má se àseyorí tí ó mọyan lórí nínú isẹ oko iwádíí. Àwọn onílítíréṣò alohùn nàa lè má dá a lóhùn dáadáa. Kí wọn má túraká sí i. Nínú àwọn àkòsilẹ tí olùwádíí bá se lèyìn oko iwádíí, ó gbòdò se ètò sí àwọn abènà ìmò rẹ nípa kíko orúko wọn sí ibi isẹ nàa gégé bí onílítíréṣò nàa àti abènà ìmò rẹ. Gbogbo àwọn tí ó bá fòrò wá lénu wò nàa ni ó gbòdò kọ orúko wọn kí o sì dúpé lówó wọn. Yàtò sí èyí, ó ye kí olùwádíí se àkójopò orúko gbogbo àwọn eni tí o gba ọrò lénu wọn (abènà ìmò); ojò orí wọn, àdíresì wọn ní kíkún, pàápàá ti ibi tí ó ti gba ohun sílẹ àti ojò tí ó gba ọrò lénu wọn, kí ó sì fí se àsomọ ní iparí àkòsilẹ ìjábò iwádíí rẹ. Ohun tí èyí wúlò fún ni bí èlòmíràn oò bá fẹ lo se irú iwádíí bèè lódò wọn lójó iwájú. Nínú àkòsilẹ àbò iwádíí rẹ, olùwádíí kò gbòdò sọ ọrò itàbùkù tàbí iténbélú kankan, yálà sí àwọn tí ó lo gba ọnà ohun lénu wọn tàbí nípa ọnà ohun tí o lo gbà nàa gan-an. Kò sì gbòdò jẹ kí èrò èsìn rẹ gégé bí omo-lèyìn-Jésù tàbí Mùsùlùmí tàbí èrò ara tirẹ kan tàbí òmíràn nípa tí kò wuyì lórí àkòsilẹ rẹ.

4.5.0 Pípadà lo sí Oko Iwádíí

Pípadà lo sí oko iwádíí láti bèèrè àwọn ohun tí ó bá rúni lójú máa n wáyé dárádára. Ó kéré tán olùwádíí máa n nílò láti padà lo oko iwádíí lèkkan, ó sì lè jù bèè lo. Nígbà tí olùwádíí bá n jábò isẹ oko iwádíí àkókó tí ó lo ni yòd ti máa se àkójò gbogbo ohun tí ó bá rú u lójú, tí ó sì nílò àlàyé kíkún sí i. Àwọn yí ni yòd mú padà lo sí oko iwádíí láti lo bèèrè fún àlàyé kíkún. Kì í se nítorí sísẹ idàko nìkan ni olùwádíí máa n nílò láti padà sí oko iwádíí sí. Nígbà mìrán ó lè rí i pé àwọn ohun ọnà enu tí òún gbà sílẹ kò kún tó, tàbí kí ó fẹ sèwádíí lórí bóyá irú àwọn àpẹrẹ kan tí ó fẹṣe tíṛì tí ó n lè múlẹ tàbí tí ó ta kò ó wà tàbí kò sí nínú lítíréṣò alohùn nàa. Gbogbo irú àwọn nìkan bá yí àti òmíràn bèè ni ó lè gbé olùwádíí padà lo sóko iwádíí.

5.0 Ìṣonísókí

Nínú idánilékò ipín yí, a jíròrò nípa àwọn ojúṣe méta wònyí, tí olùwádíí yòd se lèyìn tí ó bá toko iwádíí dé tán: sísẹ idàko, sísẹ isẹ ògbifò àti sísẹ itupalè. Lábé sísẹ itupalè ni a ti sòrò nípa ìmúlò tíṛì. Ní iparíparí ni a sì tún ti sòrò nípa àwọn ìgbésẹ ìṣètó tí olùwádíí nílátí gbé kí gbogbo akitiyan rẹ lè yanjú.

- A sọ pé aṣàdàkọ yòò nílò láti padà lọ sòdò àwọn onílítírẹ̀ṣò alohùn ní oko ìwádíí láti béèrè àwọn ohun tí kò bá gbò dáadáa, léyìn ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àgbòtúngbòtúngbò, tí ó gba sùúrù àti èkún-réré ifokàn-sí.
- Ó gbòdò lo àkọtọ́ tí ó sún mọ́ pípe ọ̀rọ̀ lẹnu.
- A ní, lílo ìlànà ibi ìdánudúrò díẹ̀ nìkan kò tó láti sòdiwòn ilà ewi tí ó bá n dàkọ. Yòò nílò láti lo ìlànà ìtumọ́ kíkún papọ́ mọ́ tí ìbádọ̀gba gbólóhùn ní ọ̀pọ̀ ìgbà.
- A fi yé wa wí pé kí lítírẹ̀ṣò alohùn tí à n kó jọ baà wà ní àrọ̀wótó àwọn elédè míràn ni a fi nílò láti sògbifò rẹ̀. Ohun tí a sì tenpele mọ́ jù nínú èyí ni pé ìtumọ́ gbòdò lo tààrà kí òye rẹ̀ sì pé.
- A tún sọ pé aṣògbifò nílò láti lo ìtọ̀sẹ̀ ọ̀rọ̀ fún ẹ̀ṣe àlàyé kíkún níbi tí ó bá ti nílò irú àlàyé bẹ̀.
- Nípa ẹ̀ṣe isẹ́ lámèétó, a tenu mọ́ ọ̀n pé níwòn ìgbà tí lítírẹ̀ṣò alohùn àti ọ̀gangan ipò rẹ̀ kì í tí í ya ara wọn, ẹ̀ni tí yòò bá ẹ̀ isẹ́ lámèétó gbòdò ní èkún réré òye nípa ọ̀gangan ipò nàà kí ó sì ẹ̀ àmúlò rẹ̀ ní kíkún nínú isẹ́ ìtupalẹ́ tí ó n ẹ̀.
- Ọ̀nà méjì ni a pín àwọn tíọ̀rì tí a lè sàmúlò nínú ẹ̀ṣe àtupalẹ́ lítírẹ̀ṣò alohùn sí: àwọn tí a lè lò fún ìtupalẹ́ àṣàpẹ̀júwe àti àwọn tí a lè lò láti wa gbòngbò ọ̀rọ̀ délẹ̀.
- A tọ̀ka sí i pé àkànpo àwọn tíọ̀rì wúlò fún ẹ̀ṣe ìtupalẹ́, àti pé tíọ̀rì tí à n lò gbòdò bá lítírẹ̀ṣò alohùn tí à n tú palẹ́ mu.
- Nínú ọ̀rọ̀ isẹ̀tọ́, a jẹ́ kí ó yéni pé kì í ẹ̀ ní oko ìwádíí nìkan ni ọ̀rọ̀ isẹ̀tọ́ ti ẹ̀ pàtàkì, ó ẹ̀ pàtàkì nínú gbogbo àkọ̀sílẹ̀ nàà. A ní gbogbo àwọn tí olùwádíí gba ọ̀nà ohùn lẹnu wọn, àti àwọn tí ó fi ọ̀rọ̀ wá lẹnu wò ni ó gbòdò kan sáára sí kí ó sì ẹ̀ àkọ̀sílẹ̀ kíkún nípa wọn.
- A tún tọ̀ka sí i pé olùwádíí kò gbòdò ẹ̀ àkọ̀sílẹ̀ tí ó lè tàbùkù, àwọn abẹ̀nà ìmọ̀ rẹ̀ lònàkọ̀nà.
- Ní iparíparí a pe àkíyèsí sí i pé kì í ẹ̀ nípa ẹ̀ṣe ìdàkọ̀ nìkan ni pípadà lọ oko ìwádíí pọ̀n dandan fún; ó pọ̀n dandan fún àwọn ẹ̀ka ìjábò isẹ́ ìwádíí nàà míràn pẹ̀lú.

Ó hàn gbangba bá yí wí pé isẹ́ takuntakun ni olùwádíí ní lati ẹ̀ léyìn tí ó bá ti oko ìwádíí dé. Bí isẹ́ lílọ́ sí oko ìwádíí ti ẹ̀ pàtàkì nítorí pé òun ni isẹ́ ipilẹ̀, bí a ẹ̀ sọ, bẹ̀ nàà ni isẹ́ ìdàkọ̀, ògbifò, àti ìtupalẹ́ nàà ẹ̀ pàtàkì. Gbogbo àwọn ìgbésẹ̀ inú àwọn isẹ́ nàà ni ó gba sùúrù, ifokàn sí tí ó ga, iforítì àti ifaradà, tí wọn sì jẹ́ ẹ̀lẹ́gẹ́, tí ó nílò ríronújinlẹ́ lé lórí gidigidi. Àbájáde rẹ̀ ẹ̀ pàtàkì nínú títọ̀ka sí yíyẹge tàbí àlàyẹge gbogbo isẹ́ olùwádíí lápapọ̀. Àbájáde rẹ̀ ni yó jẹ́ àkọ̀sílẹ̀ fún gbogbogbò lákòókò bágbàmu yí àti fún ìran tí n bọ. Ìdí nìyí tí isẹ́ nàà fi jẹ́ ẹ̀lẹ́gẹ́. Bí ọ̀lájú ti n gbilẹ́ sí i ni a rí i pé púpọ̀ nínú àwọn ohun àṣà ibílẹ̀ wònyí n lọ sí okun ìgbàgbé, irú àwọn àkọ̀sílẹ̀ àbò ìwádíí yí ni yòò kù ní ẹ̀rì pé àwọn lítírẹ̀ṣò alohùn nàà ti wà rí nírú ìgbà nàà. Ìdí jìjẹ́ ẹ̀lẹ́gẹ́ isẹ́ nàà nìyẹn. Olùwádíí kò sì gbòdò kààrẹ̀ láti padà lọ sí oko ìwádíí fún ẹ̀ṣe ìwádíí kíkún síwájú sí i lórí ohunkóhun tí ó bá ta kókó nígbà tí ó bá n jábò isẹ́ rẹ̀; èyí lè mú un padà lọ sí oko ìwádíí ju ẹ̀ẹ̀kan soṣo lọ.

6.0 Isẹ́ Àmúse

1. Kín ni ìṣoro pàtàkì tí ó lè mú kí ẹ̀ṣe ògbifò lítírẹ̀ṣò má já gaara, kín sì ni olùwádíí tó fẹ́ sògbifò níláti ẹ̀ láti borí ìṣoro nàà?

2. Şe àlàyé ipa ògangan ipò nínú şişe ìtúpale lámèyító lítíréşò alohùn.
3. Şo ònà méjì tí a pín àwọn tíorì tí a lè lò fún şişatúpale lítíréşò alohùn sí, sì dárúko àwọn tíorì tí ó wà ní ònà kòòkan.
4. Jíròrò lórí ìşetò ní oko ìwádìí àti nínú ìşakosílè léyìn oko ìwádìí.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Abímbolá, W. 1987 “Notes on the Collection, transcription, translation and analysis of Yorùbá Oral Poetry,” nínú Adébisí Afoláyan *Yorùbá Language and Literature*, University Press Ltd., Ìbàdàn àti University of Ife Press, Ilé Ifè.

Babalolá, A. 2001. *Àwọn Oríkì Orílẹ̀ Mètàdínlògbòn*. Longman Nigeria Plc., Lagos.

Dundes, A. 1975 *Analytical Essays in Folklore*, Montane Publishers, New York.

Emenanjo, E. N. (2000) “ the Generic Determination of African Oral Literary Texts” nínú D. Opatá àti A. Ohaegbu (olóótú) *Major Themes in African Literature*, AP Express Publishers, Nsukka.

Ògúndèjì, P.A. 1991. *Introduction to Yorùbá Oral Literature*. University of Ìbàdàn Centre for External Studies, Ìbàdàn.

Olátúnjì, O. O. 1984. *Features of Yorùbá Oral Poetry*. University Press Plc., Ìbàdàn.

Ìpín 4: Ìpínsísòrí Lítíréşò Alohùn Yorùbá I: Àwọn Ìsòrí Nlánlá

Akoonu

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsun
- 3.0 Ìbéèrè Ìşaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1 Ewì
- 4.2 Àròşo Ọlórò Geere
- 4.3 Eré Oníşe
- 4.4 Ìwònúbònú
- 5.0 Ìşoníşókí
- 6.0 Ìşé Àmúşe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáàrà

Bí a bá bèrè ìdánilékòó ìpín kerin yìi pèlú ìjìnlè ọrò Yorùbá tí ó sọ pé, “Kó sí bí ọbọ şe şorí tí inàkí kò şe” tàbí “ Kò síbí tí a kì í tí í kó ádiẹ alé”, kò léèwò. Ìdí ni pé kààkiri àgbánlá ayé ni wọn ti máa n pín lítíréşò sí ìsòrí méta tí a fẹ́ jíròrò lé lórí ní ihín. Àwọn ìsòrí mètẹ̀tẹ̀ta náà ni ewì, ìtàn àròşo ọlórò geere àti eré oníşe. Ìdí sì niyí tí a fi pe ìpínsísòrí náà ní ti kárá ayé (Ògúndèjì 1991). Ohun miiṛàn ti a ọ̀dò tún mẹnù bà kí a tó lọ sínú ìdánilékòó wa náà ni pé àwọn onímò ìşaájú ti şişe púpò lórí ewì àti ìtàn àròşo ọlórò geere nítorí pé ó rọ̀rùn láti şe ìdakọ wọn ju ti eré oníşe lọ. Bí àwọn kan bá tilẹ̀ n sòrò lítíréşò alohùn wọn kì í sòrò nípa ere oníşe rára; wọn kì í tilẹ̀ mẹnù ba eré oníşe alohùn, àwọn kan tí wọn sì mẹnù bà á kò şe àlàyé lórí rẹ̀ tó bí ó ti yẹ. Lára ohun tí ó lè fa èyí ni pé àti ewì àti

òrò geere máa n péjú pèsè nínú eré oníṣe. Ohun kan tí ó ṣe pàtàkì kí á tún rán ara wa létí ní pé lítírèsò alohùn Yorùbá àti tilẹ̀ Áfíríkà lápapò kò ṣe é yà kúrò lára ògangan ipò/ àyíká àti àwùjò rẹ̀. Ìdí nìyí tí ó fi jẹ̀ pe tíorì ifojú-ìwúlò-wò, tàbí tìfojú ibáṣepò-láwùjò-wò ní ó ní í ṣe pèlú lítírèsò alohùn wa ju ti ifojú-ètò-wò tàbí tìfojú-ìhun-wò lọ.

2.0 Èròngbà àti Afojúsùn

Ní iparí ìdánilékò yìí, o ó ti lè jíròrò lórí àwọn àbudá tí ó mú àwọn isòrí nílánlá mètèèta (ewi, itan àròṣo olórò geere àti eré oníṣe) tí lítírèsò alohùn pín sí yàtò síra wọn àti àwọn onà tí wón gbà wónú ara wọn.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

1. Kín ni àwọn àbudá méta pàtàkì ewi?
2. Irú iwòhùn àti iwéhùn wo ni itan àròṣo olórò geere ní tí ó yàtò sí ti ewi?
3. Njẹ́ ohun tí a lè pè ní eré oníṣe alohùn Yorùbá wà bí? Ṣàlàyé èrò rẹ̀ pèlú àpẹrẹ.

4.0 Ìdánilékò

4.1 Ewì

Ọjògbón Yémisí Adébòwálé (2017) ti ṣe àgbéyèwò oríkì tí àwọn onímò fún ewi. Ohun tí àwọn onímò méréèrin (Akinjógbi 1969, Olátunjí 1984, Adébòwálé 1999 àti Adágbádá 2008) tí Adébòwálé gbé yè wò, fenu kò sí ní sókí, ni pé àmúlò èdè ewi a máa ní àdùn tí ó peléke. Ohun tí ó n fa adùn èdè yìí ni àmúlò àwọn “... àṣàyàn ọ̀rò tí...” akéwì máa n “... mọ-ón-mọ̀ tò pọ...” (Adébòwálé 1999: 54), nínú èyí tí ìmúlò onà èdè ṣe kókó. Àwọn àṣàlò ọ̀rò pọ̀ mọ̀ onà èdè tí a fi ogbón ajemónà ṣètò igbèkalẹ̀ rẹ̀ yìí ni ó máa n jẹ́ kí kókó ọ̀rò tí a n fi ewi gbé kalẹ̀ múni lókàn.

Àbudá méjì pàtàkì ewi tí a lè rí fà yọ nínú àlàyé yìí ni ìmúlò èdè dídùn àti ètò ajemónà. Àbudá kẹta, iyen èrò tí ó múni lókàn súyọ láti inú méjì tí akókó mẹnua bà. Gégé bí a ti so onà èdè, àti onà iró nàà, ni ó máa n mú kí ewà tàbí adùn hàn nínú ewi. Ní àfikún sí èyí, ètò ajemónà inú ewi nàà a máa jẹ́ kí ewi ní iwòhùn tí ó fani mọra. Èyí nàà a sì máa n mú kí ewà/ adùn ewi ó fara hàn. Àpapò gbogo iwònyí ni kì í mú olùgbó ewi gbàgbé rẹ̀ fún igbà pípé léyìn tí ó ti gbọ̀ ọ. O yẹ́ kí á tún yán an dárádára pé bí a ti lè fi ilànà iwòhùn àti iwéhùn isàré, ṣe igbèkalẹ̀ ewi alohùn Yorùbá nàà ni a lè lo ti orin kíko tàbí ti ọ̀rò síso. A oò túbò máa pààlà sàarin onà igbèwìkalẹ̀ mètèèta nínú ìdánilékò tí ó kàrùn-ún.

Ohun tí a fi n ṣedámò ewi nígbà tí a bá kọ̀ ọ̀ sínú iwé ni pé abala ojú iwé ni a máa n kọ̀ ọ̀ sí ní ibámú pèlú ilànà isowókọ ewi. A kì í kọ̀ ọ̀ kún gbogbo ojú iwé bí i ti ọ̀rò geere. Gégé bí a ṣe so tẹ̀lẹ̀ ilànà onílàjilà ni a fi máa n kọ̀ ọ̀, kì í ṣe ti olórò geere. E jẹ́ kí a wo àwọn àpẹrẹ àwọn àdàkọ ewi wònyí:

Àpẹrẹ 1. Jíjì tí mo jí n ò gbọ̀ poroporo odó
Ògànjó gàn n ò gbọ̀ wòṣòwòṣò kònkòṣò
N ò gbọ̀ ṣin-inrinkúnṣin ká dín eku méja
Àfàimò káwo má sùn lébi

Àfàimò!

(Akínjógbìn 1969)

Àpeṣere 2. Òtító dójà, ó kùtá
Owó ñláńlá là ñ rẹké
Báráyé bá róníró
Wọn a téní eweḗ fún un (Ògúndèjì 2013: 98)

Àpeṣere 3. Ọkan soṣo pọro lobìnrinín dùn mọ lówó ọkọ.
Bí wọn bá di méjì,
Wọn a dòjòwú.
Bí wọn bá di méta,
Wọn a dẹtańtúlẹ.
Bí wọn bá di méréń,
Wọn a dīwọ lo rín mi ni mo rín ọ.
Bí wọn bá di mārùn-ún,
Wọn a di lágbájá ni ó run ọkọ wa tán lóhun
susùusu.
Bí wọn bá di méfà,
Wọn a dīkà.
Bí wọn bá di méje,
Wọn a dàjẹ.
Bí wọn bá di méjo,
Wọn a diyá alátari bẹ̀nba ló ti kó irú èyí ṣe ọkọ wa
lówó
Bí wọn bá di mėsàn-án,
Wọn a di iyáálẹ wa ò níṣẹ kan,
Kò lábọ kan, bó bá ti jí
Aṣọ ọkọ wa ní máa sán kiri
Bí wọn bá di mẹwàá
Wọn a di ilẹ lọkọ wa jókòó
Ni wọn ñ wá ọkọ wa á wá. (Abímbólá, 2006: 29 – 30)

Àmúlò èdè àti ètò inú àwọn àyọlò mètẹ̀tẹ̀ta òkè yìí ló mú kí wọn jẹ ewì. Nínú àpeṣere 1 àwọn ọ̀rọ̀ ìfiròò-sínròò-jẹ bí i “poroporo”, “wòṣòwòṣò” àti “ṣin-in-rin-kún-ṣin-kún” ràn wá lówó láti ní òye kíkún nípa dídún odó nígbà tí wọn bá ñ gúnýán, dídún kònkòṣò tàbí ajọ nígbà tí wọn bá ñ jọ èlùbọ̀ àti dídún eja àti eku nígbà tí wọn bá ñ dín wọn. Ọ̀pọ̀ ọ̀mọ̀ òde òní ni kò le tètè mọ̀ ìtumò kònkòṣò tí a mẹnụ bà lẹ̀ẹkan nítorí irú ọ̀rọ̀ bẹ̀ẹ̀ tí ñ di ọ̀rọ̀ ikàṣì. A lẹ̀ sọ wí pé ọ̀nà ajemóròò ohùn ni ewà adùn ewì náà gùn le. Nínú ewì 2, àkàwé ọ̀rọ̀ tí ó jemàfiwé èlẹ̀lọ̀ ni a fi ṣàgbékalẹ̀ ijínlẹ̀ ọ̀rọ̀ nípa òtító àti èké. A ṣàgbékalẹ̀ àwọn iwà méjèjè bí ẹ̀ni pé ọ̀jà títà ni wọn. Nínú ilà àkókó àti èkejì ni a ti fi yé wa pé òtító kí í tà, nígbà tí ó jẹ pé wìtìwìtì ni wọn máa ñ du èké rà, bí ó tilẹ̀ jẹ pé ó wọn gógóógó. Àsọ̀dùn tí ó forí mù nínú àwọn ilà méjì àkókó yìí ni ó wá han gbngba nínú àwọn ilà méjì yòókù,

níbi tí akéwì ti fi ọ̀rọ̀ ya àwòrán bí àwọn ènìyàn ẹ̀ maá n ẹ̀ ẹ̀pónlé ẹ̀ni tí ó bá n ẹ̀kẹ̀. Títéní ẹ̀wẹ̀lẹ̀ fún onírọ̀ tí ó sọ̀ ní ó fi ẹ̀gbékalẹ̀ àkàwé ẹ̀lẹ̀lọ̀ ẹ̀ àti alásoḍùn nàà. Ọ̀nà ẹ̀dè tí ó hànḍe jùlọ̀ nínú àpẹ̀rẹ̀ 3 ni ifòròdàrà iró àwọn ònkà Yorùbá láti méjì dé orí mēwàá. Bí o bá wo àwọn iró sílẹ̀bù tí a kọ̀ gòdògbò nínú ewì nàà, o ó ẹ̀ ẹ̀kíyèsí pé wí pé àwọn sílẹ̀bù inú yálà ọ̀rọ̀ ịṣe tàbí ti ọ̀rọ̀ orúkọ̀ tí a ẹ̀dà, tí ó wà nípò ẹ̀bò yẹ̀n fara jọ̀ sílẹ̀bù tí ó kẹ̀yìn nínú ònkà ọ̀rọ̀ orúkọ̀ ònkà kòòkan.

Yàtò sí ẹ̀yí, a ẹ̀kíyèsí wí pé àyọ̀lò lóri àwítúnwí aláakùdẹ̀ gbólóhùn, tàbí kí a kúkú sọ̀ pé ìbádógba gbólóhùn ni ètò ewì 3 gùn lé. Férému gbólóhùn tí ó la àyọ̀lò ewì nàà já látòkẹ̀ délẹ̀ ni ti

#Bí wọn bá di ---,
Wọn a di ---. #

Ẹ̀yí wà lára àwọn oḡbón àmúni-tètè-níran/ranti tí àwọn akéwì alohùn Yorùbá maá n lò. Bí ẹ̀tẹ̀ yí ti maá n mú akéwì tètè rántí ohún tí yóò sọ̀ nàà ni kò ní jẹ̀ kí olùgbọ̀ ewì nàà ó tètè gbàgbé ohun tí ó ti gbọ̀ fún igbà pípẹ̀. Oḡbón yí fi àyè sílẹ̀ láti ẹ̀ ẹ̀kàrikà. Àti ifòrò gbe ọ̀rọ̀ pàápàá. Nípa bẹ̀ẹ̀ ni a sì ẹ̀ rí i pé ọ̀ye ọ̀rọ̀ kan nàà ni akewì n ẹ̀tenu mó ní oríṣíríṣi ọ̀nà. Àwítúnwí ibẹ̀ sì nípa lóri iwóhùn àyọ̀lò ewì nàà pẹ̀lú. Irú ìbádógba gbólóhùn yí nàà tún fara hàn nínú àyọ̀lò 1. Férému gbólóhùn tí ó wà nínú ìbádógba gbólóhùn ilà mēta àkókó ni: #--- n ò gbọ̀ ---#. Àkókò ni ẹ̀pòlò ọ̀rọ̀ orúkọ̀ tí ó wà ní ipò ibẹ̀rẹ̀ gbólóhùn kòòkan n fi hàn. Nígbà tí akéwì jí, ịyẹ̀n ní ààrò kùtùkùtù ni ti àkókó. Nígbà tí òdòrùn kan àtàrí, ní ọ̀sán ganrín ganrín ni ti ilà kejì, ọ̀sán yí kan nàà ni ti ilà kẹ̀ta, bí a kò tilẹ̀ tún un sọ̀. Ọ̀ye kan nàà ni àwọn ẹ̀pòlò orúkọ̀ tí ó wà níparí àwọn ilà mētẹ̀tẹ̀ta wònyí n ẹ̀tenu mó. Ịyẹ̀n ni pé kò sí pé ẹ̀nikankan n dána oúnjẹ̀ láàrò àti lósàn-án. Ọ̀nà ọ̀tòtòtò ni ó gbà sọ̀ ohun kan nàà yí. Ilà kẹ̀rin ni akéwì ti wá ẹ̀ àwàgúnlẹ̀ ọ̀rọ̀ rẹ̀ tí ó ti fi ịpayà rẹ̀ hàn pé bóyá ni kì í ẹ̀ pé ebi ni yóò pa òun sùn ní ojọ̀ nàà. ẹ̀ḡbón ọ̀nà tí ó gbà gbé e kalẹ̀ múni lókàn gírígiri, pàápàá tí a bá wo àsoṣunso ẹ̀yọ̀ ọ̀rọ̀ “àfàimò” inú ilà igbèyìn àyọ̀lò ewì nàà.

4.2 Àrosọ̀ Ọ̀lórọ̀ Geere

Ìwóhùn àti ìwéhùn ìsòrò ojoójumó ni a fi maá n ẹ̀gbékalẹ̀ ọ̀rọ̀ geere. Gégé bí a ti sọ̀ ẹ̀aájú bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé (ìtàn) àrosọ̀ ọ̀lórọ̀ geere nàà lẹ̀ ẹ̀múlò àwọn ọ̀nà ẹ̀dè tí yóò mú kí ilò ẹ̀dè rẹ̀ dùn mọ̀ni tàbí kí ó rẹ̀wà, irú àmúlò bẹ̀ẹ̀ kì í kún tàbí kí ó peléke tó tí ewì, bẹ̀ẹ̀ sì ni ètò iwóhùn rẹ̀ kì í gún régé tàbí kí iwóhùn rẹ̀ ó ẹ̀ wẹ̀kú tó ti ewì. Kì í ẹ̀ ilàna ịjẹ̀mewì tàbí ti onílajilà ni a fi maá n kọ̀ ọ̀, àkókún ojú iwé ni a sì maá n kọ̀ ọ̀, nígbà tí a bá n kọ̀ ọ̀ sílẹ̀ nínú iwé. Bí àpẹ̀rẹ̀, àwon ohun tí a fi ewì gbé kalẹ̀ nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí a ẹ̀ ní òkẹ̀ yẹ̀n lẹ̀ lẹ̀ bí a ti kọ̀ ọ̀ ní ìsàlẹ̀ yí tí a bá fi ọ̀rọ̀ geere gbé e kalẹ̀.

Àpẹ̀rẹ̀ 1. Ní àfẹ̀mójumó tí mó jí, n ò gbúrò pé ẹ̀nikéní n gúnnyán, nígbà tí ojọ̀ tún kanrí, n ò gbúrò pé wọn n kù ẹ̀lùbọ̀, bẹ̀ẹ̀ ni wọn ò maá dín eku àti eja. Sèèsì ni pé ebi kọ̀ ni yóò lu olúwarẹ̀ pa sùlẹ̀ òní báyí.

Àpeṣere 2. Bí a bá gbé òtítọ dé ojà fún títa, a kò ní rí ẹnìkánkán rà á. Bèè owó gọbọ ní a sì máa n kó lérí ojà ètàn. Ẽni tó bá n purọ tanni je ni àwọn èniyàn máa n pọn lé.

Àpeṣere 3. Ìyàwó kan soṣo pére ni oḱùnrin tí ó bá fẹ gbádùn aya yóò fẹ. Bí ó bá fẹ méjì, wọn ó máa bára wọn jà, bí ó bá fẹ mēta, wọn ó tú ẹbí ká, bí ó bá fẹ mērin wọn oò máa fi ara wọn se ẹlẹyà, bí ó bá fẹ márùn-ún, wọn oò máa fura síra wọn, pé ẹnìkan ni ó fẹ run ogún oḱo wọn, bí o bá fẹ mēfà, wọn ó máa sera wọn níka, bí ó bá fẹ méje wọn ó máa múra wọn lájẹ, bí o bá fẹ mēsàn-án wọn a máa dẹye síyàálé wọn nítorí ó ró aṣo oḱo wọn mọra káàkiri ilé, bí ó bá sì fẹ mēwáá, wọn á máa sowo pọ látì gbogun ti oḱo wọn nítorí oju tuntun ti n wá a wá sílé.

Kò sí àní-àní wí pé òye kan náà tí ó wà nínú àwọn ewì mètẹ̀tẹ̀ta òkè yẹn náà ni a tún fi ilàna ọ̀rọ̀ wuuru gbé kalẹ̀ yí. Àwọn àbùdá ẹ̀wà tí ó jẹ̀ mọ̀ onà èdè àti ètò ti dín kù jojo, bèè sì ni kíkọ̀ ni a kọ̀ o kún gbogbo ojú àyè tí a yà sọtò fún ikòwé.

4.3 Eré Oníṣe

Gégé bí a ti pe àkíyèsí sí i tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀, ní ìbèrẹ̀ iṣẹ̀ lámèétọ̀ síṣe lórí lítírẹ̀ṣọ̀ Yorùbá ní pàtó, àti ti ilẹ̀ Afíríkà lápapọ̀, àwọn onímọ̀ kì í sáà sòrò nípa eré oníṣe alohùn. Lára ohun tí ó fa èyí ni pé àwọn ìsòrí nílánlá méjì àkókó yẹn ni ó lọ̀rìn, tí ó sì se pàtàkì jù lọ nínú lítírẹ̀ṣọ̀. Méjèjì yí ni ó sì lè fara hàn nínú eré oníṣeí a ti tọka sí tẹ̀lẹ̀. Àbùdá mēta pàtàkì ni wọn máa n tẹnu mọ̀ nínú síṣe idámọ̀ eré oníṣe. Àkókó ni ìsínjẹ̀ tí ọ̀pọ̀ gbà pé ó se pàtàkì jù lọ, tí gbogbo àbùdá yòókù sì rò mọ̀. Àbùdá kejì tí àwọn afojú-ìmọ̀-Yúróòpù-wo-ọ̀rọ̀ tún máa n dúnnu mọ̀ gidigidi ni ìsòròngbèsì, ikẹta sì ni àhunpọ̀ itàn. Gégé bí a ti pe àkíyèsí sí i tẹ̀lẹ̀, àtìsòròngbèsì àtìhunpọ̀ itàn pẹ̀lú àwọn àbùdá iṣere oníṣe m̀íràn bíi ọ̀ṣèré, ẹ̀dá itàn, àhunpọ̀ itàn, ibùdọ̀ itàn, ibi iṣeré, ọ̀nwòran, aṣo eré, àwọn ohun èlò iléwọ̀ àti tori itàgẹ̀, ìbòjú, ifarasòrò, ilù, orin, ijó, iṣàré abbl. ni wọn ní í se pẹ̀lú ìsínjẹ̀ lónà kan tàbí òmíràn.

Nítorí ojú àṣà ìmọ̀-ón-kọ-mọ̀-ón-kà ni àwọn onímọ̀ Yúróòpù àti ẹ̀lẹ̀gbẹ̀ wọn m̀íràn fi máa n wo lítírẹ̀ṣọ̀, tí ó sì jẹ̀ pé ìsòròngbèsì ni ó n jẹ̀ kíkọ̀ sílẹ̀ sínú ìwé ni wọn fi tẹ̀pẹ̀lẹ̀ mọ̀ on fún idámọ̀ eré oníṣe ju àwọn àbùdá yòókù lọ. Ohun tí à n pe àkíyèsí sí ní ihín ni pé bátàni ìsòròngbèsì ni wọn fi máa n kọ eré oníṣe sílẹ̀ sínú ìwé. Nípasẹ̀ àtòpọ̀ àwọn ìsòròngbèsì wònyí ni àhunpọ̀ itàn, tí wọn tún máa n fúnka mọ̀, ti wá máa je yo (Ola Rótímí 1971).

Gégé bí àwọn onímọ̀ kan tí wọn jẹ̀ omọ̀ bíbí ilẹ̀ Afíríkà ti fi hàn, a kò lè fúnka mọ̀ ọ̀rọ̀ ìsòròngbèsì àti àhunpọ̀ itàn fún síṣedámọ̀ eré oníṣe àbáláyé ilẹ̀ Afíríkà. Ìdí ni pé àfihàn àwọn àbùdá méjì wònyí kò lọ̀rìn tó bèè jù bèè lọ nínú àwọn eré oníṣe alohùn wa. Kò sí ìsòròngbèsì rẹ̀rẹ̀rẹ̀ nínú àwọn eré oníṣe ìbílẹ̀ yí. Kì í sì í sáà sí àhunpọ̀ itàn tí ó lọ tààrà, lábala-lábala ni wọn máa n sáà jẹ̀. Ilò ijó, ifarasòrò, imúra àti ilò àmì lápapọ̀ ni wọn sì máa n fi ṣàgbékalẹ̀ àhunpọ̀ itàn lópọ̀ igbà. Àpeṣere àwọn onímọ̀ tí ó fara mọ̀ irú èrò yí ni

Oyin Ògúnbà, J. A. Adédèjì, Benedict Ìbítókun, N. Ugonna, O. E. Enekwe, P. A. Ògúndèjì, abbl.

Àwọn onímò wònyí àti ẹlẹgbé wọn mìíràn gbà pé nínú orò ajẹmésìn àti ìgbàgbó, ọdún ìbílẹ̀ pẹ̀lú یشه́rẹ̀ eégún aláré, ní pàtàkì, ni a ti lè rí ohun tí a lè pè ní eré oníşe Yorùbá. Nínú àwọn yíi ni wón gbà pé ìsínjẹ̀ tí ó jẹ̀ àbùdá pàtàkì jùlọ̀ eré oníşe ti peléke tàbí tí ó ti hàn gbangba jù lọ̀. Ìwònbà ni ìsòròngbèsì tí n bẹ̀ nínú wón máa n mọ̀. Orin, یشه́rẹ̀, ìlù, àtijó, pẹ̀lú àwọn àbùdá ìsínjẹ̀ yòókù ni wón máa n kópa ìbáńsòrò ní kíkún, yálà láàrín àwọn ọ̀şeré sí ọ̀şeré ní àkókò یشه́rẹ̀ tàbí láàrín àwọn ọ̀şeré lápá kan àti òńwòran lápá kejì. Ìpapadà àti ìfiwàwèdá jẹ̀ àbùdá pàtàkì tí ó tún máa n hánde nínú àwọn eré oníşe ìbílẹ̀ wònyí nítorí pé wón máa n tenpele mọ̀ یشه́fihàn oríşiríşì ẹ̀dá ìtàn bí àwọn òrìşà, àwọn babańla àti àwọn akoni pẹ̀lú àwọn ẹ̀dá mìíràn tí ó ní í şè pẹ̀lú ìtàn àwùjọ̀ wón láti ìbèrẹ̀ pèpè pẹ̀lú. Wón a sì tún máa şè àfihàn àwọn ẹ̀dá ìtàn bágbamu náà pẹ̀lú. Gégé bí a şè yán an wón kì í sàbà fi eré oníşe alohùn Yorùbá şè àgbé kalẹ̀ àhumpò ìtàn rẹ̀rẹ̀rẹ̀.

4.4 Ìwònúbònú

Bí a bá wo àwọn ohun tí a ti sọ̀ lókè dárádára, a kò lè má şaìşè àkíyèsì pé àwọn ìsòrì nílánlá mètẹ̀tẹ̀ta tí a gbé yè wò wónú ara wón púpòpúpò. یشه́rẹ̀ tí gbogbo wón jẹ̀, tí ó jẹ̀ pé gbígbé kalẹ̀ ní ojú agbo eré/ ibi یشه́rẹ̀ ni a ti máa n gbé wón kalẹ̀, wà lára ohun tí ó fi àyè sílẹ̀ fún ìwònúbònú tí ó peléke náà. Gbogbo àwọn ìsòrì mètẹ̀tẹ̀ta ni ó n şè ìmúlò ìsínjẹ̀, tí ó jẹ̀ àbùdá pàtàkì eré oníşe. Ohun tí èyí n tọ̀ka sí ni pé eré oníşe n fara hàn nínú àgbékalẹ̀ ewì àti ìtàn àròşo ọ̀lórò wuuru Bí èyí tilẹ̀ rí bẹ̀e àwọn àbùdá یشه́rẹ̀ yẹn kàn wà láti şè ìgbékalẹ̀ yálà ewì tàbí ìtàn àròşo ọ̀lórò wuuru bẹ̀e ni. Wón kì í şè ohun àkókò níbè, ipò ìbikẹ̀jì ni wón kó nínú ewì àti àròşo ọ̀lórò wuuru. Şùgbón nínú یشه́rẹ̀ oníşe àbáláyé, ipò àkókò ni àwọn àbùdá ìsínjẹ̀ yòò kó.

Bí a bá n şàgbékalẹ̀ àwọn ewì alohùn Yorùbá kan, bí i ìjálá, ìyèrẹ̀ ifá sísun, tàbí ẹ̀sà egúngún pípè, ìtàn síşo a máa wáyé nínú wón. Ìyẹn ni pé a lè fi àwọn ewì náà gbé ìtàn kalẹ̀. Bákan náà ni ó jẹ̀ pé ọ̀pò àwọn یشه́rẹ̀ orò, ọdún ìbílẹ̀ tàbí ti eegún aláré náà máa n tọ̀ka sí ìtàn kan tàbí òmíràn. Ní àfikún bí a bá n pàlọ̀ onítàn orin tí ó jẹ̀ irúfẹ̀ ewì kan a máa jeyọ̀ nínú púpò irú àlọ̀ onítàn bẹ̀e. Ìdí nìyí tí wón fi máa n pè àwọn irú èyí tí orín ti n jeyọ̀ ní àlọ̀ àpagbè. Nínú ìgbé-kalẹ̀ ẹ̀şẹ̀ ifá, àtewì, àti ọ̀rò wuuru ni púpò àwọn awo tí n kífá fi máa n şàgbékalẹ̀ rẹ̀. Ibi ifáàrà rẹ̀ sabà máa n jẹ̀ ewì, kíkì ni wón máa n kì í. Ọ̀rò geere ni wón fi máa n gbé ìtàn àti àlàyé rẹ̀ kalẹ̀ nítirẹ̀. Wón tún lè fi ifá kíkì àti orin ifá kádìí rẹ̀ nílẹ̀. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn ìwé ifá tí wón fi ìlànà yí kọ̀ ni *Ojú Ọ̀şupá Apá kìníní àti Apá Kejì*, tí Yémiítàn àti Ogúndélé (1970) kọ̀, *Ojúlówó Oríkì Ifá (Apá kìníní)* tí àgbà Awo, Olóyè Fásínà Agboólá (1989) àti àwọn awo ẹ̀gbé wón kì, tí a sì kó jọ̀ tí a gbé jáde ní abé àkóso Ọ̀jògbón Adébóyè Babalọ̀lá àti Afọ̀lábí Ọ̀lábímtàn ti Ẹ̀ka Ìmò Ẹ̀dè àti Lítírẹ̀şò Áfíríkà, Fásitì Ẹ̀kó. Àpẹ̀rẹ̀ mìíràn ni *Ìwé Mímọ̀ Ifá: Ẹ̀sìn Àkódá Olódùmarè* tí Ifálérè Ọ̀dẹ̀gbémí Ọ̀dẹ̀gbólá (2014, 2019) kọ̀.

Bí a bá tun wò ó dárádára àkóónu gbogbo àwọn ìsòrì mètẹ̀tẹ̀ta a máa gbènu lẹ̀nu nítorí pé nípa ìrírí ní àwùjọ̀ Yorùbá kan náà ni gbogbo wón máa ndá lé. Èrò ìjìnlẹ̀ àti ojú àmúwayé Yorùbá kan náà ní í máa jẹ̀ yọ̀ nínú wón. Bákan náà sì ni ó jẹ̀ pé ọ̀nà kan náà ni àwọn

ìsòrí lítirésò náà máa n gbà wúlò ní àwùjò. Gbogbo wọn ní í máa dání lára yá tí wọn sì tún máa n fí òye kan tàbí òmíràn yéni. Bí a ti rí ewi tí à n ló nídíí òrìsà (Orìsà pípe) Yorùbá nínú àwọn ipohùn ewi Yorùbá náà ni a rí nínú eré oníse (eré oníse àjẹmorò àti àjẹmódún ibílẹ̀). Kò sí àní àní kankan wí pé iwònúbònú tí ó ga wà ní àárín àwọn ìsòrí lítirésò mètẹ̀tẹ̀ta. Bí ó ti rí jákè jádò àgbáyé niyẹn. Ìdí niyí tí àwọn onímò kan kò fi faramó kí á máa pín lítirésò alohùn sí àwọn ìsòrí nílá nílá mètá náà mọ. Bí a se lè wá dá ìsòrí nílá kan mọ yàtò ni nípa ipelẹke àbùdá ìsòrí náà. Bí ó bá jẹ pé àbùdá ewi ni ó pelẹke tàbí tí ó hánde jù lọ nínú igbékale kan ju ti àwọn yòókù lọ ewi ni a óò pe irúfẹ̀ àgbékale bẹ̀. Bákán náà ni yó sì jẹ bí ó bá jẹ àbùdá eré oníse tàbí ti ọlórò wuuru ni ó lọ̀rìn tàbí tí ó fẹ̀sẹ̀ múlẹ̀ jù lọ, a jẹ pé eré oníse tàbí itàn àròsọ ọlórò geere ni a óò pè é niyẹn. Nírú àkókò bẹ̀ a jẹ pé aṣàgbékale lítirésò náà se àmúlò àwọn àbùdá ìsòrí lítirésò tí kò lọ̀rìn púpò tàbí tí a kò gbájú mọ tó nńkan láti se igbékale èyí tí ó lọ̀rìn tàbí tí wọn gbájú mọ yẹn ni.

5.0 Ìsonísókí

Nínú idánilékò yí a ti se àgbéyèwò iyàtò tí ó wà láàrin àwọn ìsòrí nílá nílá mètẹ̀tẹ̀ta (ewi, itàn àròsọ ọlórò wuuru àti eré oníse) tí a ní a lè pín lítirésò alohùn sí bí wọn ti n se kári ayé. A wo iyàtò àárín wọn nípasẹ̀ ilànà ilohùn (iwóhùn àti iwéhùn), nípasẹ̀ dídàkọ sínú iwé àti nípasẹ̀ àbùdá àjẹmágbékale ètò àti ihun àkóónú wọn pẹ̀lú ilò èdè. A wo ijora tàbí iwònúbònú àárín wọn náà, a sì rí i pé wọn gbé ẹnu lé ẹnu púpò. Kì í wá se nínú àṣà lítirésò alohùn Yorùbá nikan ni èyí ti rí bẹ̀; jákè jádò àgbá-nílá ayé ni. Sùgbón a fi ẹ̀sẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ pé síbẹ̀-síbẹ̀, kì í jẹ ti baba tomo kí ó má láálà. Ipelẹke àbùdá ní a sọ pé a lè fi sòdiwòn idámò ìsòrí kòòkan. Ohun kan tí a fẹ̀sẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ danindanin nínú idánilékò yí ni pé àwọn ìsòrí lítirésò nílá nílá mètẹ̀tẹ̀ta, (ewi, itàn ọlórò wuuru àti eré oníse) ni ó wà nínú àṣà Yorùbá. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn ohun tí a yán fẹ̀rẹ̀ nínú idánilékò yí ni yòò túbò hàn kedere bí a ti n tẹ̀ síwájú nínú kòsì yí.

6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe

1. Ní sókí, se àlàyé iyàtò tí ó wà nínú síse idàkọ ewi, (itàn) àròsọ ọlórò wuuru àti eré oníse sílẹ̀ sínú iwé
2. Àbùdá wo ni ó se pàtàkì jù lọ nínú eré oníse, dárúko márùn-ún miíràn tí ó mọ.
3. jíròrò lóri ọ̀nà mètá, ó kéré tán, tí àwọn ìsòrí nílá nílá lítirésò mètẹ̀tẹ̀ta, tí a yè wò nínú idánilékò yí, gbà wónú ara wón.

7.0 Ìwé Itokasí

Abimbólá, W. 2006. *Ìjìnlẹ̀ Ohùn Ẹnu Ifá, Apá kìn-ín-ní*, University press Ltd., Àkò-gbéjádé, Collins 1969, Glasgow.

Abimbólá, W. 2006. *Ìjìnlẹ̀ Ohùn Ẹnu Ifá, Apá Keji*, Ìbàdàn: University press Ltd. Àkò-gbéjádé, Collins 1969. Glasgow.

Adágbádá, 2008. “Ojúse Àwọn Akéwì nínú Ìṣàkoso Ìjọba Àwarawa,” *Yorùbá Gbòde: Jónà Ẹgbé Akòmólédè àti Àṣà Yorùbá, Nigeria*. Fọl. 4, Nọ 3, 143 – 155.

Adébòwálé, O. 1999 . *Ogbón Ònkòwé Alátinúdá*, The Capstone Publishers Ltd., Lagos.

Adébòwálé, O. 2017. “Àgbéyèwò Èrò Akéwì Lóri Ewi,” nínú Dèjì Médùbí, Dèbò Gbádébò àti Abíọla Bello (olòótú), *Current Studies in Yorùbá Culture, Language*

- and Literature*. Lagos: Department of Linguistics, Asian and Studies, University of Lagos.
- Adédèjì, J. A. 1966 “The Place of Drama in Yoruba Religious Observance” *Odù*, fol. 3, no 1, 83 – 94.
- Agboolá, A. F. 1989. *Ojúlówó Oríkì Ifá* Project Publications Ltd., Lagos.
- Akinjógbi, A. 1969, *Ewì Ìwòyí*, Collins, Glasgow.
- Enekwe, O. E. 1987 *Igbo Masks: The Oneness of Ritual and Theatre* Dept. Of Social Development, Youth, Sports and Culture, Lagos..
- Ìbítókun, 1993 B. M. *Dance as Ritual Drama and Entertainment in the Gelede of Ketu Yorùbá Sub-group in west Africa.: A Study in Traditional African Feminism*, Obáfèmi Awólówò University Press Ltd., Ile Ifè.
- Ògúnbà, O. 1978, “Traditional African Festival Drama,” nínú Oyin Ògúnbà àti Abíolá Irele *Theatre in Africa*, Ìbàdàn University Press, Ìbàdàn.
- Ògúndèjì, P. A. 2000 *Ritual as Ttheatre, Theatre as Ritual: The Nigerian Experience*, Ìṣèṣe Monograph Series, Ìbàdàn cultural Studies Group, Ìbàdàn.
- Ogúndélé O. àti Yémiítàn, O. (1970) *Ojú Òṣùpá Apá Kìn-ín-ní* Ìbàdàn: Oxford university Press Ltd.
- Ogúndélé, O. àti Yémiítàn, O. (1970) *Ojú Òṣùpá Apá Kejì*, Ìbàdàn: Oxford University Press Ltd.
- Olátunjí, 1984, *Features of Yorùbá Oral Poetry*, University Press Ltd., Ibàdàn.
- Odegbolá, I. O. (2014, 2019) *Ìwé Mímó Ifá: Èsìn Àkódá Olódùmarè*, Adéola Adíjat Fáléye (Olóòtú), Havilah Marchants Nigeria Ltd., Lagos.
- Rótímí, Ola 1971. “Traditional Nigerian Theatre,” nínú Bruce King, (olóòtú) *Introduction to Nigerian Literature*, 36 – 49, University of Lagos Press, Lagos àti Evans Brothers Ltd. Ibàdàn.
- Ugonna, N. 1983 *Nmowu: A Dramatic Tradition of the Igbo*, Lagos University Press, Lagos.

Ìpín 5: Ìpínsísòrí Lítírésò Alohùn Yorùbá II: Àwọn Ìsòrí Kéékèéké Àkóónú

- 1.0 Ifáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1.0 Ewì
- 4.1.1 Àrángbó
- 4.1.2 Ìṣàré
- 4.1.3 Orin
- 4.2.0 Ìtàn Àroso Olórò Geere
- 4.2.1 Ìtàn Ìwásè
- 4.2.2 Ìtàn Akonikàyéfi

- 4.2.3 Àlọ Onítàn
- 4.3.0 Eré Oníṣe
- 4.3.1 Eré Ọdún Ìbílẹ̀
- 4.3.2 Eré Eégún aláré
- 4.3.3 Ìwònúbònú
- 5.0 Ìṣòńsókí
- 6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáàrà

Nínú ìpín karùn-ún módù yìí, ni a ti fẹ̀ ṣe àgbéyèwò tìbú tòdòrò lítírésò alohùn Yorùbá. A óò ṣe àgbéyèwò àwọn ìṣòrí kéékèké tí àwọn ìṣòrí nílánlá mètẹ̀tẹ̀ta tí a ti gbé yèwò nínú ìpín kẹrin kó sínú.

2.0 Èròngbà àti Afojúṣùn

Ní òpin ìdánilékòò, yìí o ó ti lè dárúko àwọn ìṣòrí kéékèké tí ó wà lábé ewì, ìtàn àròṣo àti eré oníṣe alohùn Yorùbá. O ó sì ti lè ṣe àlàyé ṣókíṣókí lórí ohun tí ìkòòkan jẹ̀ àti àtúnpinsísòrí wọn.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

1. Ya àtẹ̀ onígi fún àtúnpinsísòrí àwọn ìṣòrí nílá nílá mètẹ̀tẹ̀ta Lítírésò alohùn Yorùbá
2. Ní ṣókí, kin ni ìyàtò tí ó wà lààrin orin, ìṣàré àti àràngbó.
3. Ṣe àlàyé ìwònúbònú tí ó wà nínú lílo ìlànà ìjẹmágbègbè àti ìmúlò fún ṣíṣe àtúnpinsísòrí ìṣàré Yorùbá.

4.0 Ìdánilékòò

4.1.0 Ewì

Ọ̀nà mètá ni àwọn onímò máa n sábaá pín ewì alohùn Yorùbá sí, tí wọn bá fi ìlànà ìjẹmóhùn (ìwéhùn àti ìwòhùn) wọn ṣe ìlànà ìtúnpinsísòrí náà. Ìkínní ni àràngbó, ìkẹ̀jì ni ìṣàré ìkẹ̀ta sì ni orin. Gégé bí Ọlátúnjì (1984) ti so bí a bá fi ojú ìwòhùn àwọn ìṣòrí ewì yìí wò ó a óò rí i pé àwọn mètẹ̀tẹ̀ta ṣàṅ wònú ara wọn ni bá a ti tò wọn yẹ̀n. Àràngbó ni ó wà ní apá tàbí igún ìbèrè tí ó ṣàṅ wònú ìṣàré, ìṣàré sì ni ó wà lààrin gbùgbùn, tí òun náà wá ṣàṅ wònú orin, tí ó wà ní igun ìparí pátápátá. A ti mēnu ba àwọn irúfẹ̀ ewì mètẹ̀tẹ̀ta nínú ìdánilékòò ìpín kẹrin lókè. A óò gbìyànjú láti túbò gbé wọn yèwò síwájú sí i ní ihín kí a lè so nípa àwọn ìṣòrí ìṣòrí àti ẹ̀ka ẹ̀ka tí àwọn onímò ti pín wọn sí.

4.1.1 Àràngbó

Ìlànà ìwòhùn àtiwéhùn ìṣòrò ojoojúmọ̀ ni wọn fi máa n ṣe ìgbékalẹ̀ àwọn ewì àràngbó. Ìdí nìyí tí àwọn mīràn fi máa n pè é ní ewì ọ̀lórò. Ọ̀jògbón Ọ̀látúndé Ọ̀látúnjì, tí ó ti ṣe ìṣẹ̀ takuntakun lórí àwọn ewì inú ìṣòrí yìí pè é ní ewì alábùdá tàbí afàbùdá-mò. Ìdí ni pé

àwọn ewì tí ó wà nínú ìsòrí ewì yìí ní àwọn àbùdá àdání tí ó jẹ mọ́ ìgbékalẹ̀ ètò àti ihun wọn, tí ó mú ìkòòkan wọn yàtò síra wọn. Orin àti ìṣàré a sì máa ṣe àmúlò wọn. Ìyẹn ni pé púpò nínú àwọn ewì àràngbó máa n fara hàn nínú àkóónú orín àti ìṣàré dáadáa. A kì í paté tàbí kí a lu ilù tàbí ohun èlò orin mìíràn sí i ní àkókò kan náà tí a bá ṣe ìgbékalẹ̀ ewì àràngbó. Ìdí tí a lérò pé èyí fi rí bẹ̀ ni pé ìwòhùn ewì náà kì í ṣe wékú pèlú ti àtẹ̀wọ́ pípá tàbí ohun èlò orin náà rárá. Àwọn ewì méfà tí ó wà ní ìsòrí yìí ni oríkì, ẹṣẹ ifá, ọfò, àrò ajeméwì, àlò àpamò àti òwe.

Ògúndèjì (2000) ti tún ìsòrí yìí pín sí ọ̀nà méjì: àràngbó kíkún tàbí nínlá àti àràngbó kéékèké. Ilànà irúfẹ̀ àwọn aṣàmúlò papò mọ́ bí àwọn ewì náà ṣe kún tó ni ó lò fún àtúnpinísìsòrí náà. Àwọn àgbà ni ó yẹ kí ó jẹ aṣàmúlò pàtàkì àràngbó nínlá tàbí kíkún, kí àwọn ọ̀mọ̀dé sì jẹ ti àràngbó kéékèké. Àkóónú àràngbó kíkún yẹ kí ó kún dáadáa kí ti kéékèké sì keré tàbí kí ó mọ́ níba. Oríkì, Ẹṣẹ ifá àti ọfò kújúwòn odiwòn méjèjì fún àràngbó nínlá tàbí kíkún dárádára, nítorí náà ìsòrí yìí ni a tún wọn pín sí. Àlò àpamò nìkan ni ó kúnjúwòn àwọn òdiwòn méjèjì fún ìsòrí àràngbó kéékèké papò lẹ̀ẹkan náà. Àwọn èwe ni aṣàmúlò rẹ̀ pàtàkì jù lọ, àkóónú rẹ̀ sì máa n mọ́ níba, kì í kún. Ilànà òdiwòn ẹyọ kòòkan ni òwe àti àrò ajeméwì kúnjúwòn rẹ̀ nínú méjì. Àkóónú òwe máa n mọ́ níba, ṣùgbón àwọn àgbà ní í máa ṣàmúlò rẹ̀ jù lọ. Ní ti irú àrò, (èyí tí ó kàn wá gbòngbòn ní ihín) àwọn ọ̀mọ̀dé ni ó máa n ṣàmúlò rẹ̀ jù lọ bí ó tilẹ̀ jẹ pé àkóónú rẹ̀ a máa kún dárádára. Ó ṣe é ṣe kí á kó àwọn méjèjì yìí sí ìsòrí mìíràn tí a ó pè ní alágbede méjì. Nítorí kí àwọn ìsòrí tí a tún pín yìí ma baà ju méjì lọ ni a kò fi ṣe èyí. Èrò wa ni pé àkójúwòn àwọn ilànà méjèjì yìí pàápáà wà lára ohun tí a fi lè sọ pé wọn kò kún tó, kí á sì fi ojú ìsòrí kékeré wò wọn nítorí náà.

4. 1.2 Ìṣàré

Ohùn pípè tàbí ohùn rírán, tí a tún lè ṣe àpèjúwe gégé bí ọfun síṣe ni ìṣàré. Bí àwọn apohùn àbáláyé bá n ṣeré lójú agbo eré, wọn kì í lùlù tàbí kí wọn lo ohun èlò orin mìíràn papò lẹ̀ẹkan náà mọ́ ìṣàré tí wọn n ṣe lówólówó. Bí wọn bá sì fẹ́ dárin, tí wọn ọ̀ò lùlù, tí wọn ọ̀ò sì jó sí, wọn ọ̀ò dá ìṣàré tí wọn n ṣe dúró ni. Ó ní àwọn ìpèdè tí wọn máa sáábá fi ṣe èyí. Bákan náà ni bí wọn bá tún fẹ́ máa bá ìṣàré ti wọn n ṣe niṣòó, ó tún ní irú ìpèdè tí wọn yòò fò láti dá orin àti ijó dúró, kí wọn tó ó tẹ̀ síwàjú. Bí àpẹ̀rẹ̀, bí oníjàálá kan bá fẹ́ dá ìṣàré tí ó n ṣe dúró, tí ó fẹ́ dárin, ó lè wí pé,

“È é gberin àbẹ̀ gberin eḷégbé ọ̀ḍe”

Àwọn eḷégbé ọ̀ḍe tí ó wà ní ojú agbo eré náà yòò sì dáhùn pé,

“A á gberin, tórí orin tàlùkò bá dá lomo rẹ̀ é gbè”

Léyìn náà ni orin ilù àti ijó yòò béré ní pẹ̀rẹ̀.

Bí ó bá sì tún fẹ́ dá orin, ilù àtijó dúró, tí ó fẹ́ máa sun ìjálá niṣòó, yòò wí pé:

“ Ó tóóóóó...”

Gbogbo wọn ó sì dáké, kí ó tó máa bá ìjálá ti ó fẹ́ sun niṣòó. Àṣewékú dáadáa tó ìwòhùn ìṣàré síṣe, tí wọn bá fẹ́ lùlù, kí wọn sì jó sí i papò ni a lérò pé ó fà á tí wọn fi níláti dá orin àti ilù dúró tí wọn bá n sun ìjálá tàbí tí wọn n ṣe àwọn ìṣàré mìíràn.

Oríṣíríṣi ni àwọn àpẹẹrẹ ìṣàré Yorùbá. Ọ̀nà méjì ni àwọn onímò máa ń sáà tún wọn pín sí. Ti àkókó ni èyí tí ó gùn lé òdiwòn ìjẹmàgbègbè. Èka méjì ni àtúpínsísòrí eléyí ní: àwọn tí ó kárí ilẹ̀ Yorùbá àti àwọn tí ó jẹ̀ pé agbègbè kan ní pàtó ni a mò wòn mò (Ọlátúnjí 1984). Ọ̀nà kejì ni èyí tí ó lo òdiwòn ìmúlò tàbí ìwúlò. Èka méjì tí a pín ìṣàré Yorùbá sí nipa ilànà yí ni àwọn ajẹmésìn àti àwọn aláìjẹmésìn tàbí tí wòn jẹ̀ ajẹmáyeje àríyá (Ògúndèjì 1991, 2000). Ohun tí a ẹ̀ àkíyèsí ni pé púpọ̀ nínú àwọn tí ó jẹ̀ mèsìn yẹn ni wòn fẹ̀rẹ̀ jẹ̀ tí gbogbò, tí ó kárí ilẹ̀ Yorùbá. Ohun tí a lérò pé ó fa èyí ni pé gbogbo àwọn òrìṣà pàtàkì pàtàkì tí àwọn Yorùbá ń sìn ni ó pa wòn pọ̀, sùgbón oríṣíríṣi ni àwọn ọ̀nà ìgbàṣàyeje àríyá láti agbègbè èka èdè kan dékejì. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àtúpínsísòrí tí ajẹmò-ìmúlò ni a yàn láàyò nínú idánilékò yí síbẹ̀ a kò ní ẹ̀ aláimenu ba ti ìjẹmàgbègbè náà nítorí gégé bí a ti fi hàn wọn gbenu lenu. Ìdí tí a fi yan ti ajẹmòmùúlò láàyò ni pé gégé bí a ti so ẹ̀ ẹ̀ máyámí ni ọ̀rò ìmúlò tàbí ìwúlò àti lítírésò alohùn.

Àpẹẹrẹ̀ àwọn ìṣàré Yorùbá ajẹmésìn tí a ọ̀ò jíròrò lé lorí nínú kòòsì yí ni ìjálá Ọ̀gún, ẹ̀ṣà tàbí iwì egúngún, iyèrẹ̀ ifá àti àwọn ọ̀wọ̀ tí à mò sí òrìṣà pípè. Lára ọ̀wọ̀ àwọn ìṣàré òrìṣà pípè ni a ti rí Èsù pípè, Oya pípè, Sàngó pípè àti Ọ̀bátálá pípè. Ó fẹ̀rẹ̀ jẹ̀ wí pe gbogbo àwọn wònyí ni wọ̀ gbilẹ̀ káàkiri ilẹ̀ Yorùbá, sùgbón iyàtò díédíè kò lè má sí, lati agbègbè kan dé èkejì, nipa sùgbékalẹ̀ wọn. Àpẹẹrẹ̀ àwọn ti ìṣàré aláìjẹmésìn tàbí ajẹmáyeje àríyá ni rárà, ẹ̀kún iyàwó, yùngbà àti ọ̀gbéré̀ tàbí ọ̀kú pípè ní agbègbè Ọ̀yó, ègè, ìgbálá ní Ègbá, olele ní ilẹ̀ Ìjèsà, ọ̀sàrè àti àdàmò ní Ifẹ̀ pẹ̀lú Ìjèsà, àdàn àti àsíkò ní Ọ̀ndó, rẹ̀sò lághalogho àti ọ̀sẹ̀ghè ní Ọ̀wò, ẹ̀fẹ̀, àsamò, aláimò àti ùjamèsẹ̀ ní Èkìtì. Díè ni a ọ̀ò gbé yèwò ní kíkún nínú wọn ni iwájú.

4.1.3 Orin

Ìwòhùn àti ìwéhùn orin ni ó ẹ̀ wẹ̀kú pẹ̀lú ìwòhùn ilù àti ijó jùlọ̀ nínú àwọn ìsòrí ewì alohùn mètẹ̀tẹ̀ta tí à ń gbé yèwò nínú orí karùn-ún yí. Ìdí yí ni a lérò pé ó jẹ̀ kí Ọlátúnjí (1984) fi orin sí iparí pátápátá nígbà tí ó ń ẹ̀ àlàyé bí àwọn ìsòrí ewì mètẹ̀tẹ̀ta ẹ̀ tò ní síṣẹ̀ntẹ̀lé ẹ̀ wòn ara wòn. Ewì àràngbó ni ó fi sí ibèrẹ̀ ètò ìṣànwònú ara náà, nígbà tí ó fi ìṣàré sí ààrin gbùngbùn.

Oríṣíríṣi orin ni ó wà káàkiri ilẹ̀ Yorùbá. Bí a bá lo ilànà ìwúlò wọn, tí ó jẹ̀ ọ̀kan pàtàkì lára fón-ón-rán ọ̀gangan ipò wọn, a lè tún ìsòrí orin Yorùbá pín sí ona mèrin wònyí: orin ọ̀mọ̀dé, orin ọ̀dún ibílẹ̀, orin àtìgbàdégbà àti orin àlùjọ̀. A lè tún ẹ̀ àtúnpin orin ọ̀mọ̀dé sí mètá; orin ìrẹ̀mọ̀lékún, orin erẹ̀mọ̀dé àti orin àlọ̀ onítàn. Bẹ̀ẹ̀ ni orin erẹ̀mọ̀dé sì tún ẹ̀ é pín sí méjì; ti onídàarayá àti oníjẹ̀lẹ̀nké. A ọ̀ò túbò máa ẹ̀ àlàyé àti àpẹẹrẹ̀ àwọn orin erẹ̀mọ̀dé wònyí níwájú. Sàṣà ni ọ̀dún ibílẹ̀ tí kò ní orin kan tàbí èkejì ti à ń kọ̀ sí i ní ilẹ̀ Yorùbá. Àwọn irú orin ọ̀dún ibílẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lè tàn kálẹ̀ Yorùbá. Àpẹẹrẹ̀ ni orin ọ̀dún ibílẹ̀ bí i ti Ọ̀ṣun, Ọ̀bátálá, Orìṣà oko, Ifá, Sàngó àti Ọ̀gún. Àwọn mǐràn sì lè jẹ̀ ti àdúgbò kan pàtó. Àpẹẹrẹ̀ àwọn èyí ni orin ọ̀dún Ọ̀kèèbàdàn ní Ìbàdàn, ọ̀dún Onmòkà ní Ọ̀fà, ọ̀dún Edì ní Ilé Ifẹ̀ àti ọ̀dún Igogo ní Ọ̀wò abbl.

4.2.0 Itàn Àrosọ̀ Ọlórò Geere

Ọ̀nà mètá tí ó gbajúmò jù lọ̀ tí àwọn onímò máa ń pín itàn àròsọ̀ ọlórò geere Yorùbá (àti ti ilẹ̀ Áfíríkà, àti káàkiri àgbáyé) sí ni itàn iwáṣẹ̀, itàn akonikayéfi àti àlọ̀ onítàn. Ìpínsísòrí

yii ni a ó mú lò fún kòòsì wa. Sùgbón ẹ je kí á sàyèwò ìpínsísòrì tí Ògúnpòlù dá lábàá ní sòkí. Ònà mērin ni Ògúnpòlù kòkò pín àwọn ìtàn àròsò alohùn sí, sùgbón tí ó sọ ó di mārùn-ún lèyìnòrèyìn. Mērin tàkòkò ni fèyíkògbón, orírùn, àmúṣagbára àti yènwò. Ti àpára ló fi kún un lèyìnòrèyìn tí ó fi di mārùn-ún. Ìsòrí kéékèké mēta tí ó tún ti fèyíkògbón sí ni alárò, arúmọlójú àti alálò. Ti orírùn ni ó tún pín sí ìsòrí mērin mìíràn ti orírùn, idílé, ilú,oyè àti ibo. Ìsòrí kéékè mērin tí ó pín ti àmúṣagbara sí ni akòyà, aṣààbò awúre àti aṣèwòsàn. Ìsòrí kéékèké mējì tí ó sì tún ti yènwò sí ni asoṣèlè àti alásotélè. A kò ní ànfàní láti mò bóyá àtúnpínsísòrìsòrì kéékèké ìtàn àpára wà nítorí ìtàn fèyíkògbón nìkan nìkan ni ó tẹpẹlẹ mò nínú iṣẹ tí ó ti a mò tí ó ti mēnu ba ìsòrí tuntun nàà. Ó kàn fi àwọn yòókù ṣe àyàbá ni kò tẹpẹlẹ mò wọn rará. Àìní àlàyé kíkún àti àpẹrẹ tí ó péye tó nípá àtúnpínsísòrì Ògúnpòlù ni kò je kí a mú un lò.

4.2.1 Ìtàn Ìwásẹ

Ìtàn ìwásẹ ni èdè ìperí tí àwọn onímò fenu kò sí láti fi sògbifò *myth* láti Gèèsì sí èdè Yorùbá. Àwọn ìtàn tí ó wà ní ìsòrí yii ni a fi máa n sàgbékalẹ ìtàn ìbèrè pèpè, ìpilèṣẹ tàbí ìṣedálẹ ilé ayé àti àwọn èdá inú rẹ. A máa n fi sọ ìtàn àwọn òrìṣà àti àwọn àkòdá èdá nàà. Ènu àwọn àgbàlagbà ni a ti máa n gbọ ọ. A lè bá a pàdé nínú ìtàn ifá, àyájo àti àwọn lítíréṣò alohùn àbáláyé Yorùbá mìíràn.

Àpẹrẹ ni ìtàn bí Olódùmarè ti rán Ọbàtálá láti wá dá ilé ayé, tí ó sì fún un ni àkùkò kan, àti erùpè tí a bù sínú ìkarahun ìgbín. Èwòni ni Ọbàtálá bá rọ láti ọrun sí ilé ayé. Omi sì kún ile ayé bàmúbámú. Erùpè tí ó mú dání ni ó dà sí orí omi tí àkùkò sì fi esè rẹ tòn án ká orí omi tí ó di ilé lílé, tí ó sì bèrè sí í fẹ. Eyí ni ó sì mú kí wọn máa sọ pé ibè ni ibi tí ilé ti n fẹ nínú èyí tí orúkọ Ilé Ifè ti jeyọ. Àwọn Yorùbá gbàgbọ pé bí a ti dá ilé ayé nìyí. Ìtàn nàà tún fi yé wa pé ọgà ni Olódùmarè rán wá sáyé láti wá ṣe àyèwò bí ilé ayé ṣe le tó. Ìdí nìyí tí ọgà fi n rọra fi pèlèpèlè rìn lórí ilè nàà. Ọbàtálá ni ó léwájú gbogbo àwọn Òrìṣà yòókù rọ wá sílé ayé. Bí ìtàn ìwásẹ Yorùbá ti là á yé wa. Òun ni Olódùmarè sì gbé iṣẹ ìṣedá yòókù lé lówó. Sùgbón Ọbàtálá bá Ògún kégbé ẹmu mímu, ó sì mu àmuyó débi pé ó dá èdá ọmọ ènìyàn ní idákúdáá. Èyí ni ó fà á tí ó fi dá arọ, afójú, odi, asuké abbl. Olódùmarè bínú sí i, ó sì gba iṣẹ ìtáyèṣe lówó rẹ, ó gbé e fún Odùduwà.

Yàtò sí Ọbàtálá, Ògún àti Odùduwà àwọn orìṣà Yorùbá tí ìtàn ìwásẹ tún máa n dá lé ni Ọrúnmilà, Sàngó, Èṣù, Ọya, Ọṣun, Ọbà abbl. Kò sí àní-àní pé àwọn ìṣelè mériyíírí wópò nínú ìtàn ìwásẹ, síbèsíbè àwọn Yorùbá gbàgbọ pé àwọn ìṣelè nàà ṣelè rí lójú ayé ní igbà tí ojú wà ní orúkún tàbí ní igbà nàmí-n-nalè (Ògúndèjì 2014)

4.2.2 Ìtàn Akonikàyéfi

Ìtàn àkonikàyéfi ni àwọn onímò fi ẹnu kò sí láti fi sògbufò *legend* láti Gèèsì sí Yorùbá. Ọwọ àwọn ìtàn yii nàà ni a mò sí ìtàn ojòun tàbí ìtàn ìgbàni tẹlẹ, ṣaájú ifenukò nàà. Ó máa n dá lérí àwọn bába àti iyá nílá àti gbogbo iṣe akoni wọn. Àpẹrẹ àwọn bába nílá àti àwọn iyá nílá Yorùbá bí i Olúgbón ti Ilé Igbón, Arèsà ti Ìrèsà, Oníkòyí ti Ìkòyí, Fágbayílá ti Ìlá, Anlùgbuà ti Owu, Sódéké ti Ègbá, Mòrèmi ti Ilé Ifè, Lágelú ti Ìbàdàn abbl. Ènu àwọn àgbàlagbà nàà ni a ti máa n bá ìtàn akonikàyéfi. Ó máa n jeyọ nínú oríkì orílẹ dáadàá bí ó tilẹ jẹ pé kì í ṣe èkúnréré rẹ. Yíyàn ni oríkì orílẹ máa n yán àwọn ìtàn

akonikàyéfi féré. Ìṣẹ̀lẹ̀ mériiyírí máa n wà nínú irúfẹ̀ ìtàn yí nàà, ṣùgbón àwọ̀ Yorùbá gbàgbó pé ó ṣẹ̀lẹ̀ nígbà kan rí bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ìgbà nàà ko jinnà sẹ̀yìn tó ti ìtàn iwáṣẹ̀.

Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ìtàn akonikàyéfi Mọ̀rẹ̀mi fi yé wa pé nígbà tí ogún àwọn imọ̀lẹ̀ kan n da Ifẹ̀ láàmú léraléra tí wọn sì n kó wọn lẹ̀rú, lẹ̀rú láísí ọ̀nà àbáyọ̀, Mọ̀rẹ̀mi tí ó jẹ̀ olorì ní àfin Ọ̀ni ni ó tánràn ọ̀rọ̀ nàà. Ó lọ jẹ́jẹ́ lódò òrìṣà odò Èsìnminrìn pé tí òún bá lọ wádìfì àwọn imọ̀lẹ̀ nàà tí òún lọ ní àlọbò, nńkan tí Èsìnminrìn bá fẹ̀ gbà ni òún ó fi rúbọ̀ opẹ̀ sí i. Nígbà tí ogún àwọn irúnmọ̀lẹ̀ nàà tún wá kó wọn ní Ilé Ifẹ̀, Mọ̀rẹ̀mi jòwọ̀ ara rẹ̀ sílẹ̀ tí wọn sì mú un lẹ̀rú. Nígbà tí wọn mú un dé Ìlú wọn ni ó tó mò pé èniyàn ni wọn. Wọn kàn n wọ̀ aṣọ̀ oníkò àti ìbòjú ni láti fi máa dẹ̀rù bà wọn ní Ilé Ifẹ̀. Ùgbò ni orukọ̀ àwọn èyà nàà. Ọ̀ba Ùgbò sọ̀ Mọ̀rẹ̀mi di iyàwó rẹ̀, èyí sì túbò fún Mọ̀rẹ̀mi ní ààyè láti rí àṣírí wọn dárdára. Lẹ̀yìn tí ó ti mò àṣírí wọn pé aṣọ̀ oníkò wọn kò gbọ̀dò fojú ba iná, ó sá padà lọ sí Ilé Ifẹ̀, ó sì lọ tú àṣírí nàà. Àwọn Ifẹ̀ ti dána sílẹ̀ ní ìkòríta, ìkòríta, wọn sì ti ṣe igi ògùṣò tí wọn yóò fi ràn án tí àwọn jagunjagun oníkò Ùgbò bá tún dé. Nígbà tí wọn dé lóòtò, àwọn Ifẹ̀ tan iná ràn wọn, wọn sì sẹ̀gun wọn. Lẹ̀yìn èyí ni Mọ̀rẹ̀mi mú ewúré akẹ̀ àti eńlá lọ fi rúbọ̀ opẹ̀ fú Èsìnminrìn, ṣùgbón tí kò jẹ̀ itẹ̀wọ̀gbà. Èsìnminrìn ní dandanndandan Olúorogbo tí ó jẹ̀ omọ̀ Mọ̀rẹ̀mi kan soṣo ni òún ó gbà. Mọ̀rẹ̀mi sì níláti fi Olúorogbo rúbọ̀ nítorí èjẹ̀ tí ó ti jẹ̀. Bí Mọ̀rẹ̀mi àti omọ̀ rẹ̀ Olúorogbo tí a tún mò sí Èlà ṣe gba Ilé Ifẹ̀ àti gbogbo Yorùbá sílẹ̀ lówọ̀ ogun Ùgbò niyẹn.

4.2.3 Àlọ̀ Onítàn

Àwọn Yorùbá kò fi ìgbà kankan gbàgbó wí pé àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú àlọ̀ onítàn ṣẹ̀lẹ̀ lójú ayé rí. Wọn gbà pé àròṣọ̀ ni wọn. Ìdí sì niyí ti wọn fi máa n sọ̀ pé “Ìrọ̀ ní í jẹ̀ àlọ̀”. Bí èyí tilẹ̀ rí bẹ̀, òtótó ọ̀rọ̀ pónbélé ni pe wọn máa n lo àwọn àlọ̀ nàà láti fi kó àwọn omọ̀dé. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé àgbàlagbà ni ó máa n sáabá jẹ̀ apàlọ̀ ní àkókò tí ọ̀supá n já tòò lójú ọ̀rún lẹ̀yìn ìṣe ojúmọ̀, àwọn omọ̀dé ni ó máa n jẹ̀ olùgbó pàtàkì àlọ̀ onítàn. Àlọ̀ onítàn nàà ni à n pè ní àlọ̀ àpagbè tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀ kí àwọn onímọ̀ tó fẹ̀nu kò wí pé àlọ̀ onítàn ni kí a máa lò dipò rẹ̀ gégé bí èdè iperí. Ìdí tí a lérò pé èyí fi rí bẹ̀ ni pé kì í ṣe gbogbo àlọ̀ ni ó ni orin tí ó ni bátàni lílẹ̀ àti gbígbè nínú. Àwọn àlọ̀ mìíràn kò tilẹ̀ ní ráràrá.

Ọ̀nà mẹ̀ta tí Bámgbóṣe (1969, àtúntẹ̀ jáde 2004) pín àlọ̀ onítàn sí ni asòdí-abájọ̀, akonilọ̀gbón àti oníjápá. Ọ̀rọ̀ ipínsìsòrí gan-an kó ni ó jẹ̀ Bámgbóṣe lógún nínú ìṣe rẹ̀, ọ̀rọ̀ àkóónú ni. Ọ̀un nàà pàápàá ṣe àkíyèsí wí pé iwónúbònú wà nínú àwọn ìsòrí mètẹ̀tẹ̀ta nàà. Nínú idánlẹ̀kọ̀ yí fún iròrùn wa ìsòrí méjì gbígbòdòrò ni a ọ̀ò pín àlọ̀ Yorùbá sí ní ìbámu pẹ̀lú ojú tí àwọn Yorùbá fi máa n wo àwọn àlọ̀ wọn. Àkókò ni ìsòrí àlọ̀ olóníjápá, ìkejì sì ni ìsòrí aláíníjápá. A tún lè tún ti aláíníjápá pín sí ìsòrí kekèèké méjì yí: olólórogún àti aláíjólórogún. Àwọn àtúpíntúpín sísòrí mìíràn lè wà ṣùgbón èyí ni a ọ̀ò mú lò ní fún iròrùn ìkẹ̀kọ̀ wa nínú kọ̀sì yí. Ìjápá ni ó máa n sáabá jẹ̀ olú èdà ìtàn nínú àlọ̀ olóníjápá. Kì í sì í sí ìjápá nínú ti aláíníjápá. Ó ṣe é ṣe ṣa kí á rí àwọn èdà ìtàn tí ó jẹ̀ ẹ̀ranko àti àwọn abàmì mìíràn tí ó máa n wà nínú àlọ̀ nínú àlọ̀ aláíníjápá, ṣùgbón kò ní sí ìjápá ní ibẹ̀. Orúko mìíràn tí a lè tún pe ìtàn olóníjápá ni ìtàn olólógbón èwé. Ìjápá sì ni ó máa n sáabá jẹ̀ èdà ìtàn ológbón èwé inú àwọn ọ̀wọ̀ àlọ̀ onítàn nàà. Ìjápá nàà ni èdà ìtàn ológbón èwé nínú àlọ̀ onítàn àwọn Ìgbò ní ilà ọ̀dùn gúsù Nàìjíríà, ehoro ni irú èdà ìtàn

yì nínú àlò onítàn àwọn Hausa ni apá Òkè Oya, *Ananse* tí àwa mò sí Alántakùn ni irú èdá itàn bèè nínú àlò onítàn àwọn Akan ní Ghana. itàn Ìjà orogún ni àwọn itàn aláíníjápá olólórogún máa n dá lé. Ìyáálé, iyàwò àti oko wọn ni wón sì máa n sábaà jé èdá itàn pàtàkì inú àwọn itàn nàà. A óò túbò máa sàlàyé lóri àwọn àlò wònyí níwájú nítorí pé òun ní ó kàn wá jùlò nínú ìsòrí mètèèta tí a ti là kalè ní ìhín. Bí ó tilè jé pé àwọn èdá itàn àtìṣèlè mériyírí wà nínú àwọn itàn yókù nàà dáadàa síbè inú àlò onítàn ni wònn pinminrin sí jù lẹ èdá. Èyí yòò fara hàn nínú ìdánilékò tó n bọ níwájú.

4.3.0 Eré Oníṣe

Ìsòrí kéékèké méjì tí a óò gbé yèwò lábé eré oníṣe alohùn ni eré oḍún ìbílè àti eré eégún aláré. Àtúnpín síṣòrí ni a óò gbájú mó jù lẹ ní ìhín. A óò sọ púpò nínú ọ̀rọ̀ yòókù dí inú ìdánilékò iwájú.

4.3.1 Eré Oḍún Ìbílè

Oḍún ìbílè wà lára àwọn ibi tí a ti lè rí ohun tí a lè pè ní eré oníṣe abáláyé Yorùbá. A ó ṣe àgbéyèwò bí èyí ṣe jé bèè dáradára nínú ìdánilékò ojú iwájú. Oríṣíríṣi ni àwọn oḍún ìbílè Yorùbá tí ó wà. Àwọn ìgbésè inú wón kì í fi gbogbo ara yàtò síra. Àkóónú wón àti iwúlò wón tàbí ànfàní wón sì wónú ara púpòpupò. Eyo oḍún ìbílè kan kì í ní mọ ní iwúlò eyo kan soṣo. Gbogbo iwònyí ni ó mú kí àtúnpínsísòrí oḍún ìbílè ó níra. Oríṣi ìsòrí méjì tí ó gbajúmò láàrin àwọn Yorùbá ni oḍún ìbílè tí ó wà fún irántí àti ìkansáará sí àwọn òrìṣà, babańlá àti àkòni àti èyí tí ó wà fún gbígbé ọba orí oyè lárúḡe (oḍún ọba). Àpẹ̀rẹ̀ ti àkókó ni oḍún Ògún, Sàngó, Obátálá, Egúgún, Oṣun àti Oya káàkiri ilẹ̀ Yorùbá. Olojọ̀ àti Mọ̀remi/ Edì ní Ilé Ifè, Òkèèbàdàn ní Ìbàdàn, Agẹ̀mọ̀ ni Ìjẹ̀bú ọ̀de, Oloṣunta ní Ìkẹ̀rẹ̀ Èkìtì, Ìghogho ní Ọ̀wò, àti Ọ̀ràmfẹ̀ ní Ilé Ifè. Àpẹ̀rẹ̀ oḍún ọba ni oḍún Bẹ̀rẹ̀ ni Ọ̀yọ̀ ní àtìjọ̀, oḍún ọba ní Ọ̀ndó àti Ojúde ọba ní Ìjẹ̀bú ọ̀de.

4.3.2 Eré Eégún Aláré

Eré àwọn eégún aláré wà fún ìdánilarayá. Gbígbé káàkírí láti abúlé dé abúlé àti láti ilú dé ilú ni àwọn elé ré nàà sì máa n gbé eré wón káàkiri. Kò sí ibi tí wón kò ti lè seré. Yàtò sí eré ṣíṣe tí wón tún máa n pè ní idán pípa àwọn eléré yìí a tún máa pèṣà, wón a máa kòrin wón a máa jó sí ilù bàtá wón a sì máa tàkìtì. Ògundèjì 2000 ṣe àtúnpínsísòrí àwọn eré eégún aláré tí Adédèjì 1969 tọka sí sọ̀nà méjì. Ìsòrí àkókó ni ti ajẹ̀mésìn ìkẹ̀jì sì ni ti ajẹ̀mòṣèlè àwùjọ̀ tí a tún lè pè ní aláìjẹ̀mésìn. Ìsòrí kéékèké méjì mírán tí ó tún ti ajẹ̀mésìn pín sí ni ajẹ̀mòrìṣà àti ajẹ̀mẹ̀ranko. Ìsòrí kéékèké mífà tí ó wà lábé àwọn idán ajẹ̀mòṣèlè àwùjọ̀ ni ti ajẹ̀mabirùn, ajẹ̀májẹ̀jì, ajẹ̀mòṣèlè ọ̀rọ̀ tó n lẹ, ajẹ̀mòdàánilékò, ajẹ̀mòtàn ìṣèlè gidì àti idán àparelé. àwọn ohun tí idán kòòkan n fì hàn ni a fì sọ wón lórúkọ yẹn. A óò túbò máa sàlàyé àti àpẹ̀rẹ̀ nípa wón nínú ìdánilékò tí a ó ṣe ní iwájú.

4.4.0 Ìwònúbònú

Ìwònúbònú tí ó wà ní ààrín àwọn ìsòrí ìsòrí lítírésò alohùn Yorùbá yìí (àti ti ilẹ̀ Áfíríkà) lápapò ni ó mú kí àwọn onímò kan pinnu láti má máa pààlà kankan mó sí ààrín lítírésò alohùn wa tàbí kí wón máa pín wón sí ìsòrí ìsòrí. Ohun àkókó tí ó jé kí ìwònúbònú yìí hàn de bèè ni pé alohùn ni gbogbo wón jé. Ohun mírán tún ni wí pé láti inú àṣà àti irírí kan nàà ni gbogbo wón ti jẹ yọ nítorí nàà oye ọ̀rọ̀ kan nàà ni máa n fì hàn. Nígbà tí à n

sòrò nípa ìṣànwònú ara àwọn ìṣòrí ewì mètèèta ní abala 3.1 a tóka sí i pé nígbà tí Ọlátúnjì n fí ojú iwòhùn àti iwéhùn wo ọ̀rò (ìyẹn ọ̀rò tí ó jẹ mọ̀ ìṣeré tàbí ìgbékalẹ̀ àwó ewì alohùn náà) àràngbó ni ó sọ pé wà ní igun ìbèrè, ìṣàré tẹ̀lé e, orin sì wà ní igun ìparí.

Sùgbón bí a bá fí ojú bí àkóónú wọn ẹ̀ ẹ̀ ṣànwònú ara wọn wo ọ̀rò náà àrin gbùngbùn ni àràngbó yóó wà tí àwọn ìṣàré àti orin yóò sì wà ni igun ìbèrè àti ìparí. Ìdí ni wí pé púpò nínú àwọn àwọn ewì àràngbó máa n jẹyọ nínú àkóónú àwọn méjì yòókù bí a ti mẹnù bà á tẹ̀lé. Oríkì ni ó gbajúmò jùlò tí ó sì máa n jẹyọ nínú ọ̀pòlọ̀pò ìṣàré àti orin. Àyòlò ọ̀fò, ẹ̀ṣe, ifá, òwe, àlò àpamò àti àrò náà lè jẹ jade nínú ìṣàré àti orin. Àwọn ewì tí ó wà ní abé ìṣòrí àràngbó pàápàá a máa tàtárè wònú àra wọ̀ gégé bí Ọlátúnjì (1984) ẹ̀ fí hàn. Bákan náà ni ó jẹ wí pé ìṣàré àti orin jọ máa n wònú ara wọn ní iwònúnbònú ní àkókò ìṣeré. Nígbà tí Orin elégbé iyawó ni ó máa n wònú ẹ̀kún iyawó. Orin ifá ní ó sì máa n wònú iyèrè ifá. Ìjálá àti ẹ̀ṣà egúgún náà sì ni orin ti wọn bákan náà sì ni rárà. À kì í rí oríṣi ìṣàré mìíràn nígbà tí àwọn apohùn ìṣàré kan bá n ẹ̀ṣeré àyàfi tí wọn bá pe àwọn oníṣàré mìíràn yẹ láti wá bá àwọn tí ó ni ẹ̀yẹ kéyẹ̀ nìkan. Bẹ̀ẹ̀ náà sì ni ọ̀rò rí fún ìṣòrí orin kíkọ.

5.0 Ìṣoníṣókí

Nínú ìdánílẹ̀kọ̀ yìí ni a ti dáwọ̀-lé àgbéyèwò àtúnpíntúnpín síṣòrí àwọn ìṣòrí nlánlá mètá, ewì, itàn àròṣọ̀ ọ̀lórò wuuru àti eré oníṣe.

- A tún ewì pín sí ọ̀nà mètá: àràngbó, ìṣàré àti orin.
- Àràngbó ni a tún tún pín sí ọ̀nà méjì: kíkún àti kéékèké.
- Ọ̀nà méjì náà ni a pín ìṣàré sí: ajẹmésìn àti aláìjẹmésìn.
- A pín orin sí ọ̀nà mẹ̀rin: orin ọ̀mọ̀dé, orin ọ̀dún ìbílẹ̀, orin àtìgbàdégbà àti orin àlùjọ̀. Ọ̀nà méjì tí a tún tún orin ọ̀mọ̀dé pín sí ni ti oníjẹlẹ̀nkẹ̀ àti ti onídàárayá.
- Àlò onítàn ni a tún pín sí ọ̀nà méjì: olóníjápá àti aláìníjápá. A sì tún ti aláìníjápá sí olólórogún àti aláìjólórogún.
- Oríṣi eré oníṣe méjì tí a sì mẹnù bà ní ti ọ̀dún ìbílẹ̀ àti eégún aláré.
- A kò Ẹ̀sà sòrò nípa iwònúnbònú tí ó ga tí ó wà láàrin wọn.

O hàn gbangba pé ìpínsísòrí ewì kún dáadáa. Ìdí ni pé ìṣe tí àwọn onímò ti ẹ̀ lórí ewì alohùn Yorùbá pọ̀ ju tí àwọn ìṣòrí yòókù lọ dáadáa. Ohun kan tí ó tún hàn gbangba látinú àgbéyèwò àtúnpínsísòrí yìí ni pé bí iyaatò ti wà láàrin ìṣòrí ìṣòrí náà ni gbogbo wọn tún ṣànwònú ara wọn tàbí kí a sọ wí pé wọn tàtárè wònú ara wọn

6.0 Ìṣe Àmúṣe

1. Ní ṣókí ẹ̀ àtúnpínsísòrí ewì alohùn àràngbó.
2. Ìṣòrí méléó ni a lè tún orin Yorùbá pín sí, darúkọ̀ wọn.
3. Jíròrò lórí iyatò tí ó wà láàrin itàn iwáṣe, itàn akonikayéfi àti àlò onítàn
4. Dárúkọ̀ àwọn ìṣòrí idán tí ó wà nínú ìṣeré eégún aláré.
5. Jíròrò lórí iwònúnbònú tí ó wà ní ààrin àwón ìṣòrí ìṣòrí lítíréṣò alohùn Yorùbá.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Bámgbóse, A. 1969 Yorùbá Folktales, *Ìbàdàn*, 6 -12; Àtúntẹ́jádẹ̀ nínú Lawal, N. S., Sadiku, N. O. S. àti Dòpámú A. 2000 *Understanding Yorùbá Life and Culture*; 547 – 561, New Jersey.

Ògúndéjì, P. A. 1991 *Introduction to Yorùbá Oral Literature*, External studies Programme, Department of Adult Education, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.

_____ 2000 *Ritual as Theatre, Theatre as Ritual: A Nigerian Example*, Cultural Studies Group, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.

_____ 2000 Yorùbá Oral Poetry Classification: A Case of Unity in Diversity, *Ìṣẹ̀ṣe: Ìbàdàn Journal of Folklore*. No. 2 o. i. 26 – 36.

_____ 2014 *Yorùbá Drama in Time Perspective, An Inaugural Lecture*, Ìbàdàn University Press, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Ògúnpòlù, B. 1990 “Ìmò Ìjìnlẹ̀ Lórí Àlò Apagbè,” nínú Afolábí Olábímtán (olòtú) *Aáyan Àwọn Òmòràn Lórí Ìmò Ìjìnlẹ̀*, J. F. Oduńjọ Memorial Lectures, Lagos.

_____ 2000 *Ìtàn Fẹ̀yíkògbòn Yorùbá, nínú Omótáyọ̀ Olútóyè Ó Pẹ̀gẹ̀dẹ̀, Àwọn Àrọkọ - Akadá fún Yíyòhòbó Ojògbòn Adébóyè Babalọ́lá*. Longman Nigeria Plc., Lagos.

Olátúnjì, O. O. 1984 *Features of Yoruba Oral Poetry*, University Press, o.i. 5 – 9, (tí ó dá lórí Ìpínsísòrì), Ìbàdàn.

MÓDÙ 2: EWÌ ÀLOHÙN

Ìpín 1: Àràngbọ̀ Kíkún

Akoonu

1.0 Ìfáára

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

4.0 Ìdánilékòó

4.1 Oríkì

4.1.1 Àsòdorúko

4.1.2 Lílo Òrò Ìtókasébí tàbí Ìran

4.1.3 Pípe Èni tí à n kì ní Oríṣíríṣi Orúko àti Títòka sí i ní Òpòlopò Ìgbà

4.2 Èṣe Ifá

4.2.1 Ìtàn Síso

4.2.2 Ètò/ Àbùdá Èṣe Ifá

4.3 Ofò

4.3.1 Apè

4.3.2 Gbólòhùn Máyé

4.3.3 Iṣe tí A Fẹ̀ kí Ofò Jé

- 4.3.4 Ifòròdàrà Alárokò
- 5.0 Ìsonísókí àti Àgbálogbábò
- 6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ifáàrà

Púpò tí àkóónú àwọn ewì alohùn àràngbò wònyí máa n pò rẹrẹrẹ ni a fi pè é ní àràngbò kíkún láti tóka sí iyàtò tó wà láàárín òwò àràngbò yìí àti àwọn tí àkóónú wọn mọ níba. Ohun miíràn tí ó tún mú wọn yàtò sí òwò kejì tí a sọ pé àkóónú wọn mọ níba (ìyẹn àràngbò kéékèké) ni pé àwọn àgbàlagbà ni ojúlówó aṣàmúlò wọn. Sùgbón sá o, rántí pé a tóka sí kùdièkudie kan tó wà nínú ipínsòwọ́ àràngbò yìí pé lóitító ni àkóónú àrò máa n kún sùgbón àwọn omodé ni ó n lò ó. A dábaà pé à bá pín àrò àti òwe tí òun nàà kò kún ojú òsùwò pàtàkì méjì tí a fi pín àràngbò sí ìsòrí kíkún àti kéékèké sí ìsòrí alágbedeméjì, sùgbón a kò fẹ́ kí ipínsìsòrí àràngbò ju méjì lọ (Wo Módù 1: Ìpín 5 fún àlàyé síwájú sí i).

2.0 Èròngbà àti Afojúsùn

Nígba tí o bá ka ìdánilékòọ́ ipín yìí tán, wà á ti lè sọ àbúdá méta méta, ó kéré tán, tí a fi lè ṣe ìdámọ́ àwọn ewì alohùn àràngbò kíkún wònyí: oríkì, eṣe ifá àti ofò.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

1. Dárúko àbúdá àdání méjì méjì tí ó mọ́ mọ́ oríkì, eṣe ifá àti ofò.
2. Àwọn wo ni ó máa n ṣe àmúlò eṣe ifá àti ofò, kí ni wọn máa n lò wọn fún?
3. Kọ̀ àpẹrẹ ofò kékeré kan silẹ̀, kí ó sì jẹ́ kí a mọ́ iṣe ti a fi jẹ́.

4.0 Ìdánilékòọ́

4.1.0 Oríkì

Oríkì ni ewì alohùn Yorùbá tí a maá n fi ṣe àpónlé èniyàn. A tún le sọ pé àwọn àkójopò orúkò àti ipèdè àpónlé ni oríkì, èyí tí a fi n ṣàpèjúwe ẹ̀ni (tàbí nńkan) tí ó ni àwọn orúkò àpónlé nàà, láti fi ìrísì, ìṣesí àti ìhùwàsí olúwa rẹ̀ hàn. Oríkì le jẹ́ àdání tàbí àjùmọ̀ni. Oríkì àdání ni àwọn oríkì tó jẹ́ pé èniyàn kan soṣo ló ni ín. Gégé bí àpẹrẹ oríkì orúkò, oríkì àlàjẹ/ìnàgijẹ̀ àti oríkì bọ̀ròkìnní. Oríkì orúkò ni “eyo oríkì kan” (Babalọ́lá, 1975: 4) tàbí oríkì sókí tí a máa n fi pe èniyàn gégé bí a ṣe n fi orúkò àbísọ pé é. Bí ọ̀kúnrin ṣe ní oríkì orúkò ni àwọn obínrin nàà ní. Àjàní, Àkànní, Àlàbí, Ìṣòlá, Àlàmu, Àkànmú àti Àlào jẹ́ àpẹrẹ oríkì orúkò ọ̀kúnrin. Àbẹ̀ní, Àṣàbí, Àjíkẹ́, Àlàkẹ́, Àdùkẹ́ àti Àjìhún jẹ́ àpẹrẹ oríkì orúkò obínrin. Oríkì àlàjẹ̀ lè gùn ju oríkì orúkò lọ ní tirẹ̀, sùgbón níwònbà nàà ni. Àpẹrẹ̀ àlàjẹ̀ ni Eyínfúnjowó, Ọ̀pẹ̀lẹ̀ngẹ̀, Àdúmaádán, Ìbàdíàrán, Atẹ̀rẹ̀rẹ̀pàdédèwè, Akójeńbú, Adọ̀gbadélẹ̀ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ (wo Babalọ́lá, 1975: 4 – 5 fún àpẹrẹ̀ sí i). Oríkì àdání ni oríkì bọ̀ròkìnní nàà, àwọn àbúdá ìrísì, ìṣesí àti ìhùwàsí bọ̀ròkìnní tí à n kì ni ó máa n kórajọ̀ di oríkì bọ̀ròkìnní. Oríkì orúkò àti oríkì àlàjẹ̀/ìnàgijẹ̀ ẹ̀ni tí à n kì nàà máa n jẹ́yọ̀ nínú oríkì bọ̀ròkìnní.

Oríkì àjùmòni ni àwọn oríkì tó jé pé àwọn èniyàn tó jìjọ ni ín pọ̀. Àpẹẹrẹ irú àwọn oríkì yìí ni oríkì orílẹ̀, oríkì idílẹ̀ àti oríkì ilú. Àpẹẹrẹ oríkì orílẹ̀ ni oríkì Oníkòyí, Arèsà, Olúgbón, Olùdójé, Òpómúléró, Olúfẹ̀, Ìrèmògún, Olókùnẹ̀sin, Ajíbógundé, Ìlòkó àti bẹ̀e bẹ̀e lọ (wo Babalọ̀la, 2001 fún àpẹẹrẹ oríṣìíríṣìí oríkì orílẹ̀ Yorùbá). Kò sí ilú tí kò ní oríkì ní ilẹ̀ Yorùbá, bẹ̀e sì ni àwọn idílẹ̀ kòòkan tí ó wà nínú ilú a tún máa dá ní oríkì. Yàtò sí gbogbo ìwònyí, ó fẹ̀rẹ̀ má sí ohun tí Yorùbá kò ní oríkì fún. Bí àpẹẹrẹ wón ní oríkì fún ikú, ewéko, oríṣìíríṣìí ẹ̀rànko, omi, òkè àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. “Oríkì ẹ̀tu” tó jé ẹ̀rànko igbó jẹyọ nínú Yemitan (1963 tí a tún tẹ̀ ní 1973:56). Àwọn àbùdá pàtàkì tí a lè fi ṣ̀edámọ̀ oríkì tí á òò sì jíròrò lé lórí ni àṣòdorúkọ, àwọn ọ̀rọ̀ itòka sẹ̀bi tàbí ìran, pípe ẹ̀ni tí à n kì ní oríṣìíríṣìí orúkọ àti títòka sí i ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ igbà.

4.1.1 Àṣòdorúkọ

Yorùbá gbà pé, orúkọ ọ̀mọ̀ ni ijánu ọ̀mọ̀. Wọn a sì tún máa sọ pé orúkọ n roni, oríkì a sì máa ròdòyàn. Nítorí nàà àwọn Yorùbá kì í kù gírì sọmọ̀ ní orúkọ. Wón máa n kiyèsì irísì, ìṣesì àti àwọn ìṣelẹ̀ tí ó rògbà yí bí wón ti bí ọ̀mọ̀ ká, kí wón tó sọ ọ̀ ní orúkọ. Oríṣìíríṣìí ni orúkọ tí Yorùbá máa n sọmọ̀. A lè pin wón sí ọ̀nà m̀erin yìí: orúkọ àmútòrunwá, àbísọ àlàjẹ/ìmagijẹ̀ àti tí àbíkú. Orúkọ àmútòrunwá ni àwọn orúkọ tí ó n ṣàfihàn bí a ti bí ọ̀mọ̀ nàà sáyé láti inú iyá rẹ̀. Gégé bí àpẹẹrẹ, ọ̀mọ̀kùnrin tí a bí tí ó gbé ibi rẹ̀ kòrùn ni Ọ̀jọ̀, bí ó bá jẹ̀ ọ̀bìnrin, Àiná ni Yorùbá n pè é. Bí a bá bí ọ̀mọ̀ ṣùgbón tó jé pé ẹ̀sẹ̀ ni ọ̀mọ̀ nàà kókó yọ̀ jáde lásìkò tí iyá rẹ̀ n rọ̀bí, Ìgè ni à n pe irú ọ̀mọ̀ bẹ̀e. Bí ọ̀mọ̀ bá wà nínú ọ̀pọ̀ nígbà tí a bí i, Ọ̀ké ni orúkọ àmútòrunwá ọ̀mọ̀ yìí. Àkókó nínú àwọn ọ̀mọ̀ tí a bí ní méjì papọ̀ lẹ̀ẹ̀kan nàà (ìbejì) ni Táyewò, èyí tí ó sì wáyé ṣìkejì ni Kéyíndé. Ìdòwú ni ọ̀mọ̀ tí a bí tẹ̀lé àwọn ìbejì, Àlàbá sì ni à máa n pe ọ̀mọ̀ tí á bá bí tẹ̀lé Ìdòwú. Orúkọ àbísọ ni orúkọ tí a sọ ọ̀mọ̀ nígbà tí a bí i. Òhun ni a lè pè ní orúkọ àkókó fún ọ̀mọ̀. Àpẹẹrẹ orúkọ àbísọ ni orúkọ idílẹ̀ bí Àyànwálé (fún àwọn idílẹ̀ onílù), Adéwólé (àwọn idílẹ̀ ọ̀ba), Ọ̀dẹ̀níyì (fún àwọn idílẹ̀ ọ̀lọ̀dẹ̀) àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Lára orúkọ Yorùbá ni oríkì àbísọ tí a m̀enu bà lókè nàà wà. Bí orúkọ àbísọ ni òun nàà ti rí. Orúkọ ìmagijẹ̀, àpẹ̀jẹ̀ tàbí àlàjẹ̀ ní tirẹ̀ máa n jẹ̀ èyí tí a fúnni nígbà tí olúwarẹ̀ n dàgbà, tàbí tí ó tilẹ̀ ti dàgbà tán. Àwọn iyàwó ilé, ẹ̀lẹ̀gbé ẹ̀ni àti àwọn apohùn ní máa fúnni ní orúkọ ìmagijẹ̀. Àpẹẹrẹ ni Ọ̀pẹ̀lẹ̀ngé, Sẹ̀kérewéle, Agùntàṣoolò àti Alásè. Irú orúkọ m̀iíràn tí àwọn Yorùbá tún máa n jẹ̀ ni orúkọ àbíkú. Àbíkú ọ̀mọ̀ ni ọ̀mọ̀ tí ó kú ní rẹ̀wèrẹ̀we. Yorùbá gbàgbọ̀ pé irú ọ̀mọ̀ bẹ̀e a tún máa padà wá, tí àwọn ọ̀bí rẹ̀ yòò tún un bí, ṣùgbón bí ó ti n wá nàà ni yòò tún máa lọ láipé ọ̀jọ̀. Ìpọ̀njú nlánlàn ni èyí máa n jẹ̀ fún àwọn ọ̀bí abíkú ọ̀mọ̀ bẹ̀e. Nígbà tí ó bá kókó padà wá wón lè máa fún ní orúkọ abíkú tí wón fi n pàrọ̀wà fún un bí i Dúrójayé, Dúróoríkẹ̀, Málomó, Mákú abbl. Lẹ̀yìn ìgbà tí ọ̀rọ̀ rẹ̀ bá sù wón, wón á wà bẹ̀rẹ̀ sí i fún un ní orúkọ ìṣáátá bí i Ajá, Ọ̀moṣáá, Kòsókó, Ìgbẹ̀kọ̀yí abbl.

Orúkọ tí a ṣ̀edá ni ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn orúkọ Yorùbá, ibàà jẹ̀ ti àbísọ, àmútòrunwá, àlàjẹ̀/àpẹ̀jẹ̀/ìmagijẹ̀ tàbí àbíkú, wón a sì máa jẹyọ̀ nínú oríkì. Orúkọ ìṣedá yìí jẹ̀ ọ̀nà kan gbòògì tí a n ló láti dá oríkì mò. Ìlànà ìṣedá orúkọ nàà ni a tún mò sí ìṣòdorúkọ. A lè sọ gbólòhùn kan tàbí ọ̀pọ̀lọ̀ gbólòhùn di orúkọ nípa lílo wúrẹ̀n àṣòdorúkọ. Ẹ̀ jẹ̀ kí á wo àpẹẹrẹ bí àṣòdorúkọ ṣe jẹyọ̀ nínú àyọ̀lò oríkì bọ̀ròkìnní isàlẹ̀ yìí:

Egbéroungbé, Oyèwólé, Fófó-l'áwò.
 Okúnrin wònkúkú-wònkókó.
 A-kí-Sònpòná-máà-kí-èni-tí-ó-mú.
 A-bi-ako-sònpòná-kàkà-l'aiyà.
 Ó ɛ àná oògùn bí èni ɛ'áná iyàwó.
 Ìdí kò gbà oògùn, ó kó iyókù há párá.
 Ò-f'òmórí-odó-kì-oògùn-s'òfun.
 Ò-d'óríta-méta-yà-sí-métèta.
 Ó yí Onígbàgbó tì bí èni yí'dó.
 Ó fi kùmò bá omi bà Ìmàle.
 Egbéroungbé, Oyewólé, Okánjúà-l'óyè.
 Omọ A-ró-hánrán-má-gbẹ.
 Àrẹ Af'arà-k'ómọ-àdúgbò.
 Omọ Obàbà-tí-ìbà-ará-ẹ-lẹrù.
 Alúkútú omọ ajá.
 Ò-dé-'bi-ìjà-wú-bàntùbantu. (Babalolá, 1975:103)

Oríkì Baálè Oyèwólé Wònkúkú ni oríkì yìí. Ọ̀pòlọ̀pò orúkọ tí a fi júwe Baálè náà nínú oríkì yìí ló jẹ orúkọ tí a ɛ̀dà. Èyí tùmọ sí pé a sọ wón di orúkọ, yálà nípa lílo wúrèn àṣodorúkọ bí a ti ɛ̀làyé tàbí ilànà ìṣodorúkọ mìíràn. Gégé bí àpẹ̀rẹ, àpólà یشه ni “... kí Sònpòná máà kí èni tí ó mú”, “... bi ako sònpòná kàkà l'aiyà,” “... f'òmórí odó ki oògùn s'òfun” “... dé oríta méta yà sí métèta,” “... ró hánrán má gbẹ,” àti “... dé ibi ìjà wú bàntùbantu.” A sọ àwọn àpólà یشه yìí di orúkọ ni nípa lílo wúrèn àṣodorúkọ /a-/ àti /o-/ àti /ò-/ tí a tún mò sí àfòmó ibèrẹ̀ mó àpólà یشه náà gégé bí ó ti tọ. Ó yẹ kí a kíyèsì i pé ìgékurú Amó-fófó-l'áwò (A + mọ+ fófó + ní + àwò) ni “Fófó-l'áwò” tí pe Baálè náà. Ó yẹ ká tọka sí i pé orúkọ àbísọ ni Egbéroungbé (Egbé + rí óhun + gbé), Oyèwólé (Oyè+ (wọ inú) + ilé). Ní àfikún, kí í ɛ̀ یشه ilànà ìṣodorúkọ aláfòmó ibèrẹ̀ ni a ló láti ɛ̀dà àwọn orúkọ àbísọ méjèjè tí aṣèsèdárúkọ tán àti àwọn àlájé méjì yìí: Okánjúà-l'óyè (Okánjúà-ní-oyè) àti Obàbà-tí-ìbà-ará-ẹ-lẹrù (Obàbà + tí + í + ba + ara + rẹ ní + ẹrù) tí a fi pe Baálè náà. Ìsúnkì àpólà orúkọ ni wón jẹ gégé bí a ti tọka sí i nínú àwọn àkámọ yèn. Àpẹ̀rẹ àfòmó ibèrẹ̀ àṣodorúkọ /oní-/ yọ nínú oríkì bọ̀ròkinní ti Àrẹ Látòṣà ti Ilú Ìbadàn.

Onígònbó-wúra, okọ Ọ̀sunbùnmi.
 Gbọn-gbọn bí okọ.
 Àdà-f'irù ɛ̀kúnrin.
 Ìran gangan-jígan.

Ará gbogbo kíkì oògùn wonkoko (Babalolá, 1975: 90)

Nínú oríkì òkè yìí, àfòmó ibèrẹ̀ àṣodorúkọ “oní-” ni a sọ mó àpólà ọ̀rọ̀ orúkọ “gònbó wúra” láti fún wa ní orúkọ tuntun “Onígònbó-wúra”.

Gbogbo àwọn ọ̀nà tí à n gbà ɛ̀dà orúkọ nínú èdè Yorùbá ni a lè bá pàdé nínú oríkì. Nígbà mìíràn, a le ɛ̀ àpètúnpé fún àpólà یشه láti ɛ̀ ìṣodorúkọ. Ìwúlò àṣodorúkọ nínú oríkì ni láti le ɛ̀ àpèjúwe àbùdá èni tí à kì ní ɛ̀kí láì fòrò ɛ̀fò. Èyí a máa fi àyè sílẹ̀ fún èni tí ó n kini lati fi ọ̀rọ̀ ya àwòrán èni tí ó n kì sí olùgbó rẹ̀ ní ọ̀kàn.

4.1.2 Lílo Ọ̀rò Ìtókasẹ́bí tàbí Ìran

Èyí ni kí á lo ọ̀rò tí ó le tọ́ka sí ẹbí tàbí ìran ẹni tí à n kì. Àwọn ọ̀rò ìtókasẹ́bí tàbí ìran wọnyí máa n fí ìbátan ẹni tí à n kì hàn. Àpeṣere àwọn ọ̀rò ìtókasẹ́bí tàbí ìtókasíran tí ó wọ pọ̀ jù lọ nínú oríkì Yorùbá ni baba, ọkọ, ọmọ àti aya. Èyí a máa jẹyọ nínú àwọn férému àpólà orúkọ yí; “Ọmọ...”, “Baba...”, “Ọkọ...” àti “Aya...”. Ìlò “Aya...” kò wọ pọ̀ nínú àwọn oríkì orílẹ̀ àbáláyé Yorùbá nítorí pé Yorùbá kì í tọ pinpin ìran wọn sí ìdí obìnrin láti ìpílẹ̀ wá náà, ẹ̀sẹ̀ ẹ̀yí ti n yì padà lóde ọ̀nì. Ẹ́ ẹ̀sẹ̀ kì í dúró rigidi sí ojú kan; bí ayé ẹ̀ ń yí náà ni ẹ̀sẹ̀ náà n yí. Nígbà tí a bá n kì obìnrin tó jẹ̀ gbajúmọ̀ lówùjọ̀ ọ̀de ọ̀nì ni a máa n lo “Aya” Ẹ̀ jẹ̀ kí á wo bí àpeṣere ọ̀rò ìtókasẹ́bí ẹ̀ jẹyọ̀ nínú àpeṣere oríkì bọ̀rọ̀kìnní méjì ìsàlẹ̀ yí:

1. Bísíolú ò! T’ọ̀ba l’àsẹ̀
Morákingbéjọ̀ Ọ̀ba, Sáákì!
Olúwòó
Morákinyò t’ó l’àsẹ̀.
Ajíbádé Ọ̀ba ọmọ̀ Lámúye.
Ìgbín, “kaa!”
Èbìtì, “kaa!”
Èbìtì tí kò gbójú,
Wọn ò le pa ìgbín, ọkọ̀ Farayólá (Babalólá, 1975: 53)
2. Àkàndé ọkọ̀ Moréniké.
Taa l’ó gbódò gbàgbé?
Oníjágbójù, ijó ọ̀sán fé ìd’òru.
Ìgbó fí dúdú s’ọ̀lá, ọkọ̀ Adédoyìn,
Mágòbọ̀n, ọkọ̀ iyá Bádárù. (Babalólá, 1975: 49)

Oríkì 1 òkè yí jẹ̀ ti Adúbíàrán Sèédù. Nínú oríkì yí ni a ti tọ́ka sí bọ̀rọ̀kìnní náà gégé bí ọ̀ba, a pè é ní “ọmọ̀ Lámúye”. Bákan náà, a tún tọ́ka ìbátan rẹ̀ mǐràn nígbà tí ó pè é ní ọkọ̀ Farayólá. Oríkì Olúwo Àbá-níkán-ńdà Àmídà ni oríkì 2 òkè yẹn. A pe Àbá-níkán-ńdà Àmídà ní “Àkàndé ọkọ̀ Moréniké” nínú àyọ̀lò náà. Bákan náà ni a pè é ní ọkọ̀ Adédoyìn àti ọkọ̀ iyá Bádárù. Pípe ẹ̀nìyàn ní ọmọ̀ lágbájá tàbí ọkọ̀ tẹ̀mẹ̀dù fí ìbátan ẹni tí a kì náà hàn ni. Ìwúlò lílo orúkọ ìtókasẹ́bí ni láti ẹ̀ jẹ̀ kí á dá ẹni tí à n kì náà mọ̀ yàtò ketkete sí ẹ̀lòmǐràn, tí wọn lè jọ̀ máa jẹ̀ orúkọ̀ kan náà. Yàtò sí ẹ̀yí, ohun ìyangàn ni fífi baba, iyá, iyàwó, ọ̀rẹ̀ tàbí àwọn ìbátan ẹni tó wójúú rí kini.

Ohun kan tí ó yẹ̀ kí a tọ́ka sí ni wí pé, ìlò “ọmọ̀ ...” kò ní ìtumọ̀ ajẹmọ̀ ìbí/ tàbí ìtọ́ka sẹ́bí ní gbogbo ìgbà. Níbàámu pẹ̀lú ẹ̀rò Ọ̀látúnjì (1984), àwọn apohùn àtijọ̀ a máa lò ó gégé bí i àfiwé ẹ̀lẹ̀lọ̀ láti tọ́ka sí àjọṣepọ̀ mǐràn kan tàbí ẹ̀kejì tó wà ní àárín ẹni tàbí orílẹ̀ tí à n kì àti àwọn ohun àyíká rẹ̀. Nígbà tí a bá kì orílẹ̀ Ọ̀pómúléro wí pé,

Ọmọ̀ kúlúkúlu aṣọ̀
Ọmọ̀ ọ̀dù ọ̀dù aṣọ̀
Ọmọ̀ ọ̀dù ọ̀dù ìlẹ̀kẹ̀

Ọmọ ọdù ilẹ̀kẹ̀ kò rínú kórò mí-ìn sí
Ọmọ rírí tí í máṣọ ọ wọmi
Kẹ̀kẹ̀ ta dídùn
Aṣọ lèdìdì ènìyàn

Ó dájú pé àjọṣe ti ìbí kọ ni “Ọmọ ...” n tọka sí nínú àwọn ilà àyọlò òkè yẹn. Àjọṣe tí àwọn iran Ọpómúléro ní pẹ̀lú àwọn iṣẹ́ tí ó rọ̀ mọ̀ ohun ọ̀ṣọ̀ ara (aṣọ àti ilẹ̀kẹ̀) nítorí pé ọmọ iran ilé ọ̀lẹ́ ni wọn láti àárọ̀ ọjọ̀, àti pàápàá jù lọ nípasẹ̀ iṣẹ́ àgbẹ̀ ọ̀wú àti aṣọ híhun tí a mọ̀ àwọn babańlá wọn mọ̀. Èyí ni a lérò pé wọn n tọka sí nípasẹ̀ iṣàmúlò “Ọmọ...” àti àwọn ipèdè yòókù lápapọ̀; kì í ṣe pé aṣọ àti ilẹ̀kẹ̀ ni ó bí wọn lómọ. Síwájú sí i wọn a tún máa kì wọn ní:

Ọmọ fúrúntákí
N ó relé wa
Ma lẹ̀ọ̀ jẹ̀gbẹ̀ iṣu lÁmúkúderin
Àjẹfẹ̀yìntì niṣu ègbodò (Babalọla 2001: 24)

Bí a ti n a wọn pọ̀
Wọn ò tẹ́sú
Ọmọ eṣú yaálé
Ọmọ eṣú yaóko (Babalọla 2001: 28)

Ìtọka sí wí pé àwọn baba ńlá iran yíi tún jẹ̀ àgbẹ̀ oníṣu ni “Ọmọ fúrúntákí” (oríṣi eḡbẹ̀ iṣu kan) n fi hàn nínú àyọlò àkókó. “Ọmọ eṣú yaálé, Ọmọ eṣú yaóko” inú àyọlò látinú oríkì Ọpómúléro kan náà oríkì kejì n tọka sí iṣẹ̀lẹ̀ inú itàn akoni-kàyéfi kan tí ó sọ nipa bí kòkòrò eṣú ṣe jẹ̀ oko ọ̀wú àwọn baba ńlá iran yíi ni. Ohun tí wọn n sọ kì í ṣe pé eṣú àti iṣu ni ó bí iran náà, bí kò ṣe pé wọn wá láti iran tí wọn ní irírí tí a ti tọka sí.

4.1.3 Pípe Ẹni tí à n Kì ní Oríṣíríṣi Orúko àti Títọka sí i ní Ọpọ̀lopọ̀ Igbà

Bí a bá wo àpẹ̀rẹ̀ méjèjè tí a kọ̀kọ̀ mú wá ní 3.1.2, ṣaájú ti Ọpómúléro a ó rí i pé a pe ẹnikan ṣoṣo ní ọ̀pọ̀lopọ̀ orúko. Adúbiàrán Sèédù ni a pè ní Bísíolú, Morákingbẹ̀jọ̀, a pè é ní Ọba, òun yíi kan náà ni Olúwòó, a tún pè é ni Morákinyò. Akéwì tún tọka sí Sèédù gégé bí Ajíbádé. B́akan náà nínú àyọlò kejì, Olúwo Àbá-níkán-ńdà Àmídà ni a tọka sí gégé bí Àkàndé, òun náà tún ni Oníjágbojú, tí a sì tún tọka rẹ̀ gégé bí Mágòbọ̀n. Gbogbo iwònyí jẹ̀ títọka sí ènìyàn kan ṣoṣo ní àimoye ọ̀nà tàbí pípe ènìyàn kan ṣoṣo ní oríṣíríṣi orúko.

4.2.0 Ẹṣe Ifá

Ewì yèńwò ni eṣe ifá jẹ̀. Ó jẹ̀ àpilẹ̀so àlàyé tí àwọn babaláwo máa n fi n tú ifá tí ó bá jẹ̀ jáde nígbà tí wọn bá n ṣe àyèwò ifá. Yorùbá gbà pé ifá ni ọ̀nà àyèwò tí ó pegede jùlọ̀. Àwọn babaláwo tí wọn jẹ̀ eḡlẹ̀sìn Ọ̀rúnmilà ni ó máa n dá ifá. Kì í ṣe gbogbo eḡlẹ̀sìn Ọ̀rúnmilà yíi ní ó mọ̀ ifá dá, àwọn tí ó bá kọ̀ ẹ̀kọ̀ dídá ọ̀wọ̀, ètítẹ̀ alẹ̀ àti eḡbọ̀ kíkà nikan ni ó máa n mọ̀ ifá dá dójú àmì. Ìdí nìyí tó fi jẹ̀ pé dídá ọ̀wọ̀, ètítẹ̀ alẹ̀ àti ikara eḡbọ̀ ni ọ̀ṣùwò̀n pàtàkì láti mọ̀ babaláwo tó gbófá yanranyanran. Ọ̀dún díẹ̀ kọ̀ ni wọn fi n kọ̀ ifá, bí àwọn ọmọ ẹ̀kọ̀ṣe ifá bá tí n kọ̀ bí wọn yóò ṣe máa lo yálá ọ̀pẹ̀lẹ̀ (okùn tí a fi èso ọ̀pẹ̀lẹ̀ sín) tàbí ẹ̀kùrò ifá (ikin) dáfá ni wọn yóò máa kọ̀ bí wọn yóò ṣe máa ki àwọn eṣe inú ọ̀dù ifá àti bí wọn yóò ṣe máa ṣe àlàyé tó wà ní ìdí eṣe ifá ọ̀dù ifá kòòkan tí ó bá n jẹ̀yọ̀ tí wọ̀ sì kì. Ojú

odù ni orí (ìsòrí àwọn ẹsẹ) tí ó wà ní inú ifá. Mèrìndínlógún ni àwọn orí orí inú ifá, tí ó jẹ ojú odù jẹ. Àwọn ojú odù mèrìndínlógún wònyí ni Èjì ogbè, Òyèkú méjì, Ìwòrì méjì, Òdí méjì, Ìròsùn méjì, Òwónrín méjì, Òbàrà méjì, Òkànràn méjì, Ògúndá méjì, Òsá méjì, Ìká méjì, Òtúrúpòn méjì, Òtúá méjì, Ìrètẹ méjì, Òsé méjì àti Òfún méjì. Nígbà tí ojú odù jẹ mèrìndínlógún (16), àwọn ojú odù kòòkan wònyí nàà tún pín sí ọmọ odù mèrìndínlógún-mèrìndínlógún. Bí a bá ẹ àròpò àwọn ọmọ odù wònyí pèlú àwọn ojú odù ifá, gbogbo odù ifá tí a ní jẹ òtálérúgba-dín-mèrin (256). Bí a bá yọ ojú odù mèrìndínlógún kúrò nínú òtálérúgba-dín-mèrin, a jẹ pé tí a ní jẹ òjìlérugba (240). Bí a ẹ máa n ní àwọn ọmọ odù yìí ni síse àmúlù tàbí àdàpò odù méjì. Bí a bá ẹ àdàpò odù méjì, àpẹẹrẹ àwọn àmúlù tàbí ọmọ odù Ogbè díẹ nìyí: Ogbèyèkú, Ogbèdí, Òbàrànbogbè, Òwónrìsẹ, Ogbèsá, Òtúrúpongbe abbl.

Odù ifá kòòkan ni ó ní oríṣíríṣi ẹsẹ ifá nínú. Èyí já sí pé oríṣíríṣi ẹsẹ ifá ni ó wà nínú odù kan soṣo. Gégé bí erupè ilẹ ẹ pò bẹẹ ni àwọn ẹsẹ ifá ẹ pò. Ibú ìmò tí babaláwo kan soṣo kò le wẹ tán ni. Bí babaláwo kan bá kí ẹsẹ ifá kan bákan, ọ̀tò ni bí babaláwo m̀íràn yóó ẹ máa k̀í í, ìdí ni pé àkójọ gbogbo oḡbón ayé tí ẹ̀nikan soṣo kò le mò tán ni ifá. Bí àwọn babaláwo bá dá ifá, tí ifá kan sì jeyọ, àwọn babaláwo a máa ránńsẹ sí àwọn babaláwo m̀íràn bí ó bá jẹ pé bí wón ẹ n kí ifá tí ó jáde nàà kò bá tí ì jánà. Àwọn babaláwo gbà pé ifá k̀í í paró, torí nàà, wón yóò máa ẹ àwárí àwọn awo tó le kí ifá tó jáde nàà ní oríṣíríṣi títí yóò fi bá ohun tí wón torí ẹ dá ifá mu.

Yorùbá ní ìgbàgbọ nípa àkúnlẹyàn àti ipín. Gégé bí itàn àtẹnudẹnu Yorùbá kan ẹ fi hàn, nígbà tí gbogbo èniyàn n yan ipín, Irúnmolẹ kan soṣo tí ó sojú ni Òrúnmilà. Ìdí nìyí tí wón fi n pé é ní Èlẹ̀rì-Ìpín. Torí pé ipín yíyàn sojú Ifá tí a tún mò sí Òrúnmilà, ni ó ẹ nímò nípa àyànmò, tí àwọn Yorùbá sì máa n sá tò ọ fún ìrànlọ́wọ́ láti ẹ àyèwò nípa ipín wón. Nígbà tí Òrúnmilà n kúrò ní ọ̀de ayé, ó sì fi ikin (èkúrọ ifá) rọ̀pò ara rẹ, pé bí àwọn èniyàn bá ti fẹ̀ mò nípa ipín wón, ikin tí òun fi sílẹ̀ ni kí wón máa bi. Ó ní bí wón bá fẹ̀ owó, òun ni kí wón máa bi, bí wón bá fẹ̀ ilé, ikin ni kí wón máa bi, bí wón bá fẹ̀ ọmọ, ikin ni kí wón máa bi, bí wón bá n fẹ̀ ire gbogbo, ikin nàà ni kí wón máa bi. Àwọn ìṣòro tó ẹlẹ̀ ní ìgbà ìwásẹ̀ àti ọ̀nà àbáyọ́ sí àwọn ìṣòro wònyí ni ó kórajọ́ sínú ẹsẹ ifá. Torí pé ìṣẹ̀lẹ̀ ìgbà ìwásẹ̀ ni àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú ẹsẹ ifá, ìdí nìyí tí itàn síso fi jẹ̀ àbúdá ẹsẹ ifá kan pàtàkì.

4.2.1 Itàn Síso

Yorùbá bọ̀ wón ní, “Bọ̀mọ̀ ọ̀ bá bá itàn, yóò bá àróbá, àróbá sì ni baba itàn”. Ọ̀rọ̀ ẹsẹ ifá kojá itàn lásán. Ìdí ni pé itàn itáyẹsẹ̀ ni. Bí ó ti wà fún iwòsàn, ni ó wà fún yíyanjú oníruurú ìṣoro ẹ̀dá. Yorùbá gbà pé kò sí ohun tí ó le ẹlẹ̀ sí ẹ̀dá aláàyẹ̀ kan ní orílẹ̀ ayé yìí tí kò ti ẹlẹ̀ sí àwọn ẹ̀dá ìgbà ìwásẹ̀ tàbí ti ìgbààni, tó ti gbé yálà ìsálú ọ̀run tàbí ìsálú ayé m̀íràn tó yàtò sí tiwa, tàbí ayé tiwa yìí nàà. Ìdí nìyí tí wón fi máa n sọ pé “Kò sí ohun tuntun lábẹ̀ ọ̀run” àti wí pé “A kò rírú eléyìí rí, ẹ̀rù ni a fi n dá ba ọ̀lórò”. Nígbà ìwásẹ̀, ifá ni ọ̀nà pàtàkì tí àwọn èniyàn n lò fún itónisónà. Níwón ìgbà tí àwọn Yorùbá gbà pé kò sí ohun tí ifá kò fá tán, kò sí ìṣoro nàà bí ó ti wù kí ó le tó, tàbí kí ọ̀rọ̀ rújú tó ti ifá kò ní í yanjú rẹ. Gbogbo àwọn itàn tó rọ̀ mò ẹsẹ ifá wònyí ni àwọn babaláwo mò. Torí nàà, bí wón bá ti dá ifá, tí odù ifá sì jẹ yọ lójú ọ̀pòn tàbí tí ó hù, ó di dandan kí wón padà sí inú

ìtàn ìwásẹ̀ tí ìṣẹ̀lẹ̀ yìí tí kókó ṣẹ̀lẹ̀. Ìtàn ìṣẹ̀lẹ̀ inú ẹ̀ṣẹ̀ ifá máa n sáàá sọ nípa ẹ̀nikan tí ó ló ṣàṣẹ̀wò lódò babaláwo kan nítorí ìṣòro kan tí ó ní. Ohun tí babaláwo tí ó kókó ki ẹ̀ṣẹ̀ odù ifá náà ní kí ẹ̀ni tí a kókó kì í fún ẹ̀ni tí a ẹ̀ṣẹ̀ tí ifá yòò pa fún ẹ̀ni tí ó ẹ̀ṣẹ̀ wá ṣàṣẹ̀wò lójú ayé lódò babaláwo òde òní. Èyí wá já sí pé ẹ̀ni tí ó wá dífá nínú ìtàn ìgbà ìwásẹ̀ ní ó máa n dúró gégé bí àrokò ìtòsónà fún ẹ̀ni tí ó ẹ̀ṣẹ̀ wá dífá lójú ayé, níwòn ìgbà tí ìṣòro wòn tí bá ara wòn mu tàbí tí ó jọra wòn. Gbogbo ohun ẹ̀bọ̀ tí ẹ̀dá inú ìtàn, tí a kókó ki ifá yìí fún rú ni yòò jẹ̀ ohun ẹ̀bọ̀ fún ẹ̀ni tó ẹ̀ṣẹ̀ wá ṣàṣẹ̀wò náà. Ní ìgbà mìíràn, àwọn ìtàn wònyí kì í ju ẹ̀yọ̀ kan lọ nínú ẹ̀ṣẹ̀ ifá kékeré. Bí ó bá jẹ̀ ẹ̀ṣẹ̀ ifá nílá ni, a le bá ìtàn tó ju ẹ̀yọ̀ kan lọ pàdé nìbẹ̀. Àwọn ẹ̀ṣẹ̀ ifá mìíràn a máa sọ ìtàn àwọn òrìṣà atẹ̀wònrò, ìtàn ilú tàbí ìtàn àwọn ẹ̀ranko oríṣìrìṣìí. Nípa àlàyé àwọn kókó tó wá nínú ẹ̀ṣẹ̀ ifá ni ìtàn ẹ̀ máa n jẹ̀ yọ. Èyí ló mú kí àwọn onímò lítírẹ̀ṣò kan gbà pé ìlàna ewi nikan kó ni ó yẹ kí á fi máa ẹ̀ ḡdàkọ ẹ̀ṣẹ̀ ifá sílẹ̀ sínú ìwé. Ìbèrẹ̀ rẹ̀ ní ó máa n ní bátàni ewi nígbà tí àárín rẹ̀ máa n sáàá jẹ̀ ìlàna ọ̀lọ̀rọ̀ geere, nítorí ìtàn síṣọ̀ àti àlàyé ẹ̀ṣẹ̀ ní í máa wá nìbẹ̀, ìparí a sì tún máa jẹ̀ ìlàna ewi, nítorí àtúnwí ìbèrẹ̀ àti orin ni ó máa n jẹ̀. Ju gbogbo rẹ̀ lọ bí babaláwo tí ó kifá bá ẹ̀ kì í ni ó yẹ kí á dà á kọ̀ sílẹ̀ sínú ìwé.

4.2.2 Ètò Inú Ẹ̀ṣẹ̀ Ifá

Láti dá ẹ̀ṣẹ̀ ifá mọ̀, ó ní àwọn àbùdá kan tó jẹ̀ pé a kò le bá pàdé nínú ewi alohùn Yorùbá mìíràn yàtò sí ẹ̀ṣẹ̀ ifá. Àwọn àbùdá wònyí a máa wá létò débi pé níṣísẹ̀ntẹ̀lé ni wòn máa n jẹ̀yọ̀ tẹ̀ lé ara wòn. Bí babaláwo kan bá gbé àbùdá kan síwájú ọ̀kan nínú àwọn àbùdá yìí, arúmojẹ̀ babaláwo ni àwọn yòókù yóò kà babaláwo bẹ̀ẹ̀ sí; wòn le ní kò gbófá. Àwọn ètò tí ó sáàá máa n jẹ̀yọ̀ nínú ẹ̀ṣẹ̀ ifá gégé bí àbùdá ẹ̀ṣẹ̀ ifá nìyí;

1. Ìkansára sí babaláwo (tàbí: oríkì/ ìnagijẹ̀/ orúkọ babaláwo tó kókó kifá náà nígbà ìwásẹ̀)
2. Ẹ̀ni tí a dífá fún àti ìdí tí a fi dífá fún un (orúkọ oníbaára/ òndáfá; ẹ̀ni tí ó wá dífá)
3. Àṣẹ̀ ifá (ohun tí ifá ní kí oníbaára ó ẹ̀)
4. Ohun tí ẹ̀ni tí ó wá dífá ẹ̀ nípa àṣẹ̀ ifá (bóyá ó ẹ̀ é tàbí kò ẹ̀ é)
5. Àyọ̀rísí ohun tí ẹ̀ni tí ó wá dífá ẹ̀ (yálà sí rere tàbí sí búburú)
7. Àwítúnwí àwọn ìgbésẹ̀ ìṣáájú (pàápàà jùlọ̀, ìgbésẹ̀ kìíní sí ìkẹ̀ta)
8. Àgbálogbábò (akíyèsí gbogbogbò, ìpèdè láti fi bí àṣẹ̀ ifá ẹ̀ lágbara tó hàn tàbí ẹ̀kọ̀ tó sùyo)

A ó fi àpẹ̀rẹ̀ gbe àwọn ètò inú ẹ̀ṣẹ̀ ifá òkè yìí lẹ̀sẹ̀ láti inú ẹ̀ṣẹ̀ ifá Ọ̀yẹ̀kú méjì tí ó ní gbogbo àwọn ìgbésẹ̀ náà.

1. Ìrì dá, ìrì so;
Ìrì jí ní kùtùkùtù so lébélèbèlébé;
2. A dífá fún ìrìwòwò
Tí ó ṣọ̀kọ Atóóròmólá
3. Nwòn ní ó káakì Mólè Ó jàre, Ẹ̀bọ̀ ní ó ẹ̀.
4. Ó gbọ̀ rírú ẹ̀bọ̀, ó rú, Ó gbọ̀ èrù àtùkẹ̀sù, ó tù, Ó gbọ̀ ìkarara ẹ̀bọ̀ hà fún un.
5. Ó wá n yin àwọn awoo rẹ̀,

Àwọn awo rè ní yin Ifá.
 Àgogo ní Ìporó,
 Àràn ní Ìkijà,
 Òpá kugúkugù lójúde Işerimogbe.
 Ó ya ẹnu kótó,
 Orin awo ló bọ sí i lẹnu.

6. Ó ní ìrì dá, ìrì so,
 Ìrì jí ní kùtùkùtù so lébélèbèlébé;
 A díá fún Ìrì wòwò
 Tí ó şokọ Atóóròmólá

7. Ìrì dá o,
 Ìrì so,
 Ìrì ò bá dúó,
 O gbAtòórò.

(Àbímbólá, 2014: 33)

Gégé bí ni a şe nónbà àpẹẹẹ ẹşẹ ifá òkè yẹn, ẹnu ibi tí a fi “1” sàmì sí lókè yẹn ni “Ìkansára sí babaláwo (tàbí orúkọ babaláwo tó kókó dífá nàà nígbà iwáşẹ)” nínú ẹşẹ ifá nàà. Láìşẹ àní àní irú ìpèdè tí babaláwo ìgbà iwáşẹ nàà máa n sọ ni wón fi dípò orúkọ rè yí. Ẹnu ibi tí a fi “2” sàmì sí ni orúkọ oníbaàrà àti ohun tó wá dífá sí wà. Ìgbésè kẹta tí a fi “3” sàmì rè ni “Àşẹ ifá (ohun tí ifá ní kí oníbaàrà ó şe)”, “4” ni ìgbésè “Ohun tí ẹni tí ó wá dífá şe nípa àşẹ ifá (bóyá ó şe é tàbí kò şe é)”. Nínú ẹşẹ ifá yí, ìrìwòwò şe ohun tí ifá ní kó şe. Èyí ló fà á tí àyọ́rísí ebo tó rú nàà fi jẹ ijó àti ayọ. Èyí sì ni “Àyọ́rísí ohun tí ẹni tí ó wá dífá (òndáfá) şe, tí ó jẹ ìgbésè karùn-ún (5). Ayọ́rísí yí máa n já sí rere bí òndáfá bá gbóràn sí ifá lẹnu, bí àpẹẹẹ Ìrìwòwò nínú ẹşẹ ifá tí a fi şe àpẹẹẹ, ó sì lè já sí àbámò bí òndáfá bá şàìgbóràn, tí ó kọ́tí ọ̀gboin sí àşẹ tí ifá pa. Ìgbésè kẹfà ni “Àwítúnwí àwọn ìgbésè işáájú (pàápàá jùlọ, ìgbésè kííní sí ikẹta)” tí a fi nónbà “6” sàmì. Ìgbésè keje ni “Àgbálogbábò (akíyèsí gbogbogbòò, ìpèdè láti fi bí àşẹ ifá şe lágbára tó hàn tàbí ẹkọ tó súyọ)” tó gba nónbà “7”.

4.3.0 Ọfọ

Ewì àwíşẹ ni ọfọ. Agbára ọ̀rọ ẹnu àwọn Yorùbá ni ọfọ. “fọ” ni ọ̀rọ işẹ ìpilẹ́ árá nàà. Èyí ni a fi mófímù işedá /o-/ sọ di orúkọ (ọfọ). Bí a bá wo ìtumò idúrófún ọ̀rọ yí, ohun tí ó túmọ̀ sì ni pé ohun tí a máa n sọ. Ohun tí ó jẹ ká wí bá yí ni pé “fọ” ni ọ̀rọ miiṛàn tí a le fi túmọ̀ “sọ”. Yorùbá gbà pé àwọn ẹ̀mí àírí kan wà tí wón ní àjọşepò pẹ̀lú ẹ̀niyàn. Àwọn ẹ̀mí àírí wònyí ní orúkọ àşírí, nínú ọfọ ni a ti le bá wọn pàdé, a sì le pe àwọn ẹ̀mí àírí wònyí níwò ẹ̀gbà tí a bá ti mọ orúkọ wọn fún ìrànlowó. Yàtò sí èyí, Yorùbá gbà pé àwọn ìpèdè àşírí kan wà, tí àwọn tí ó bá mọ wón maa n ló láti múnnkan şe ní wàràşesà. Bí ẹ̀niyàn bá mọ àwọn ọ̀rọ àşírí wònyí, olúwarè le ló wón láti mu ifé inú rè şe nítorí pé àwọn ọ̀rọ nàà jẹ ọ̀rọ àşẹ. Yàtò sí èyí, Yorùbá tún ka ọfọ sí oríkì ewé, egbò àti àwọn ohun èlò tí a fi n şe ò̀gùn, èyí tí ó le mú ò̀gùn şesé ní wàràşesà bí a bá ki oríkì àwọn ohun èlò ò̀gùn wònyí. Oríşíríşí ọfọ ni ó wà, a ní ọfọ orí fífọ, ọfọ inú rírùn, ọfọ oró ejò, ọfọ oró àkẹkẹ, ọfọ oró ìbọn, ọfọ afòràn, ọfọ mádaàríkàn àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Àwọn ọfọ kan wà tó jẹ pé a ọfọ ní ló láti jẹ ohun kan tàbí kí ó tọ ohun kan lá kí ó tó máa pè wón. Lára ohun tí a ọfọ lè jẹ tàbí tó lá ni orógbó, ataare, àdí, epo àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Bí a bá wo oríşíríşí ọfọ tí a ní,

lára wọn àbùdá àdání ọfọ wònyí ni: apè, gbólóhùn máyè, ifòròdàrà alárokò àti isẹ tí a fẹ kí ọfọ jẹ.

4.3.1 Apè

Nígbà tí bá n pe ẹnì tàbí ohun kan tí kò sí ní tòsí ẹnì tó n pè é, ní irètí pé ohun tàbí ẹnì tí à n pè náà máa dání lóhùn. Àpapọ̀ àwọn orúkọ tí fi pè ẹmí àìrì tí a fẹ rán níṣe ni apè. Yorùbá gbà pé kò sí ohun tí Èlédàá dá, tí kò ní orúkọ tirẹ̀. Yàtò sí orúkọ tí gbogbo ẹ̀nìyàn mò mò àwọn isẹ ọwọ̀ Èlédàá n jẹ, àwọn orúkọ kan wà tó jẹ pé orúkọ àṣírí ni wọn, kì í ṣe gbogbo ẹ̀nìyàn ni ó mò wọn. Àwọn àgbà ọ̀mòràn ni ó máa n mò wọn, wọn máa n jẹyọ nínú ọfọ ní ipò ìbèrẹ̀ ọfọ pípè náà, níbi tí ó bá ti wáyé. Àkíyèsí kan tí a nílò láti ṣe ní ìhín ni pé kì í ṣe gbogbo ọfọ ni ó máa n ní apè. Jẹ kí á wo àpẹẹẹ yìí:

1. Adísúúrúgbèjé
Adísúúrúgbèjé
Adísúúrúgbèjé
Èkùn-abàyà-gbàá
Èkùn-abàyà-gbàá
Èkùn-abàyà-gbàá
Àtẹwó-ni-yagayagà-fií-gbọre-lọ́-Ọlódùmarèè
Àtẹwó-ni-yagayagà-fií-gbọre-lọ́-Ọlódùmarèè
Adísúúrúgbèjé, Èkùn-abàyà-gbàá louko tà á pefá
Àtẹwó-ni-yagayagà-fií-gbọre-lọ́-Ọlódùmarèè louko
tà á pèyin Èsù Ọdàrà
Olúkùmèsé lorúkọ tà á pèyin ìyà mi àjé
2. È sùré tete wá, ẹ wá là mí o o
È sùré tete wá, ẹ wá gbè mí
3. Gègè ladìe í kèyin adìe
Gègè ladìe í kèyinin rẹ
Gègè ladìe í kèyin rẹ
Bádìe bá n sunkún aṣọ
Ọpọ̀lọ̀pọ̀ ùhùhù Ọlódùmarèè fi í bò ó o o
4. Ifá, ó tó gégé kó ọ wá po
ko ajé bò mí
Ifá, ó tó gégé kó ọ wá poko aya bò mí
Ifá, ó tó gégé kó ọ wá poko ọmọ bò mí
Ifá, ó tó gégé kó ọ wá poko ohun rere bò mí
5. Bádìe n bá n sunkún aṣọ
Ọpọ̀lọ̀pọ̀ ùhùhù Ọlódùmarèè í fií bò ó o o (Ọlátúnjì, 1984: 125)

Àbùdá tó jẹyọ nínú ọfọ òkè kì í ṣe ẹyọkan, sùgbón ohun tí ó jẹ wá lógún níbi ni ègè kííní àyọ̀lò náà. Apè ni ègè kííní (1) inú àyọ̀lò yìí. Èmèta ni apọfọ̀ pe Adísúúrúgbèjé ní ìbèrẹ̀, léyìn èyí ni ó pe Èkùn-abàyà-gbàá náà ní èmèta. Ó tẹ̀ sí iwájú láti pe Àtẹwó-ni-

yagayagà-fií-gbore-lóò-Olódùmarèè ní èmèjì kí ó tó wá sọ pé orúkọ mǐràn fún Ifá ni Adísúúrúgbèjé àti Èkùn-abàyà-gbàá tí òun n pè. Ó tún fi kún un pé Àtẹ̀wó-ni-yagáyagà-fií-gbore-lóò-Olódùmarèè jé orúkọ mǐràn fún Èsù Ọ̀dàrà. Ní iparí ègé yí ni apofò sọ pé Olúkúmèsé lorúkọ tí wón n pe àwọn àjé. A ó rí i pé níṣe ni apofò n pe orúkọ àṣírí àwọn tí a mọ orúkọ gbajúgbajà wón (Ifá, Èsù Ọ̀dàrà àti Àjé). Láti jé kí ó yéni pé òun mọ orúkọ àwọn èmí nàà ni a lérò pé ó tún fi yànaná àwọn orúkọ tí ó n pè nàà. Ó fi hàn pé òun kò mú òmúlómùú.

4.3.2 Gbólóhùn Máyé

Torí pé àṣe ni àwọn ipèdè inú ofò ni gbólóhùn máyé fi jé àbùdá kan pàtàkì fún ofò. Gbólóhùn máyé ni gbólóhùn tó jé pé òye òtító inú rẹ̀ kò le ṣàírí bẹ̀. Ìdí abájọ̀ nìyí tí a fi pé é ní máyé. Ọ̀nà mètá pàtàkì ni gbólóhùn máyé le pín sí nínú ofò. Nínú àpẹ̀rẹ̀ wa òkè, ìgbésè kẹ̀ta (3) àti ìkarùn-ún (5) inú ofò nàà ni gbólóhùn máyé. Oríṣi gbólóhùn mètá tí a máa n fi ṣe ìgbékalẹ̀ gbólóhùn máyé nínú ofò ni gbólóhùn ijé-hen, gbólóhùn àyísódì àti gbólóhùn ká-ní. Gbólóhùn máyé oníjẹ̀-hen ni a fi n sọ bí nńkan ti máa n rí ní gbogbo ìgbà. Wúrẹ̀n “ni” ni atọ̀ka gbólóhùn ijé-hen nínú ofò Yorùbá. Gbólóhùn máyé oníjẹ̀-hen ni àwítùnwí ipèdè mètá àkókó inú ìgbésè kẹ̀ta àpẹ̀rẹ̀ tí a ṣe lókè yẹ̀n, níbi tí a ti sọ pé “Gègè ladìe í kẹ̀yinin rẹ̀”. Àpẹ̀rẹ̀ méjì mǐràn tún nìyí:

- 1 Agbe ní í gbére kOlókun
Àlùkò ní í gbére é kOlòsà
Odíderé ... ní gbére é kOlúwòó (Ajàyí 2014: 130)
- 2 Orí leja fi í labú;
Orí lapónrán fi í làròkò;
Orí lópó fi í tilẹ̀;
Orí lewúré fi í jalé;
Orí làgbò fí í jàjààgbulà; (Ajàyí 2014: 112)

Gbólóhùn máyé oníjẹ̀-hen ni àwọn àpẹ̀rẹ̀ yí nàà nítorí pé wón fi òye èrò bí nńkan ti n rí hàn. Nínú àpẹ̀rẹ̀ tí a kókó tọ̀ka sí àti àwọn èyí tí a ṣèsè ṣe yí, a rí ifarahàn wúnrèn “ni”, ti ó jé atọ̀ka gbólóhùn ijé-hen. Ó yẹ̀ kí á tọ̀ka sí i pé ìrò /n/ inú “ni” yí ni ó yíra padà di /l/ nínú “ladìe”, “leja”, “lapórán” àti “lópó” “lewúré” àti “làgbò” tí ó jẹ̀yọ̀ nínú àwọn àpẹ̀rẹ̀ nàà (ni + adìe > *nadìe > ladìe; ni + eja . *neja > leja; ni + apónran > *napónran > lapónran; ni + òpó > *nòpó > lópó; ni + ewúré > *newúré > lewúré; ni + àgbò > *nàgbò > làgbò.) Lẹ̀yìn tí ipajẹ̀ àti ìsúnkì wáyé, bí a ṣe fi hàn nínú akámó tí a ṣe yẹ̀n, ni àwọn òrò tuntun nàà tó jẹ̀yọ̀. Fáwẹ̀lì aránmúpè /in/ tí ó wà níwájú “ni” ni ó di pípajẹ̀ tí àwọn fáwẹ̀lì àìránmúpè /a/, /e/, /a/, /ò/ /e/ àti /à/ wá kágun sí kónsónàntì /n/. Bí irú èyí bá wáyé nínú èdè Yorùbá kónsónàntì /n/ gbòdò yí padà sí èdà àìránmúpè rẹ̀ /l/ gègè bí ó ti ṣelẹ̀ nínú àwọn òrò tuntun tó jẹ̀yọ̀ yẹ̀n. Kónsónàntì /n/ kì í wáyé ṣaájú fáwẹ̀lì àìránmúpè nínú èdè Yorùbá àjùmòlò. Ìdí nìyẹn tí a fi fi àmì iràwò sí “*nadìe”, “*neja”, “*napórán” “nòpó”, newúré àti “*nàgbò” nínú àfihàn ètò ìgbésè fonólójì tí a ṣe sínú àkámó, láti tọ̀ka sí i pé a kì í sòrò bẹ̀. Ó ṣe é ṣe láti tún ofò 2 òkè yẹ̀n kọ̀ kí á le fi atọ̀ka gbólóhùn ijéhen nàà hàn gbangba bí èyí:

Orí ni eja fi í labú;
 Orí ni apónrán fi í làròkò;
 Orí ni òpó fi í tilẹ̀;
 Orí ni ewúré fi í jalé;
 Orí ni àgbò fí í jàjààgbulà;

Òdì kejì gbólóhùn ijé-hen ni gbólóhùn àyísódì. Èyí jẹ gbólóhùn tó fi òye ohun tí kò ẹ́ ẹ́ ẹ́ hàn, tàbí bí ǹnkan kì í tí rí. Atóka gbólóhùn àyísódì nínú ọfọ̀ ni “kì í.” Ẹ́ jẹ́ kí á wo àpẹ̀rẹ̀ ìsàlẹ̀ yíí:

1. Iràn oşó kan kì í jọşẹ
 Ìran àjé kan kì í jèèpo òbò
 Àwọn ìyàmi ẹleye, wọn kì í jèédú
 Àjé ayé kan kì í gbójúgbójú
 Kó pọmọ àjé òrun jẹ ...

2. Àánú ojú
 Kì í jẹ ká fowó bojú
 Àánú epo
 Kì í jẹ ká sọ àkàrà nù;
 Àánú ẹkùn;

Kì í jẹ ká sun awọ ẹkùn jẹ (Ọlábímtán, 1988: 3)

Nínú àyọ̀lò òkè kìn-ín-ní, apọfọ̀ fẹ́ kó yé wa pé bí ó ẹ́ ẹ́ ẹ́ le wù kí ó rí, oşó kò ní í jẹ oşẹ, b́akan náà ni pé àjé kan kò ní í jẹ èèpo òbò. Àwọn àjé náà ni apọfọ̀ pè ní àwọn “ìyàmi ẹleye.” Apọfọ̀ jẹ́ kí á mọ̀ pé wọn kò gbọdò jẹ èédú. Èyí jẹ gbólóhùn àyísódì, tí òye ọ̀rò ìşẹ́ inú rẹ̀ “kò gbọdò rí bẹ́.” B́akan náà nínú àyọ̀lò kejì, àwọn awé gbólóhùn kejì inú ìbádógbà gbólóhùn oníla-méjíméjì mètètèta, tí wọn tẹ̀léra, tún n fí òtẹ̀ lé e pé àwọn ohun tí akéwì sọ sínú ọ̀wọ̀ àwọn gbólóhùn àkókó kò le di òtítọ̀. Atóka “kì í” tí ó lò ló fí èyí hàn gbangba.

Oríşíí èyà gbólóhùn máyẹ̀ kẹta ni gbólóhùn “ká ní.” Èyí ni gbólóhùn tí a ti máa n sọ pé “Bí ohun kan bá şẹ̀lẹ̀ b́akan, ohun báyíí báyíí ni yóò jẹ àyọ̀rísí rẹ̀.” Atóka gbólóhùn “ká ní” tó wọpọ̀ nínú ọfọ̀ ni “Bí ... bá ...”. Ẹ́ jẹ́ kí á wo àwọn àpẹ̀rẹ̀ yíí:

1. Bádíẹ́ n bá nsunkún aşọ
 Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ùhùhù Ọ̀lú̀dùmarè í fíí bọ̀ ó (Ọlátúnjì 1984: 125)

2. Bí ọ̀mọ̀dé bá d́arí sapá, apá a pa á
 Bí ọ̀mọ̀dé bá d́arí sọ̀rókò, ìrókò a kò ó
 Bí ọ̀mọ̀dé bá d́arí sọ̀ orúrù, oko là á tí í rùkú è wálé
 (Fábùnmi, 1972)

3. Bẹ̀yẹ̀lé bá jí
 Ẹ̀yẹ̀lé a fapá fare owó wọlé,

...

Bálùkò bá jí
A șașò rẹ̀ lósùn rẹ̀rẹ̀.

...

Bí lékèélékèé bá jí,
A șașò rẹ̀ ní kíkì ẹ̀fun.... (Ọlábímtán, 1988: 2)

Méjíméjì ni àwọn òye ọ̀rọ̀ inú gbólóhùn ká-ní àyọ̀lò òkè wònyẹn rìn. Abala àkókó ni a tí rí awẹ̀ gbólóhùn alátọ̀ka ká-ní nígbà tí abala kejì jẹ̀ gbólóhùn tó sọ̀ àyọ̀rísí awẹ̀ gbólóhùn alátọ̀ka ká-ní. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, “Bí ọ̀mọ̀dé bá dárí sapa...” ni awẹ̀ gbólóhùn alátọ̀ka ká-ní. Gbólóhùn tó sọ̀ àyọ̀rísí gbólóhùn alátọ̀ka ká-ní yìí ni “...apá a pa á.” Àwọn ìșèlẹ̀ inú gbólóhùn yìí kì í šaláì má rí bẹ̀ẹ̀, bí apá kìn-ín-ní bá fi le șelẹ̀, dandan ni kí apá kejì, tó jẹ̀ àyọ̀rísí ìșèlẹ̀ inú apá kìn-ín-ní yẹn șelẹ̀ tẹ̀lẹ̀ e. Ẹ̀yẹ̀ kì í fi apá kan fò ni ọ̀rọ̀ wọn. Wọn jìjọ máa n rìn pọ̀ ni.

4.3.3 Ișẹ̀ Tí a Fẹ̀ kí Ọ̀fọ̀ jẹ̀

Gégé bí a șa sọ̀ ní òkè, ìfẹ̀ inú apọ̀fọ̀ ni ìdí pàtàkì tí ‘o fi n pọ̀fọ̀. Nígbà tí apọ̀fọ̀ bá ti ké sí àwọn ẹ̀mí àìrì tí ó ni orúkọ àșírí tí ó pè, tí ó sì ti sọ̀ ìdí tí àwọn ohun tí òun fẹ̀ wí fi gbọ̀dọ̀ rí bẹ̀ẹ̀ tàbí tí kò gbọ̀dọ̀ fi rí bẹ̀ẹ̀, ohun tí ó kù ni kí apọ̀fọ̀ sọ̀ ohun tí ó fẹ̀ kí àwọn ẹ̀mí àìrì yìí bá òun șa. Ẹ̀yí ni a pè ní ìfẹ̀ inú apọ̀fọ̀. Àpẹ̀rẹ̀ tó jẹ̀ yọ̀ nínú àyọ̀lò tí a mú wà lókè nìyí:

Ifá, ó tó gégé kó ọ̀ wá poko ajé bọ̀ mí
Ifá, ó tó gégé kó ọ̀ wá poko aya bọ̀ mí
Ifá, ó tó gégé kó ọ̀ wá poko ọ̀mọ̀ bọ̀ mí
Ifá, ó tó gégé kó ọ̀ wá poko ohun rere bọ̀ mí (Ọlátúnjì, 1984:125)

Apọ̀fọ̀ nínú àyọ̀lò yìí fẹ̀ kí Ọ̀rúnmilà (Ifá) ó wá wá iré owó (ajé), aya, ọ̀mọ̀ àti fún ohun rere gbogbo fún òun. Kò sí òkè ìșòrò tí a kò le pọ̀fọ̀ láti wá ìyanjú sí. Ó le jẹ̀ ìșẹ̀gun ọ̀tá, àșejèrè lórí òwò, ààbò, ọ̀wọ̀ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

4.3.4 Ifọ̀rọ̀dára Alárokò

Ifọ̀rọ̀dára alárokò a máa wáyé nínú ọ̀fọ̀ nígbà tí á bá șàmúlò àwọn ọ̀rọ̀ orúkọ kan ní ipò olùwà nínú gbólóhùn papọ̀ mọ̀ àwọn ọ̀rọ̀ ìșe tí wọn ní ìrísí kan náà pẹ̀lú ó kéré tán, abala ọ̀rọ̀ orúkọ tí ó jẹ̀ olùwà náà lònà tí yòdò fi wá dà bí ẹ̀ni pé níșe ni a fa ọ̀rọ̀ ìșe náà yọ̀ láti inú ọ̀rọ̀ orúkọ tí ó jẹ̀ olùwà yẹn. Bí àpẹ̀rẹ̀,

Kúlúșọ̀ ló ní kó máa sọ̀ sími nínú
Iyọ̀ ló ní kó máa yọ̀ sí mi lókàn gèrèrègè
Àpẹ̀rẹ̀ mìíràn tí a ti mẹnù bà lókè ni:

Bí ọ̀mọ̀dé bá dárí sapa, apá a pa á
Bí ọ̀mọ̀dé bá dárí sòròkò, irókò a kò ó
Bí ọ̀mọ̀dé bá dárí sọ̀ orúrù, oko là á ti í rùkú ẹ̀ wálé
(Fábùnmi, 1972)

Bí a bá wo ìtumò àwọn àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ yìí, níṣe ni ó dàbí ẹ̀ni pé kúlúso, àti iyò ní agbára láti mú kí nńkan so síni nínú, kí ó sì yò síni lókàn. Bákan náà ni àwọn igi apá àti ìròkò, tí a dárúkọ nínú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ kejì, ní agbára láti pa, àti láti ko ẹ̀ni tí ó bá dárí so wọn, tí igi orúrù náà sì ní agbára láti jẹ́ kí wọn ru òkú ẹ̀ni tí ó bá dárí so ọ́ wálé láti oko. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà ní ó jẹ́ pé diẹ́ lára àwọ̀ èròjà tí a dárúkọ nínú ọ̀fọ̀ báyii máa n wà lára òdògùn tí apọ̀fọ̀ yòò sà. Agbára àṣírí tí àwọn Yorùbá nígbàgbọ̀ pé ó wà lára àwọn èròjà wònyí ni ó n mú kí wọn fi wọn se òdògùn tí wọn n pe ọ̀fọ̀ sí. Kò sí àní àní kankan wí pé ifòradarà inú ọ̀fọ̀ jẹ́ èyí tí wọn fi n parokò nípa agbara àírí tí ó wà nínú àwọn èròjà òdògùn tí wọn n sà.

Ní iparí, ó yẹ́ kí á tọ́ka sí i pé ọ̀fọ̀ náà ni àwọn Yorùbá n pè ní ògèdè. Àwọn kan gbà pé ọ̀fọ̀ tó le gan-an ni ògèdè jẹ́. Àwọn mìíràn sì gbà pé ìgbà tí apọ̀fọ̀ méjì bá jọ́ n fi ọ̀fọ̀ ta kànngbòn, tí wọn n bi ara wọn leèrè ohun ìjìnlẹ́ tí ó rò mó ìtàn iwásẹ̀ tí ó fara sin, tí ó sì jẹ́ mó ọ̀fọ̀ ni wọn n pe ògèdè. Èyí tó wù kó jẹ́, orúkọ mìíràn tí a tún le pe ọ̀fọ̀ ni ògèdè. Ó se é se kí ọ̀fọ̀ jẹyọ́ nínú ẹ̀ṣe ifá àti àwọn ewì àràngbọ̀ mìíràn. Ọ̀fọ̀ tún máa n jẹyọ́ nínú àwọn ìṣàré Yorùbá bí ìjalá, ẹ̀sà egúngún, ẹ̀kún iyàwó, Sàngó pípè, Oya pípè, Èṣù pípè àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Kò sí àní àní pé ewì àmúṣagbára ni ọ̀fọ̀. Oríṣi ewì àmúṣagbára mìíràn ni àyájọ́. Inú ọ̀fọ̀ tí ìtàn iwásẹ̀ bá ti jẹ́ yọ́ ni ayájọ́. Gbogbo ẹ̀ṣe ifá tí ó bá ní ọ̀fọ̀ nínú máa n jẹ́ àyájọ́ nítorí ìtọ́ka sí ìtàn kan tàbí èkejì kò lè ṣàì jẹyọ́ níbẹ̀.

5.0 Ìsoníṣókí

Nínú ìdánílẹ̀kòò yìí, a ti ṣàlàyé ohun tí oríkì, ẹ̀ṣe ifá àti ọ̀fọ̀ jẹ́. A se àgbéyèwò àwọn àbùdá diẹ́ diẹ́ ọ̀kòòkan wọn pèlú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀.

- Àwọn àbùdá oríkì tí a yẹ́ wò ni, àwọn ọ̀rọ̀ tí a so dorúkọ, àwọn ọ̀rọ̀ ìtọ́kasẹ̀bí/iran àti pípè ẹ̀nikan soṣo ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ orúkọ.
- Àwọn àbùdá ẹ̀ṣe ifá tí a gbé yèwò ni, ìtàn síso àti àwọn ìgbésè ètò ìhun rẹ̀ wònyí: ìkansára sí babaláwo, ẹ̀ni tí a dífá fún àti ìdí tí a fi dífá fún un, àṣe ifá, ohun tí ẹ̀ni tí ó wá dífá se nípa àṣe ifá, àyọ̀rísí ohun tí ẹ̀ni tí ó wá dífá se, àwítúnwí àwọn ìgbésè ìṣáájú àti àgbálogbábò.
- Àwọn àbùdá ọ̀fọ̀ tí a jíròrò lé lórí ni apè, gbólóhùn máyè àti ìṣé tí a fẹ́ kí ọ̀fọ̀ jẹ́ pèlú ifòròdàrà alárokò.
- A kò sì ṣàìsòrò diẹ́ diẹ́ nípa iwúlò àwọn ewì àràngbọ̀ náà.

Ohun tí a kò gbòdò gbàgbé ni pé, ó se é se kí gbogbo àwọn irúfẹ́ ewì àràngbọ̀ kíkún wònyí jẹ́ yọ́ nínú ara wọn. Iyẹn ni pé ọ̀fọ̀ lè jẹyọ́ nínú ẹ̀ṣe ifá (àyájọ́). Bákan náà, ọ̀fọ̀ le jẹ́ yọ́ nínú oríkì náà. Bí ọ̀fọ̀ se le jẹyọ́ nínú oríkì náà ni oríkì le jẹ́ yọ́ nínú ọ̀fọ̀. Kò sí àní àní pé oríkì àwọn èròjà tí a fi se òdògùn máa n jẹyọ́ nínú ọ̀fọ̀. Oríkì a máa jẹyọ́ nínú ẹ̀ṣe ifá náà. Oríkì àwọn odù tó jẹyọ́ lójú ọ̀pọ̀n ifá ni ẹ̀ṣe ifá jẹ́. Kíkì ni àwọn babaláwo sì máa so pé wọn n ki odù ifá nígbà tí wọn bá n dáfá. Bákan náà sì ni ìjẹyọ́-nínú-ara tàbí ìwonúbonú máa n wayé dáadaá láàrín àwọn ìṣòrí ewì àràngbọ̀ kéékèké àti àràngbọ̀ òlání. òwe lè jẹyọ́ nínú ẹ̀ṣe ifá, kí ẹ̀ṣe ifá sjẹyọ́ nínú òwe, àrò pàápàá a máajẹyọ́ nínú oríkì pàápàá oríkì orílẹ̀.

6.0 Iṣẹ Àmúṣe

1. Ṣe àlàyé àwọn àbùdá oríkì Yorùbá méjì tí ó wù ó pèlú àpeṣere tí ó péye.
2. Ìgbésè mélòò ni ó lérò pé ó wà nínú ìhun eṣe ifá? Lo eṣe ifá kan yàtò sí èyí tí a ti lò nínú ìdánlẹ̀kòó yìí láti ṣe àlàyé kíkún lórí àwọn ìgbésè náà.
3. a.) Kín ni gbólóhùn máyè nínú ofò? b.) Mélòó ni irúfẹ̀ ìhun gbolohùn náà? d.) Lo àpeṣere méjì méjì, ó kéré tán, láti ṣe àlàyé ìgbékalẹ̀ irúfẹ̀ àwọn gbólóhùn máyè kòòkan.
4. Ṣe àlàyé iwúlò àwọn ewi àràngbó kíkún tí a gbé yèwò nínú ìdánlẹ̀kòó yìí.

7.0 Ìwé ìtókasi

- Abimbólá, W. 2014. *Ìjìnlẹ̀ Ohùn Enu Ifá: Apá Kìn-ín-ní*, University Press Plc. Ìbàdàn. Àkógbéjádé, 1968, Collins, Glasgow.
- Àrẹ̀mú, A. 1975. *Àṣàyàn Oríkì (Oṅje, Ohun - Ògbìn, Èèrà, Eye, Eranko, Àti Ejò)*, Oxford University Press, Ìbàdàn
- Aróhunmólàṣe, O. 1987. *Àgbéyèwò Ìdàgbàsókè: Èdè àti Àkọtọ̀ Yorùbá Láti Ọ̀dún 1800 sí 1985*. Oníḃonòjé Press and Book Industries (Nig.) Ltd. Ìbàdàn.
- Àjàyí, Báde 2014. *Ofò: The Yorùbá Incantation (A Text Linguistics Exploration Analysis)*, Chridamel Publishing House, Ìlorin.
- Babalọ̀la, A. 2001. *Àwọn Oríkì Orílẹ̀ Mètàdílògbòn*, Longman Nigeria Plc., Ìbàdàn.
- Babalọ̀lá, A. 1975. *Àwọn Oríkì Bòròkinní*, Hodder and Stoughton Educational, London.
- Bascom W. 1969. *Ifá Divination: Communication Between Gods and Men in West Africa*, Indiana University Press, Bloomington.
- Fábùnmi, M. A. *Ìjìnlẹ̀ Ohùn Ifẹ̀*, Oníḃonòjé Press, Ìbàdàn.
- Ògúndèjì, P.A. (1991. *Introduction to Yorùbá Oral Literature*. Centre for External Studies, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.
- Ọ̀lábímtán, A. 1988. *Àkójopò Ewi Àbáláyé àti Ewi Àpilẹ̀kọ*, Paperback Publishers Limited. Ọ̀látúnjì, O. O. 1984. *Features of Yorùbá Oral Poetry*. University Press Plc., Ìbàdàn
- Ọ̀pẹ̀fẹ̀yítímí, A. 2012. *Ìtupalẹ̀ Àyájọ̀ Ilé Ifẹ̀: Ọ̀báfẹ̀mi Awólówò* University Press.
- Rájí, S. M. 1991. *Ìjìnlẹ̀ Ofò, Ògèdè àti Àásán*, Oníḃonòjé Press Ìbàdàn.
- Rájí, S. M, Ọ̀jọ́, I. F., Fátọ̀ba S. A. 2009. Àjùwòn, S. A., Fsehùn, M. A. *Ewí Àwíṣe Yorùbá: Ofò*, Alafas Nigeria Co., Ìbàdàn.
- Rájí, S. M, Ọ̀jọ́, I. F., Fátọ̀ba Ọ̀lórùnmo wájú, J. B., Akongwale, E. O. 2009. *Ewí Àwíṣe Yorùbá: Ayájọ̀ I*, Alafas Nigeria Co., Ìbàdàn.

ÌPÍN 2: Àràngbó Kéékèèké

Akóónú

- 1.0 Ìfáára
- 2.0 Èròngbà àti Afojúsùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánlẹ̀kòó

- 4.1.0 Àlò Àpamò
- 4.1.1 Bátàni Ìpèdè Inú Àlò
 - 4.1.1.1 Ìpèdè Àsogbà Inú Ìṣíde Àlò Àpamò
 - 4.1.1.2 Ìpèdè Ìbèèrè àti Ìdáhùn Àlò Àpamò
- 4.1.2 Àfiwé Elélòó tó Jinlè
- 4.1.3 Ìwúlò Àlò Àpamò
- 4.2.0 Àrò
 - 4.2.1 Àbùdá àrò
- 4.3.0 Òwe
 - 4.3.1 Ìṣé Ìtónisónà
 - 4.3.2 Àbùdá Aláwé Méjì
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣé Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáàrà

Bí a ti yán an ninú ìdánilékòó kìn-ín-ní nínú módù yìí, ìdí méjì ni a fi pe òwò àwọn ewì alohùn tí a ó gbé yèwò bá yìí ni àràngbò kéékèké. Àkókó ni pé akóónú tàbí òrò inú méjì nínú wọn (òwe àti àlò) máa n mọ níba (tàbí kéré), kì í pò púpò. Ìdí kejì ni pé omodé kéékèké ni ojúlówò aṣàmúlò méjì nínú wọn (àlò àpamò àti àrò).

2.0 Èròngbà àti Afojúsùn

Ní òpin ìdánilékòó yìí, o ó ti lè ṣe àlàyé irúfẹ ewì alohùn tí àlò àpamò, àrò àti òwe jé. O ó tún ti lè ṣàlàyé àwọn tó n ṣe àmúlò wọn, àkókò tí à n lò wọn àti bí a ṣe n ṣe àgbékalẹ wọn. O ó ti lè ṣe àlàyé àwọn àbùdá àdání bí i méléó kan tí o fi lè ṣe ìdámò ikòòkan wọn. Bákán náà, o ó lè sọ ìwúlò àwọn ewì àràngbò náà lówùjọ.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

1. Ewì àràngbò kéékèké méléó ni ó mọ? Dárúkọ wọn, sì sọ ìdí tí wọn fi jé kéékèké.
2. Ṣe àlàyé nípa àwọn aṣàmúlò àlò, àrò àti òwe Yorùbá.
3. Àbùdá wo ni ó mú àrò yàtò sí àwọn ewì àràngbò kéékèké yòókù? Ṣàlàyé pèlú àpẹrẹ tí ó bójú mu.

4.0 Ìdánilékòó

4.1.0 Àlò àpamò

Àlò àpamò ni àwọn ìbèèrè kéékèké nípa àwọn ohun àyíká lówùjọ, èyí tí a gbé kalẹ pèlú àfiwé elélòó tó jinnú, tí olùbèèrè fẹ kí àwọn omodé já tàbí dáhùn. Nípasẹ ìrònú jinlè àti nípa fífi àbùdá tí a fi gbé àfiwé elélòó kalẹ wé àbùdá àwọn ohun àyíká rẹ ni omodé tí ó fẹ já àlò fi lè ṣe àṣeyọrí. Bí Agbájé (2013) tilẹ ṣàlàyé, ìtumò àlò fara sin, sùgbón síbè a lérò pé bí a bá wo àlò gégé bí òrò orúkọ ìṣedá, a óò rí ojútúú sí ìtumò rẹ tí ó dà bí ẹni fara sin náà. Òrò ìṣe ‘lò’ tí ó lè túmò sí yálà kí ènìyàn ló nńkan pò wérékéké, kí ènìyàn di ohun kan pamò tàbí kí èyàn gbin àwọn oríṣi ohun ògbìn kan ni òrò ipilẹ nínú ìṣedá òrò náà.

Òun ni à sọ àfòmọ̀ ìbèrè /à-/ mọ̀ tí ó sì di àlọ̀. (à- + lọ > àlọ̀). Bí èyí bá rí bẹ̀è a jẹ̀ pé èyí/ohun tí a lọ̀ ni àlọ̀ tùmọ̀ sí. Ohun tí èyí n pe àkíyèsí sí ni àdítú tí apalọ̀ lọ̀, tàbí tí ó dì pamọ̀ sínú àlọ̀. (Wo Ogundèjì 1991 nàà fún irú àlàyé yìí). Àdítú yìí ni ni ọ̀mọ̀dé tí ó jẹ̀ olùgbọ̀ àlọ̀ nílátí wá ìtumọ̀ sí nínú èsì tí yóò fi dáhùn nígbà àlọ̀ pípá. Ìdí sì nìyí tí wọn fi pé é ní àpamọ̀. Èyí ni wí pé àla ti a nílátí mọ̀ ìtumọ̀ rẹ̀, kí á sì sọ̀ ó.

Lẹ̀yìn isẹ̀ òòjọ̀, nígbà tí ojọ̀ bá tí bora, tí ilẹ̀ sì sù ni àsìkò àlọ̀ pípá ní ilẹ̀ Yorùbá láyé àtíjọ̀. Ìdí ni pé àwọn Yorùbá gbà olódrayè níí pàlọ̀ ní ọ̀sán. Wọn ka eni tó bá tẹ̀ pẹ̀pẹ̀ àlọ̀ pípá lósàn-án sí ọ̀lẹ̀, afàjò, aláíníkanán-ṣe. Şùgbón ìyípadà tí bá ojú ìwòye yìí nítorí ọ̀lájú lóde òní. Àlọ̀ pípá a máa wáyé ní orí redíò àti tẹlífisàn lójú-mọ̀mọ̀. Àlọ̀ pípá lè wáyé ní ilẹ̀ èkọ̀ bágbàmu tàbí láàrin àwọn ọ̀mọ̀dé ní ọ̀sán ní òde òní. Àlọ̀ àpamọ̀ ni a máa n fi ṣe ifáàrà sí àlọ̀ onítàn (àlọ̀ àpagbè) pípá, ìyẹn ni pé òun ni a kọ̀kọ̀ máa n pa ṣàájú àlọ̀ onítàn. Àgbàlagbà ni ó máa n sáábá pa àlọ̀ fún àwọn ọ̀mọ̀dé. Àgbàlagbà yìí le jẹ̀ ọ̀kúnrin tàbí obìnrin şùgbón inú irúfẹ̀ àgbàlagbà bẹ̀è gbọ̀dọ̀ gba àwàdà, ó sì gbọ̀dọ̀ le jẹ̀ onísùúrù, tí ó kó ọ̀mọ̀dé mọ̀ra. Nígbà tí àsìkò láti pa àlọ̀ bá tó, àwọn ọ̀mọ̀dé yóò kóra jọ̀ sí gbàgede ilẹ̀ tàbí ọ̀dèdè baba/iyá alálọ̀ láti gbọ̀ àlọ̀. Lẹ̀yìn tí baba/iyá alálọ̀ bá ti kí àwọn ọ̀mọ̀ nàà kú àbò tán, nígbà miíràn, ó le béèrè èkọ̀ tí wọn rí kó nínú àlọ̀ tí wọn pa ní ojọ̀ tó şíwájú ojọ̀ nàà, bí àkókò kò bá sí láti ṣe ìwònyí, àlọ̀ àpamọ̀ ni apalọ̀ yóò fi fáàrà/şide àlọ̀ gbígbọ̀ nàà láti fi àkókò şòfò. E jẹ̀ kí á wo bátàni gbólóhùn àlọ̀ àpamọ̀. Àwọn ohun tí a jíròrò lé lórí bá yìí ni àbùdá àlọ̀ méjì tí ó jẹ̀ mọ̀ ihun àti igbékalè àlọ̀ pẹ̀lú ìwúlò tàbí ànfàni àlọ̀.

4.1.1 Bátàni Ìpèdè Inú Àlọ̀ Àpamọ̀

Ìlànà Àsọ̀gbà tàbí ìsòrònfèsì ni a fi máa n ṣe igbékalè àlọ̀ àpamọ̀. Apalọ̀ ni yóò kọ̀kọ̀ sọ̀rò kí àwọn agbálọ̀, ìyẹn àwọn ọ̀mọ̀dé tí wọn jẹ̀ olùgbọ̀, tó dáhùn sí i. Ọ̀nà méjì ni bátàni ìpèdè àsọ̀gbà nàà pín sí; ti àkókọ̀ jẹ̀ ìsòrònfèsì ìşide àlọ̀ àpamọ̀, tikejì sì jẹ̀ ti àlọ̀ àpamọ̀ nàà gan-gan.

4.1.1.1 Ìpèdè Àsọ̀gbà Inú Ìşide Àlọ̀ Àpamọ̀

Bí apalọ̀ bá ti fẹ̀ bẹ̀rè àlọ̀, yóò kọ̀kọ̀ sọ̀ pé “Ààlọ̀ ooo!”. Ìtumọ̀ tí a lè fún ìpèdè yìí bí apalọ̀ ṣe lò ó ní ọ̀gangan ipò yẹn ni wí pé àlọ̀ pípá ti fẹ̀ bẹ̀rè. Ohun tí ìpèdè nàà n retí ni èsì wí pé àwọn ti ṣe tán, àwọn sì wà ní ìmúrasílẹ̀ láti gbọ̀ àlọ̀ nàà. Láisí àní àní apalọ̀ n fi ìpèdè nàà ké sí àwọn agbálọ̀ ni. Ìpèdè tí àwọn agbálọ̀ nàà yóò sì fi fèsì ni “Ààlọ̀!” Ifàgùn fáwẹ̀lì ìbèrè ìpèdè apalọ̀ àti agbálọ̀ bara mu, şùgbón ohùn tí ó parí rẹ̀ yàtò síra. Ohùn òkè tí ó wà nínú ọ̀rọ̀ nàà tẹ̀lẹ̀ ni apalọ̀ lò, nígbà tí agbálọ̀ lo ohùn ìsàlẹ̀ ní tirẹ̀. Ìyàtò inú ohùn yìí ni a lérò pé ó n tọ̀ka sí i wí pé apalọ̀ n ṣe ikésìni ni àti wí pé àwọn agbálọ̀ nàà ti wà ní ìmúrasílẹ̀, wọn ti ṣe tán láti gbọ̀ àlọ̀ nàà. Wúnrèn ìtẹ̀nu mọ̀rọ̀ “...ooo” tí apalọ̀ lò tún fi òtẹ̀ lé àkíyèsí tí a ṣe yìí, nítorí pé bí a ṣe máa n lò ó tí abá n ké síni nàà nìyẹn ní ojoojúmọ̀. Ohùn ìsàlẹ̀ tí agbálọ̀ lò tún n tọ̀ka sí ifaramọ̀ àti ilówọ̀sí igbékalè àlọ̀ nàà. Ìyẹn ni pé gbogbo àwọn agbálọ̀ gbà láti tẹ̀lẹ̀ àwọn ilànà tó rò mọ̀ àlọ̀ pípá, nípa ríronú jínlẹ̀ àti dídáhùn ìbèèrè tí apalọ̀ yóò bi wọn. Bí wọn bá sì fi ègbìn lò wọn nígbà tí wọn kò bá gba ìdáhùn sí ìbèèrè kan, wọn yóò fi şosùn, wọn yóò fi para ni, wọn kò gbọ̀dọ̀ bínú.

4.1.1.2 Ìpèdè Ìbèèrè Àti Ìdáhùn Àlọ̀ Àpamọ̀

Bátàni ìbèèrè àti ìdáhùn ni wọn fi n şàgbékalè àlọ̀ àpamọ̀. Apalọ̀ ní í máa béèrè ìbèèrè, tí

agbálò yòò sì máa dáhùn. Ònà méjì ni a le fi ẹ̀ agbékalè ibeèrè àlò. Àkókó ni lílò atóka ibeèrè (#Kín ni#), ikejì sì ni àlò atóka ibeèrè,. Ní ti ònà kejì yí apàlò yòò kàn gbé àditú nàa kalẹ̀ fún agbálò láti já ìtumò rẹ̀ ni. Àpeṣe:

1. Kín ni n boba mutí o?
2. Kín ni n kojá lẹ̀kùlẹ̀ ọba tí kì í kọba o?
3. Kín ni èsìsì abẹ̀ ìrò/kò
A-jó-ni má ẹ̀ é já o? (Agbájé, 2013: 89)
4. Òrúkú tindí tindí
Òrúkú tindì tindì
Òrúkú bígba ọmọ, gbogbo wọn ló lé tiròò o.
Kín ni o?
5. Ìkòkò dúdú tìdì bọgbẹ̀, kín ni?
6. Gbogbo ilé yì kíkì ìyere o.
7. Lọjọ̀ tó bá ti bá èniyàn dáyé ló n pín yà pẹ̀lú
eni o.
8. Òkúta rùbùrùbù èyìnkùlẹ̀ àjẹ.
9. Òkúta wẹ̀wẹ̀ òkè èsún. (Fún 6, 7, 8, 9: Adésùà, 1978: 19, 24)
10. Apọ̀nmádèènú,
Arámátàdin,
Àgbà kan tilé tẹ̀pá rojà.
Méta là á pa á sí,
Méta là á mò ọ̀n.
Ọmọ̀ láyílo
11. Bámìgbélé kì i yáná,
Abòrìṣà kì í sun òtútù,
Èyìngẹ̀de kì í fara kanni.
Méta là á pa á,
Méta là á mò ọ̀n. (Agbájé, 2013: 82)

Kíyèsí i pé a lo atóka ibeàrè “Kín ni?” fún àpeṣe 1 dé 5, nígbà tí a kò lò ó fún àpeṣe 6 dé 11. Bí apàlò ti n pa àlò ni àwọn ọmọ nàa yòò máa dá a lóhùn tí wọn ó máa já àlò nàa. Tí wọn bá gbà a yòò gbé oríyìn fún wọn, sùgbọ̀n èyí tí kò bá sí ẹ̀nikankan tí ó lè já a ni yòò lo àwọn ipèdè isalẹ̀ wònyí láti já àlò nàa fún wọn. Kí a sọ pé àlò 1 ni ọmọ kankan kò lè já àpeṣe bí apàlò yòò ẹ̀ já a fún wọn nìyí:

Àpàlò: E sọ pé kùn-ún-ùn!
Agbálò: Kùn-ún-ùn!
Apàlò: Mo fi rẹ̀ tojútimú yín ọ̀bérékété o!
Agbálò: A fara mò ọ̀n!
Apàlò: Eṣinṣin ni o!

A lérò pé ọgbọn ìgbétumò àlò tuntun tí àwọn ọmọ kò gbọ̀ rí, tí wọn kò sì mò ìtumò rẹ̀ kalẹ̀ bá yí ni kò ní í jẹ̀ kí wọn máa tètè gbàgbé.

Léyìn tí apàlò bá ti já àlò tí àwọn ọmọdé tí wọn jẹ agbálòọ tán àwọn agbálòọ, ó ẹ ẹ ẹ kí á rí ọmọ tí yóó béèrè ìdí ìtumò àlò náà fi jẹ ohun tí apàlò pè é yẹn. Apàlò yóò sì şàlàyé fún wọn ní kíkún. Ní kété tí apàlò bá ti pa àlò bíi mélédo kan, yóó bèrè sí pa àlò onítàn fún àwọn ọmọ. Ìdáhùn tí ó tònà sí àwọn àlò mọkòkòkanlá inú àpẹẹrẹ wa nìwónyí: 1) Eşinşin, 2) Àgbàrá ọjò, 3) Ebi, 4) Erèé (ẹwà tútù), 5) Ìgbín, 6) Imí ẹran, 7) Olubi ọmọ, 8) Eyin adie, 9) Ìràwò ojú ọrun, 10) Eyin ọpẹ, Oşẹ dúdú àti Òkété, 11) Ètù ibon, aró àti wèrèpè.

4.1.2 Àfiwé Elélòó Tó Jinlẹ

Yàtò sí bátàni ipèdè ìgbálòọ-kalẹ tí a ti şàpẹjúwe yí, àbùdá pàtàkì kan tó tún ya àlò sòtò ni àmúlò àfiwe elélòó tó jinnú. Àfiwé elélòó tó jinlẹ gan-an ni apàlò máa n fi şàgbékalẹ ibèèrè àlò. Nípasẹ àmúlò àfiwé elélòó tó jinlẹ gan-an ní apàlò fi máa n sọ nńkan tí èniyàn mò dáadáa tẹlẹ di àjẹjì síni tàbí di ohun ti èniyàn kò wá fẹ da mò mò. Èyí ni ó sì mú kí àfiwé náà jinú tàbí kí ó jinlẹ gan-an bí a ti sọ. Kí á tó lè fi ohun méjì ọtọtọ wé ara wọn, wọn nílátì ní ohun kan, ó kéré tán tí wọn fi jọra. Ibi ijọra yí ni ó máa fara sin tí ó sì máa n jẹ kí àfiwé náà dàbí ohun tí ó şàjẹjì síni bí a ẹ sọ. Látì le já àlò tí a bá pa, tàbí látì le mọ ohun tí àfiwé elélòó tí a gbé kalẹ n tọka sí, agbálòọ nílátì kíyèsí àbùdá tí a tẹnu mò nínú àfiwé elélòó tí a gbé kalẹ gégé bí àlò, kí ó sì wo işesí ohun tí ó le fi èyí wé ní àwùjọ. Èyí yóò ràn án lówó látì mò ìtumò àlò tí a pa tàbí kí ó sọ ohun tí ó sún mò ìtumò àlò náà. Ó yẹ kí á tún rán ara wa létí wí pé ohun tí a mò-ọn-mò ló pò, kí ó lè rúni lójú ni àlò.

È jẹ kí á ẹ ìtupalẹ àfiwé elélòó inú àpẹẹrẹ 1 dé 4 tí a ẹ sókè látì wa àlàyé wa gúnlẹ dáadáa. Nínú àpẹẹrẹ 1 àti 2 a ti ta wá ní olobó pé èniyàn kó ni ìdáhùn àwọn àlò náà nítorí wúnrèn aşebèèrè “Kín ni” tí a lò. Şùgbón bí a bá wo iyókù àgbékalẹ náà a óò rí i wí pé ohun tí kì í ẹ èniyàn yí ni a fi n wé èniyàn. Nínú àpẹẹrẹ 1 ohun náà a máa bá ọba mutí. Nínú àpẹẹrẹ 2 ohun náà kì í bìkítà látì kí ọba bí ó bá gba ẹkúlẹ (tàbí ojúde – bí àwọn miíràn ẹ máa n pa àlò náà) ọba kojá. Ohun tí ó mú kí àfiwé inú àwọn àlò náà şàjẹjì ni pé èniyàn àti ohun tí kì í ẹ èniyàn ni a fi n wéra àti pé àwọn iwà tí a şàpẹjúwe pé ohun náà hù kó bá ojúwoye ọmolúwàbí inú àşà àbíníbí Yorùbá mu. Gégé bí a ti sọ şaájú eşinşin ni ìdáhùn sí àlò 1, àgbàrá sì ni ti 2, wọn kì í şèniyàn. Eşinşin lè bà setí igbá tí ọba fi n mu ọtí kí ó sì tẹnu bọ ọtí náà, bakan náà ni pé ojú ipa àgbàrá ni àgbàrá máa n tò kojá léyinkúlẹ tàbí ojúde ọba. Tí àgbàrá bá ré ipa rẹ koja, tí ó ya wọ àfin ọba, kì í ẹ pé ó lọ kí ọba rará, omiyalé ni ó dà yẹn, yóò ba nńkan jẹ, inú ọba àti àwọn èniyàn rẹ kò sì lè dùn sí i. Gbogbo iwónyí ni ète işodàjẹjì, tí ó gba ìrònú jinlẹ kí ọmọ tó lè jánà rẹ, bí kò bá gbọ ọ rí tẹlẹ.

Nínú àpẹẹrẹ keta ebi ni a fi wé èsìsì abé ìròkò. Tí èsìsì, (oríşì èèmọ kan tí í máa jóniyàn lára) ba jó èniyàn ní abé igi ìròkò, tàbí igikígi, kíá ni èyàn ó fowó já a dānù, nítorí ìnira jíjọ tí ó jóni. Bí ebi bá n pani tí a sì n ní ìnira nípasẹ rẹ kò sí bí a ẹ lè fowó já a bí igbà tí èyàn já èsìsì kúrò lára, àyàfi kí èniyàn jẹun. Fífúnni ní ìnira yẹn ní èsìsì abé ìròkò àti ebi fi jọra. Àişé é fowó já ebi jẹ ohun pàtàkì tí a fi sọ àfiwé náà di àjẹjì síni. Abé ìròkò tí a tún ki èsìsì mò nínú àlò náà tún wá lára ohun tí a lè sọ pé a fi sọ ó dàjẹjì síwájú sí i. Bí i ti àwọn àpẹẹrẹ méjì àkókó erèé (ẹwà tí a kò tí i sè), tí kì í ẹ èniyàn ni a fi n wé ọmọ bíbí ẹdá itàn kan tí n jẹ Òrúkú nínú àpẹẹrẹ kerin. Èyí ni ète işodàjẹjì ibè. Olómọ beşere ni Òrúkú gégé bí a ẹ mò pé erèé tí a máa n rí látì inú ẹyọ hóró erèé kan şoşo tí a gbìn máa n

pò. Ojú erèé tí ó sì máa n dúdú ni a fi wé tìròò ti a sọ pé àwọn ọmọ Ọrúké lé. Ọ̀nà méjì ìgbèyìn yìí ni wọn fi jọra. Gégé bí a ẹ̀ sọ àwọn ọ̀nà ìsodàjẹ̀jẹ̀ wọ̀nyí ni ó máa gba ìronú jìnlẹ̀ dára dára ki ọmọ̀ tó lè mọ̀ ìtumò àlọ̀. idí sì ni èyí tí a fi rí àwọn àfiwé nàà bí èyí ti ó jìnlẹ̀ tàbí tí ó lójú.

4.1.3 Ìwúlò Àlọ̀ Àpamò

Ìwúlò àlọ̀ àpamò pò. Ó n ta àwọn ọmọ̀dé jí láti máa kíyèsí àwọn ohun àyíká wọn. Ó n ran àròjìnlẹ̀ ọmọ̀dé lówò. Ó n ran ọmọ̀dé lówò láti fa òye yọ̀ nínú àkíyèsí wọn. Ó n jẹ́ kí ọmọ̀dé gbà pé irírí àwọn àgbàlagbà pò ju tiwọn ló, àti wí pé, ó yẹ́ kí àwọn máa kíyèsí ọ̀rò àgbà. Àlọ̀ àpamò tún n kọ̀ ọmọ̀dé láti mọ̀ bí a ẹ̀ n dá sí ọ̀rò lówùjọ̀. Ó n kọ̀ ọmọ̀dé ní àwọn èdè tuntun tí kò gbọ̀ rí. Ọ̀nà ìdánílárayá pàtàkì kan sì ni àlọ̀ àpamò jẹ́. Lótíítọ̀ irọ̀ ni Yorùbá n pè ní àlọ̀ sùgbọ̀n àlọ̀ a máa fídí àwọn òdodo kan nípa ayé múlẹ̀ lókàn àwọn ọmọ̀dé, wọn yóò sì máa ẹ̀ àmúlò àwọn òdodo wọ̀nyí ní gbogbo ìgbèésí ayé wọn. Bí a bá wo àpẹ̀rẹ̀ àlọ̀ yìí, “Ìgbó tó gberin, to gbefòn, kò gba ọmọ̀ Àjàntálá, ọmọ̀ Àjàntálá kò sì tó èèrà.” Ìdáhùn àlọ̀ nàà ni ìsáná tàbí ògúnná. Lótíítọ̀, ìsáná kò tóbi bí erin tàbí bí ẹ̀fòn, sùgbọ̀n bí ìsáná tí a ti sá bá kan lu inú ìgbó nílá tí àwọn ẹ̀ranko nílánlá wà, ìgbó nàà kò ní gba ìsáná ní àkókò púpò láti jó o tán, tí yóò sì tún fi kojá sínú ìgbó mìíràn tó wà ní ìtòsí, tí gbogbo ẹ̀ran ibẹ̀ yóò sì sá àsálá fún ẹ̀mí wọn tàbí kí wọn kú tí ọwọ̀jà iná bá bà wọn. Torí nàà, àlọ̀ yìí fi múlẹ̀ lókàn ọmọ̀dé pé lótíítọ̀ ni ìsáná tàbí ògúnná le kéré, síbẹ̀ ó le sọsẹ̀ tí ohun tó tóbí jù ú lẹ̀ kò le ẹ̀. Yàtò sí ìwúlò wọ̀nyí tí ó jẹ̀mọ̀ ìkọ̀mọ̀ lẹ̀kọ̀ ní ìgbàradì fún ìgbésí ayé rẹ̀ lójó iwájú, àlọ̀ àpamò tún dúróo gégé bí ìtówò àti ìpalẹ̀ ọkàn àwọn olùgbó mọ̀ sílẹ̀ fún àlọ̀ onítàn tí wọn yóò gbọ̀ lẹ̀yìnòrẹ̀yìn.

4.2.0 Àrò

Àrò kò fi bèè gbajúmọ̀ gégé bí òwe àti àlọ̀ àpamò. Àwọn Ìjèsà a máa pe àrò ní “ìmọ̀”, àwọn Ègbá a sì máa pè é ní “péròò.” Àrò ni èyà ewì alohùn kan tí ihun àwọn gbólóhùn inú rẹ̀ máa n rọ̀ mọ̀ ara wọn tàbí tí ó máa n kọ̀ra wọn bí ẹ̀wọn. Àrò (à + rọ̀) túmọ̀ sí ohun tí ó rọ̀ mọ̀ ara wọn gégé bí ẹ̀wọn ẹ̀ rọ̀ mọ̀ ara wọn. Torí pé àwọn àrọ̀ kan máa n jẹ̀yọ̀ nínú ẹ̀şẹ̀ ifá ni a ẹ̀ ní lérò pé ẹ̀şẹ̀ ifá ni orísun àrò. Rájí (2002) tilẹ̀ sọ pé, àwọn ẹ̀şẹ̀ ifá kan tí babalawo kì fún àwọn ọ̀gbèrì sùgbọ̀n tí àwọn ọ̀gbèrì nàà tún tún kì fúnra wọn bí ó ẹ̀ yé wọn mọ̀ ni àlọ̀ àti àrò. Bóyá èyí ló fa bí àlọ̀ onítàn ẹ̀ máa n yí wọ̀ inú àrò. Jíjá ni wọn máa n já àrò. Ènìyàn kan sọsọ le já àrò. Èni méjì tàbí jù bèè lẹ̀ sí lé já a. Èyí máa n wáyé nínú àrò tó ní bátàni ibèèrè àti ìdáhùn. Àwọn àrò kan wà tó jẹ́ pé bí àlọ̀ onítàn ni a ẹ̀ máa n já wọn ‘tí ó jẹ́ pé ọ̀rò wuuru ni a fi máa n gbé púpò rẹ̀ kalẹ̀. A kò ní í sòrò lórí irúfẹ̀ àrò yìí ní ibí torí pé ó jẹ́ mọ̀ ìtàn àròsọ̀ alohùn gégé bí Ògúnpòlù (1986) ẹ̀ fi í hàn. Àrò ajeméwì ni ó kàn wá nínú ìdánílẹ̀kọ̀ yìí. Àrò tí àwọn ọmọ̀dé máa n já ni ó kàn wá ní ihín. Àwọn àrò kan kì í gùn púpò sùgbọ̀n àwọn kan a máa gùn dára dára. A le já àrò tó jẹ́ mọ̀ erémọ̀dé ní ojúmọ̀mọ̀, a sì le já a nínú eré òsúpá. Torí pé ewì alohùn ní à n jíròrò lé lórí, àrò ajeméwì ni a máa sàgbéyèwò bí a ti sọ. Àpẹ̀rẹ̀ àrò ajeméwì ni “Lúbúlúbú ta ni ó rojà bó bá dalẹ̀”, “Njẹ̀ o búmò-òn” àti “Jónpe jònpe”.

Gégé bí àlọ̀ apamò, àrò a máa kọ̀ àwọn ọmọ̀dé ní ẹ̀kọ̀ ọ̀rò síso ní àwùjọ̀. Ohun nàà máa n pe àkíyèsí àwọn ọmọ̀dé sí àwọn ohun àwùjọ̀ wọn. Àrò jẹ́ ọ̀nà láti jẹ́ kí àwọn ọmọ̀dé ẹ̀rẹ̀

papò, èyí yòò sì jé kí wọn le jìjọ máa fi ìfẹ́ gbé papò. Àwọn ọmọdé máa n lo èkò tí wọn bá rí kọ nínú àrò láti yanjú àwọn ipènjà ojoojúmọ́ tí n máa n kojú èdá ní àwùjọ.

4.2.1 Àbùdá àrò

Àbùdá kan soṣo tó gbajúgbajà nínú àrò ajeméwì ni àbùdá ajemóhun inú rẹ́ tí ọ̀rọ́ inú rẹ́ máa n rọ́ mọ́ ara wọn gégé bí èwòlun ẹ́ máa n rọ́ mọ́ra gégé bí a ẹ́ ṣàlàyé tẹ̀lẹ̀. Èyí já sí pé ní ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà ọ̀rọ́ tí ó bá parí gbólóhùn àkókó ni gbólóhùn kejì yòò fi bèrẹ̀, èyí tí ó b''a parí ikejì ni ìkẹta yòò sì fi bèrẹ̀ àati bèè bèè lọ. Ní ìgbà mírán èwè, ọ̀rọ́ tí ó parí gbólóhùn àkókó lè wà láàrin gbólóhùn kejì kí tí ikejì wà láàri tí ìkẹta àti bèè bèè lọ. Lọ̀rọ́ kan ọ̀rọ́ kan pàtàkì nínú gbólóhùn àkókó yòò fara hàn nínú èkejì, kí tí ikejì fara hàn nínú ìkẹta àti bèè bèè lọ. Bátànì ìkọra tàbí iròmọra yìi yòò wá sù yọ nínú èyí tí ó pọ̀ jù nínú ìhun ewì nàà tàbí kí ó tilẹ̀ la gbogbo rẹ́ já. Èyí ni a lèrò pé ó fa orúkọ ewì alohùn yìi, àrò. Àpẹ̀rẹ̀ nìwònyí:

1. Lílẹ̀: Lúbúlúbú tá ni ó rojà alẹ̀
Ègbè: Èmi ó lọ.
Lílẹ̀: Bá mi rayọ olóókan bọ.
Ègbè: N ò lọ mọ.
Lílẹ̀: Kí ló wá dé?
Ègbè: Kò sí nńkan kan.
Lílẹ̀: Njẹ o bú ìmọ?
Ègbè: Mo bú ìmọ.
Lílẹ̀: Kín ní n jẹ ìmọ?
Ègbè: Ìmọ ládé.
Lílẹ̀: Kín ní n jádé?
Ègbè: Adésípò.
Lílẹ̀: Kín ní n jẹ ipò?
Ègbè: Ipò nşéré.
Lílẹ̀: Kín ní n jẹ işéré?
Ègbè: Işéré Omóyọ.
Lílẹ̀: Kín ní n jẹ Omóyọ?
Ègbè: Omóyọ àkókó.
Lílẹ̀: Kín ní n jẹ àkókó?
Ègbè: Àkókó òrìşà.
Lílẹ̀: Kín ní n jẹ òrìşà?
Ègbè: Òrìşà alayé.
Lílẹ̀: Kín ní n jẹ alayé?
Ègbè: Alayé alòrun.
Lílẹ̀: Kín ní jẹ alòrun?
Ègbè: Alòrun ekòlò.
Lílẹ̀: Kín ní n jẹ ekòlò?
Ègbè: Ekòlò ajúbà.
Lílẹ̀: Kín ní jẹ ajúbà?

Ègbè: Ajúbà arẹrẹ.
 Lílẹ̀: Kín ní jẹ arẹrẹ?
 Ègbè: Arẹrẹ n mògún.
 Lílẹ̀: Kín ní jẹ mògún?
 Ègbè: Mògún onírè.
 Lílẹ̀: Kín ní n jẹ onírè?
 Ègbè: Onírè aḥon.
 Lílẹ̀: Kín ní jẹ aḥon?
 Ègbè: Aḥon oníyẹ.
 Lílẹ̀: Kín ní jẹ ìyẹ?
 Ègbè: Ìyẹ àṣá.
 Lílẹ̀: Kín ní jẹ àṣá?
 Ègbè: Àṣá òkè.
 Lílẹ̀: Kín ní n jẹ òkè?
 Ègbè: Òkè ilẹ̀.
 Lílẹ̀: Kín ní n jẹ ilẹ̀?
 Ègbè: Ilẹ̀ òwú.
 Lílẹ̀: Kín ní n jẹ Owú?
 Ègbè: Òwú aṣo.
 Lílẹ̀: Kín ní n jẹ aṣo?
 Ègbè: Aṣo n mo ró.
 Lílẹ̀: Igi lo ró.
 Ègbè: Aṣo n mo ró....

2. Lílẹ̀: Jónpẹ jònpẹ o
 Ègbè: Jónpẹ
 Lílẹ̀: E wá wọmọ yìi o
 Ègbè: Jónpẹ
 Lílẹ̀: Tó wá ṣu imí yìi o
 Ègbè: Jónpẹ
 Lílẹ̀: A pọmọ
 Ọmọ ọmọ kò
 Ọmọ kò ṣumí ire
 Ègbè: Jónpẹ
 Lílẹ̀: E bá mi pajá yìi o
 Ègbè: Jónpẹ
 Lílẹ̀: Kó wá jẹmí yìi o
 Ègbè: Jónpẹ
 Lílẹ̀: A pajá
 Ajá ajá kò
 Ajá kò jẹmí ọmọ
 Ọmọ ọmọ kò
 Ọmọ kò ṣumí ire

Ègbè: Jónpe
 Lílé: Jónpe jònpe o
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: E bá mi pegí yíí o
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: Kó wá najá yíí o
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: A pegi
 Igi igí kò
 Igi kò nàjá
 Ajá ajá kò
 Ajá kò jemí ọmọ
 Ọmọ ọmọ kò
 Ọmọ kò sumí ire
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: Jónpe jònpe ò
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: E bá mi pená yíí ò
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: Kó wá jógí yíí ò
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: A pená
 Iná iná kò
 Iná kò jógí
 Igi igi kò
 Igi kò najá
 Ajá ajá kó
 Ajá kò jemí ọmọ
 Ọmọ ọmọ kò
 Ọmọ kò sumí ire
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: Jónpe jònpe ò
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: E bá mi pomi yíí ò
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: Kó wá paná yíí ò
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: A pomi
 Omi omí kò
 Omi kò paná
 Iná iná kó
 Iná kò jógí
 Igi igi kò

Igi kò najá
 Ajá ajá kò
 Ajá kò jemí ọmọ
 Ọmọ ọmọ kò
 Ọmọ kò sumí ire
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: Jónpe jònpe ò
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: È bá mi pòrùn yìi ò
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: Kó wá lámi yìi ò
 Ègbè: Jónpe
 Lílé: A pòrùn
 Òrùn òrùn kò
 Òrùn kò lámi
 Omi omí kò
 Omi kò paná
 Iná iná kò
 Iná kò jógì
 Igi igi kò
 Igi kò najá
 Ajá ajá kò
 Ajá kò jemí ọmọ
 Ọmọ ọmọ kò
 Ọmọ kò sumí ire
 Ègbè: Jónpe

Àpeere kìn-ín-ní jẹ àrò oníbeèrè àtìdáhùn. Bí aṣe sọ, èyí n tọka sí i pé èniyàn méjì ni yóò jìjọ ṣe é, tí wọn ọ̀ò máa sọ ọ ní àṣogbà. Ifáára ni ilà mēfà àkókó jẹ sí àgbékalè àrò náà gangan. Níbè sì ni ibeèrè àtìdáhùn ti bèrè. Inú ilà keje ni bátàni ihun àrò ti bèrè. Níbèrè àrò yìi gan-an, “ìmó” ni ọ̀rò tí ó kóra wọn nínú ilà mērin àkókó. Ìparí ilà mēta àkókó nínú mērin yìi sì ni ọ̀rò náà ti jẹyọ. Ohun tí ó fa eléyìi ni pé bátàni ibeèrè kìn-ín-ní ní ilà àkókó “Njẹ o bú ìmó?” àti ìdáhùn rẹ “Mo bú ìmó” yàtò sí bátàni tí ó la inú iyókù ewì náà já. Bátàni #“Kín ní n jẹ X ?”# tí ìdáhùn rẹ sì gba # X ni — # ni ó la iyókù àrò náà já. Ohun tí a bá dárúkọ náà ni X dúró fún. Nígba tí elégbè ti gbà pé òún bú ìmó nínú ìdahùn rẹ sí ibeèrè àkókó yẹn, ibeèrè tí ó tẹlé e, tí a sọ pé bátàni tí o la àrò náà já ni pé “Kín ní n jẹ ìmó?” Látì ihín lọ ni bátàni kí ọ̀rò tí a fi parí gbólóhùn ilà ìṣaájú, tí ó jẹ ibeèrè, máa bèrè ilà tó tẹlé e, tí ó jẹ ìdáhùn. Ìdáhùn sí “Kín nibn jẹ ìmó?” nínú àrò òkè yìi ni “Ìmó ladé”. Ibeèrè tí ó kàn tí ó jẹ ìketa tí eni tí ó n lé àrò yóò beèrè ni ohun tí adé jẹ “Kí ní n jádé?” elégbè yóò sì dáhùn pé “Adésípò.” Bátàni tí ó wá sù yọ ni a lè fí àwòrán gbé jáde báyií:

Lílẹ̀: Njẹ́ o bú ìmọ́?

Ègbè: Mo bú ìmọ́

Lílẹ̀: Kín ní n jẹ́ ìmọ́?

Ègbè: **Ìmọ́ ládé**

Lílẹ̀: Kín ní n jádé?

Ègbè: **Adésípò**

Lílẹ̀: Kín ní n jẹ́ ipò?

Ègbè: Ipò òṣẹ́rẹ́

Lílẹ̀: Kín ní n jẹ́ ìṣẹ́rẹ́?

Ègbè: **Ìṣẹ́rẹ́ Omọyọ**

Bátàni àsoḡbà inú àpẹ̀rẹ́ kejì kì í ṣe toníbéèrè àtídáhùn olórin alakoḡbà papò mó taládaákọ ni. Àwọn orin rẹ̀ ni ó dúró bí okùn tí ó n so àwọn ẹ̀ka tí ó jẹ́ àrò pọ̀. Gbogbo ìsòrí orin alakoḡbà inú ewì nàà jẹ́ mífà, àwọn ìsòrí àrò ibẹ̀ sì jẹ́ mārùn-ún. Ìsòrí àrò ibẹ̀ ni ó jẹ́ àdákọ ẹ̀ni tó n lé àrò. Nínú àwọn ìsòrí àrò nàà ni àwọn ọ̀rọ̀ tí n kóra bí ẹ̀wọ̀n wà. Nínú ìsòrí àrò àkọ̀kọ̀ ni a ti pe omọ́ kí ó wá ṣumí, ṣùgbọ̀n tí ó kò láti ṣumí ire. Omọ́ ni ọ̀rọ̀ tí ó kóra bí a ṣe fi hàn nísàlẹ̀ yìí:

A pọ̀mọ

Omọ omọ kò

Omọ kò ṣumí ire

Nínú ìsòrí àrò kejì ni wọ̀n ti pe ajá kí ó wa kó imíkímí tí omọ́ ṣu jẹ́, ṣùgbọ̀n tí òun nàà kò. Wọ̀n tún wá so ó papò mó ti ìsòrí àkọ̀kọ̀ bí a ti fi hàn yìí:

A pajá

Ajá ajá kò

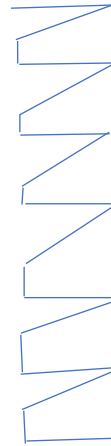
Ajá kò jémí omọ

Omọ omọ kò

Omọ kò ṣumí ire

Bí ó ti hàn yìí àti ajá àti omọ́ ni àwọn ọ̀rọ̀ tí ó kóra bí ẹ̀wọ̀n nínú ìsòrí àrò kejì. Bí wọ̀n ṣe n so ohun tuntun mó àwọn tí ó wà nílẹ̀ tẹ̀lẹ̀ nìyí títí ó fi dé ìsòrí karùn-ún. Ní ìsòrí karùn-ún ni a ti wá rí ẹ̀kún rẹ́rẹ́ àrò nàà bí a ti fi hàn yìí:

A pòrùn
Òrùn òrùn kò
Òrùn kò lámi
Omí omí kò
Omí kò paná
Iná iná kó
Iná kò jógì
Igi igi kò
Igi kò najá
Ajá ajá kó
Ajá kò jemí ọmọ
Ọmọ ọmọ kò
Ọmọ kò ọmí ire

4.3.0 Òwe

Yorùbá bọ, wọn ní òwe ni ẹ̀sin ọ̀rọ̀, bọ̀rọ̀ bá sọnu, òwe ni a fi í wá a. Ijìnlẹ̀ ọ̀rọ̀ tó tinú àròjinlẹ̀ wá ni òwe. Òwe ni ipèdè tí a fi í ẹ̀kàwé ohun kan lónà tí yóò gbà yéni yékéyéké. Àwọn àgbàlagbà ni ó máa n pa òwe. Ìdí nìyí tí a fi máa n pa á ní òwe pé, “Ènu àgbà ni obì í gbó sí.” Kì í ẹ̀se pé àwọn ọ̀mọ̀dé nàà kì í pa òwe, bí ọ̀mọ̀dé bá fẹ̀ pa òwe ní ị̀sojú àwọn àgbà, ó gbòdò fi ọ̀kàn irẹ̀lẹ̀ hàn nípa síso pé, “Èyin àgbà ló sọ pé.....”, “Ọ̀rọ̀ lẹ̀rọ̀ àwọn àgbà tó sọ pé...” àti bẹ̀bẹ̀ẹ̀ lọ, kí ó tó wá pa òwe tí ó fẹ̀ pa. Bí ó bá ti pa òwe tán kí ó tó rántí láti ẹ̀bà àgbà níbẹ̀rẹ̀, ó gbòdò sọ pé, “Tótó ó ẹ̀se bí òwè àwọn àgbà”. Àwọn àgbà tó bá wà ní ikàlẹ̀ nàà á sì sọ pé, “Wà á rí ọ̀míràn pa.” Ọ̀nìbàjẹ̀, ọ̀yájú, aláilékòọ̀ tàbí ọ̀sa ni wọn ka ọ̀mọ̀dé tó bá pòwe níwájú àgbà tí kò jùbá sí. Àwọn àgbà ni a kà sí ọ̀lọgbón àti ọ̀mọ̀ràn, tí wọn mọ̀ ìtumò òwe, nítorí irírí oríṣíríṣi tí wọn ti ní nínú ayé. Ìdí nìyí tí àwọn Yorùbá fi máa n sọ pé, “Ènu àgbà lobì í gbó sí,” bí a ti sọ. Nítorí nàà, ọ̀rọ̀ ijìnlẹ̀ tí àwọn àgbà ilẹ̀ Yorùbá máa n fi í ẹ̀kàwé ọ̀rọ̀, èyí tó jẹ̀ pé àwọn àgbà yìí nàà ni ó máa n mọ̀ ìtumò rẹ̀, tí wọn sì n máa n lò wọn nínú ọ̀rọ̀, kí àwọn ọ̀mọ̀dé le ní òye nípa ilò wọn, ni òwe.

Oríṣíríṣi ni àwọn ọ̀rọ̀ ijìnlẹ̀ tí a ka sí òwe yìí, àwọn kan wà tó jẹ̀ pé láti inú ẹ̀kọ̀ ìtàn ị̀ṣẹ̀lẹ̀ kan tó ẹ̀lẹ̀ látijó ni wọn. Àwọn òwe báwọ̀nyí ni àwọn òwè tó jẹ̀ pé ìtàn ni oríṣun wọn. Irú awọn yìí ni a tún mọ̀ sí ìtandòwe. Àpeṣere irúfẹ̀ òwe yìí ni, “Ó kù dèdè kí á gbé Iwì dé Akésán, Oba Jáayin tẹ̀rí gbaṣo,” “Ọ̀mọ̀dé gbón, àgbà gbón la fi dá Ile Ifẹ̀,” “Bí ènìyàn ò ẹ̀se bí aláààrù IỌ̀yìngbò, kò le ẹ̀se bí Adégbọ̀rọ̀ IỌ̀jà Iba” àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Àwọn òye kan wà tó jẹ̀ pé láti inú ọ̀tító ọ̀rọ̀ àti àkíyèsí ị̀ṣẹ̀lẹ̀ ilé ayé ni wọn ti jẹ̀ jádẹ̀. Àpeṣere irú àwọn òwe yìí nìyí, “Ìbínú ò mọ̀ pé olówó òun ò lẹ̀sẹ̀ nílẹ̀,” “Ènìyàn tó ọ̀sọ̀ sọ̀nà lálọ̀, yóò bẹ̀ṣinṣin lónà lábò,” “Ní ó gbẹ̀ é rẹ̀bẹ̀tẹ̀, pón-ún ní kán” àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Àwọn òwe kan wà tó jẹ̀ pé láti inú ìwoye ènìyàn nípa àbùdá àwọn ohun àyíká ni wọn ti jẹ̀ yọ̀. Àpeṣere ni ìwọ̀nyí, “Adiẹ̀ ì bá lẹ̀kọ̀, kò bá fi àkítàn ẹ̀se nńkan,” “Àràbà ni bàbá, ẹ̀ni a bá lábà ni baba,” “Ìdí níkú ìgbín, orí níkú ahun,” “Fúnra ọ̀nà ní í júwe bí a ó ẹ̀se rin ín” àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

Ìtumò méjì ni òwe máá òsábàá ní. Àkókó ni ìtumò ìdúrófún, èyí ni ìtumò ní eréfèé. Èkejì ni ìtumò ìjásí. Ìtumò ìjásí ni ìtumò ìjìnlẹ́ tí òwe máá n ní. Ìtumò ìdúrófún ni ìtumò ní eréfèé, ìtumò àkókó tí òwe le ní. E jé kí á wo àpẹ̀pẹ̀ yìí, “Sòkòtò tó n sísẹ̀ àrán, oko ló n gbé”. Àworán oríṣìí èwù méjì ni a fi èdè yàwòrán rẹ̀ nínú òwe yìí. Àkókó ni sòkòtò, tí ó jé èwù tàbí aṣọ̀ iṣ, dúró fún. Ìkejì sì ni àrán, tí ó jé èwù tàbí aṣọ̀ ìmúròde dúró fún. Nígbà tí àgbẹ̀ bá n sísẹ̀ lóko, sòkòtò tó dọtí ni ó máa wọ̀, wọn kì í mú sòkòtò náà wá sílé, inú abà ni wọn máa n fi sí torí pé a máa dọtí. Bí iṣẹ̀ àgbẹ̀ bá wá yorí, tí àgbẹ̀ jèrè níbi irè oko rẹ̀, a wá lọ ra àrán tó jé aṣọ̀ olówó nlá. Yòdò wò ọ̀ lọ sí òde láti lọ fi gbàyi. Lótítító ni àrán gbàyi lára àgbẹ̀ tàbí pé ó mú iyì àti eyẹ̀ bá àgbẹ̀ sùgbón òtítító ìdí ọ̀rò náà ni pé, sòkòtò tó sísẹ̀ rẹ̀ wà lóko. Bí a bá wo ìtumò ìjásí òwe náà, a lè fi sòkòtò tó wà lóko wé àwọn òbí tó n tòmọ̀ lọ sí ilẹ̀ èkọ̀ nlá, bóya àgbẹ̀ kùàbà tàbí onísẹ̀ ọ̀wọ̀ mífiràn, tí kò wu ojú rí tó nńkan ni àwọn òbí ọ̀mọ̀ yìí. Nígbà tí ọ̀mọ̀ bá wá di onísẹ̀gùn òyìnbó, tó di adájọ̀, òun a wá di àrán, tó dúró fún èni iyì. Àwọn òbí tó jìṣẹ̀jìyà lorí ọ̀mọ̀ tó di gbajúmọ̀ wà lábúlẹ̀. Sàṣà ni òwe tí kò ní irú ìtumò méjì yìí nítorí pé àkàwé ọ̀rò ni òwe; àfiwé àti àfidípò mni í máa wà nínú rẹ̀. Oríṣìíriṣìí ni àwọn àbùdá òwe Yorùbá, àwọn tí a máa jíròrò lé lorí nínú idánilẹ̀kọ̀ yìí ni, iṣẹ̀ ìtónisónà tí òwe n ẹ̀ se àti àbùdá aláwẹ̀ méjì.

4.3.1 Iṣẹ̀ Ìtónisónà

Iṣẹ̀ kan pàtàkì tí òwe n ẹ̀ se ni iṣẹ̀ ìtónisónà lówùjọ̀. À máa n fi òwe tó èniyàn sọ̀nà, tí èni bèè kò fi ní í sìnà. Gégé bí òwe Yorùbá tí a pa lókè pé “Bí òwe, bí òwe ni à n lùlù ògìdìgbó; ọ̀lọ̀gbón ní í jọ̀ o, ọ̀mòrán ní í mò ọ̀n.” Òwe le korò létí èniyàn sùgbón òtítító ọ̀rò fún ìtónisónà ní ó máa n jé. Àgbàlagbà rere kì í máa wò ọ̀rò níran títí nńkan yóó fi bàjẹ̀ ní ilẹ̀ Yorùbá. Ìdí nìyí tí wọn fi í máa pa òwe pé “Àgbà kì í wà lójà kí orí ọ̀mọ̀ tuntun ó wọ̀.” Bí wọn bá ti se àkíyèsí pé ọ̀mọ̀dé kan n hùwà tó le fa iṣubú fún un, wọn á pè é, wọn yòdò sì fi ọ̀rò wé ọ̀rò fún un, kí ó má se ara rẹ̀ leṣe. Wọn a máa lo òwe ní irú àsikò yí Bí àwọn àgbàlagbà bá rí ọ̀mọ̀dé tàbí èniyàn tí ó n hùwà ìgbéraga, wọn yòdò pe olúwarẹ̀, wọn yòdò sì se àlàyé ewu tó wà níbi ìgbéraga tó n se fún un. Lára àwọn òwe tí wọn ó pa fún un náà ni “Àṣẹ̀ṣẹ̀ yọ̀ ọ̀gómọ̀ tó ní òun ó kànrùn, ìran rẹ̀ mélòó ló ṣerú è rí?”, “Ọ̀mọ̀dé tó lẹnu àgbà n rùn, ibi tó n rẹ̀ ló n kán an lójú,” “Ìgbéraga ni ìgbérasánlẹ̀” àti bèè bèè lọ. Bí awọn àgbà bá rí èniyàn tó n jalẹ̀ tàbí tí ó n hu àwọn ìwà ìbàjẹ̀ mífiràn, lára àwọn òwe tí wọn yóó fi tó ọ̀ sọ̀nà nìyí, “Èniyàn kì í tàja erùpẹ̀, kó má gbowó òkúta,” “Ọ̀jọ̀ gbogbo ni tolè, ọ̀jọ̀ kan ni tolóhun,” “Ìjàkùmọ̀ kì í rinde ọ̀sán, èni a bí ire kì í rinde òru,” “Èniyàn tó tafà sókè yídó borí, bí ọ̀ba ayé ò rí ọ̀ tọ̀run n wò ọ̀” àti bèè bèè lọ. Ìtónisónà ni òwe wà fún, láti fini mọ̀nà ìwà ọ̀mọ̀lúwàbí lówùjọ̀. Ìdí nìyí tí àwọn Yorùbá fi n fi òwe gba èniyàn ní ìmòrán. Kò wá sí ọ̀ràn kan láyẹ̀ tí Yorùbá kò ní òwe tó bá a mu, tí àwọn àgbàlagbà máa n fi gbanínímòrán fún ìtónisónà. Èyí ni Yorùbá fi n pa á lówe pé, “Àgbà kò sí, ilú bàjẹ̀, baálé ilé kú ilé dahorò.” Ìwúlò iṣẹ̀ ìtónisónà tí àwọn àgbà Yorùbá n fi òwe se ni òwe yìí n tọ̀ka sí.

4.3.2 Àbùdá Alábala Méjì

Gbogbo òwe Yorùbá ni a lè pín sí abala mejì ìbèrẹ̀ àti abala ìparí. Bí èni tí ó pa òwe bá ti mẹnù lé abala ìbèrẹ̀, ni èni tí wọn pa òwe fún yòdò ti mọ̀ abala ìparí sínú ara rẹ̀. Nígbà mífiràn èni tí a pa òwe fún náà tilẹ̀ lè bá a pari rẹ̀. Òwe Yorùbá tí ó sọ̀ wí pé, “Ààbò ọ̀rò là

á sọ fún ọmọlúwàbí, bí ó bá dé inú rẹ ó máa n di odindi” tọka sí èyí. Ọpọlọpọ òwe Yorùbá ni ó máa n jẹ aláwé méjì. Ẹ jẹ kí á wo àwọn àpẹẹrẹ wọnyí:

1. Awé 1: Ọwó ọmọdé kò tó pẹpẹ
Awé 2: Tàgbàlagbà ò wọ kèrègbè
2. Awé 1: Gbèdè bí ogún ìyá
Awé 2: Anini lára kókó bí ogún baba
3. Awé 1: Bèwè kó o rí ọkòsé
Awé 2: Sàgbè kó o ríṣé ahun
4. Awé 1: Ìdí níkú ìgbín
Awé 2: Orí níkú ahun
5. Awé 1: Bíná bá jóni jómọ ẹni
Awé 2: Tara ẹni là á kó gbòn
6. Awé 1: Kín lànfààní orógbó,
Awé 2: A pa á kò lówé, a jẹ é ó kòrò.

Nígba tí òwe kan bá gùn, ìgekú rẹ ni a máa n sába pa. Ìgekú rẹ yí ni ó sì máa n sába ní abala méjì yí. Ẹdà kíkún àpẹẹrẹ òwe 1 òkè yí ni

Ọwó ọmọdé kò tó pẹpẹ
Tàgbàlagbà kò wọ kèrègbè,
Òwè ewé bá bẹ àgbà kí àgbà má kò mọ,
Gbogbo wa la jọ níṣé tí a jọ n bera wa.

Àwọn irú àpẹẹrẹ bèè míràn ni, àpẹẹrẹ 7 dé 9 ìsàlẹ̀ yí:

7. Àgídímàlájà awo Ilé Ifẹ,
Awo ní í gbáwo nígbùnwọ
Bí awo kò bá gbé awo nígbùnwọ,
Awo a tẹ.
8. Orógbó rẹni túndí è ẹ,
Ó n fi òbùró ẹsín

Òbùró ìbá rẹni túndí è ẹ

9. À má sunwòn jorogbó lọ
Ìlọ yá, Oníbodè Apòmù
A kó o nífà
A gbà á láya,
Ọpẹlẹ̀ tí ìbá tún fi ṣàyèwò,
Ajá tún gbé e lọ.

Nínú àwọn àpẹẹrẹ 7, 8 àti 9 gégé bí ti 1 a rí i pé ìlà méjì àkókó ni ìgekú rẹ ẹkún réré àwọn òwe náà. Bí a ti ẹ àlàyé nípa àpẹẹrẹ 1 níbèrè, ìlà kìn-ín-ní ni yòò jẹ abala kìn-ín-ní tí ẹni tí ó pa òwe yòò sọ tí ìlà kejì yòò sì jẹ abala kejì tí ẹni tí ó gbọ òwe yòò mọ sínú. Bí a bá wo ìyókù àwọn òwe yí dáadáa, a ó rí i pé àlàyé síwájú sí i nípa ohun tí a ti sọ nínú

àwọn ilà méjì àkókò wònyen ni wọn jé. Eni tí ó bá gbó òwe dáadáa ni yóò mọ̀ iyókù yẹn tán.

5.0 Ìsọ̀nísókí

Ewì àràngbó kéékèké (àlò àpamò, àrò àti òwe) ni a jíròrò lé lórí nínú ìdánílẹ̀kò yìí. A fún àwọn ewì àràngbó wònyí ní oríkì, a ṣàlàyé àwọn àbùdá wọn pàtàkì pàtàkì, a wo àwọn àṣàmúlò wọn, a wo àkókò tí wọn n ló wọn. A sì ṣe àlàyé nípa iwúlò wọn.

- Àwọn àbùdá àlò àpamò tí a jíròrò lé lórí ni bátàni ìbèèrè àti ìdáhùn àti àfiwé elélò tó jinlẹ̀.
- Ìhun àgbékalẹ̀ àti èrò inú àwọn ipèdè inú rẹ̀ tí ó máa n rọ̀ mọ̀ ara wọn ni àbùdá àrò pàtàkì tí a gbé yèwò.
- Àbùdá ajẹmọ̀ ihun òwe tí a jíròrò lé lórí ni àbùdá alábalá méjì, àti iṣẹ̀ itònisónà tí òwe n ṣe.
- Lára iwúlò àlò àpamò àti àrò tí a mẹnù bà ni pé wọn wà fún pípe àkíyèsí ọ̀mọ̀dé sí àwọn ohun àyíká wọn. Wọn tún jẹ̀ ọ̀nà láti kó ọ̀mọ̀ ní èdè. A tún sọ̀ pé ọ̀nà ìdánílárayá pàtàkì ni àlò àpamò àti àrò jẹ̀ fún àwọn ọ̀mọ̀dé. A fi kún àlàyé pé a n lo òwe láti fi ṣe àlàyé ọ̀rọ̀, à sì n ló ó fún itònisónà.

tọ̀ka sí i pé, àwọn àràngbó kéékèké wònyí máa n jẹyọ̀ nínú ara wọn. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, òwe le jẹyọ̀ nínú àrò. A sì ti mẹnù bà bí ó ṣe jẹ̀ pé a rí èyà àrò kan tí a máa n pa bí àlò. Èyí ni àrò alálò ní ìbámu pèlú àkíyèsí Ògúpòlù (1990). Àkíyèsí mìíràn ni pé nínú àwọn àràngbó kéékèké mẹnù yìí, òwe nìkan ló jẹ̀ pé àgbàlagbà ni àṣàmúlò rẹ̀ jùlọ̀. Tọ̀mọ̀détàgbà ló n pa àlò. Tàgbàtèwe sì ni àṣàmúlò àrò.

6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe

1. Ṣe àlàyé àbùdá àlò àpamò pàtàkì méjì.
2. Àbùdá pàtàkì wo ni a fi n dá àrò mọ̀? Ló àrò kan tí ó mọ̀ dájú láti ṣàlàyé àbùdá náà.
3. Àjọṣepọ̀ wo ló wà láàárín àlò àpamò àti àrò?
4. Ṣe èkún rẹ̀rẹ̀ àlàyénípa iwúlò òwe lówùjọ̀ Yorùbá.
5. Jíròrò lórí àbùdá ajẹmọ̀ ihun òwe tí o mọ̀.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Adésúà, A. 1978. *Àlò o*. Daystar Press, Ìbàdàn.

Agbájé, B. 2013. *Àlò Nínú Àṣà Yorùbá*. Elyon Publishers, Iléṣà.

Ògúndèjì, P. A. 1991. *Introduction to Yorùbá Oral Literature*. University of Ìbàdàn Centre for External Studies, Ìbàdàn.

Ògúpòlù, B. 1986. "Classification of Yorùbá Prose Narratives", bébà àpilẹ̀kọ̀ tí a kà níbi àpẹ̀rò lórí ìmọ̀ ìgbé ayé èdá lówùjọ̀ Yorùbá (Yorùbá Folklore Seminar), Yunifásítí Ìpílẹ̀ Ògùn, Àgọ̀ Ìwòyè.

_____ 1990 "Ìmọ̀ Ìjinlẹ̀ Lórí Àlò Àpagbè," nínú Afọ̀labí Olábímtán (olóòtú) *Aáyan Àwọn Ọ̀mọ̀ràn lórí Ìmọ̀ ijinlẹ̀ Yorùbá*. J. F. Odúnjọ̀ Memmorial Lectures, Lagos.

Ìpín 3: Ìṣàré Ajẹmẹ̀sìn

Akóónú

- 1.0 Ifáára
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1.0 Ìjálá
- 4.1.1 Oríkì
- 4.1.2 Ìtàn Síso
- 4.1.3 Ìwéréùnde
- 4.1.4 Orin
- 4.2.0 Èṣà Egúngún
- 4.2.1 Ìjúbà
- 4.2.2 Ìfira-ẹni-hàn
- 4.2.3 Oríkì
- 4.2.4 Ìwéréùnde
- 4.2.5 Ìdágbére
- 4.3.0 Ìyèrè Ifá
- 4.3.1 Kíkè sí Àwọn Awo
- 4.3.2 Ìjúbà
- 4.3.3 Bíbá Ònwòran Sòrò
- 4.3.4 Èṣe Ifá
- 4.3.5 Orin
- 4.4.0 Òrìṣà Pípè: Ṣàngó Pípè bí Àpẹẹre
- 4.4.1 Kíkè sí Ṣàngó
- 4.4.2 Kíkì Oríkì Ṣàngó
- 4.4.3 Oríkì Àwọn Ènìyàn Lójú Agbo
- 4.4.4 Pípadà sí Oríkì Ṣàngó
- 4.4.5 Orin Ìkádíí
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Ìṣe Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ifáára

Ohùn rírán/ pípè tàbí ọfun síṣe ni a fí máa n ṣàgbékalè ìṣàré. Yàtò sí àbùdá àjẹmọ ohùn yí, àwọn àbùdá ajẹmọ ọgangan ipò àwọn ìṣàré nàà ni a tún lè fí pààlà sàarin wọn. Ìwònyí sì ni a fẹ tẹnu mó ní ihín. Ìdí tí a fi ṣàpẹjúwe ọwọ àwọn ìṣàré ti a ọ̀ò gbé yèwò nàà bí ajẹmẹ̀sìn ni pé ìdí ìsìn ọ̀rìṣà ni ojúlówó ibi tí a ti máa n bá wọn pàdé. Ó yẹ kí á pe àkíyèsí sí i pé lóòtò ni a sọ pé àwọn ìṣàré yí jẹ mẹ̀sìn, ṣùgbón èyí kò sọ pé wọn kì í lò ó fún

ayeye àrìyá nígbà mírán. Nígbà tí èyí bá wáyé sá, àwọn eḷésìn òòṣà tí ó ni ìṣàré nàà ni yóò máa ṣàmúlò rẹ̀ níbi àrìyá tí ó jẹ̀ tiwọn.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Nígbà tí o bá ka ìdánilékò yìí tán, o ó ti lè ṣàlàyé nípa ògangan ipò àwọn ìṣàré tí a óò jíròrò lé lórí bí i ìjálá, èṣà egúngún, iyèrè ifá àti àwọn òrìṣà pípè pàápàá Sàngó pípè. O ó ti lè jíròrò nípa àwọn aṣàmúlò, àkókò ìṣeré, ètò ìṣeré, ohun èlò orin tí wọn n ló sí wọn lókòkòkan àti àkóónú ikòkòkan wọn.

3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú

1. a.) Àwọn òrìṣà Yorùbá wo ni wọn ni ìṣàré wònyí: ìjálá, èṣà àti iyèrè? b.) Òrò ìṣe wo ni à n ló láti fi sọ bí a ṣe n ṣe ìgbékalẹ̀ wọn.
2. Àwọn wo ni aṣàmúlò Sàngó pípè, eṣe ifá, èṣà àti iyèrè?
3. Ní sọkí ṣàlàyé àbùdá tí ó ya iyèrè sọtò láàrin àwọn ìṣàré yòókù.

4.0 Ìdánilékò

4.1.0 Ìjálá

Ìjálá ni ewì alohùn tí àwọn eḷésìn Ògún máa n sun láti fi gbóríyìn fún Ògún nígbà tí wọn bá n bọ ọ̀ àti níbi àwọn ṣìṣe tàbí ayeye tó ní ṣe pèlú Ògún àti àwọn olùsìn rẹ̀. Ìdí nìyí tí wọn fi máa tún n pè ìjálá ní aré Ògún. Nítorí pé àwọn ọḍe ni ó gbajumò jù láàrin àwọn ológùn-ún ni wọn tún fi máa n pè é ní aré ọḍe, pàápàá èyí tí ójẹ̀ pé àwọn ọḍe ni wọn n sun ún. Ìgbàgbó àwọn olùsìn Ògún ni pé Ògún ni ó dá ìjálá sílẹ̀. Gégé bí àlàyé Babalọ́lá (1966), Ògún pé àwọn ọḣọ̀ rẹ̀ lójó kan pé kí wọn máa ki òun láti fi mú inú òun dùn, àrẹmọ̀ rẹ̀ sì kì í ní ọ̀nà àrà-òtò, èyí ni ó sì di ìjálá tí di ònì. Bá yìí ni ìjálá sìsun ṣe bèrè. Àwọn olùsìn Ògún gbàgbó pé bí àwọn bá n sun ìjálá, inú Ògún yóò dùn máa sí àwọn, àwọn yóò sì máa túbò rí ojúrere rẹ̀ gbà. Àwọn olùsìn Ògún, yálà lókùnrin tàbí lóbinrin tó máa n sun ìjálá ni àwọn ọḍe, àwọn alágbèḍe, àwọn olóòlà, àwọn jagunjagun, àwọn warinwarin àti bèè bèè lọ. Lára àwọn àkókò tí wọn tí máa n sun ìjálá ni ìgbà tí wọn bá n ṣe ọḍún Ògún, ibi Ògún bíbọ̀, ní oko ọḍe, lẹnu ìṣe arọ̀, níbi ipàdé àwọn ọlọḍe tàbí tàwọn alágbèḍe tàbí àwọn olóòlà, pèlú ibi ipàdé ìṣe àwọn èniyàn yòókù tí ìṣe wọn jẹ̀ mó Ògún. Ìlù àgèrè ni ìlù tí a máa n lù sí ìjálá. Kò sí ìgbà tí àwọn ọḍe kì í sun ìjálá ní ti wọn. Nígbà tí àwọn ọḍe bá wà ní oko ọḍe ni àkókò pàtàkì tí wọn máa n sun ìjálá. Bí wọn bá n sun ìjálá ní oko ọḍe, tí kò sì sí ìlù àgèrè ní ibè, wọn máa n fọ̀n fèrè ekùtù tàbí tòròmágbè sí i. Àṣà yìí máa n wáyé nínú àwọn aré ọḍe tí a ṣe láàrin ìlù nàà o. Kì í ṣe pé oko ọḍe nikan ni wọn ti n fọ̀n ekùtù sí ìjálá sìsun. Àwọn ọḍe a máa fi ìjálá bá ara wọn sòrò, wọn a máa fi dáwòò ìdùnnú bí ọwọ̀ bá ḍe, wọn a sì máa fi dárò bí ìgbó bá ro fún ọḍe. Ìrèmòjé ni èyà ìjálá tí àwọn ọḍe máa n sun láti dárò ọḍe tí ó papò dà, pàápàá ní àkókó orò ìdágberé ikẹyìn tí à n pè ní ipà ọḍe. Ìdí nìyí tí àwọn asunjalá fi máa n sọ pé,

Ìrèmòjé kì í ṣorin ìgbàkúùgbà,
Kì í ṣorin tá à á gbòḍèḍè èni í kọ.
Kì í ṣorin tí à á kọ nígbà orin bá n wuní kọ.

Orin tí à á kọ nígbà tó bá sòro fún ọḍe ni. (Àjùwòn, 1981: 9)
Pàtàkì lára àwọn àkóónú ijálá ni: oríkì, ìtàn síso, ìwéréùnde àti orin.

4.1.1 Oríkì

Kò sí ìṣàré tí oríkì kì í ti í jẹyọ, sùgbón ìkòòkan ló ní irú oríkì tí ó wópò jùlọ nínú rẹ. Kò yani lẹnu pé oríkì Ògún ni ó ẹ pàtàkì jùlọ nínú ijálá nítorí pé aré Ògún ni Ìjálá. Yàtò sí oríkì Ògún, inú ijálá ni a ti máa n bá oríkì àwọn ògbójú ọḍe ayé àtijo, oríkì ẹranko, ẹyẹ àti igi pàdé. Ẹ jẹ kí á wo oríkì Ògún tí ó jẹyọ nínú àpẹẹrẹ 1 ijálá tí Yémiítàn pè ní “Àpónlé Ògún.”

1. Atótó arére,
Pàràkòyí baba mòngánà,
Ní ijó tí Ògún n torókè bọ
Mo mọ aṣo tó fi bora
Mo sì mọ irú ẹwù tó wọ
Aṣo iná l'Ògún fi bora
Ẹwù ẹjẹ l'Ògún gbé wọ
Ògún ni n ó sìn ní tẹmi
Èmí ò jẹ sin ọba
Torí bí ọba bá pa mí o
Ògún ó sì pọba san
Sùgbón ẹni tí yóo pa Ògún la ò mọ
Torí Ògún ló lajá, òun ló làgbò
Ògún, Onímògún, ọmọ àhúṣẹ
N ó hù ilẹ, hù owó
N ó hù ilẹ, hù sẹgi
Ọmọ adándúrókíni
Àgbède mi fakafikì lónà tìrè... (Yemitan, 1979: 42-43)

Àpẹẹrẹ oríkì ẹranko, ẹtu ni àpẹẹrẹ 2 ìsàlẹ yí bí Yémiítàn ẹ kì í.

2. Ẹtu láarún
Òbèjé-n-yẹkẹ
A-bi- -tete í pe ológún ẹrú
A-bi-ètípá í pe ọlògbòn iwọfà
A-bi-ìjànjà í pe aláàárù tantan
Ẹtu mósàlà, ẹtu Sàlàkó
Òfẹfẹ-ńfẹ, arírù túnraṣe níwájú ọkọ (Yemitan, 1979: 56)

Oríkì orílẹ náà a máa jẹyọ nínú ijálá. Àpẹẹrẹ kan nìyí ní ìsàlẹ yí:

3. Àgùnmọ, ọmọ oyè Ifẹ
Àbú onÍfẹ Ọ̀ni
Àbú onÍfẹ Ọ̀rè
Àbú onÍfẹ Ọ̀ntólú

Ọmọ akábá owó ẹmọ
 Onífẹ Agbùré, ọmọ adádé-owó ẹmọ
 Èrùjẹjẹ nífẹ Oòrè
 A kì í dúró kíni nífẹ Ọòni
 A kì í bèrè kíni nífẹ Oòrè
 Tí a bá bèrè kí wọn nífẹ Ọòni
 Tí a bá dúró kí wọn nífẹ Ọòni
 Tí a bá bèrè kí wọn nífẹ Oòrè
 Ẹbọ ni wọn n fi olúwa rẹ ẹ!
 Kò-ga-kò-bèrè là í kíni nífẹ Ọ̀ntólú (Yemitan, 1979: 51-52)

Oríkì orílẹ̀ àwọn Ifẹ̀ (Olùfẹ̀) ni a kì nínú àyọ̀lò òkè yí. Ó ẹ ẹ kí oríkì àwọn àgbà ọ̀dẹ tí ó jẹ akoni, oríkì àwọn bọ̀rọ̀kìní pàápàá ti àwọn jagunjagun nàà máa jẹyọ nínú ijálá tí wọn bá tẹ pepe eré ijálá sílẹ̀ láwùjọ.

3.1.2 Itàn Sísọ

Itàn sísọ jẹ àkòónú kan pàtàkì tí ó máa n jẹyọ nínú ijálá. Àwọn itàn tí wọn fi sọ idí-abájọ ẹranko, ẹyẹ, ewéko pèlú itàn àwọn akoni ọ̀dẹ àtíjọ àti ti itẹ̀dó ilú nàà máa n jẹyọ nínú ijálá. Àpeere irú itàn ijálá bá yí ni èyí tí wọn fi sọ idí abájọ bí ọta àti àhàyá ẹ dé Ifẹ̀ nínú itàn “Omowónmi Wolè Ní Ilé-Ifẹ̀” (Yemitan, 1979:1-2). Bákan nàà ni “Itàn Ọ̀dẹ̀jọ̀bí” (Yemitan, 1979: 3-5) tó mú iṣu wálé láti igbó. A rí itàn “Ọ̀dẹ̀ Ilé-ayé àti tọrun” nínú Yemitan, (1979.4-6). Bákan nàà ni itàn “Ọ̀jẹ̀wùmí tó di pépẹ̀yẹ,” “Erìnmìnà ló dá Ìpà-ọ̀dẹ̀ sílẹ̀” àti “Ọ̀dẹ̀ tó ẹnu fọ́rọ́” (Yemitan, 1979: 1215 àti 19). Gbogbo àwọn itàn wọ̀nyí ló jẹ itàn àwọn ọ̀dẹ̀ igbàanì tó sọ idí abájọ kan tàbí òmíràn tàbí láti fi bí agbára wọn ẹ tó hàn. Àpeere àwọn itàn inú oríkì orílẹ̀ Yorùbá tí ó jẹyọ nínú ijálá ni “Ìyàwó Aláìgbọ̀ràn” láti inú oríkì Èlérìn, “Ìdí rẹ̀ tí Oníkòyí Kì í fi í jẹ òkété” láti inú oríkì orílẹ̀ Oníkòyí, “Àwọn ọ̀mọ Ọ̀lọ̀fà” láti inú itàn Ọ̀lọ̀fà, àti “Kúnnúwé”, tó jẹ itàn ìran Oníkòyí (Yemitan, 1979: 28, 34, 35 àti 57). Lára irúfẹ̀ itàn tó tún máa n jẹyọ nínú oríkì inú ijálá ni itàn àwọn òrìṣà. Àpeere èyí ni itàn “Ìjà Ọ̀gún pèlú Sàngó” (Yemitan, 1979: 45-47). [Ẹ àwàrí iwé Yemitan, 1979, kí o sì kà gbogbo àwọn itàn ijálá tí a tọka sí.]

4.1.3 Ìwéréùnde

Ìwéréùnde ni a tún mò sí iwéùnderé tàbí ijánjá. Èyí ni àrìwísí àwọn asùnjálá nípa oríṣiríṣi ọ̀rọ̀ tó n lọ ní àwùjọ. Ìwéréùndé nínú ijálá lè jẹ ọ̀rọ̀ àwàdà. Ó le dá lóri iwà ibàjẹ̀ tí àwọn ọ̀wọ̀ èniyàn kan n hù bí irọ̀ pípa, ọ̀kánjúwà, àìṣòótó, ọ̀jòwú, ìmélẹ̀, olè jíjà, ilónilówógbà àti bèè bèè lo. Àpeere iwéréùnde kan niyí tí Ọ̀gúndáre Fónyánmú fi benu àtẹ lu owú jíjẹ.

Lílẹ̀: Hààà ọ̀kọ̀ kẹran
 Bóbinrin d́a bí ò níwà ọ̀kọ̀ kẹran
 Ọ̀jòwúbìnrin ò ẹ́ ẹ́ fi ẹ́lẹ̀
 Èjọ̀ ni wọn fi í gbó ọ̀kọ̀ wọn lẹnu
 Ọ̀jòwú ò tètè jẹ kára ilé ọ̀kọ̀ rẹ̀ ó sùn lójú ọ̀jọ̀
 Ká fòní rojọ̀, ká fọ̀la ẹ̀làyé
 Ká fọ̀la ẹ̀làyé

N ló sòjòwú deni
Tí Ò jé ònkankan mó lówó ọkọ rẹ
Ìyàwó tó lágídí nílẹ baba rẹ tẹlẹ
Ó wá n jọ ijó iyàwó lolé ọkọ rẹ
Ó ró àrán agídínké
Agídí wá lọ di méjì lódò ọkọ rẹ
Bẹẹ wí wí wí kò ní í fẹ
Bẹẹ sọ sọ sọ kò ní í gbà
Bó bá jáàkì ẹwù tán
A gógì orùn mọ-mọ-on-mọ sọkọ rẹ
Yóó máa wá jawó jasẹ bí àwọn ẹni tó n hunso
Òjòwúbìnrin fidí omọ rẹ jálẹ kun-kun-un-kun...

Orin: Òjòwúbìnrin fejú toto
Ó jàjà gbọ pọkọ n yànré, ó fejú toto

Ègbè: Òjòwúbìnrin fejú toto (Àlàgbé, 2006:1-3)

Àwọn obìnrin òjòwú ni Ògúndáre Fọyánmu fi ẹẹ ní inú orin ijálá òkè yí. Abala iwéréunde ni àwọn eléré ijálá tí máa n dá àwọn ènìyàn lẹkòò iwà omólúàbì, ibẹ sì ni wọn tí máa n tọka sí àwọn iwà ibàjẹ àwùjọ láti fi dání lẹkòò.

4.1.4 Orin

Ipa pàtàkì ni orin máa n kó nínú ijálá. Bí eléré ijálá bá sun ijálá lọ, tí ó sun ijálá bọ, orin ni wọn fi máa n parí rẹ. Kò sí àkóónú ijálá kan tí kì í yorí sí orin, yálá ó jé oríkì tàbí iwéréunde. Orin ijálá kì í gùn, sọkí ni ó máa n jẹ. Lílẹ rẹ kì í fi bẹẹ ju gbólóhùn kan tàbí méjì lọ. Bí ó bá ju gbólóhùn méjì lọ, a jẹ pé láti ẹ àwítúnwí gbólóhùn àkókọ tí a fi bẹrẹ orin náà ni. Lópò ìgbà kókó inú ìsàré tí asúnjálá bá kókọ sun ni orin ijálá máa n sáábá dá lé. Sùgbón sá lẹ̀kòòkan, ó lè má sí àjose láàrin kókó ọ̀rò ijálá tí oníjálá sun àti orin tí ó fi kádíí rẹ nílẹ. Nínú aré ijálá, bí ẹni tí ó n sun ijálá bá fẹ dárin, lópò ìgbà, wọn a máa bèèrè lówó àwọn ẹlẹgbẹmọde (àwọn ọde tí wọn wà níkalẹ níbi eré ijálá náà) pé sé wọn ó gberin ọde tàbí wọn ò ní í gberin ọde tí wọn bá dá. Àwọn náà yóò sì fèsì pé àwọn yóò gberin ọde. Kì í sáábá wáyé kí àwọn ẹlẹgbẹmọde máa sọ pé àwọn kò ní í gberin ọde. Àpẹrẹ àwọn ipèdè tí wọn fi máa n ẹ àgbékalẹ ibèèrè yí nìyí ní ìsàlẹ yí:

1. Lílẹ: Ẹlẹgbé mo ní ẹ ẹ gberin ọde
Àbí ẹ ò gberin ọde?
Ègbè: A ó gberin ọde
2. Lílẹ: Ẹlẹgbé mo ní ẹ ẹ gberin ọde
Àbí ẹ ò gberin ọde?
Ègbè: Dárin náà kó dùn mómó
Dárin náà kó dùn mómó
Orin tálùkò bá dá
Lomọ rẹ ẹ gbè

Bí ìsòròngbèsì yìí bá ti wáyé tán, kí asùnjálá ó dárin ló kù. Ó yẹ kí á kíyèsí i wí pé àwọn ìpèdè ìbéèrè àti ìdáhùn wònyí dúrò bí i fòmúlà tí àwọn oníjálá máa n ló bí okùn tí ó so ìṣàré sí sùn pò mó orin kíko nínú ìṣeré wọn. Àpẹẹrẹ àwọn orin inú ìjálá diẹ nìyí:

1. Lílé: Ògún má mà jẹ n rí ṣoṣo o
Ògún má mà jẹ n rí ṣoṣo o
Èni wá ṣoṣo
Á à rí ṣoṣo
Ègbè: Ògún má mà jẹ n rí ṣoṣo o
2. Lílé: Nírèsà o, nírèsà
Gbogbo moḍe
Ègbè: Nírèsà nilé
3. Lílé: Ta ló pe tíṣà síjọ ọḍe
Ta ló pe tíṣà síjọ ọḍe
Abi ṣòkò sofésofé
Ègbè: Ta ló pe tíṣà síjọ ọḍe
4. Lílé: Ṣèdígúlúmò, ṣèdígúlúmò
Bóbinrín bá ṣèdígúlúmò a ríjà epòn
Ègbè: Ṣèdígúlúmò
5. Lílé: Ògún má mà fi dán wa wò,
Ògún má mà fi dán wa wò,
Ohun tó ṣàgbàdo ọ̀jò tí ọ̀ gbómọ pòn;
Ègbè: Ògún màmà fi dán wa wò

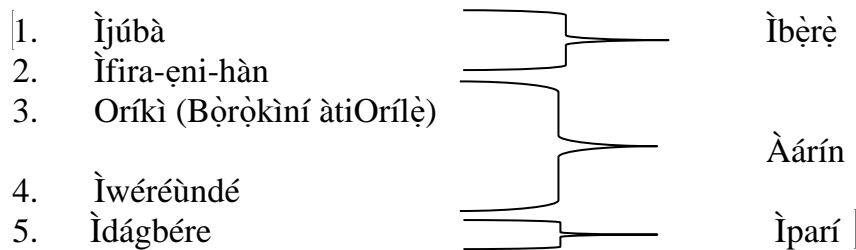
Àpónlé Ògún ni orin 1, 2 jẹ orin tí a fi ṣe àpónlé àwọn ọmọ Ìrèsà. Nígbà tí wón bá n kí orílẹ̀ wón ni àwọn oníjálá máa n kọ orin náa. Orin 3 àti 4 jẹ orin iwérendé láti fi àwọn olúkọ̀ ṣẹ̀fẹ̀ àti láti fi ọ̀rọ̀ wèrèwèrè panilérin-in. Ìwúre sí Ògún kí àwọn má yàgàn ni 5.

4.2.0 Èṣà Egúngún

Èṣà egúngún ni oríṣi ohùn ìṣàré tí àwọn eléégún, tí a tún mò sí ọ̀jẹ̀, máa n pè nígbà tí wón bá n ṣe orò, ayeyẹ̀ tàbí nibi ìṣeré àwọn eléégún aláré. Oríṣiríṣi ni orúkọ̀ tí àwọn onímò ti fi pe èṣà egúngún. Gégé bí àpẹẹrẹ̀ èṣà egúngún ni a tún mò sí iwì egúngún. Olúkòjù (1978) ṣe àlàyé ìyàtò tí ó wà láàrin orúkọ̀ méèèjì. Ó wí pé nígbà tí àwọn ọ̀lọ̀jẹ̀ wà ní àárín ara wọn, tí wón n ṣe orò tó jẹ̀ mó awo egúngún ni wón máa n pe èṣà sùgbọ̀n iwì egúngún ni wón máa n kí bí wón bá n ṣeré ní àwùjọ̀ tawotògbèrì. Olúkòjù fi kún un pé ní ọ̀wọ̀ ààrò, tí àwọn ọ̀lọ̀jẹ̀ bá n múra láti jáde ni wón máa n pèṣà, láti fi jùbà àti láti fi wá ọ̀de. Bí èyí bá rí bẹ̀, a jẹ̀ pé èṣà jẹ̀ ewì ìjòsìn nígbà tí iwì jẹ̀ ewì ìṣeré. Olájubú (1972) kò gbà pé ìyàtò kankan wà láàrin èṣà àti iwì ní tirẹ̀. Ó ní èṣà náà ni àwọn kan n pè ní iwì, tí wón sì tún n pè ní ọ̀gbèrè ní àárín àwọn Ègbá. Ọ̀pádòtun (2002) tilẹ̀ lo orúkọ̀ méjèèjì (èṣà àti iwì) láti fi dípò ara wón ni. Kò fi ìyàtò kankan sí àárín àwọn méjèèjì. Bí a bá pe ewì yìí ní èṣà,

pípè ni wọn máa n pè é. Bí a bá pè é ní iwì, kíkì ni wọn n kì í, bí ó bá jẹ pé ògbèrè ni a pè é, sísun nàa ni ọ̀rò íṣe tí a fí n jùwe bátàni iwòhùnròrò rẹ̀. Torí pé ẹ̀ṣà ni ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ènìyàn mọ ewì alohùn yìí sí jùlọ, ẹ̀ṣà ni a ó yàn láàyò nínú idánilékòọ̀ wa. Oríṣíríṣi eégú ni ó wà. Ní àkókò ọ̀dún eégún ni àwọn eégún alágbò, pààràkà àti eégún jàndùkú máań jàde. Sùgón kò sí ìgbà tí àwọn eégún aláré kì í jàde láàrin ọ̀dún tí kì í bá ti í ṣe àkókò ọ̀jò. Àwọn eégún aláré ni ó máa n pe ẹ̀ṣà jù lọ. Íṣe aré síṣe ni ojúlówó íṣe ìran wọn. Wọn kì í ṣe egúngún tí a fí n ṣe orò egúngún, eré egúngún ni wọn wà fún. Kì í ṣe pé àwọn nàa kì í ṣe ọ̀jẹ̀, gbogbo ọ̀fin egúngún ni àwọn nàa sì gbọ̀dọ̀ tẹ̀lé gégé bí àwọn egúngún yòókù sùgbọ̀n o, eré ni àwọn jẹ̀ mọ̀ jùlọ, kì í ṣe orò síṣe. Àwọn nàa ni a tún n pè ní eégún apidán tàbí alárinjọ̀ (Ògúndèjì, 1992).

Bí àwọn ọ̀kúnrin tí ó ru ẹ̀kú (tàbí agò) ti le pe ẹ̀ṣà nàa ni àwọn ọ̀kúnrin tí kò ru ẹ̀kú nàa lè pẹ̀ṣà. Obìnrin ilé ọ̀lọ̀jẹ̀ nàa a sì máa pẹ̀ṣà dáadàa bí wọn kò tilẹ̀ lè ru agò. Wọn a máa lu ilù bàtá sí orin àti ijó tí wọn máa n fí lú ẹ̀ṣà pípé lójú agbo eré. Ohun tí ó kàn wá nínú idánilékòọ̀ yìí ni àwọn àbùdá ẹ̀ṣà egúngún pípé àti àwọn àkóónú rẹ̀. Àwọn àbùdá ìgbékalẹ̀ ìṣeré ẹ̀ṣà pípé lójú agbo eré tí a ọ̀dò yiiri wò bá yìí bí Ọ̀lájubù (1972) se gbé e kalẹ̀ tí Ògúndèjì (1991) túbò ṣe àlàyé lé e lórí ni: ìjúbà, ìfira-ẹ̀ni-hàn, oríkì, ìwéréùndé àti idágberé. Ọ̀nà méta ọ̀tòtòtò ni Ọ̀lájubù tún àwọn àbùdá/ ìgbésẹ̀ àgbékalẹ̀ ìṣeré ẹ̀ṣà pín sí. Àwọn nàa ni: ìbèrè eré, àárín eré àti ìparí eré.

È jẹ̀ kí á ṣe àgbéyèwò àkóónú àwọn ìgbésẹ̀ nàa ní ọ̀kòọ̀kan, pèlú àpẹ̀rẹ̀ láti inú ẹ̀ṣà egúngún.

4.2.1 Ìbà

Ìbà jìjú máa n kó ipa pàtàkì nínú ìṣeré lítírésò alohùn Yorùbá. Yorùbá gbà pé “Ọ̀mọ̀dé ò ní í rẹ̀ni júbà kíbà hunmọ̀.” Wọn a tún máa sọ pé, “Bí ekòlò bá júbà ilẹ̀, ilẹ̀ á lanu.” Yorùbá rí ọ̀ṣeré tí kò bá júbà àwọn àgbàlagbà kó tó bẹ̀rè eré rẹ̀ bí ọ̀yájú, ẹ̀ni tí kò mọ̀ àṣà àti oníbàjẹ̀ ènìyàn. Torí èyí, wọn a máa bá ọ̀ṣeré bẹ̀ wí, ó le má bá eré rẹ̀ dé ibìkan tí wọn yóó fí ti ohùn rẹ̀ pa, wọn le fa ọ̀jò lé e lórí, wọn sì le da eré rẹ̀ rú. Bí àwọn egúngún aláré bá fẹ̀ pẹ̀ṣà, wọn a máa júbà Olódùmarè, wọn máa n júbà àwọn ọ̀rìṣà bí Sàngó, Ògún, Èṣù àti bẹ̀è bẹ̀è lọ̀ kí eré wọn ó le jùṣe. Wọn tún máa n júbà àwọn tó kókó bẹ̀rè awo egúngún bí Ọ̀jọ̀gbìn-ín, Ológbojò, Arúkú, Ẹ̀ṣà Ọ̀gbín, Alàrán-án àti Làgbà yí ará Ọ̀jowòn, tí a tún mọ̀ sí Ọ̀lójowòn. Wọn a tún máa n júbà àwọn ẹ̀lẹ̀yẹ̀ àti àwọn àgbààgbà bí ọ̀ba tàbí ijòyè pàtàkì tó bá wà ní ikàlẹ̀. Ó pọ̀n danadan kí wọn ó júbà baba wọn, tó fí ẹ̀ṣe wọn lénà níbi aré ẹ̀ṣà, ọ̀gá wọn àti àwọn ọ̀gá apẹ̀ṣà tó wà ní ikàlẹ̀. È jẹ̀ kí á wo àpẹ̀rẹ̀ ìjúbà nínú ẹ̀ṣà gégé bí ó ti wà ní isàlẹ̀ yì:

1. Ìbà o o ò,
Ìbà ni n ó máa fòní jú;
Ọlójó òní mo yà júbà lódò rẹ,
Kí n tó máwo ẹ.
Ìbà o o o o ò,
Ìbà ẹni dá kí n tó dá o;
Ìbà ẹni tẹ kí n tó tẹ lójẹ,
Ìbà iyá mi òṣòròngà, olókíkí orú;
Ìbà afínjú àdàbá tí í jẹ láàrin àṣá,
Àfínjú ẹyẹ tí í jẹ ní gbangba oko,
Ìbà ọmọ afòrurìn. (Ọlajubu, 1972:8)s

2. Agbe ó lahùn, a lahùn aró ò
Baba à mi, àlùkò lahùn, a lahùn osùn o
Mo fẹ ẹ lahùn lóníí
Babaà mi pàrá nidàà wàkò
Mo ríba mo ríbaa bọge
Ìbaà mi, ìbaa bọge
Mo ríba Èṣù tán mo ríba Ṣàngó
Mo ríba iyàa mi
Ajíbọlá ọlọmọ
Iyá mi Àbèni ọmọ Oyè mọ Afèsòwẹ (Ọpàdòtun, 2002: 50)

Nínú àpẹẹrẹ 1 òkè yìí, apẹṣà àkókó júbà Olódùmarè tó pè ní Ọlójó òní. Lẹyìn nàa ni ó júbà àwọn àjẹ. Bákan nàa ni apẹṣà kejì júbà baba rẹ, ó júbà bọge, ó sì júbà bọge, ó júbà Èṣù, ó sì júbà Ṣàngó, lẹyìn èyí ni ó júbà àwọn àjẹ. Àwọn àjẹ ni ó pè ní Ajíbọlá Ọlọmọ, a tún máa n pe Ẹdan Ọgbóni nàa ni Ajíbọlá Ọlọmọ. Ohun tó mú àwọn apẹṣà júbà bí wọn ẹ júbà yìí ni pé, kí eré ó le yẹ wọn, kí wọn sì ṣàṣeyege nínú eré nàa.

4.2.2 Ìfira-ẹni-hàn

Bí apẹṣà bá ti júbà tán, dandan ni kí ó fira rẹ hàn. Nínú ìfira-ẹni-hàn yìí ni apẹṣà yóó ti sọ orúkọ rẹ, orúkọ baba rẹ, orúkọ iyá rẹ nígbà mìíràn, ìran tàbí ilú tí ó ti ẹ ọjẹ wá. Ìfira-ẹni-hàn yìí ẹ kókó. Nínú ìfira-ẹni-hàn, àwọn egúngún alaré máa n sọ nípa ìrírí wọn, ìṣòro tí wọn ti kojú àti àwọn àṣeyọrí tí wọn ti ẹ. Ṣíṣe àpónlé ar ẹni ni ìfira-ẹni-hàn jẹ nínú ẹṣà pípè. Nípasẹ ìfira-ẹni-hàn ni a ẹ le mọ nípa apẹṣà dádádára kí ó tó bá aré rẹ lọ jìnnà. Àpẹẹrẹ ìfira-ẹni-hàn niyí ni ìsàlẹ yìí:

1. Mo dé bémi ti í dé,
Ọmọ Mopénúọlá,
Mofóyèkẹ Àyòkà,
Kólóko má leè roko.
Àyòkà dé o,
Kólónà má yènà,
Ìyáọlá Àyòkà dé,

Kòkòláyà má sùn tira wòn.
Wòṛò bí ojó rò ọkọ ìyá Alárápé (Olajubu, 1972: 9)

2. Èmi lomo arísègi sògbóni
Omọ òbunimò bunimò sojú konko Ìyàà mi lògbóni
Babaà mi lapènà
Èmi pàà mo kékùn, mo sògbóni mowó
Èyí tí ó sààfààní nínú Lédì omọ ìmùlẹ̀
Ó di wékú, ó di wémú ò
Ọjénihún Àwèní, mo ríba babaà mi
Sojè má bọjè jé, Olójé omọ Ọjégbilé
Sojè má bọjè jé omọ Ọjéléyẹ
Ìsàlẹ̀ Ìláká nilé àwọn babaà mi
Èmi lomo Olúkókun Àjàdó Èlérinmòsá
Nílé Kólédoyé, mo mò soyé tán n tóó sooru
Mo sèrì wòwò padà lésè òkè.... (Ọpádòtun, 2002: 50)

Nínú àyòlò 1, apèsà jé ká mò pé omọ Mopénúolá ni òun. Òun ni Mofóyèké Àyòkà (gbajúgbajà apèsà obirin omọ eléégún aláre kan tí í jé Àjàngilání ilú Ìbàdàn). Ó pón ara rẹ lé wí pé tí òun bá n pèsà nìbikan gbogbo èniyàn ni yòò fẹ wòran òun dé ibi wí pé eni tó fẹ lẹ sísé lóko kò ní lẹ lẹ sóko mó, kòdà ọkọ kò ní í ráyè láti sùn ti iyàwó rẹ nàà mó.. Apèsà kejì jé kí á mò pé omọ olóyè pàtàkì láàrín awo ògbóni ni òun. Ó jé kí á mò pé àti baba àti iyá òun ni ó ológbóni. Ó jé kí á mò pé ìdílẹ̀ ọjẹ ni òun ti wá. Ó fi yé wa pé omọ Ọjégbilé àti Ọjéléyẹ ni òun. Ó tún júwe àdúgbò rẹ pé Ìsàlẹ̀ Ìláká ni òun ti wá. Lẹyìn èyí ló sọ pé, Èlérinmòsá ni oríkì orílẹ̀ ilé àwọn baba òun ní agboolé Kólédoyé. Nígbà tí àwọn ònwòran bá ti mò èyí, ìbàsepò wòn pèlú apèsà yóó yátò sí tí wòn kò bá mò ọn rará. Torí pe ó ti sọ pé òun jé omọ ológbòóni, ó di dandan kí gbogbo àwọn àgbààgbà ògbóni tó bá wà ní ibi iseré nàà, ó fojú rere wò ó, torí awo kan nàà tí wòn jọ n sẹ. Sẹ awo ní í kúkú gbáwo nígbùnwọ tẹlẹ..., bí òwe àwọn àgbà.

4.2.3 Oríkì

Abala oríkì ní í máa pò jùlọ nínú èsà pípè. Bí apèsà bá ti sẹ ijúbà tán, tí ó sì ti fi ara rẹ hàn, láti ibi ifira-ẹni-hàn ni oríkì orílẹ̀ tí máa n wónú èsà egúngún. Bí apèsà bá ti n fi ara rẹ hàn, ó sẹ é sẹ kí ó ki oríkì orílẹ̀ rẹ gégé bí ifira-ẹni-hàn. Bákan nàà, kò sí bí apèsà yóó ti sèbà àwọn àgbà tí kò ní ki oríkì wòn. Ohun tí a fi ya ijúbà àti ifira-ẹni-hàn sòtò gégé bí àkóónú ọtòtò ni pé kókó kòòkan wònyí sẹ pàtàkì ni àyè ikòòkan wòn. Èyí tùmò sí pé nígbà tí apèsà bá n júbà, ijúbà yèn ni ó sẹ pàtàkì sí i ní àkókò nàà. Bákan nàà ni ó jé pé apèsà kàn sẹ ìmúlò oríkì tí ó kì lásìkò isàfihàn-ara-ẹni ni. Isàfihàn gan-an ni ó jé é lógún jù lẹ nígbà nàà kì í sẹ oríkì funra rẹ. Ní kété tí apèsà bá ti júbà, tí ó sì fi ara rẹ hàn tán, oríkì kíkì ní pèrewu ni ó kàn. Èyí le jé oríkì orílẹ̀, oríkì ilú tàbí oríkì bọròkìni. Àpèrẹ oríkì bọròkìni kan niyí nínú ipèsà, gégé bí Ọpádòtun (2002: 53) sẹ fi hàn:

Ó wá di wékú, ó di wémú
Gégé bí òyìnbó wá fenu ọkọ tilẹ̀

Mo wá fée loolé, Àlàbí omo Òjédòkun
 Omo Òlòdògùn-léégún
 Tí n bẹ lókè Mòlété
 Kújénbóla mo eléjọ awúudu
 Şebi o gbéégún sí lo gbélù sí
 Omo Òjédòkun
 Lágbaì Òjè, jágilégbò soògùn
 A nà án lóde ò délé wí
 Ó délé, ó tapo sĒlégbára lenu
 A kórò gbogbo rò fĒşù Òdàrà
 Ēşù ní ó gbèrì è jé
 Mo Kújénrà
 Olójèè omo onà larè...

Nínú àpeṣeṣe òkè yí, apèsà ki Àlàbí omo Òjédòkun, ó kì í lo sí orílẹ̀ rẹ̀. Oríkì orílẹ̀ tí ó kì í sí ni Làgbàiyí. Làgbàiyí jẹ̀ òkàn pàtàkì nínú àwọn oríkì tí ó jẹ̀ mó àwo egúngún. Làgbàiyí ni a gbà pé ó máa n gbé ère sí orí egúngún. Ó yẹ kí a mẹnù bà á ní ìhín pé àwọn apèsà ni wọn mo oríkì orílẹ̀ kíkì jùlọ̀ nínú àwọn apohùn Yorùbá. Ìdí tí èyí fi rí bẹ̀è ni pé àwọn ni wón n ẹ̀ gbogbo ètò ìdí ìsìn àwọn baba nílá tí wón jẹ̀ olùdásílẹ̀ àwọn orílẹ̀ Yorùbá nàà.

4.2.4 Ìwéréunde

Gégé bí a ti şàlàyé nínú ìjíròrò wa lórí ìjálá, ìwéréunde ni gbogbogb àwọn ọ̀rò miiṛàn tó yàtò sí ìbà jíjú, ìfira-ẹni-hàn àti oríkì. Eléyí le jẹ̀ ọ̀rò tó nlo ní àwùjọ̀ láti fi dá àwọn ònẀòran lẹ̀kọ̀ọ̀, ó sì le jẹ̀ ọ̀rò àwàdà, kí àwọn ònẀòran le rẹ̀rìn-ín. Èyí máa n ju ohun ìfirẹ̀rìn-ín nìkan lo ní ọ̀pọ̀ ìgbà torí pé ọ̀nà láti ẹ̀ ìgbékalẹ̀ ìfèdàşẹ̀fẹ̀ kí àwọn èniyàn àwùjọ̀ tó jẹ̀ oníşé ibi lè yí padà láti ipò àidára sí ipò dáràdára ni ọ̀pọ̀ ìwéréunde wà fún. Ẹ̀ jẹ̀ kí á wo àpeṣeṣe ìwéréunde isàlẹ̀ yí.

1. Lásún: Omo Abíloṣésú máa gbọ̀ wáàsí mi,
 Wònrànwònràn ní ọ̀şúkà,
 Omo àyá filù ọ̀tẹ̀ pè.
 Bí ò bá sí ikú
 Àdisá, máa gbọ̀ wáàsí mi;
 Ẹni mэта ni ì bá peraa rẹ̀ l'Ọlọrun Ọba,
 Ẹ wá bi mí, ẹ ní tani?
- Àdisá: Eléwo ni?
 Bó bá ti rí, o làdí ẹ hannì.
 Torí àşipayá lobìnrin n şlẹ̀kùn èèmò.
- Lásún: Olówó ì bá pera rẹ̀ l'Ọlọrun Ọba.
 Olòdògùn n kó?
 Ìbá peraa rẹ̀ l'Ọlọrun Ọba.
 Àlùfàà nílá, ì bá peraa rẹ̀ l'Ọlọrun Ọba.
 Níjọ̀ ikú ó bàá polówó.
 Owó wón ò ní í şişé.

Níjọ ikú ó polóògun,
 Àgádágodo ni,
 Gbètugbètu ni,
 Àkáábá ni,
 Àbà ni,
 Àní gbogbo rẹ ní ó mà wọmi.
 Ijọ ikú ó pààfàà nílá
 Èfúùfù lẹlẹ á máa gbé tákadá ẹ lọ (Olájubù, 1972: 112)

2. Bí ẹ bá n bẹ nílẹ
 Ẹ jẹ á máa fura
 Onílẹ apá ọtún ò fojú ire woni
 Ìmòràn ikà ni tosi n gbà
 Ká jáde ká jádé ni tókánkán ilé n wí
 Bí ẹ bá n bẹ nílẹ
 Ẹ jẹ á máa fura
 Ìran alákàrà o ní fẹ kẹníkejì ó dín
 Bí ẹ bá n bẹ nílẹ
 Ẹ jẹ á máa fura
 Ọpò aláńgbá ló dakùn délẹ
 A ò mèyí inú n run
 Ìláyí Aláwùràbí Olódùmarè ò ní jẹ a bó sówó ayé

Nínú àpẹẹrẹ 1, apẹ̀sà kó àwọn olùgbọ̀ rẹ̀ lẹ̀kọ̀ọ̀ nípa ikú àti bí ó ẹ̀ jẹ̀ pé kò sí ẹ̀ni tí kò ní kú. Ohun tí apẹ̀sà fẹ̀ fà yọ níbí ni pé kò sí ẹ̀ni tí kò ní kù, òògùn ò ran ikú torí nàà kí ẹ̀dá ẹ̀ rere. Nínú àpẹẹrẹ 2, apẹ̀sà kó àwọn olùgbọ̀ rẹ̀ lẹ̀kọ̀ọ̀ nípa bí ayé ẹ̀ gba ẹ̀lẹ̀gẹ̀. Apẹ̀sà fẹ̀ kí àwọn olùgbọ̀ rẹ̀ máa sọra torí pé ará ilé ẹ̀ni ni ó n ẹ̀ni, ẹ̀biti ò pa ẹ̀rà. Nígbà miíràn, iwéruunde le jẹ̀ iwúre, ẹ̀ebù, ọ̀rò dátọ̀-n-dánu àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ.

4.2.5 Ìdágberé

Bí àwọn apẹ̀sà bá ti ẹ̀ gbogbo iwònyí tán, wọn yóò fẹ̀ máa lọ sí ilé. Wọn kò sì ní fẹ̀ lọ láì dágberé fún àwọn olùgbọ̀ wọn. Wọn le fi ìsàré dágberé, wọn sì le fi orin dágberé. Bí ó bá jẹ̀ pé ìsàré ni wọn fi bẹ̀rẹ̀ ìdágberé yìí, orin ni máa n yọ́ sí. Èyí tùmọ̀ sí pé orin ni wọn fí máa n kádíí ìseré wọn nílẹ̀ pátátá. Lára àpẹẹrẹ orin tí àwọn apẹ̀sà fí máa n dágberé ni iwònyí.

1. Ẹ jẹ ká relé Ilé là n lọ Ọjẹ kan ò sawosawo kó gbàgbé ilé
2. Lílẹ: Àwa n lọ, ẹ má pá ò dágberé o
 Ègbè: Àwa n lọ, ẹ má pá ò dágberé o
3. Lílẹ: Ilé yá, ilé mà mà yá ò
 Ká má baà dalásejù ò
 Ègbè: Ilé yá, ilé mà mà yá ò
 Ká má baà dalásejù ò

Bí àwọn apẹ̀sà bá ti n ̀ se èyí ni wọn yóó máa jó, tí wọn yòò sì máa ta òkìtì tí tí wọn yóó fi kúrò ní ojú agbo ̀sere.

Ó ye kí á tún m̀enu bà á, kí a tó ré sóri ohun m̀iran wí pé ̀gbes̀e kìn-ín-ní, ikejì àti ̀karùn-ún kí í sábaá yí padà nínú ihun ̀gbékalè èsà egúgún. ̀Gbes̀e keta àti ̀kerin ni apẹ̀sà lè máa fi lú ara wọn bí ̀sèlè ojú agbo eré bá ti gbà. Yàtò sí èyí àwọn apẹ̀sà a tún máa kòrin sí èsà pípè; kò sì sí inú ̀gbes̀e tí wọn kò ti lè se èyí. Bí apẹ̀sà bá dárin kan, gbogbo àwọn tó wà lójú agbo ni yòò jò gbè é, wọn ó lu bàtá sí i, wọn ó sì jó bàtá. Ó ní irú ̀pèdè tí àwọn apẹ̀sà máa sábaá lò láti dá orin àtijó dúró tí wọn bá fè padà sóri èsà pípè. Wọn lè sọ pé, b “Ó tóóóó” tàbí èdà fòmùlàn nàa m̀iran bí àpẹ̀rẹ.

Ó tó oníbàtá mi
Bá a bá ló tó onílù a sì sinmi
Àitó onílù a ní í fàjàgbòn

Léyìn èyí ilù , ijó àti orin yòò dúró apẹ̀sà yòò sì máa bá èsà pípè nìsò.

4.3.0 ̀Yèrè Ifá

̀Yèrè sísun jé ohun ̀sare àwọn babaláwo tí wọn máa n fi gbé èrò wọn kalè lásikò tí wọn bá n se àseye tó jẹ mọ Ifá. Ohun enu àwọn babaláwo, tí wọn máa n gbé kalè ní ilànà ̀sare, tí wọn tún máa n kòrin ifá sí ni. Wọn a máa lùlù àràn àti agogo sí orin ifá, wọn a sì máa jó sí i. ̀Yèrè ifá ni ó se ikejì nínú àwọn ohun méjì tí àwọn babaláwo máa n pè. Takókó ni ifá kíkì tí a ti m̀enu bà saájú. Kíkì ni à n ki esè ifá, sùgbòn sísun ni à n sun ̀yèrè. Àwọn babaláwo a máa fi ohun ̀yèrè sísun ki ifá dáadáa. Èyí tùmó sí pé ̀kan pàtàkì nínú àkóónú ̀yèrè ifá ni esè ifá jé. Bàtànì lílè àti gbígbè ni a fi n se ̀gbékalè ̀yèrè Ifá. Bí a bá ti n lé ̀yèrè, àwọn awo tó wà ní agbo ̀sere ̀yèrè yóó máa fi “Hin-in” tàbí “Hen-en” gbè é.

Ògúndèjì (1991) tóka sí i wí pé, ̀Orúnmilà ni ó dá ̀yèrè sísun sílè. Bí inú ̀Orúnmilà bá n dùn, ̀yèrè ni yóó fi gbé èrò rẹ jádè. Bí inú rẹ bá sì tún bàjé bakan nàa, ̀yèrè ni yóó fi gbé èrò inú rẹ jádè. ̀Idí nìyí tí ̀yèrè fi di dandan fún àwọn babaláwo. Sùgbòn Rájì àti ̀Ògúnràntí (2005) sàlàyé pé omọ bíbí inú ̀Orúnmilà ni ̀Yèrè. Wọn ní ní àsikò kan, ̀Orúnmilà se àwo lọ. Kí ó tó dé, ̀Yèrè ti kú torí pé ara rẹ kò yá, kò sì sí eni tó le tójú rẹ. Bí ̀Orúnmilà ti dé tó bá òkú ̀Yèrè, ó bú sèkún, ó sì n fi ohun arò ki ifá. Inú esè ifá isalè yí ni itàn yí ti jeyo.

Alíbilíbi-Ìjan;
Alìbilìbi-Ìjan;
Ìjàn-Ìjàn libìlibì
A dífá fún ̀Ijálá omọ oḍe.
A dífá fún Ràrà tí í sọmọ wọn lóde ̀Oyó
A dífá fún Lámọ tí í sọmọ wọn lóde Èkìtì.
A dífá fún ̀Igè tí í sọmọ wọn lóde ̀Owu.
A dífá fún ̀Yèrè tí í sọmọ bíbí inú ̀Orúnmilà.
Ìjálá ló kú lọḍe n sun bí i tóto.
Ràrà ló kú ni wọn n sun lóde ̀Oyó

Lámò ló kú ni wọn n sun lóde Èkìtì
 Ìgè ló kú ni wọn n dá lóde Òwu
 Ìyèrè ló kú lawo yà wá sun.
 Ègbè: Òkú Ìyèrè ló kú lawo yà wá sun
 Òkú Ìyèrè ló kú laawo yà wá sun o ò o
 Òkú Ìyèrè ló kú lawo yà wá sun (Rájí àti Ògúnrání, 2005. v-vi)

Àwọn babaláwo a máa sun ìyèrè láti sàwòkòṣe Òrúnmilà bí ohun tó bà wọn nínú jé bá dé sí wọn. Ohun tí Ògúndèjì sọ àti tí Rájí pèlú Ògúnrání yìi kò tako ara wọn rararara. Àlàyè ohun tí Ògúndèjì ṣe nàà ni Rájí àti ikeji rẹ fi ìtàn ìwáṣe láti inú ifá gbé kalè.

Lópòlópò ìgbà ni wọn máa n sọ nínú eṣe ifá pé “Òrúnmilà fi ìyèrè ṣohùn arò.” Èyí fídí rẹ múlè gégé bí ìtàn àwọn onímò méjì tí a ti tóka sí yìi ti fi hàn pé lóútító ni pé ohùn arò ni ìyèrè sísun láàrò ojó. Sùgbón lóní a máa n sùnyèrè lásìkò tí àwọn babaláwo bá péjú pèsè tí wọn n ṣe orún ifá, odún ifá tàbí tí wọn bá ni síṣe kan tó ṣe pàtàkì, tí ó pa àwọn babaláwo pò. Yàtò sí àsìkò tó bá jé pé wọn níláti dá ifá nínú àwọn àṣeyé wọn gbogbo, gbogbo eṣe ifá tí àwọn babaláwo bá n lò lásìkò àjoyò wọn, ìyèrè ni wọn fí máa n gbé e kalè. Bí asùnyèrè kan bá ṣi eṣe ifá kan tí ó fi n sun ìyèrè, kàkà kí àwọn awo ó dá a lóhùn pèlú “Hin-in” tàbí “Hẹn-ẹn”, wọn yóò sọ pé “Báun kó” tàbí “Bèè kó.” Ìyèrè sísun ní ètò tí wọn fi máa n gbé àwọn àkóónúrè kalè. Bí wọn bá fẹ sùnyèrè ifá, àwọn awo yóò pagbo yíká. Èni tí yóó léwájú eré, asùnyèrè, yóò bó sí àárín agbo, yóò bèrè ìyèrè sísun, àwọn awo tó wà níkalè yóò sì máa dá a lóhùn. Kì í sàbàá wáyé kí ìdáhùn sí ìyèrè sísun ó jé “Báun kó,” nítorí èni tí mùṣèmùṣè rẹ kò bá dá lójú kì í bó sójú agbo láti sùnyèrè. Bí asùnyèrè kan bá sun ìyèrè lọ tíí, èlòmírán yóò gbà á. Agbo ìyèrè sísun ni a lè pè ní àpèrò àwọn babaláwo, a sì máa n mọ bí awo kan ṣe le ki eṣe ifá tó ní irú àpéjọpò bèè. Bí ó bá jé pé àwọn àgbà awo nàà yóò sun ìyèrè, àwọn omọ awo ni wọn kókó máa n fún ní ànfààní láti sùnyèrè, kí wọn lè fi ìmò-òn-ṣe wọn hàn. Ètò ihun ìgbékalè àkóónú ìyèrè Ifá sísun nìyí ní síṣèntèlè: kíkè sí àwọn babaláwo (ìpèdè ìṣìde ìyèrè), ìjúbá, bíbá ònwòran sòrò, eṣe Ifá àti orin.

4.3.1 Kíkè sí Àwọn Awo

Nítorí pé ìyèrè ifá kì í ṣe àdásun, ó pọ̀n dadan kí asùnyèrè ó ké sí àwọn awo tó wà ní agbo. Èyí ni yóò fi asùnyèrè nàà lókàn balè pé gbogbo àwọn babaláwo tí n bẹ níkalè ṣetan láti bá a fọ̀wósowò-pò. Lẹ̀yìn ìkésíni nàà àti ìdáhùn gbogbo àwọn olusìn Òrúnmilà tí n bẹ níkalè ni ìdánílójú ifòkànbalè yìi tó fèsè múlè. Ìgbésè yìi nàà ni ìṣìde ìyèrè sísun. Àpèrè nìyí:

1. Awo: Héééé Eríwopèè
 Eríwo yà, omọ Àgbonmìrègúnún.
 Ègbè: Hin-in
 Awo: Bí n bá tí n wí,
 E ẹ màa jé mi ní “hìn-in-hìn-in”
 Ègbè: Hin-in
 Awo: Èní tó bá jé mi ní hìn-in á lógún ẹrú,

Ègbè: Hin-in
 Awo: Bí mo bá ti n wí,
 È ẹ màa jẹ mi ní “hìn-in-hìn-in”
 Ègbè: Hin-in
 Awo: Èní tó bá jẹ mi ní hìn-in á légbèje aya
 Ègbè: Hin-in
 Awo: Hin-in lará Olúfẹ n jera wọn
 Ègbè: Hin-in lará Olúfẹ n jera wọn o ò o
 Hin-in lará Olúfẹ n jera wọn
 Hin-in lará Olúfẹ n jera wọn

2. Awo: Eríwo yà,
 Oṃo Àgbọnmìrègún o o
 Oṃo Awo: Hin-in
 (Rájí àti Ògúnrántí, 2005: vii-viii àti 9)

4.3.2 Ìjúbà

Ìbà jíjù ẹ pàtàkì nínú ìyèrè sísun bí ó ti rí nínú àwọn ìṣàré yòókù Asùnyèrè gbòdò júbà Òrúnmílà àti àwọn àgbààgbà awo tó wà ní agbo eré. Ó gbòdò júbà àwọn awo yòókù náà kí eré rẹ le jùse fún un. È jẹ kí á wo àpẹrẹ yí:

Lílé: Ééééé
 Eríwo yà, eríwo fọn
 Ìṣòwò ọpẹ
 È mà tíẹ nìlẹ ooo
 Ègbè: Hin-in
 Lílé: Ìṣòwò ọpẹ ẹ mà ṣoko ọba ní hin
 Ègbè: Hin-in
 Lílé: Alóló omi
 Ègbè: Hin-in
 Lílé: Alòlò omi
 Ègbè: Hin-in
 Lílé: Àtiwáyé igúnnugún
 Ègbè: Hin-in
 Lílé: Àtiròrun àkàlàmbò o
 Ègbè: Hin-in
 Lílé: Dede ìṣòwò ọpẹ
 È jẹ á máa júbà ká tó ṣawo
 Ègbè: Dede ìṣòwò ọpẹ
 È jẹ á máa júbà ká tó ṣawo
 Dede ìṣòwò ọpẹ
 È jẹ á máa júbà ká tó ṣawo
 Òrúnmílà oò

Dede ìṣòwò òpẹ
È jẹ á maa júbà ká tó sawo

(Rájí àti Ògúnrántí, 2005)

Ìbà Ọ̀rúnmilà ni asùnyèrè jù nǐbí. Ó júbà àtiwáyé àti àtiròrun nàà. Àti àtiwáyé àti àtiròrun, Olódùmarè ni wón n ́ tóka sí. Torí nàà, asùnyèrè yíi tún ṣebà fún Olódùmarè nàà. Ó gúnlẹ̀ abala yíi pẹ̀lú ìmòràn fún àwọn awo nínú orin tí ó lé fi kásẹ̀ ìbà rẹ̀ nílẹ̀ pé kì bá dára kí wón maa júbà kí wón ó tó sawo.

4.3.3 Bíbá Òh̀wòran Sòrò

Àwọn asùnyèrè a maa bá àwọn òh̀wòran wón sòrò. Onírúurú òrò ni wón sì maa n ́ bá àwọn òh̀wòran sọ. Ó le jẹ òrò ìkìlò, ó le jẹ ìwúre, ìkínì àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Ní ìhín ni wón tí maa n ́ jíṣẹ̀ Ọ̀rúnmilà fún àwọn olùgbọ̀ wón láti fi wón lókàn balẹ̀. È jẹ kí á wo àwọn àpẹ̀rẹ̀ yíi:

1. Lílẹ̀: Ééééé
Ìṣòwò òpẹ̀
È nílẹ̀ o
Ègbè: Hin-in
Lílẹ̀: Èni tó dúró ẹ̀ kú ìdúró
Ègbè: Hin-in
Lílẹ̀: Ènìyàn tó bẹ̀rẹ̀ ẹ̀ màrà kú ìbẹ̀rẹ̀ o
Ègbè: Hin-in
Lílẹ̀: Èni tó tókèrè wá ẹ̀ kú àgbọ̀wáwòran awo
Ègbè: Hin-in (Rájí àti Ògúnrántí, 2005)

2. Lílẹ̀: Ó lá à tiẹ̀ ní kú bá yíi
Ègbè: Hẹ̀n-ẹ̀n
Lílẹ̀: Ó lá a á lówó lówó
Ègbè: Hẹ̀n-ẹ̀n
Lílẹ̀: Ó lá a á là là là, o jàrẹ̀
Ègbè: Hẹ̀n-ẹ̀n

3. Eeèèè, Ifá mòmò lóun ọ̀ gbà yí tá a ṣe e
Eeèèè, Ifá mòmò lóun ọ̀ gbà yí tá a ṣe ọ̀
Ọ̀rúnmilà o ọ̀
Ifá lóun ọ̀ gbà yí tá a ṣe o
Ifá lóun ọ̀ gbà yí tá a ṣe o (Ọ̀látúnjì 1973)

Nínú àpẹ̀rẹ̀ 1, asùnyèrè kí àwọn olùgbọ̀ rẹ̀ tó wáá woran ìṣeré rẹ̀. Nínú 2 ni ó tí jẹ́ṣẹ̀ ìrẹ̀ ifá fún àwọn olùgbọ̀. Orin ni àpẹ̀rẹ̀ kẹ̀ta yẹ̀n tí asùnyèrè fi n ́ fi àwọn òh̀wòran rẹ̀ lókàn balẹ̀ bí i àpẹ̀rẹ̀ 2 wí pé wón ọ̀dó bá ojú rere Ọ̀rúnmilà pàdẹ̀.

4.3.4 Èṣẹ̀ Ifá

Èṣẹ̀ ifá ni ó maa n ́ kó abala tó pọ̀ jù lọ nínú ìyèrẹ̀ Ifá. Kò sí bí asùnyèrè yóó ṣe sun ìyèrẹ̀ tí

kò ní í ki ifá. Ìdí ni pé, ìyèrè jé ọ̀nà kan gbòógì lati mọ bí awọn awo ẹ̀ se múná dóko tó nínú ifá kíkì. Awo tí kò bá mọ ẹ̀se ifá dunjú kò ní í le sun ìyèrè dé ibìkan tí yóó fi dǎnu dúró tàbí kí ó máa gbé ẹ̀se ifá fún ara wọn. Nítorí náà, ẹ̀ni tí ó bá dá ara rẹ̀ lójú nínú ẹ̀se ifá ni ó le bó síwájú àwọn àgbà awo láti sun ìyèrè ifá. Àpeṣe ẹ̀se ifá kan nìyí tí a fi ìyèrè sísun gbé kalẹ̀:

Awo: Oyún ẹ̀rú o ò o
 N ní í deǵó
 Ọ̀bò ìwòfà ní í túlùú
 Ọ̀rò ẹ̀ ẹ̀ fọ̀lórò ọ̀ lẹ̀
 Kó wá àláfohùnfojú-rí í,
 Ọmọ Awo: Hẹn-ẹn
 Awo: A dífá fún Gbáǵùúdá
 Tí í ẹ̀mọ Ẹ̀lẹ̀fún-ún-dèrè.
 Ọmọ Awo: Hẹn-ẹn
 Awo: Kò ẹ̀jò kò ẹ̀ẹ̀rùn,
 Gbáǵùúdá ẹ̀ se ẹ̀ rìn lójú omi
 Ègbè: Kò ẹ̀jò kò ẹ̀ẹ̀rùn,
 Gbáǵùúdá ẹ̀ se ẹ̀ rìn lójú omi o ò o
 Kò ẹ̀jò kò ẹ̀ẹ̀rùn,
 Gbáǵùúdá ẹ̀ se ẹ̀ rìn lójú omi
 Kò ẹ̀jò kò ẹ̀ẹ̀rùn,
 Gbáǵùúdá ẹ̀ se ẹ̀ rìn lójú omi.

(Rájí àti Ọ̀gúnrántí, 2005: 41)

Gégé bí á ẹ̀ se sọ, bí a bá wo àwọn ètò inú èlẹ̀ àpeṣe ìyèrè òkè yẹn, a ó rí i pé àwọn ètò náà wà ní íbámu pẹ̀lú ètò inú ẹ̀se ifá. Torí náà, ẹ̀se ifá tí a fi sun ìyèrè ifá ni.

4.3.5 Orin

Bí asùnyèrè bá sun ìyèrè ifá lọ títí, orin ni ó máa n fi parí rẹ̀. Àwọn ẹ̀se ifá kan wà tó jé pé orin ni ó pari wọn. Bí asùnyèrè bá ti sun ún dé ààyè tí ẹ̀se ifá ti já sí orin, dandan ni kí ó lé orin yí kí àwọn awo sì bá a gbé ẹ̀. Ẹ̀ jé jé kí á wo àwọn orin ìsàlẹ̀ yí gégé bí ó ẹ̀ se jeyo tẹ̀lé ẹ̀se Ifá.

1. Lílẹ̀: Iná kú feérú bojú òo òo o
 ọ̀gèdè kú fọ̀mọ ẹ̀ rọ̀pò
 Díá Fágbaànikàn ẹ̀bọ ọ̀mọ
 Ègbè: Hẹn-ẹn
 Lílẹ̀: Èmi nìkan ò le kúnlẹ̀ ǹbèdú
 Ègbè: Hẹn-ẹn
 Lílẹ̀: Bọ̀mọ bá gbégbáayọ
 Aya a gbégbá ata
 Ègbè: Hẹn-ẹn
 Lílẹ̀: Ìwọn kàn ni ọ̀sùkà bànbà tí fi ràgbàtí òo
 Ègbè: Hẹn-ẹn
 Orin: Ọ̀wíndínwíndìn ire ọ̀mọ jẹ dagbà

- Ní Eḍe òò
 Òwíndínwíndìn ire ọmọ jẹ dagbà
 Ní Eḍe òò
2. Lílẹ̀: Ó sù mí òò ò
 Ó rẹ mí
 Agara dá mí
 Pẹ̀kẹ̀lẹ̀pe awoolẹ̀ Ọ̀rúnmilà
 Ló ẹ́fá fỌ̀rúnmilà
 Ifá ọ̀dò fẹ̀yìn tì
 Yó pẹ̀gbẹ̀rún èniyàn rán n̄sẹ̀
- Ègbè: Hẹ̀n-ẹ̀n
 Lílẹ̀: Ifá jọmọ̀ ó pẹ̀mí ní baba
 Èrò Ọ̀po
 Èrò Ọ̀sà
- Orin: Ifáà jọmọ̀ ó pẹ̀mí ní baba òò
 Ọ̀rúnmilà òò ò
 Ifá jọmọ̀ ó pẹ̀mí ní baba òò
 Ifá jọmọ̀ ó pẹ̀mí ní baba (Ọ̀látúnjì 1973)

Ìwúre ọmọ ni kókó pàtàkì tó súyọ nínú àwọn orin méèjì yìí. Nígbà mìíràn, kokó orin inú iyèrè le jẹ ifagbára Ifá hàn, ó sì le jẹ iwúre mìíràn yàtò sí iwúre ọmọ. Ó le jẹ iwúre owó, ẹmí gígùn àti ibàlẹ̀ ọkàn. Orin yìí máa n ní lílẹ̀, ó sì máa n ní ègbè. Ìlù àràn àti agogo ifá ni a máa n lù sí i. A tilẹ̀ lè rí orin Ifá gégé bí irúfẹ̀ ewi Ifá mìíràn nàà bí Rají àti Ọ̀gúnránfí (2004) ti ẹ. Şùgbón o bí a ti fi hàn tẹ̀lẹ̀ àti bí a ti fi hàn ní ihín orin ifá a máa jeyọ nínú ifá kíkì àti iyèrè sísun nàà dáadáa.

4.4.0 Ọ̀rìṣà Pípè: Şàngó Pípè bí Àpẹ̀rẹ̀

Ọ̀rìṣà pípè ni ohùn iṣàré tí a fi n̄ ki oríkì àwọn ọ̀rìṣà bíí Şàngó, Oya, Ọ̀bàtálá, Yemoja àti Èṣù. Ewì ijọ̀sìn ni àwọn ewì alohùn yìí, àwọn akóónú wọn a sì máa fi agbára àwọn ọ̀rìṣà tí à n̄ pè hàn ju ohunkóhun mìíràn tí ó tún le wà nínú àkóónú wọn lọ. Nínú àwọn ọ̀wọ̀ ewì alohùn yìí, Şàngó pípè ni a yàn gégé bí àpẹ̀rẹ̀ ní inú idánilẹ̀kọ̀ yìí. Ó yẹ kí á mẹnụ bà á ní ihín pé ọ̀tò ni Şàngó tí ó jẹ ọ̀ba ní Ọ̀yọ̀, ọ̀tò sì ni Şàngó ọ̀rìṣà atẹ̀wọ̀nrò, ọ̀kọ Oya tí a tún mò sí Jákúta. Babayẹ̀mí Ítíolú ni orúkọ ọ̀ba Ọ̀yọ̀ tí a tún n̄ dà pé ní Şàngó. Ọmọ Ọ̀ḍẹ̀ḍẹ̀, tí a mò sí Ọ̀rànmiyàn sì ni. Èlẹ̀gùn Şàngó ni, alágbára àti akínkanjú jagunjagun sì ni pẹ̀lú. Kò yani lẹ̀nu pé gbogbo oríkì Şàngó tí ó jẹ ọ̀rìṣà nàà ni wọn fi n̄ ki ọ̀ba yìí nítorí Èlẹ̀gùn tí ó jẹ.

Àwọn adọ̀ṣù Şàngó ni ó máa n̄ pe Şàngó. Àwọn kan a tún máa pe Şàngó pípè ní rárà Şàngó. Iyàtò diẹ̀ wà láàrin rárà Şàngó àti Şàngó pípè. Nínú Şàngó pípè, a kì í ẹ̀ agbẹ̀kalẹ̀ oríkì Şàngó ní bátàni lílẹ̀ àti gbígbè gégé bí a ti máa n̄ ẹ̀ nínú rárà Şàngó. Ìlú Ọ̀yọ̀ ni Şàngó pípè ti wọ̀pọ̀ jù nígbà tí rárà Şàngó wọ̀pọ̀ ní Ìbàdàn. Àti rárà Şàngó, àti Şàngó pípè, Şàngó kan nàà ni wọn fi n̄ kì. A lè sọ pé oríṣi ẹ̀yà Şàngó pípè ni rárà Şàngó. Àwọn igbésẹ̀ tí adọ̀ṣù Şàngó máa n̄ tẹ̀lẹ̀ ní síṣẹ̀ntẹ̀lẹ̀ bí wọn bá fẹ̀ láti pe Şàngó ni iwọ̀nyí; kíkẹ̀ sí

Ṣàngó (tàbí ṣiṣe ìbà Ṣàngó), kíkì oríkì Ṣàngó, oríkì àwọn èniyàn lójú agbo (orílẹ̀ tàbí/àti b̀òròk̀ini), pípàdà sí oríkì Ṣàngó àti orin ikádíí.

4.4.1 Kíké sí Ṣàngó

Bí àwọn adóṣù bá fẹ̀ pe Ṣàngó, pípe àwọn orúkọ èrù jẹ̀jẹ̀ tàbí àwọn orúkọ tó fi òrìṣà yí hàn gégé bí alágbára ni wón kókó máa n pè kíkankíkan bí ẹni pé kí ó dá wón lóhùn ní eṣẹkẹṣẹ. Àpeṣe bí wón ṣe n kẹ sí i niyí

Lílẹ̀: Kábíyèsí ò!
Kábíyèsí ò!
Kábíyèsí ò!
Àképè ọmọ ò ṣé é bora.

Ègbè: Kábíyèsí àgbàlagbà òrìṣà.

Kábíyèsí àgbàlagbà òrìṣà.... (Olábímtán, 1988: 7)

Ṣàngó ni adóṣù pè ní Kábíyèsí nínú àyọ̀lò òke yẹn. Ìgbàgbò àwọn olùsìn/adóṣù Ṣàngó ni pé bí àwọn bá pè é bá yí, ẹmí rẹ̀ yóò rọ̀ sí àárín àwọn. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà, kíké sí Ṣàngó yí a máa já sí ìjúbà tàbí oríkì Ṣàngó bí ó bá ti gùn jù.

4.4.2 Kíkì Oríkì Ṣàngó

Nígbà tí a bá ti kẹ sí Ṣàngó tán, oríkì Ṣàngó ló kù tí àwọn adóṣù Ṣàngó máa n kókó kì ní pẹ̀rẹ̀. Wón gbà pé bí àwọn kò bá ṣe bẹ̀, Ṣàngó le bá àwọn já torí pé onínúfufù ni. Nínú abala Ṣàngó pípe yí ni àwọn adóṣù Ṣàngó tí máa n kan sáára sí i, tí wón máa n kì í ni oríṣííríṣí oríkì láti fi bí agbára rẹ̀ ṣe pọ̀ tó hàn. Àwọn oríkì tó bani lẹ̀rù ni oríkì Ṣàngó, èyí a sì máa fi hàn pé òrìṣà lílé tí ó nílò kí á máa bẹ̀ é ni. Abala yí náà ni ó máa n pọ̀ jùlọ̀ nínú Ṣàngó pípe. Àpeṣe oríkì Ṣàngó niyí:

1. Lílẹ̀: Kábíyèsí ò!
Kábíyèsí ò!
Kábíyèsí ò!
Àképè ọmọ ò ṣé é bora.
Ègbè: Kábíyèsí àgbàlagbà òrìṣà.
Kábíyèsí àgbàlagbà òrìṣà.
Kábíyèsí, Ajeyín, Akéyín ọmọ ò ṣé é bora.
Kábíyèsí, Arélumo bí owú o!
Elétí a bojú yèri, yèri.
Rénpè Oko.
Àlùbó Ọ̀tà.
Èlùbó díẹ̀ ló d̀nù, ló gbegbèje àmòl̀à.
Àṣááḽe ní í pojú èké mọ̀ ni,
Bó bá pọ̀lórò
A pòfófó ilé,
A pojú taa ló ṣe
Ọ̀rò Ṣàngó, bí ò bá sojú mi ò délé wí
Aláramakà tí í dẹ̀rù bojo.

N ni wọn n bọ nlée wa.
 Àgbàlagbà bú arúgbó ẹnu pómú.
 ẚàngó ni n ó sìn;
 ẚàngó ni n ó sìn;
 N ò ẹ̀sìn àjòjì.
 Jẹ́ kí n rójú sìn ó o!
 Baba, má padà léyìn mi
 Ó n jó gbaa rin. (Ọlábímtán, 1988: 7)

2. Eégún Abiiná
 Ọ̀òsà Àlàrí Ọ̀pá
 Kòdẹ̀ mókè babaà mi
 Ọ̀mìímì kan
 Wọn ò gbodò meyín erin
 Babaà mi òmìímì
 Wọn ò le mòkè
 Işẹ̀ ẹ̀fúùfù lẹ̀lẹ̀
 Àrá omi tí í so sókè tọrun
 Abíiná n ẹ̀ bí i kó wó bí i kó ya
 Bàtà Àkàrí ì jáyé ó tú
 Èlégún ni Babaà mi (Ọ̀pádòtun, 2002: 63)

Ara ijòsìn fún ẚàngó ni àwọn adòşù ẚàngó ka oríkì ẚàngó sí, torí nàà, tọkàntọkàn ni wọn fi máa n ki òrìşà yìí. Ohun kan tí a kò gbodò má pe àkíyèsí sí ni wí pé bí àwọn adòşù bá ti n ki ẚàngó ní mèsàn-méwàá ni wọn òò máa pàrowà sí i pé kí ó má bá wọn jà, bí ó ti hàn níparí ẚàngó pípè àkókó yẹn. Àpeere irú àwọn ipèdè bẹ̀ míràn nìyí:

Má bà n lórí jẹ́
 Dákun má forími sàsun jẹ́

Mọ́ jẹ́ n tẹ́, eyín, wọn ò tẹ́ lódò ẹnu
 Oko mi má jẹ́ n tẹ́, aşo funfun ò tẹ́ lódò oisà
 Ọ̀jẹ́ ò tẹ́ lówó ọ̀lọ̀bàtálá
 Omọlánganran ò tẹ́ lódò Oya (Oyèbánjí 1972: 23, 24)

4.4.3 Oríkì Àwọn Ènìyàn Lójú Agbo

Bí àwọn adòşù ẚàngó bá ti ki ẚàngó lọ̀ kì í bọ̀, wọn yóó ki oríkì àwọn ènìyàn tó wà lójú agbo. Wọn le ki oríkì àwọn bọ̀rọ̀kìnì tó wà ní ojú agbo wọn tàbí kí wọn ki àwọn olùgbó wọn sí orílẹ̀, ilú tàbí idílé wọn. Wọn sì le ki ara wọn tàbí onílù wọn. E jẹ́ kí á wo àpeere oríkì bọ̀rọ̀kìnì àti ti idílé bí ó ẹ̀ jẹ́yọ̀ nínú ẚàngó pípè isàlẹ̀ yìí:

Àyàn omọ̀ Àyánwálé!
 Bá a sì ló tó,
 Onílù a sì sinmi.
 Àyàn omọ̀ Adéagbo.

Bàtá onílù ọmọ Àyánwálé.
 Aláìnláárí Oníbàtá ò gbaṣo.
 Aláìnláárí Oníbàtá ò gbèwù.
 Aláìnláárí Oníbàtá ò gbaya.
 Àrẹmọ Ahéré-ọlá.
 Oníbàtá onílù Orò.
 Ọmọ lo ó fàyàn lé lówó.
 Ọmọ nàà ní ó gba Sàngó lówó èmi.
 Mo le rẹrù gbogbo.
 N ò lè ru jòlò.
 Jòlò Àfọnjá ọmọ Adikúùkù sápe fÉégún jó.
 Ọgúlùutu-pẹẹ nílẹ ọlórò.
 Àfókù ìkòkò tí í rọ kẹkẹ-kẹkẹ. (Rájí, àtàwọn yòókù, 2009:70)

Oníbàtá rẹ ni adọsù tí ó n pe Sàngó nínú àpẹẹrẹ òkè yẹn n kì. Ó tọka sí baba rẹ tí í ẹ Àyánwálé. Ó tún jẹ kí á mọ pé ọmọ Adéagbo ni onílù bàtá nàà àti pé òun nàà tún ni àrẹmọ Ahéré-ọlá. Ó lè jẹ ẹnikan nàà ni ó ni orúkọ mètẹ̀ẹ̀ta wònyí, ìkan tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ nínú wọn sì lẹ̀ jẹ̀ti babańla rẹ kan tàbí jù bẹ̀ẹ̀. Akéwì jẹ kí á mọ pé oníbàtá tí ó níláárí ni onílù òun torí pé ó le lu bàtá gba aṣo àti ìyàwó. Ó wúre fún oníbàtá rẹ pé ọmọ ni yóó jogún isẹ̀ rẹ. Jò sì gbàgbé ara rẹ nàà; ó wúre fún ara rẹ pé ọmọ ni yóó jogún Sàngó òun. Lẹ̀yìn èyí ni akéwì ki ara rẹ. Ó pe ara rẹ ní “Jòlò Àfọnjá ọmọ Adikúùkù sápe fÉégún jó”, “Ọgúlùutu-pẹẹ nílẹ ọlórò” àti “Àfókù ìkòkò tí í rọ kẹkẹ-kẹkẹ.” Gbogbo ìwònyí jẹ oríkì ìdílé àti ti bọ̀ròkìnì akéwì.

4.4.4 Pípadà sí Oríkì Sàngó

Bí àdọ̀sù Sàngó bá ti ki àwọn èniyàn ní ojú agbo dé ààyè kan, ó di dandan kí ó padà sí oríkì Sàngó. Bí wọn bá fẹ̀ ẹ̀ eléyí, wọn máa n jẹ́ kí àwọn olùgbọ̀ wọn mọ. Nínú gbólóhùn Sàngó pípè nàà ni wọn yóò ti sọ èyí. Gégé bí àpẹẹrẹ, lára àwọn ipèdè tàbí fómúlà tí sọ pé wọn fi máa n ta àwọn olùgbọ̀ wọn lólobó pé àwọn ti fẹ̀ pada sórí oríkì Sàngó nìyí:

“Ibi a bá roko sí là á fàbò sí” (Ọ̀gúndẹ̀jì1991: 91)

Bí àwọn adọ̀sù Sàngó bá ti n sọ èyí, a jẹ pé wọn kò ní í pé mú iseré nàà wá sópin nìyẹn. Kí wọn tó mú iseré wọn wá sópin, wọn gbódò tún padà sí oríkì Sàngó. Èyí jẹ ọkan tó fi ẹ̀rí pé àwọn adọ̀sù Sàngó bẹ̀rù rẹ̀ nìyí. Wọn gbà pé bí àwọn kò bá ẹ̀ bẹ̀ẹ̀, Sàngó le bínú. Èyí tún n tọka sí í pé oríkì Sàngó ló ẹ̀ pàtàkì jùlọ̀ nínú Sàngó pípè, òun ni wọn fi n bẹ̀rẹ̀ òun nàà ni wọn sì fi n parí ere.

4.4.5 Orin ikádíí

Bí àdọ̀sù bá ti n pe Sàngó lọ ni wọn tí máa n dárin tó fi agbára Sàngó hàn. Orín inú Sàngó pípè a tún máa ní àkóónù ẹ̀bẹ̀ àti ìkíló fún àwọn elétí kunkun sí àṣe tàbí agbára òrìṣà Sàngó. Èyí yàtò sí orín ikádíí, ìwúre àti wíwá ojú rere Sàngó ni orin ikádíí Sàngó pípè sàbàá máa n jẹ. E jẹ́ kí á wo àpẹẹrẹ̀ isàlẹ̀ yíí:

Lílẹ̀: Ká relé e e,

Okọ iyá mi ká relé,
 Òjò ò menì ọwọ o
 Ègbè: Ká relé e e,
 Okọ iyá mi ká relé,
 Òjò ò menì ọwọ o (Rájí, àtàwọn yòókù 2009:74)

Bí àwọn olùsìn Sàngó tí a pè ní adòsù bá tí n kọrin ni àwọn onílù bàtá yóó máa lu ilù náà lákóláko, bèè ni wọn yóó máa já bàtá. Àjótápá ni wọn n jọ ijó bàtá. Bí wọn ti n kọ orin kan tán ni wọn yóó máa dá orin idágbére miíràn tí tí wọn yóò fi kúrò ní ojú agbo eré.

5.0 Ìsọníṣókí

Àwọn isàré ajẹmésìn ni a gbé yẹwò nínú ipín yí. A sàlàyé nípa àwọn tó n se wón, àkókò tí wón n se wón, bí wón se n se wón, àwọn ohun èlò orin tí wón n lò pèlú orin àti ijó ní ojú agbo eré wón àti àwọn àkóónú wón. A sàlàyé pé gbogbo àwọn isàré tí a gbé yẹwò wònyí ni oríkì òrìṣà tí wón jẹ mó ti máa n jẹyọ nínú wón.

Ohun kan tó yẹ kí á sọ níhìn-ín ni pé idí isìn àwọn òrìṣà tí isàré ajẹmésìn kòòkan jẹ mó ni a kókò mò wón mò. Bí a bá lò wón fún ayeye idánilarayá kan tàbí òmíràn, eyí kì í se ohun àkókò tí wón wà fún níbèrè pèpè. Léyìnòrèyìn ni irú àmúlò bèè jẹ yọ. Àyeye tí ó bá sì ní í se pèlú àwọn olùsìn òrìṣà kòòkan ni wón ti n lò wón nítorí pé àwọn olùsìn òrìṣà nìkan ni wón lè jẹ apohùn àti òṣèré. Bí ó tilẹ̀ jẹ pé oríkì orílẹ̀, tìdílẹ̀ àti bọ̀ròkinní lè jẹ yọ nínú gbogbo àwọn isàré ajẹmésìn síbè oríkì ibọ̀ tàbí òrìṣà kòòkan se pàtàkì púpòpúpò nínú ikòòkan wón. Yàtò sí oríkì Ògún nínú ijálá, oríkì àwọn akíkanjú ọde, ẹranko, igi àti eye igbó náà se pàtàkì nínú ijálá nítorí pé ó tún jẹ mósé ọde, níwón igbà tí ijálá tun jẹ eré ọde. Nínú ẹṣà egúngún oríkì orílẹ̀ ni ó se pàtàkì jù lọ. Idí ni pé àwọn baba nála Yorùbá tí à n fi egúngún sẹrántí wón ni olùdásílẹ̀ àwọn orílẹ̀ Yorùbá; àwọn sì ni ibọ̀ inú isorò àwọn eléégún. Nínú iyèrè ifá yàtò sí oríkì Ọrúnmilà, odù ifá kíkì ni ó se pàtàkì jù lọ. Nínú awo ifá, ibọ̀ ni wón ka àwọn odù yí náà sí. Nínú Sàngó pípè oríkì Sàngó ni ó se pàtàkì jùlọ. Bákan náà sì ni omọ̀ ọ̀rì níwọ̀n àwọn òrìṣà pípè yòókù; oríkì orìṣà tí ikòòkan bá jẹ mó ni yóò se pàtàkì jù lọ nínú ikòòkan.

Ó tún yẹ kí á ránra wa létí pé orin se pàtàkì nínú àwọn isàré náà. Bí wón bá ti n se àgbékalẹ̀ àwọn isàré náà ni wón óò máa fi orin lú u. Ní àkókò tí wón bá n kọrin bá yí ni àwọn olùwòran máa n ráyè kópa nínú iseré yálà gégé bí elégbè orin àti oníjọ nítorí bí wón bá ti lé orin ni ilù yóò ti sọ ti ijó yóò sì tẹ̀lé e. Ikòòkan àwọn isàré náà ni ó sì ni irúfẹ̀ ilù tí wón máa n jọ sí bi a ti fi hàn nínú ijíròrò ipín yí. Lára àwọn àkóónú tí ó tún pa gbogbo àwọn ewì alohùn yí pò ni ibà jíjú, oríkì orílẹ̀, orin àti idágbére.

6.0 ISÉ ÀMÚSÈ

1. Jíròrò lórí àkóónú ijálá méta pèlú àpẹ̀rẹ̀.
2. Jíròrò iyàtò tí n bẹ láàrín àkóónú iyèrè Ifá sísún àti Sàngó pípè.
3. Se àgbéyèwò ijẹyọ oríkì nínú àwọn isàré ajẹmésìn Yorùbá méjì tí ó bá wù ọ.
4. Kín ni ibà, kín sì ni iwúlò rẹ̀ nínú àgbékalẹ̀ àwọn isàré ajẹmésìn?
5. Se àlàyé imúlò àti ipa orin nínú àwọn isàré ajẹmésìn.

7.0 Ìwé Ìtókasi

Àjùwòn, B. 1981. *Ìrèmòjé Eré Ìsípà Ode*. University Press Ltd., Ìbàdàn.

Àlàgbé, S. 2006. *Ìjálá Ògúndáre Fónyánu: Ìjìnlẹ̀ Èdè Ohùn Ènu Yorùbá*, Astra-J Creations, Ògbómòsò.

Armstrong, R. Oláyemí, V. ; Àwùjoolá, R. L.; Ògúnyemí, W. and Adeníji D. Ìyèrè Ifá: (transcribers and translators) *The Deep Chants of Ifá at the Ilé Awo Òşogbo, Text in Yorùbá and English* Occasional Publications No. 12, Institute of African studies University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Babalolá, A. 1966. *The Content and Form of Yorùbá Ìjálá*. Oxford: Clarendon Press.

_____ 1973. *Orin Ode fun Aşeyẹ*. Macmillan Nigeria Publishers Ltd., Lagos.

Ògúndẹ̀jì, P. A. 1991. *Introduction to Yorùbá Oral Literature*. Ìbàdàn: University of Ìbàdàn Centre for External Studies. Ìbàdàn.

_____ 1992. *Yorùbá Drama I (Eré Oníşẹ Yorùbá I)*. Ìbàdàn: University of Ìbàdàn Centre for External Studies, Ìbàdàn.

Olúkòjù, E. O. 1978. “The Place of Chants in Yorùbá Traditional Oral Literature”, àpilẹ̀kọ fun oyè Ph.D, Yunifásitì Ìbàdàn.

Oyèbánjì, D. O. The Content and Form of Şàngó Pípè, Àpilẹ̀kọ fun Oyè Àkògbà, Èka Èkó imò Èdá-èdè àti Edè Nàìjírìá (tó ti di ti Áfíríkà báyií), Yunifásitì Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Olábímtán, A. 1988. *Àkójopò Ewì Àbáláyé àti Ewì Àpilẹ̀kọ*, Paperback Publishers Limited, Ìbàdàn.

Olajubu, O. 1972. *Àkójopò Iwì Egúngún*. Longman, Nigeran Ltd. Ìkejà.

Olátúnjì O. O. 1973. “Ìyèrè Ifá: Yorùbá Oracle Chants,” *African Notes: Journal of the Institutes of African Studies, University of Ìbàdàn* Fol. 3, No 2, o. i. 69 – 86.

Òpádòtun, O. 2002. *Okòó Ewì Alohùn*. Odumatt Press & Publishers, Òyó.

Rájì, S. M. àti Ògúnrántí, J. I. 2004. *Òpè N Fọ Dídùn 1: Orin Ifá*. Kingson Publishers, Ìbàdàn.

Rájì, S. M. àti Ògúnrántí, J. I. 2005. *Òpè N Fọ Dídùn 2: Ìyèrè Ifá*. Kingson Publishers.

Rájì, S. M. (Àtàwọn yòókù) 2009. *Òkan-ò-jòkan Ewì Alohùn Yorùbá*. Ìbàdàn: Alafas Nigeria Company, Ìbàdàn.

Yémiitàn, O. 1979. *Ìjálá Aré Ode*. Oxford University Press, Ìbàdàn.

Ìpín 4: Ìşàré Aláìjẹmésìn

Akóónú

1.0 Ìfáàrà

2.0 Èròngbà àti Afojúsùn

3.0 Ìbéèrè Ìşaájú

4.0 Ìdánilẹ̀kòó

4.1 Ràrà

4.2 Èkún Ìyàwó

4.3 Òsàré

5.0 Ìşoníşókí

- 6.0 Iṣẹ Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfaára

Ìdí oríṣiríṣi ayeye tí kò je mó ẹ̀sìn, bí ìnawó igbéyàwó, ìṣílẹ̀, ìṣomọ̀lórúkọ àti òkú àgbà ni a ti máa n ṣalábaàpádé irúfẹ̀ àwọn ìṣàré tí a óò gbé yèwò ní ìhín. Àwọn ìṣàré nàà ni rárà, ẹ̀kún ìyàwó àti ọ̀sàré. Gbogbo àwọn ìṣàré wònyí ni wọn je mó àdúgbò tàbí ẹ̀ka èdè Yorùbá kan pàtó. Gégé bí a ti ẹ̀ nínú ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀ ipín tí a ẹ̀ gbèyìn, ọ̀rò nípa ọ̀gangan ipò àti ìṣeré àwọn ìṣàré nàà pèlú àkóónú wọn ni ó je wá lógun jù lọ níhìn-ín.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Léyìn tí o bá ti ka ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀ yìi tán, wà á lè ṣàlàyé nípa ìṣàré aláìjẹmésìn Yorùbá. Ní pàtó; o ó ti lè jíròrò nípa àwọn aṣàmúlò ìṣàré nàà, àkókò ìmúlò, àkóónú wọn àti irú ohun èlò orin tí wọn n ló pèlú wọn.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

1. Ní ṣókí, irúfẹ̀ ewi alohùn wo ni rárà?
2. Àwọn wo ni aṣàmúlò ọ̀sàré? Àkókò wo ni wọn sì máa n ló ó?
3. Dárúko ìṣàré aláìjẹmésìn ẹ̀ka èdè Yorùbá márùn-ún tí o mó.

4.0 Ìdánílẹ̀kọ̀ọ̀

4.1 Rárà

Rárà ni ewi alohùn kan pàtàkì tí a máa n bá pàdẹ̀ níbi ayeye onírúurú láti fi ẹ̀ àyẹ̀sí àwọn ènìyàn lójú agbo. Irú ohùn tí wọn fi máa n sun rárà ni a lérò pé ó mú kí wọn máa pè é ni rárà. Ìwòhùn ròrò tó lóra ni a fi máa n gbé rárà jáde. A máa jọ bí ẹ̀ni pé ẹ̀ni tí ó n sun rárà n sunkún. Gégé bí Ọ̀pádòtun (2002) ẹ̀ sọ, ohun rárà ni a fi máa n pe Èṣù ní igbà kan ṣùgbón ṣá. A kò rí àkóónú oríkì Èṣù nínú rárà mó bá yìi láti fi ìdí èyí múlẹ̀ lónií yìi. Àwọn onímò kan tún sọ pé nítorí pé igbé rara ni asunrárà máa n ké bí ó ti n sun rárà ni wọn ẹ̀ n pèé ní rárà. Ẹ̀nikan ṣoṣo lè dá sun rárà, bakan nàà ni ènìyàn méjì tàbí ju bẹ̀ẹ̀ lọ le sun rárà. Bí ọ̀kùnrin ẹ̀ le sun rárà nàà ni obìnrin nàà le sun rárà. Àwọn asunrárà kan a máa n káàkiri ibi ìnawó, wọn ó máa ki àwọn ènìyàn, àwọn ènìyàn nàà yóó sì máa ná wọn lówó. Ìlù dùndún àti ṣẹ̀kẹ̀rẹ̀ ni wọ máa n lù sí orin inú rárà sísun. Wọn a sì máa lu aro sí i pèlú. Bí ó bá jẹ̀ ọ̀ṣèré apohùn kan ṣoṣo ni ó n dá sun rárà, aro ni yóò máa lù sí í. Bí ó bá jẹ̀ ọ̀pòlọ̀pò ènìyàn ni, tìlù, tiṣẹ̀kẹ̀rẹ̀ àti aro ni wọn máa n lù sí i.

Oríṣi rárà kan ni èyí tí àwọn apohùn máa n fi ki àwọn ọ̀ba alayé ní ààfin káàkiri ilẹ̀ Yorùbá, pàápàá jùlọ̀ ní Ọ̀yọ̀. Ọ̀ba ni àwọn asunrárà máa n fi rárà yìi pé. Àwọn asunrárà ní ààfin ni à n pè ní akígbe ọ̀ba. Wọn máa n ki ọ̀ba láti yé ẹ̀ sí. Wọn a tún máa fi rárà wọn yé àwọn ijòyè àti ènìyàn pàtàkì pàtàkì tí ó wá bẹ̀ kábíyèsí wò nàà sí. Oríṣi rárà miíràn tí a máa n bá pàdẹ̀ láàfin Ọ̀yọ̀ ni yùngbà kíkùn. Èyí jẹ̀ rárà tí àwọn ayaba Aláàfin máa n kùn sí igbá tí. Láti tí igbá, àwọn ayaba yóó gbé odó kalẹ̀, wọn yóò pọ̀n omi sí inú rẹ̀, wọn yóó da igbá pàkàtá bọ̀ ó, wọn yóó máa kùn yùngbà, wọn yóó sì máa fi ọ̀wọ̀ tí igbá nàà. Ìyẹn ni pé wọn ó máa fi ọ̀wọ̀ wọn lu igbá pàkàtá tí wọn da ojú rẹ̀ dé omi inú odó tí wọn

gbé kalẹ nàà. Orí ìkúnlẹ̀ ni wọn tí máa ń tígba láti fi sàpónlẹ̀ Aláàfin. Yùngbà àti igbá títí yí ni àwọn ayaba ní ààfin Ọ̀yọ́ máa ń fi kí ọba káààrọ́ bí ó bá ti jí láyé àtijọ́. Yùngbà kíkùn ní orin nínú dáadáa. Oríkì àti àpónlẹ̀ aláàfin ni ó máa ń jẹ̀ àkóónú yùngbà. Àwọn ayaba a tún máa lo ànfààní yùngbà kíkùn yí láti sọ̀ èdùn ọkàn wọn fún kábíyèsí torí pé wọn kò le pa guuru bi aláṣe èkejì ọ̀rìṣà ní ọ̀rọ̀ láìjẹ̀ pé wọn kọ́kọ̀ kì í, wọn sì kọ́kọ̀ kì í. Ohun tí ó yẹ kí á tún mẹnù bà ni pé, kò pọ̀n danadan kí wọn tígba sí yùngbà. Wọn le kun yùngbà láì tígba. Kì sì í ẹ̀ se pé ààfin Aláàfin nìkan ni a ti le rí yùngbà, a le rí yùngbà kíkùn nàà ní àgbàlá àwọn ìjòyè pàtàkì bíi Baba Ìyàjì, Baṣòrun àti Alápìn-ínni. Àwọn àbùdá pàtàkì tí ó ya yùngbà kúrò lára àwọn rárà iyókù ni pé, bátàni lílé àti ègbè ni a fi ń kun yùngbà àti pé ó ní ohun èlò orin tirẹ̀ tí kò papọ̀ mó àwọn rárà yòókù.

Rárà iyàwó ni orúkọ mìíràn fún ẹkún iyàwó, pàápàá ní àgbègbè Ọṣun àti Odò-òtìn. Bákan nàà ni wọn a sì tún máa pe òkú pípè tàbí ògbèrè ní rárà òkú. Èyí ni àwọn obìnrin ilé fi máa ń se orò ìdàgbèrè ìkeyìn fún àgbà ilé; ìṣòkùnrin, ìṣobìnrin tí ó papòdà. A tilẹ̀ lè sọ̀ pé bí ìrèmòjẹ̀ ti jẹ̀ sí ìjálá nàà ni ògbèrè/ òkú pípè jẹ̀ sí rárà. [wo Àjùwọ̀n, 1989 fún àlàyé kíkùn àti àpẹ̀rẹ̀ lórí èyí]. Ó yẹ kí a kíyèsí wí pé ògbèrè nàà ni a sọ̀ pé wọn ń pe iwi tàbí ẹ̀ṣà egúngún ní ààrín àwọn Ègbá. Ní ààrì àwọn Ọ̀yọ́ ni wọn ti ń pe òkú pípè ní ògbèrè bí Àjùwọ̀n (1989)ti là á yé wa. Ohùn bíi ti rárà tí a fi ń kì Sàngó ni a lérò pé ó mú kí wọn tún máa pe òun nàà ni rárà Sàngó ní Ìbàdàn. Sùgbón sá, ìṣàré ajẹmáye ye ni rárà, ògbèrè àti ẹkún iyàwó nígbà tí rárà Sàngó jẹ̀ ìṣàré ajẹmèsìn, bí àlàyé wa ìṣaájú ti fi hàn.

Gbogbo oríkì tí a máa ń lò láti fi kì èniyàn ni ó lè jẹyọ̀ nínú rárà sísun. Àti oríkì orílẹ̀, àti ti ilú tàbí ìdílẹ̀. Sùgbón oríkì bọ̀rọ̀kìni ní àkóónú rárà tí ó gbajúmò jùlọ̀ torí pé nípasẹ̀ kíkì oríkì bọ̀rọ̀kìni ní asunrárà ẹ̀ se le rí tọ̀wọ̀ àwọn èniyàn gbà lójú agbo. Gbogbo irúfẹ̀ oríkì tí a fi ń kì èniyàn yòókù ni ó sì lè fara hàn níbi tí wọn ti ń kì oríkì bọ̀rọ̀kìni. Àpẹ̀rẹ̀ oríkì bọ̀rọ̀kìni nínú rárà nì àpẹ̀rẹ̀ isalẹ̀ yí:

Olówóo Wúràolá, oníbejì ọmọ
 Aṣeéperí baba Láwúwo
 Nílé ni, lóde ni, ọkọ mi ò bàjẹ̀ nínú ègbé ìgbìmò
 Lóogun lékòó, ọ̀rẹ̀ agbààgbà ilú
 Gbogbo ohun tólówó mi bá ẹ̀ se nàà ní lápẹ̀rẹ̀
 Àṣeé-lówó mi o
 Àjàgbé ọmọ
 Ọmọ Ọ̀yèníhún tí í jí ẹ̀ se bí iyàwó
 Ọmọ Oyinlọ́lá Wéríkanbúkà ni baba ọkọ̀ mi
 Kò ẹ̀ṣẹ̀ ọ̀là gbé ni baba Láwúwo... (Ọ̀pàdótun, 2002: 33)

Oríkì bọ̀rọ̀kìni ní àkóónú rárà òkè yí. Ọkọ̀ Wúràolá ni asunrárà kì, ìdí nìyí tí ó fi pé é ni olówó rẹ̀. Asunrárà fi ọmọ kì í, ó fi ègbé rẹ̀ kì í, ó fi bí ó ẹ̀ se gbajúmò láààrín ilú tó kì í, ó dárúkọ̀ iyá rẹ̀, ó jẹ̀ ká mò pé ọmọ Oyinlọ́lá Wéríkanbúkà ni ẹ̀ni tí òun ń kì. Àwọn Mùsùlùmí tí wọn ń máa ń wé láwàní bànbà ni wọn ń pé ní wéríkanbúkà. Lótítító, èdè àbùkù ni bí a bá pe èniyàn ní wéríkanbúkà. Sùgbón èébú tàbí àbùkù a máa dẹ̀wà nínú oríkì. Ìdí nìyí ti oníràrà nàà fi lo àbùdá itàbùkù nàà láti sàpónlẹ̀ ẹ̀ni tí ó ń kì.

Orin a tún máa jé yọ nínú rárà sísun. Bí asunrárà bá ti n ki ènìyàn ni yóó máa dárin tó bá oríkì rẹ mu. E jé kí á wo àpẹẹrẹ isàlẹ yìi.

Adéboṣin ọko Jénrọlá.

Kóléoso fọtí èèbó bà mí jé,

Ó filé ọtí hàn mí.

Ilé ọlá ò ní wó ọko Látúndùn.

Orin – Lílẹ: Kóléoso rọra kó o má ba à ṣubú.

Ègbè: Ṣìgìdì rọra kó o má baà ṣubú. (Rájí, àtawon yòókù, 2009: 94)

Asunrárà ki Kóléoso nínú àpẹẹrẹ rárà òkè yẹn, ó jé ká mò bó ẹe máa n fọtí ṣàlejò tó, lèyìn èyí ló wúre fún un. Orin idáninimòrán ni ilà méjì tó gbèyìn àyọlò yẹn. Asunrárà gba Kóléoso ní imòrán pé kí ó rọra kí ó má baà ṣubú. Ó sì pè é ní ṣìgìdì nínú orin tí ó fi parí rárà rẹ nàà. Àkàwé ni ó fi èyí ẹe. Ṣìgìdì ni ère tí á fi amò mò, tí òwe Yòrùbá kan sọ nípa rẹ pé bí ó bá fẹ ẹeré ètẹ, a ni kí wọn ó jé kí òun bó sódò lọ wẹ. Bẹẹ sì ni bí ṣìgìdì bá bó sódò lọ wẹ, tapátitan rẹ ni yóó re. [Kí akékòó wá ọpọlọpọ àpẹẹrẹ rárà s sí i fúnra rẹ]

4.2.0 Èkún Ìyàwó

Bí a ti sọ ẓaájú, rárà ìyàwó ni àwọn Yorùbá agbègbè Ọṣun àti Odò-òtìn n pè èkún ìyàwó. Láàárín àwọn èyà Yorùbá Ọyó àti àwọn agbègbè rẹ ni èkún ìyàwó tí wópò jù lọ. Bí a bá tọka sí èkún Yorùbá Ọyó, àwọn èyà Yorùbá tí a ní lókan ni àwọn ilú bí Ọyó, Ìlorin, Ìbàdàn, Ọgbómòṣó, Ẓakí, Ìṣéyìn àti àwọn ilú tó wà ní Ọkè-Ọgùn àti Ìbàràpá. Lára àwọn èkún Yorùbá Ọyó ni àwọn ilú bí Ìwó, Ède, Ọṣogbo, Ìkìrè àti àwọn ilú miiran tí wọn n sọ ẹka èdè Ọyó ní ipínlẹ Ọṣun lóníí. Nígba tí ọmọbìnrin bá tó láti lọ sí ilé ọko, àwọn òbí rẹ yòò dájó ìyàwó sònà. Ìyàwó ẓíṣe ní ìgbà àtíjọ kí í ẹe àdàṣe bí ti ayé òde òní. Torí nàà, àjùmòṣe gbogbo mọlẹbí lápoatùn-ún lápási nìgbéyàwó. Bí àkókò láti sin àwọn ọmọge tí ó tó ilé ọko ó lọ bá tó, ọmọge tí ònkà wọn tó márùn-ún mẹfà le lọ sí ilé ọko ní ojọ kan soṣo ní àgboolé kan nàà, ní ayé àtíjọ.

Nígba tí àkókò láti lọ sí ilé ọko bá tó, ní kùtùkùtù òwúrò ojọ ìgbéyàwó ni àwọn ọmọge tí ó fẹ lọ sí ilé ọko yóó ti bó sí ìgboro, tí wọn yóó máa ya ojúlẹ ẹbí àti ará wọn kí lẹ́ láti dágberé fún wọn pé àwọn n lọ sí ilé ọko. Ọdò báalé ilé wọn ni ìyàwó gbòdò ti bèrè idágberé nàà. Bí ó ẹe n ti ojúlẹ kan bó sí òmiràn ni yóó máa sun èkún ìyàwó láti fi dágberé fún ẹbí àti láti fi dárò pé àsìkò ti tó fún òun láti gba ilé ọko lọ. Ewì arò tí àwọn ìyàwó máa n kẹ káakiri láti fi dágberé yìi ni a mò sí èkún ìyàwó. Àwọn ẹbí ará nàà yóó ti múra ìyàwó sílẹ, wọn yóó máa fún un ní èbùn oríṣííríṣíí, wọn yóó sì máa wúre fún un.

Kí í ẹe èlẹkún ìyàwó nìkan ní í máa n dá jáde, àwọn ọrẹ wọn a máa tẹlẹ wọn àti àwọn obìnrin ilé wọn. Àwọn èlẹgbé ìyàwó yìi a máa ẹe kóríyá fún ìyàwó nípa bíbá a kọ orin ìyàwó ní òde èkún ìyàwó. Ìlù dùndún ni wọn sì máa n sábaá lù sí orin wọn. Ó ẹe é ẹe kí àwọn èlẹkún ìyàwó pàdẹ ẹgbé èlẹkún ìyàwó miiran ní òde. Bí èyí bá wáyé, àwọn èlẹkún ìyàwó méjèjì le tahùn sí ara wọn láti mò ẹni tó ní imò-ón-ẹe jù nínú èkún ìyàwó sísun nínú àwọn méjèjì. Bí ẹgbé èlẹkún ìyàwó kan bá borí èkèjì, itijú ní ó máa n jé fún ẹni tí a borí rẹ. Ọwe tí èyí n pa ni pé ìyàwó tí a borí rẹ kó gbó èkò tó nìkan. Bí ó bá jé ọmọ ti ó

gbó èkó, tó sì farabalè kó èkún ìyàwó sísun láti ilé wá, kò yẹ kí egbé rẹ jèrè ọrò ní ara rẹ.

Bí ìyàwó bá ti ku bí oṣù méfà ni ọmọge tí yòò ẹ ìyàwó yóó ti máa kó èkún ìyàwó ní ọdò àwọn ìyàwó ilé wọn. Ohun tí wọn máa kó ọ nínú èkún ìyàwó pò díẹ. Wọn ó kó ọ ní ìwéhùn àti ìwòhùn èkún ìyàwó, wọn ó kó ọ ní oríkì orílẹ̀ àti oríkì bọ̀ròkìní, wọn máa kó ọ ní ìwúre, ọ̀rò apanilẹ̀rìn-ín àti àwọn ìjìnlẹ̀ ọ̀rò míràn pẹ̀lú oríṣìrìṣìí orin tó jẹ mọ̀ àkóónú èkún ìyàwó kòòkan tí wọn n kó ọ. Nígba míràn, ìyàwó ojú ọ̀nà nílò láti jẹ dòdùn ìsọyè kí ó le rántí ohun tí wọn ti kó ọ. Ohun ìyàngaàn ni èkún ìyàwó. Àsìkò yìí ni ìyàwó máa n fí bí ó ẹ jẹ ọmọ rere fún àwọn ọ̀bí rẹ yangàn; bí kò sọ ogo obìnrin rẹ nù șaájú ìgbeyàwó, tí kò sì dójú ti gbogbo ẹbí. Gbogbo ìwònyí ni yòò máa sọ nínú èkún ìyàwó tí ó n sun láti fí mú orí àwọn olùgbó rẹ wú, tí àwọn nàà ọ̀ò sì máa fún un ní oríṣìrìṣì ẹ̀bùn láti ẹ kóríyá fún un, tí wọn ọ̀ò tún máa sùre fún pé ilé ọkọ tí ó n lọ yòò san án. Ọ̀dómọ̀bìnrin tó bá ti ba ara rẹ jẹ kò ní le wẹ yán kàn-ìn-kàn nínú èkún ìyàwó sísun yìí. Èkún ìyàwó irú wọn kì í lóòrìn. Kò ní í pé lóde tí yóó fí padà wálé kí àwọn egbé rẹ má baà fí bú u.

Bí ìyàwó bá ti délé ẹbí, tí ó yalé ará darí, yòò padà sí ilé láti gba irè bàbá àti ìyá rẹ kí ó tó máa lọ ilé ọkọ rẹ ní àṣàlé. Yóò dúpẹ̀ lówó ìyá àti bàbá rẹ, wọn yòò sì sùre ilé ọkọ fún un. Àpẹ̀rẹ èkún ìyàwó nìyí:

Àtìjẹjọ mi rée, baba tí mo ní o
Wọn bú mi lóde, n ò bú wọn dí i
Wọn ẹ mí nìjà, n ò jà
Èmi a fìjà sínú pète ẹ̀rin
Mo gbálápepe lójú
Èmi mòmò rójú onìjà
N ò tó ọ
Ikú ló tóni yà, tí ò yani
Àrùn ló tóni yà, tí ò yàniyàn
Ọmọ bíbí inú wònwònyí
Òun ló tóni yà tó sì yani...

(Ọ̀pàdòtun, 2002: 16; 2005: 36)

Ìfáárà ni èyí jẹ sínú èkún ìyàwó. Ọmọge tó n lọ ilé ọkọ nàà n fí hàn nínú èkún ìyàwó tí ó sun yìí pé ọ̀un ti gbẹ̀kó àwọn ọ̀bí ọ̀un, ọ̀un kì í jà, kì í fa wàhálà àti pé àsìkò tó ti ọ̀un ọ̀ò kó kúrò nílẹ̀ baba ọ̀un lẹ̀ sílẹ̀ ọkọ nítorí ọ̀wò ọmọ. Ìyàwó yóó máa kóminú lórí ilé ọkọ tó n lọ,

A dógúnjọ, a dógbònjọ, ojọ pé
À bẹ̀ẹ̀ gbó, ojọ ọ̀hún kòla ò
Omínú n kọ mí ò ẹ tọ̀bẹ
Èrù n bà mí, mo ní kò ẹ tìjà
Èrù ọ̀kè yìí mà n bà mí o
Ará ọ̀kè yìí, ẹ má lẹ̀ mí ló̀dka...

(Ọ̀pàdòtun;2002:16-17;2005:36-37)

Ìyàwó máa dàgbére ilé ọkọ fún àwọn ọ̀bí rẹ. E jẹ kí á wo àpẹ̀rẹ̀ yìí:

Ibi ó welégédé ní í so dé

Ibi ó wolúfà ní í fà rẹ
 Ibi ó wu baba ọmọ ní í ránmọ lọ
 Ibi ẹ rán mi ni mo n rẹ yìí, ìyá tí mo ní
 Ẹ má jẹ ó hun mí, mà má mi o (Ọpàdòtun, 2002: 19 àti 2005: 100)

Ẹlẹkún ìyàwó fi yé wa nínú ẹkún ìyàwó rẹ òkè yí pé àwọn òbí òun ló ni òun, torí nàà ibi tí wọn rán òun ni òun n lọ. Ẹ àwọn òbí ni í máa fọmọ fọkọ láyé àtijọ. Ìdágberé fún àwọn òbí rẹ ni gbogbo ìwònyí.

Oríkì orílẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì nínú ẹkún ìyàwó. Ìyàwó yóó ki baba rẹ, ìyá rẹ, ọkọ rẹ, àwọn ọrẹ rẹ àti àwọn ẹbí àti ojúlùmọ̀ tó sun ẹkún ìyàwó lọ sí ọdọ̀ wọn. Ẹ jẹ kí á wo bí ẹlẹkún ìyàwó kan ẹ̀ ki ẹgbón rẹ:

Ọpẹ̀lopẹ̀ ká fẹ̀ni ẹ̀ni,
 Ọpẹ̀lopẹ̀ ká fẹ̀yàn ẹ̀yàn,
 Ẹgbón tí mo ní, Àlàgbé Ojúbáńirẹ̀,
 Ojúbáńirẹ̀ ò dẹ̀kùn ẹ̀ni.
 Ẹ̀sà̀sà ẹ̀nìyàn ní í fẹ̀ni lẹ̀yìn ba ò sí nílẹ̀,
 Ẹ̀bí tǎjǎ-teran ní í fẹ̀ni lójú ẹ̀ni. (Ọlábímtán, 1988:93)

Ojúbáńirẹ̀ tí ẹ̀lẹ̀kún ìyàwó fi ki ẹgbón rẹ̀ yìí jẹ̀ ara oríkì Ìmọ̀dú ẹ̀lẹ̀rìn. Kì í ẹ̀ pé ó kàn ki oríkì ẹgbón rẹ̀, Àlàgbé, nínú àyò̀lò̀ yìí lásán, ohun pàtàkì tí ó fi kì í mó orílẹ̀ rẹ̀ nàà bí ó tí ẹ̀ yìí ni láti fi ẹ̀mí imoore hàn fún àdúròtí tí ẹgbón rẹ̀ nàà ẹ̀ fún un tí tí ó fi di ẹ̀ni ara rẹ̀.

Oríṣíríṣi àkíyèsí nípa iṣẹ̀lẹ̀ tó n ẹ̀ ni ẹ̀lẹ̀kún ìyàwó yóò máa mẹnù bà, tí ó sì lè máa fi dá àpára. Ẹ jẹ kí á wo àpẹ̀rẹ̀àwọn àpẹ̀rẹ̀ méjì, tó gbajúgbajà yìí:

1. Lójú alájá, ó dàbí kílẹ̀ ó dẹ̀kọ
 Lójú amòkòkò ó dàbí kílẹ̀ ó damọ
 Lójú àwọn bọ̀nsi òkè ọ̀hún, ó dàbí kí n mó mò tí ì lọ

2. Mo delé ọkọ,
 Ọkọ fi ẹ̀lẹ̀ kan lẹ̀ mí lórí.
 Mo déta àlẹ̀,
 Àlẹ̀ fi pọ̀n-ùn kan lẹ̀ mí lórí
 Ẹ bá mi kókó pọ̀ kú ìnàwó,
 Ẹ bá mi kálẹ̀ pọ̀ kú àṣedànù
 Àṣedànù ẹ̀sá lowó àlẹ̀ jẹ̀.
 Èmi Àkànkẹ̀!
 Ọmọ ni ó ẹ̀salátìlẹ̀yìn mi.
 Ire lóníí, orí mi àfire. (Rájí, àtawọn yòókù, 2009: 103-104)

Nínú àpẹ̀rẹ̀ 1, àwọn ọ̀dọ̀mọ̀kúnrin àdúgbò tí wọn ti jọ máa n bára wọn tage, ni ó pè ní “bọ̀nsi” (*boys*), ó n fi bí àwàdà bí ẹ̀fẹ̀ dágberé fún wọn lònà ẹ̀rọ. Nínú àpẹ̀rẹ̀ 2, bóyá ìkan lára irú àwọn ọ̀rẹ̀kúnrin bẹ̀ẹ̀ tí ó tún wa ná an lowó lójó yẹ̀n ni ó pè ní àlẹ̀ tí ó sì n fi dá apára nínú àyò̀lò̀ nàà. Ó fi kún ọ̀rọ̀ rẹ̀ pé, bí ó ẹ̀ se le wù kí àwọn ọ̀kúnrin nàà fẹ̀ fi owó fa ojú òun móra tó, àṣedànù lásán ni wọn n ẹ̀. Ní iparí àyò̀lò̀ nàà, ó wúre ọmọ fún ara rẹ̀. Ẹ̀yí fi hàn pé ọkan pàtàkì nínú àkóónú ẹkún ìyàwó ni ìwúre. Bá yìí ni ẹ̀lẹ̀kún ìyàwó yóó

gbìrè tí yóó sì gba ilé ọkọ rẹ lọ. Ohun kan tí àwọn ẹlẹkún ìyàwó tún máa n mẹnù bà tí a kò gbọdò má sọ ni ìpayà ài mọ bí ile ọkọ yó ti rí fún un, pàápàá nípa irú ìyáálé àti iyako tí yóó bá pàdẹ nílẹ ọkọ àti bèè bèè lọ.

A ì í gbè é deégún,
A ì í gbè é dòòsà
Èmí wáá dìyàwó
Èmí wáá dagbéyìn-adìe!...
Ng ò ti wa sé?
Ònà wo ni n ó mà tiè rìn?
À á tí ẹe táií fi í tẹ?
À á tí ẹe é táií fí í sịse
Tá a bá délé ọkọ báyíí?
Mo láàá ti í ẹe é táií fí í sịse?
Táàá fi í múwà àwọn àgbà hù.
Tí wọn fí í ranni níse àwọn àgbà.
Táií fi í mú tẹwe jé?
Nítórí pé èébú męta ni wónón búni nílẹ ọkọ-
Bó o gúnýán, wón a ló ni kókó.
Bó o gunlùbó, wón a léetà dà sí i.
Bó o rokà, wón a ló mà tiè rọ.
Kàkà ki wón pè ọ, kí wón bá ọ wí,
Wón a ní nítórí pé ò ì í sọmọ àwọn ni
Wón a pe baálé ilé,... (Ládélé àti Fáníyì 1979: 11 – 12)

[Ka Ládélé àti Fáníyì (1979) àti Ọpádòtun (2002 àti 2005) láti sàwárí ọpòlọpò àpẹẹẹ sí i]

4.3.0 Ọsàré

Gégé bí àlàyé Ọpádòtun (2002), bí rárà ẹe rí sí àwọn Yorùbá Ọyó, tí ègè rí láàrin àwọn Ègbá ni ọsàré rí láarin àwọn Ifẹ. Ohun tí èyí n tọka sí ni pé, níbi oríṣíríṣi ayeyẹ ni àwọn Ifẹ ti máa n ré ọsàré. Níbi onírúurú ayeyẹ ni a ti le ré ọsàré. A le ré e níbi ayeyẹ ikómọ, isílẹ, òkú àgbà, iwúyè àti bèè bèè lọ. Rírẹ ọsàré ni fífí ẹka èdè Yorùbá Ifẹ ki oríkì bọròkinní àti oríkì orílẹ fún àyẹsí. Àwọn obìnrin ilé ọlá ní Ilé Ifẹ ni wón máa n ki àwọn ọkọ wón pẹlú iwéhùn ọsàré láti fi ẹe àpónlé wón, wón máa n kọrin sí ọsàré bí ti àwọn isàré yòókù. Lópò igbà ló jẹ pé bátànì lílẹ àti gbígbè ni wón máa n fi n ré ọsàré. Wón a sì máa patẹ sí i. Yàtò sí oríkì, ibà, iwúre, oríṣíríṣi àkíyèsí isẹlẹ àwùjọ, àwàdà, iwúre àti orin a máa jeyọ nínú ọsàré. Ẹ jẹ kí á wo àpẹẹẹ ijúbà,

Hé é é!
Háa sìn.
E è è, a gbéré ria dé,

A foríbalè hún ìhan baba òlá rí a.
 A júbà Oba Èdùmòrè.
 A mí pe Òranfè
 O nílè iná ko lá bá a pé.
 Gbogbo ìhin irúmòlè la mò yíràá kò o.
 Èmi ọmọ Arájońwò kórà mẹ.
 Mo ẹ kí ìhan ẹlẹgbé mi,
 Àşeyè la máa ẹ ò.
 Nítorí àşeyè lalákàn ẹpo... (Ọlábímtán, 1988:84)

Ìjúbà ni ìwònyí nínú ọsàré. Ọşèré yí júbà Olódùmarè, ó júbà Òranfè àti gbogbo àwọn ìrúnmòlè. Lẹyìn èyí ló fi ara rẹ hàn. Ó kí àwọn ẹlẹgbé rẹ, ó sì wúre àşeyorí fún ẹgbé wọn. Bí a bá kíyè sí àyọlò yí, ìfira-ẹni-hàn àti ìwúre wà lára kókó tó jẹyọ nínú ọsàré nàà. Ó hàn gbangba pé ìşide ìşeré ni àyọlò nàà wà fún.

Gégé bí a ẹ sọ, oríkì ni kókó pàtàkì tó máa n jẹyọ nínú ọsàré jùlọ. Èyí le jẹ oríkì orílẹ̀ tàbí oríkì bọ̀ròkinní. Àpẹẹẹ oríkì bọ̀ròkinní kan nìyí.

Şebí mo rí Fọlášadé yèyé mi Fọlárin ooo
 Ẹyẹ amùjò
 Ebi mò n perin
 Aya n fòkòkò ó nù
 Ẹyẹ amùjò
 Dedi toun tẹjẹ yóroyòró o
 Ẹyẹ amùjò
 Olówó Ifè
 Ló bómọ mi Oríjoké yí o
 Ẹyẹ amùjò
 Ọmọ o mise ralapin rée o
 Ó ẹ bẹẹ jówode Ọkèrèwè
 Ẹyẹ amùjò (Ọpádòtun, 2002: 46)

Oríkì Fọlášadé Fọlárin ni ọlọsàré kì níbí. O jẹ ká mò pé ọmọ Ifè ni àti pé ọmọ èniyàn pàtàkì ni ní Ifè. [Kí akékọ̀ ka Ọlábímtán (1988) àti Ọpádòtun (2002 àti 2005) tàbí àwọn ìwé mìíràn tó şàlàyé kíkún nípa ọsàré fún àpẹẹẹ síwájú sí i.]

5.0 Ìşoníşókí

Nínú ìdánílẹ̀kọ̀ yí a jíròrò lórí ìşàré aláìjẹmẹ̀sìn mẹ̀ta wònyí: rárà, ẹkún iyàwó àti ọsàré. A jíròrò nípa àwọn aşamúlò wọn, àkókò tí wọn máa n lò wọn àti àwọn àkóónú wọn. Gégé bí i ti àwọn ìsàré ajẹmẹ̀sìn, a rí i wí pé oríkì ẹ pàtàkì nínú àwọn ìşàré nàà, şùgbón oríkì èniyàn nìkan ní í máa jẹ yọ nínú àwọn ìsàré nàà, pàápàá oríkì bọ̀ròkinní. Bákan nàà ni a sì fi hàn pé orin kò gbéyìn nínú àgbékalẹ̀ àwọn ìşàré nàà. Àwọn ọ̀rò tí ó n jẹ iyàwó lókàn lóríşiríşì a máa sùyo nínú ẹkún iyàwó.

Gégé bí a ẹ sọ, tí ó sì hàn nínú àwọn àpẹẹẹ tí a fi şàlàyé, ẹka èdè Ilé-Ifè ni wọn fi n ré ọsàré. Àwọn ìşàré ajẹmáye yẹ tí ó jẹ ti agbègbè ilẹ̀ Yorùbá kan pàtó bẹẹ pò. Díẹ lára wọn

ni ègè dídá láàrin àwọn Ègbá, olele mímu láàrin àwọn Ìjèsà, alámò sílá láàrin àwọn Ìjèsà àti Èkìtì, àṣamò pípa láàrin àwọn Èkìtì, àsíko, lághálogho àti rèsò láàrin àwọn Ọwò. Èka èdè Yorùbá ti àdúgbò kòòkan ni wón máa fi n se igbèkalè àwọn isàré nàà.

6.0 Iṣé Àmúṣe

1. Jíròrò ní ṣókí ṣókí lórí oríṣi rárà mēta tí o mò.
2. Se àgbéyèwò àwọn kókó ọ̀rò mērin tí ẹ̀lẹ̀kún iyàwó máa nímēnu bà.
3. Se àlàyé irufé ewi alohùn tí ọ̀sàré jé ní ṣókí.
4. Jíròrò lórí àwọn àkóónú ọ̀sàré pẹ̀lú àpẹ̀rẹ?

7.0 Ìwé Ìtókasi

Àjùwò, B. 1989. *Ògbéré*, University Press Limited, Ìbàdàn.

Ládélé, T.A.A. àti Fáníyì, J.O.O. 1979. *Èkún Ìyàwó*. Longman Nigeria Ltd, Ìkejà.

Olábímtán, A. 1988. *Àkójopò Ewi Àbáláyé àti Ewi Àpílẹ̀kọ*, Paperback Publishers Limited, Ìbàdàn.

Olátéjú, M. O. A. 1988. Yungbà Royal Chant A Specialised Yorùbá Oral Poetic Type,” *Òye: Ògùn Journal of Arts*, fol.1, o. i. 54 – 68

Ọ̀pádòtun, O. 2002. *Okòó Ewi Alohùn*. Ọ̀yó: Odumatt Press & Publishers.

Ọ̀pádòtun, O., Gbénró, D. Àti Ọ̀mọ̀làsóyè, A. 2005. *Ewi Alohùn Pẹ̀lú Fónrán Onífídìdò* (Apá Kìn-ín-ní). Odumatt Press & Publishers, Ọ̀yó

Rájí, S.M. Rájí, (Àtawon yòókù) 2009. *Ọ̀kan-ò-jọ̀kan Ewi Alohùn Yorùbá*, Alafas Nigeria Company, Ìbàdàn.

Wolf, H. 1962 Rárà: “A Yorùbá Chant,” *Journal of African Languages* fol. 1, no. 1, o. i. 87 – 116.

Ìpín 5: Orin

Akóónú

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilẹ̀kòó
- 4.1 Orin Ọ̀mọ̀dé
- 4.1.1 Orin Ìrẹ̀mọ̀lẹ̀kún
- 4.1.2 Orin Erẹ̀mọ̀dé
- 4.1.2.1 Orin Erẹ̀mọ̀dé Oníjẹ̀lẹ̀nké
- 4.1.2.2 Orin Erẹ̀mọ̀dé Onídààrayá
- 4.1.3 Orin Àlọ̀ Onítàn
- 4.2 Orin Ọ̀dún Ìbílẹ̀
- 4.3 Orin Àlùjọ̀
- 4.3.1 Àwọn Ọ̀wọ̀ Ohun Èlò Orin/ Ìlù Orin Àlùjọ̀: Dùndún Àti Sẹ̀kẹ̀rẹ̀ Pẹ̀lú Orin Agbè/ Sàkàrá Bí Àpẹ̀rẹ̀
- 4.3.2 Àkóónú Orin Àlùjọ̀

- 5.0 Ìsonísókí
- 6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ifáára

Orin ni ẹ̀yà ewi alohùn Yorùbá tí iwéhùn àti iwòhùn rẹ̀ ẹ̀ wékú jùlò. Ìdí nìyí tí a le paté, sí i, tí a lè lùlù sí i, tí a sì lè jó sí i. Oríṣíríṣi orin ni ó wà, àwọn orin kan jẹ̀ mó ẹ̀sìn nígbà tí àwọn kan kò jẹ̀ mó ẹ̀sìn. Lára àwọn orin tó jẹ̀ mó ẹ̀sìn ni orin ọ̀dún ibílẹ̀ àti orò àwọn ọ̀rìṣà bí i orin Gélédé/Èfẹ̀, orin Òkè Ìbàdàn, orin Ọ̀ṣun, orin Agemo, orin Edì àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Lára àwọn orin tí kò jẹ̀ mó ẹ̀sìn ni orin ọ̀modé; bí orin iremólékún, orin àlọ onítàn àti orin erémódé, orin àtìgbàdégbà àti orin àlùjọ. Orin Yorùbá fejú púpọ̀. Gbogbo iṣàré àti àwọn ewi àràngbò ni a lè kọ̀rin sí, gbogbo ayeṣe àti àrìyá, isin ọ̀rìṣà àti orò wọn ni ó ní orin tí à n kọ̀ sí wọn. Bí àwọn Yorùbá bá n ṣiṣe wọn a máa kọ̀rin amúṣeyá, bí inú wọn bá dùn, wọn lè kọ̀ orin, bí inú wọn bá sì bàjẹ̀, wọn a máa forin ṣàgbékalẹ̀ ẹ̀dùn ọ̀kàn wọn. Wọn a sì tún máa n fi orin ẹ̀ ipórógan. Èyí mú kí itunpínsísòrí orin ó nira púpọ̀, tí a ó bá lo iwúlò wọn bí ọ̀diwọn itunpínsísòrí. Nínú idánilékò yìí, à ó ẹ̀ ẹ̀gbéyèwò díẹ̀díẹ̀ nínú àwọn isòrí orin tí a ti mẹnù bà.

2.0 Èròngbà àti àfojúsùn

Nígbà tí idánilékò yìí yòò bá fi parí o ọ̀ò ti lè ẹ̀ àlàyé nípa ọ̀gangan ipò, iṣeré àti àkóónú orin ọ̀modé, orin ọ̀dún ibílẹ̀, orin àtìgbàdégbà àti àwọn orin àlùjọ kan. Wà á ti lè jíròrò nípa àwọn aṣàmúlò, àkókò àmúlò, ètò igbékalẹ̀ iṣeré, àwọn ohun èlò orin àti àkóónú àwọn orin náà.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

1. a) Kín ni orin iremọ̀? b) Ẹ̀ idàkọ̀ orin iremọ̀ méta ọ̀tọ̀tọ̀ tí o gbọ̀ rí.
2. Dárúko orin ọ̀dún ibílẹ̀ méjì tí o mò àti agbègbè tí wọn ti n ló ó?
3. Dárúko orin àlùjọ abáláyé méjì àti ti ọ̀de ọ̀nì méta tí o mò.

4.0 Ìdánilékò

4.1.0 Orin ọ̀modé

A le pín orin ọ̀modé sí ọ̀nà méta. Àwọn náà ni orin iremọ̀, orin erémódé àti orin àlọ onítàn. Orin ọ̀modé ni orin tí àwọn ọ̀modé máa n kọ̀ àti àwọn orin tí à n kọ̀ fún ọ̀modé. Èyí fi hàn pé kì í ẹ̀ pé àwọn ọ̀modé nìkan ni ó máa n kọ̀ orin ọ̀modé, àwọn agbàlagbà, àwọn ọ̀bí ọ̀modé náà máa n kọ̀ irú orin bẹ̀e fún ọ̀modé. Àpeṣe orin ọ̀modé tí àwọn agbàlagbà máa n kọ̀ ni orin iremọ̀, àti orin ibejì. Lára àpeṣe orin ọ̀modé tí àwọn agbàlagbà le kópa nínú kíkọ̀ rẹ̀ pèlú àwọn ọ̀modé ni orin àlọ onítàn náà wà. Àwọn agbàlagbà máa n lé orin àlọ fún àwọn ọ̀modé lásikò tí wọn bá n pa àlọ onítàn fún wọn. Àwọn ọ̀wọ̀ orin ọ̀modé tó jẹ̀ pé fúnra ọ̀modé ni wọn máa n kọ̀ ó ni orin erémódé. Èyí le jẹ̀ orin erémódé oníjèlénkẹ̀ tàbí erémódé onídàarayá bí Ọ̀gúndèji (1991) ti ṣàlàyé rẹ̀. Orin ọ̀modé le jẹ̀ àjọkọ̀ tàbí àdàkọ̀. Orin àdàkọ̀ ni ọ̀pòlọ̀pò orin iremọ̀ nígbà tí orin erémódé àti

ti àlò onítàn sábaà máa n jé àjọkọ. Ti àjọkọ lè jé yálà alákoğbà tí ó ní bátànì lílé àti gbígbe tàbí àjùmọkọ; tí gbogbo wọn ó jìjọ máa kọ papọ lẹ̀ẹkan náà.

4.1.1 Orin ìrẹmọ

Orin ìrẹmọ ni orin tí a fi n rẹ ọmọdé lẹ̀kún (ìrẹmọlẹ̀kún), tí a fi n rẹmọ sùn (ìrẹmọsùn), tí a sì fi n bá ọmọ şeré tàbí gbé ọmọ jó (Ọládàpọ, 2008). Àwọn ọmọ ọwọ àti ọmọ ọmú nìkan ni orin yìí wà fún jùlọ. Lásìkò tí àwọn ọmọdé bá n ké, iyá rẹ le má ráàyè láti fún n ní ọyàn, nígbà mìíràn ó le jé pé ohun tó n şe ọmọdé kò jẹ mọ kí wọn fún un ní ọyàn, bóyá ó rẹ ọmọ náà tàbí kí ó fẹ̀ sùn, kí oorún sì má tí ì kùn ún dárádára, tàbí kí iyá rẹ má wà ní tòsí. Ènikèni tí ó bá gbé ọmọ náà dání yóó máa kọrin fún un, yóò sì máa pasẹ̀ fún un. Bí ọmọ yìí bá tí n gbọ ohùn dídùn yìí, yóó dáké láti túbò máa gbọ ọ, yóó sì fi bẹ̀ẹ̀ dáké igbe tàbí kí ó sùn lọ fonfon. Kì í şe àwọn iyálómọ nìkan ni ó lè kọrin ìrẹmọ, àwọn èniyàn tí wọn bá bá wọn gbé ọmọ náà le kọrin ìrẹmọ fún ọmọ, şùgbón tàwọn iyálómọ ló pọ̀ jù lọ. Àpeşere irú àwọn tí wọn ó máa n ran iyálómọ lówó láti gbé ọmọ ni àwọn iyá àgbà, ègbón ọmọ náà tí ó ti dàgbà tó, alájọgbé, ebí, ọ̀rẹ̀ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Bàbá ọmọ náà a máa gbómọ jó nígbà mìíràn. Orin ìrẹmọ kò ní àkókò kan gbòògì, gbogbo ìgbà tí ọmọ bá ti n ké náà ni wọn máa n kọ ọ fún ọmọ. Ìbáà jé ní òròrò kùtùkùtù, ọ̀sán gangan, àşalẹ̀ tàbí ààjìn dùndùn. Ohun àkókó tí ó máa n dùn mọ ọmọ ọmú, ọmọ ọwọ, tàbí ọmọ ìràkòrò tí wọn n kọrin ìrẹmọ, fún tí wọn fi máa n dáké, tí wọn ó sì sùn ni iwéhùn àti iwọ̀hùn dídùn tí a fi máa kọ orin náà. Ohun tí í máa á jé àkóónú orin ìrẹmọlẹ̀kún ni bí ọmọ şe şe pàtàkì àti şişe àpónlé ọmọ. Lótítító ni a sọ pé ọmọdé kò tí ì ní òye àtimọtumọ ọ̀rò inú orin ìrẹmọ tí à n kọ fún un, síbè bí èni pé ọmọdé gbọ ohun tí à n bá a sọ ni àwọn iyálómọ şe máa n şàgbékalẹ̀ àwọn kókó ọ̀rò inú àwọn orin náà. Wọn ní ìgbàgbọ̀ pé elédàá ọmọ náà (orí inú rẹ) n gbọ. Wọn yóó máa sọ fún ọmọdé pé kí ó má şe sunkún mọ, wọn yóó máa sọ fún un pé tirẹ̀ ni àwọn n şe àti pé àwọn kò le fi í sílẹ̀ nígbà kankan. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà, wọn yóò máa wúre fún ọmọ náà. Nígbà mìíràn wọn a sì tún máa fi orin ìrẹmọ bá ọmọ wí tí wọn bá woye pé àşejù rẹ̀ fẹ̀ pọ̀ jù.

Nínú gbogbo àwọn orin ọmọdé, orin ìrẹmọ nìkan ni ọmọdé kì í ti í jé akópa tààrà. Ìdí ni pé ọmọ kò tí ì mọ nnkankan ní ìgbà náà. Ó le jé pé a máa gbé e lówó tàbí kí á pòn ọ̀n sẹ̀yìn nígbà tí à n kọrin fún un. Torí pé ọmọdé kì í jé akópa tààrà ni ó fa sábabí tí ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ orin ìrẹmọ fi máa n jé àdákọ tàbí aláílẹ̀gbè. Bí ó tilẹ̀ jé pé ọmọdé kì í jé akópa nínú orin ìrẹmọ yìí, òun ni àkókó ọ̀sunsùn-afọ̀ orin náà. Iyẹn ni pé orí rẹ̀ ni orin náà dá lé. Àwọn onímọ̀ ìjìnlẹ̀ nípa ìşisẹ̀ èrò ọ̀kàn tilẹ̀ fẹ̀şẹ̀ ìrònú àwọn Yorùbá múlẹ̀ wí pé àwọn ọmọdé máa n ní òye gbogbo orin tí wọn n kọ fún wọn yìí nípasẹ̀ ìmísí àti ìmọ̀sílára. Kódà wọn jé kí ó yé wa pé láti inú oyún pàápàà ni irú ìmoye bẹ̀ẹ̀ ti máa n wà. Kì í şe ní ìgbà tí ọmọdé bá n ké nìkan ni a máa n kọ orin ìrẹmọ, bí a ti tọka sí i şaájú. A máa n kọ ọ̀ bí ọmọdé kò bá ké, tí a gbé é lówó, tí a sì n bá a şeré. Àfọ̀júsùn ọ̀kòrin nírú àkókó yìí ni pé kí ọmọ náà má baà ké, kí ó wà ní ìdùnnú àti ayọ̀. Bí ọmọ kò tilẹ̀ ké, tí a fẹ̀ rọ̀ ọ̀ kí ó sùn, a lè kọrin ìrẹmọ fún un.

A le patẹ̀ sí orin ìrẹmọ, a le lù şaworo sí i pẹ̀lú. A rí àwọn iyálómọ to jé pé ẹnu ni wọn fi máa n lùlù bí wọn bá ti n kọ orin yìí, èyí nílò kí wọn dǎnu dúró diẹ̀ bí wọn bá ti n kọ orin

yì lẹ. Bí wọn bá tí n kọ orin ìrẹmọ ni wọn máa n pasẹ tàbí tí wọn yòò máa jó sí i. Àwọn àpẹẹrẹ orin ọmọdé niyí:

1. Àdùnní o!
Kò roko.
Àdùnní o!
Kò rodò.
Bó bá jí a gbóbè kaná.
A jẹ̀bà tán a ẹ̀kùn rondo.
Ọmọ ọlórò tí n jẹyin awó.
2. Ó tó o
Kò roko
Ó tó o
Kò rodò
Bọmọ bá n ké iyá là á pè
Ará àdúgbò a wí pọ tó

Nígbà tí ọmọ bá n ké ni àwọn iyálọmọ máa n kọ irú àwọn orin yìí láti fi rẹ ọmọ lẹkún. Wọn sọ nínú orin 1 pé ọmọ náà kò roko, bẹ̀ẹ̀ ni kò rodò. Wọn tún ní bí ọmọ yìí bá ti jí, ẹ̀bà ní máa n jẹ. Èyí a sì máa mú ikùn rẹ ẹ rondo. Wọn n bá ọmọ náà ẹ̀fẹ̀ ni. Bí ẹ̀dà ọ̀rò ni gbogbo ohun tí wọn sọ sínú orin náà. Wọn n fi yé ọmọ náà pé àwọn n tójú rẹ dé ojú àmì nítorí náà kò sí ìdí fún un láti máa sunkun. Nínú orin 2 ni wọn ti sọ pé kí ọmọ náà dáké torí pé iyá rẹ kò roko, kò sì rodò àti pé àwọn tí wọn gbà á sílẹ̀ lówó iyá rẹ ti pe iyá rẹ pé ó tí n ké. Torí náà kí ó dáké, iyá rẹ tí kò lọ jìnnà kò ní í pé láti gbé e. Bóyá ó n dána ounjẹ lẹyìnkùlẹ. Àpẹẹrẹ mìíràn láti fi rẹ ọmọdé lẹkún ni 3.

3. Ó tó
Ọmọ olójú lami gbéré
Èlẹ̀rẹ̀kẹ̀ rìnntìn-rínntín
Akígbemárùn
Má fẹ̀kún ẹ̀ já mi láyà
Èyìn là á gbọmọ ọ̀n pọ̀n
Ó tó

A fi èyí náà rẹ ọmọ lẹkún ni bí ó tilẹ̀ jẹ pé ohun tí ọ̀kọ̀rìn sọ fẹ̀ dà bí eẹ̀bú, sùgbọ̀n tí a bá tún wò ó dárádára, kì í ẹ̀ eẹ̀bú láti tàbùkù ọmọ. Láti mú kí ó sara gírí ni ó wà fún. “Ọmọ olójú lami gbéré” n sàpẹ̀júwe ẹ̀kùn tí ọmọ n sun, “Èlẹ̀rẹ̀kẹ̀ rìnntìn-rínntín,” àti “Akígbemárùn” jẹ ẹ̀dà ọ̀rò tí ó fẹ̀ fi mú kí ọmọ náà súnrakì, wọn jọ eẹ̀bú ni wọn kì í ẹ̀ eẹ̀bu gan-an. Èrẹ̀kẹ̀ tí ó dára ni ó n rí rìnntìn-rínntín. Bí èniyàn sì tilẹ̀ kígbé tí kò bá ti rùn kò tí ì búrú jù. Igbe ẹ̀kùn yẹn náà ni wọn fẹ̀ kí ó dáké rẹ. Gbólóhùn “Má fẹ̀kún ẹ̀ já mi láyà” àti “Èyìn là á gbọmọ ọ̀n pọ̀n” n tọka pé ọ̀nkọ̀rìn náà ti pọ̀n ọmọ náà sẹyin. Kò sí ọ̀bi tí ọmọ rẹ yóó máa ké igbe àsunùndáké tí àyà rẹ kò ní já. Èyí lò sì fa ipèdè náà. Irú orín yìí tún jẹ bí ìdámọ̀lẹ̀kun tàbí ìbámọ̀wí. Ẹ̀kùn nìkan ni irú àwọn ọmọ tí à nkọ̀rìn ìrẹmọ fún fi n tọka sí ìnira tí wọn bá ní, wọn kò kúkú lè sọ̀rò.

Nígba mìíràn àwọn ọ̀rọ̀ apanilẹ̀rìn-ín tàbí àlùfànsà máa n jẹyọ nínú orin ọ̀mọ̀dé. E jẹ kí á wo àpẹ̀rẹ 4.

4. À n dúpẹ̀ bọ̀ o
À n dúpẹ̀ bọ̀ o
Ọ̀mọ̀ n rákò
Baba n wo yàrá o
À n dúpẹ̀ bọ̀ o

Bí a bá wo àkóónú orin 4, ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ kí ó jẹ pé ìyálómọ̀ lo kọ orin yìí, ó kọ ọ̀ nígbà tí ọ̀mọ̀ rẹ̀ bẹ̀rẹ̀ sí ní í gbésẹ̀ láti rìn ni. Ó fi àwàdà kún un pé bí ọ̀mọ̀ òun ẹ̀ n gbésẹ̀ yìí, baba rẹ̀ tí ó ti kọ yàrá òun sílẹ̀ fún ọ̀jọ̀ pípẹ̀ nítorí pé òun n tọ̀mọ̀ lówọ̀ yòdò máa wo yàrá òun bá yìí. Gégé bí a ẹ̀ sọ àkóónú orin ìrẹ̀mọ̀lẹ̀kún le jẹ àpónlé ọ̀mọ̀ pónbélé. E jẹ kí á wo àpẹ̀rẹ 5 àti 6 nàà.

5. Panbotorìbótó,
Mo gbọ̀mọ̀ jó.
Panbotorìbótó,
Mo gbọ̀mọ̀ jó.
Ta ló lè bímọ̀ rẹ̀
Kó má gbé e jó?
Panboto-rìbótó,
Mo gbọ̀mọ̀ jó.
Èmí ò le gbégi jó,
N ò le gbẹ̀ran jó,
Panboto-rìbótó,
Mo gbọ̀mọ̀ jó.

(Rájí, àtawọn yòókù, 2009: 148-149).

6. Bílẹ̀ bá ti mọ̀ o
Tọ̀mọ̀ lemi ó ẹ̀
Bílẹ̀ bá ti mọ̀ ò
Tọ̀mọ̀ lemi ó ẹ̀
Ma sì wé gèlẹ̀ gégé
Ó dilẹ̀ àbíyè
Bọ̀kọ̀ bá kọ̀ni
Ọ̀mọ̀ ò lè kọ̀ni ò
Bílẹ̀ bá ti mọ̀ ò
Tọ̀mọ̀ lemi ó ẹ̀

Orin 5 fi àpónlé ọ̀mọ̀ hàn gégé bí ohun tó yẹ ní gbígbé jó, èyí yàtò sí ẹ̀ran tàbí igi tí àwọn kan n gbé jó. Ní àsikò tí àwọn ìyálómọ̀ bá n tọ̀jú ọ̀mọ̀ wọn lówọ̀, yálà wọn n wẹ̀ ẹ̀, wọn n para fún un tàbí tí wọn n kún ún lósùn, sùgbọ̀n tí ọ̀mọ̀ nàà n ké ni wọn máa n kọ orin 6 yẹn jù lọ. Rírì ọ̀mọ̀ tàbí àpónlé ọ̀mọ̀ ni àkóónú orin yìí. Àpẹ̀rẹ orin ìrẹ̀mọ̀ kan tó gbajúbajà kààkiri ilẹ̀ Yorùbá, tí ó fi àpónlé ọ̀mọ̀ hàn ni 7.

7. Ọ̀mọ̀ mi ò, akúrúbete-kúbete

Ọmọ mi ò, kùrùbete-kùbete
 Bí ò kú o, mà á raṣo fún un
 Bí ò rùn o, màà rẹgbà ọrùn
 Ègbà ọrùn tó n sọmọ lóge
 Erú mo rà lá pòn ó ká o
 Ọmọ mi ò, akúrùbete-kúbete

Ọkọrin fi àbùdá ọmọ rẹ (kíkúru tí ó kúru) kì í nínú orin yìí. Ó jẹ kí ó mò pé bí kò bá kú, tí kò sì ẹ àìsàn, tó bá dàgbà, òun ó ra àwọn ohun ọṣọ ara fún un. Èni tí ó yẹ láti pòn lé ni Yorùbá ka ọmọdé sí nítòrí àwọn ni èyìn ọlẹ àwọn ọbí; àwọn ni ààrò tí àwọn ọbí ó fi sílẹ sáyé, àwọn ni òdòdó èyẹ wọn. Wọn ní bí aládíí kò bá sí mó, ọmọ ní í jogún ẹbu. Ìdí nìyí tí àpònlé ọmọ fi jẹ kókó kan pàtàkí nínú orin iremọlẹkún. [wá ọpọlọpọ àpẹrẹ sí i láti inú Oládàpò, 2008 tàbí ìbòmíràn]

4.1.2 Orin Erémọdé

Orin erémọdé ni àwọn orin tí àwọn ọmọdé máa n kọ nígbà tí wọn bá n ẹ erémọdé. Méjì ni erémọdé pìn sí gégé bí àlàyé Ọgúndèjì (1991). Àwọn erémọdé kan wà tí kò gba kí àwọn ọmọdé sá eré sí ọtún tàbí òsì kí wọn tó ẹ eré. Torí pé irúfẹ ìdàrayá yìí kò gba agbára, jẹlẹnké ni. Èkejì ni erémọdé oníààraaya. Orin tí àwọn ọmọdé máa n kọ sírú eré yìí gba kí wọn sáré kiri bí wọn bá n kọ ó.

4.1.2.1 Orin Erémọdé Oníjẹlẹnké

Orin erémọdé oníjẹlẹnké ni orin tí àwọn ọmọdé n kọ nígbà tí wọn bá n ẹ erémọdé tí kò nílò sísáre lọ sòkè-sòdò. Ojú kan nàa ni wọn máa n sáà wà. Tí ijupájusẹ bá máa bá irú erémọdé bèè rìn níwònbà nàa ni. Àpẹrẹ àwọn erémọdé tí a máa n kọrin oníjẹlẹnké sí ni ‘Lékèélékèè bùn mí lóókan,’ ‘Mínímínípokán,’ ‘Kíni n lẹjẹ?,’ ‘Pẹpẹyẹ òwúbàntutu,’ ‘Labalábá korò, màlùù korò,’ ‘Iyàwó n loto, ilẹkẹ n sasò’ àti bèè bèè lọ. Bí àwọn ọmọdé bá fẹ ẹ eré ‘Lékèélékèè bùn mí lóókan’, kò nílò kí àwọn ọmọ yìí máa sáré kiri rárá. Nígbà tí àwọn ẹyẹ lékèélékèè bá n fò kojá lọ ni àwọn ọmọdé yòò jáde sí ojúde, wọn yòò máa juwọ wọn láti ẹ bí èni tó fò bí ẹyẹ lékèélékèè. Wọn yòò sì máa kọrin pé:

Lílẹ: Lékèélékèè bùnmí lóókan
 Ègbè: Ẹyẹ àdàbà bùnmí lóókan
 Lílẹ: Lékèélékèè bùnmí lóókan
 Ègbè: Ẹyẹ àdàbà bùnmí lóókan
 Àjùmòkọ: Lékèélékèè bọlòjò
 Mú dúdú lọ
 Mú fúnfun bọ wálé
 Lékèélékèè bọlòjò
 Mú dúdú lọ
 Mú fúnfun bọ wálé

Àwọn ọmọdé yóò máa kọ orin yìí tí tí àwọn ẹyẹ nàa yóò fi lọ pátápátá tí àwọn ọmọ nàa kò sì ní í rí wọn mó. Bí àwọn ọmọ yìí kò bá ti rí àwọn ẹyẹ nàa mó, kálukú yòò wo èékáná rẹ ní irètí pé àwọn yóò ti ní àmì funfun funfun ní orí èékáná wọn. Àmì funfun tí

wọn máa ní ní orí èèkanná wọn yìí ló dúró fún oókan tí wọn ní kí lékèélékèè ó bun àwọn. Àwò funfun ni lékèélékèè máa n ní, àwò funfun yìí ni ó jò àwọn oṣoṣo lójú lára ẹyẹ yìí tí wọn fí lérò pé àwọn le rí gbà nínú àbùdá nàà.

Àpeṣe orin eréṣoṣo oníjèlènké mìíràn ni ‘Kín ní n léjè?’ Nígbà tí àwọn oṣoṣo bá fẹ̀ ṣeré yìí, wọn nílò láti pagbo ènìyàn bí i mífà tàbí jù bẹ̀ẹ̀ lọ. Àwọn oṣoṣo wònyí yòò dúró ti ara wọn, ọkan tó jẹ̀ adarí eré yòò máa bèèrè nípa àwọn ẹranko, ẹyẹ, kòkòrò àti ohun ẹlẹmìí àyíká wọn bóyá wọn léjè tàbí wọn kò léjè. Èyí tí ó n bèèrè yóò ṣàdédé fi orúkọ ohun tí kò léjè sínú rẹ̀. Bí olùdáhùn kan bá fi le sọ pé lóṣìtọ̀ ni ohun nàà léjè, ó ti ṣì í nìyí. Ìdájọ̀ tí wọn bá jọ̀ fẹnu kò sí ni wọn yòò dá fún ẹni tó ṣì ìdáhùn nàà. Wọn le sọ pé igo ni àwọn máa ṣá fún olúwa rẹ̀. Igo ni kíkan ẹ̀yìn ọwọ̀ ẹni ní ikó, ẹ̀yí a sì máa dunni púpọ̀. Àpeṣe orin tí wọn máa n kọ̀ nàà nìyí:

Lílẹ̀: Kí ní n léjè ?

Ègbè: Leje-n-léjè

Lílẹ̀: Ewúre n léjè ?

Ègbè: Leje-n-léjè

Lílẹ̀: Àgùtàn n léjè ?

Ègbè: Leje lènjè

Lílẹ̀: Òbúkọ n léjè ?

Ègbè: Leje-n-léjè

Lílẹ̀: Igbín n léjè ?

Ègbè: Iró nlá.

(Ògúndíjọ, 2005: 61)

Eré ọpọ̀lo ni eré yìí. Elégbè kò gbòṣò sọ pé “Leje nlejè”, tí ó tùmò sí “A máa léjè dáadáa” nígbà tí ònlérin bá dárúkọ̀ nṁkan tí kò léjè lára bíi igi tí ó dárúkọ̀ gbèyìn nínú ayòlò òkè yìí. Bí ó bá lọ sọ bẹ̀ẹ̀, ó ti ṣì í, torí pé igi kì í léjè, oje ni igi máa n sun. Bí ènìyàn bá ti ṣì ìdáhùn, olùwarè ti kùnà nìyẹn. Àkíyèsí àwọn ohun àwùjọ̀ tí ó léjè lára àti ẹ̀yí tí kò ní ni orin yìí n pe àwọn oṣoṣo sí.

4.1.2.2 Orin Eréṣoṣo Onídàárayá

Orin eréṣoṣo onídàárayá ni orin tí àwọn oṣoṣo máa n kọ̀ sí eré ìdàrayá. Ìdàrayá yìí nílò kí wọn sáré, kí wọn fò tàbí kí wọn máa léra wọn kiri. Wọn yóò sì máa kọ̀ orin tó jẹ̀ mó eré tí wọn n ṣe nàà. Àpeṣe irú eré ìdàrayá tí a máa n kọ̀ irú orin yìí sí ni ‘Èkùn méeeran,’ ‘Oṣoṣo yìí kanmí lóówo,’ ‘Ìfò fifò,’ ‘È bá mi gbòndò yìí gbẹ̀,’ ‘Bojúbojú o,’ ‘Èyin oṣoṣo mi dà,’ ‘È má wèyìn o,’ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Bí àwọn oṣoṣo bá fẹ̀ ṣeré bojúbojú, bí àpeṣe, àwọn oṣoṣo yóò yan ènìyàn kan, òun ni wọn máa kókó̀ bò lójú. Ènìkan yóò fọ̀wọ̀ bo olúwarè lójú láti ẹ̀yìn, àwọn oṣoṣo yòókù yóò lọ wá ibi kòlòfín tí wọn rò pé ẹni tí a bò lójú nàà kò ti le rí àwọn bí ó bá lajú tán sá sí. Ẹni tí ó boni lójú yóò máa kòrin, àwọn ẹgbé rẹ̀ yóò sì máa gbè é nìbí tí wọn sá pamó sí.

Lílẹ̀: Bojúbojú o

Ègbè: Eeee

Lílẹ̀: Olórò n bọ̀ o

Ègbè: Eeee

Lílé: Sẹ kí n sí i
Ègbè: Sí i
Lílé: Èni olórò bá mú
Ègbè: Yóó pa á jẹ

Bí ó bá ti kọrin yìí dé ibí yìí, ó máa sí ojú tó bò nàà, òun nàà yóó sì tètè fara pamó. Èni tí a bò lójú yóó máa ẹe bí ẹni tí ojú n dún, tí kò lajú rẹ dádára, yóò sì máa fọgbón wá àwọn tí ó sá pamó nàà gégé bí olórò tí wọn tọka sí nínú orin eré yìí. Òun nàà yóó máa kọrin kí ó le gbọ ohùn àwọn ẹlẹgbẹ rẹ níbi tí wọn sá pamó sí, kí ó sì rí wọn mú.

Lílé: Ojú n ta n mí
Ègbè: Yóó ta ẹ pa

Bí ẹni tí a bò lójú yìí bá fi rí ẹnikan mú, ẹni tí ó mú nàà ni yóó gba ipò rẹ gégé bí ẹni tí a ó tún bò lójú. Èkọ pàtàkì tí orin eré yìí n kọ ọmọdé ni láti mọ bí a ẹe le fara pamó fún ewu.

Eré mìíràn ni “ẹ má wẹ̀yìn o.” Bí àwọn ọmọdé bá fẹ kọrin eré yìí, àwọn ọmọ nàà yóó jókòó yípo. Wọn yóò fa ara wọn lówó lórí ijókòó yìí. Ẹnikan nínú wọn yóò dide, yóò sì mú ohun kan yálà òkùtà, ẹso àgbààrín tàbí kóró isin lówó. Yóò sì máa saré yípo àwọn tó jókòó yìí pèlú orin tí ó n lé, tí àwọn yòókù sì n bá a gbè é.

Lílé: Ẹ má wẹ̀yìn o
Ègbè: Wẹ̀yìnwẹ̀yìn
Lílé: Ẹ má sòfófó
Ègbè: Wẹ̀yìnwẹ̀yìn
Lílé: Nítórí ikú
Ègbè: Wẹ̀yìnwẹ̀yìn
Lílé: Ẹ má dalẹ o
Ègbè: Wẹ̀yìnwẹ̀yìn
Lílé: Nítórí àrùn
Ègbè: Wẹ̀yìnwẹ̀yìn
Lílé: Ẹni bá wẹ̀yìn
Ègbè: Wẹ̀yìnwẹ̀yìn
Lílé: Ìkó méjè
Ègbè: Wẹ̀yìnwẹ̀yìn
Lílé: Àbàrá méjọ
Ègbè: Wẹ̀yìnwẹ̀yìn
Lílé: Ìdí ọ̀rẹ mi lẹmi ó fi sí
Ègbè: Ìdí ọ̀rẹ mi jàláńkòtó
Lílé: Ìdí ọ̀rẹ mi lẹmi ó fi sí
Ègbè: Ìdí ọ̀rẹ mi jàláńkòtó o

Bí ẹni tí ó lérin bá ti bá a dé ibìkan tó lápeṣe, tí ó sì ti dé ọ̀dọ ọ̀rẹ rẹ gégé bí ó ti sọ, yóó fi ohun tí ó mú lówó sí ìdí ẹni nàà. Bí ẹni tí a fi nńkan sí nídíí bá ti kẹfin ẹyí ni òun nàà yóó dide tí yóò gba ipò ẹni tí ó kókó lé orin. Sùgbón tí kò bá fura tí ẹni tí ó n lewájú orin tun fi yi agbo padà dé ọ̀dọ rẹ, yóò gba a nídíí pé kí ó dide láti gba ipò lílẹwájú orin àti eré.

Òun ni yóó tún ɛe bí ɛni ìsáájú tí tí gbogbo àwọn ọmọ náà yóó fi fẹ̀rẹ̀ ɛe bẹ̀e tán. A ó rí i pé nínú àkóónú orin yìí, àwọn ọmọdẹ̀ gba ara wọn ní ìyànjú láti má ɛe sòfófò àti láti má ɛe dalẹ̀. Nítorí bí àwọn ọmọ náà ɛe jókòò yípo ọ̀pọ̀ nínú wọn ni yòò rí ɛni tí aléwájú orin fi nńkan tí ó mú lówó sí nídíí, wọn kò sì gbọdò tú àşírí náà. Èkó láti máa pa àşírí mó súyo ni ibí yìí, lára ìwà ọmólúwàbí Yorùbá náà ni. Yàtò sí èyí àwọn ọmọ náà tún n kọ̀ láti máa fura, kí wọn sì yéé fi gbogbo ara jókòò.

4.1.3 Orin Àlọ Onítàn

Ní àsikò tí àwọn ọmọdẹ̀ bá n pàlọ̀ ni orin àlọ onítàn máa n wáyé. Kì í ɛe gbogbo àlọ onítàn ni ó máa n lórin şùgbón àwọn àlọ onítàn tí ó lórin wọ̀ pọ̀. Bí a bá pàlọ̀ débi orin, apàlọ̀ yóó lé orin, àwọn agbálọ̀ yóó sì bá a gbè é. Orin yìí máa n mú kí àşetúnşẹ̀ ìşẹ̀lẹ̀ ó rọ̀rùn nínú àlọ onítàn. Àkọtúnkọ̀-únkọ̀ ni orin àlọ máa n jẹ̀ nínú àlọ onítàn pípa. Ìdí nìyí tí àwọn ọmọdẹ̀ fi máa n nífẹ̀ ɛe sí àlọ onítàn olórin ju èyí aláìlórin lọ (Ògúndẹ̀jì, 1991). O ɛe é ɛe kí àwọn ọmọdẹ̀ kọ̀ orin tí wọn ti gbọ̀ ní àkókò àlọ pípa nígbà kan rí nígbà tí wọn kò pa àlọ láti dára wọn lára yá. È jẹ̀ kí á wo àwọn àpẹ̀rẹ̀ orin àlọ onítàn ìsàlẹ̀ méjì yìí:

1. Lílẹ̀: Ọ̀ba Àláràn-án bẹ̀wẹ̀
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Ó bẹ̀ kéré ẹ̀yẹ̀
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Ó bẹ̀ kẹ̀rẹ̀ ẹ̀yẹ̀
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Ó démi kìn-ìn-kin sí
 Lílẹ̀: Koríko dide
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Mèrùwà dide
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Ká relé ọ̀ba
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Ká lọ̀ jó bátá
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Bí bátá ò dún
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Ká lọ̀ jó dùndún
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Bí dùndún ò dún
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Ká lọ̀ jó kósó
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Pígídípígídìpì
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin
 Lílẹ̀: Pígídípígídìpì
 Ègbẹ̀: Kìn-ìn-kin

2. Lílé: Ta ló n pe Yèdè níbè yẹn?
 Ègbè: Yèdè
 Lílé: Ìgbà tẹ̀ n ṣodún nílé
 Ègbè: Yèdè
 Lílé: Táwa náà n ṣorò lókò
 Ègbè: Yèdè
 Lílé: Yèdè ta mí ló yípo
 Ègbè: Yèdè
 Lílé: Emì náà ta Yèdè lófà
 Ègbè: Yèdè
 Lílé: Ó yí gbiiri ó dodò
 Ègbè: Yèdè
 Lílé: Bó kú o èmi ò mò o
 Ègbè: Yèdè
 Lílé: Bí ò kú o èmí ò mò ò
 Ègbè: Yèdè
 Lílé: Òkúmàjà̀npo
 Ègbè: Kánikò ò

Àwọn àgbàlagbà tí ó jẹ̀ apàlò ni ó máa n lérin àlò fún àwọn ọ̀mọ̀dé ní àkókò àlò pípa, tí àwọn náà ó sì máa gbe é. Sùgbón àwọn ọ̀mọ̀ náà lè dá orin àlò tí wọn ti gbọ́ rí kọ́ fún ara wọn, tí ìkan nínú wọn yòò sì máa lérin àlò náà. Èyí fi hàn pé tàgbàtọ̀mọ̀dé, lókùnrin, lóbìnrin lólùkọ̀rin àlò; sùgbón kò sí àní àní wí pé ọ̀mọ̀dé ni orin náà wúlò fún jùlọ̀. Àwọn ni àgbàlagbà fi n kọ́ ní èkọ̀. [Fún itèsíwájú àti ìgbaradi isẹ́ ọ̀jọ̀ iwájú, ka Babalọ́lá (1982) àti Ọ̀pádòtun (1994) fún àpẹ̀rẹ̀ ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àlò àti orin wọn.]

4.2 Orin Ọ̀dún Ìbílẹ̀

Oríṣíríṣi ni àwọn ọ̀dún ìbílẹ̀ ilẹ̀ Yorùbá. Káàkiri ilẹ̀ Yorùbá ni a sì ti lè rí wọn. Lára ọ̀dún ìbílẹ̀ ilẹ̀ Yorùbá tí ati máa n kọ̀rin ni Ọ̀dún Edì àti ọ̀dún Ọ̀lójọ̀ ní Ilé Ifẹ̀, ọ̀dún Sàngó ní Ọ̀yó, ọ̀dún Orò ní Ìṣẹ̀yìn, Igbó-Orà àti Ìlọ̀ràá, Ọ̀dún Ọ̀bàtálá ní Èdẹ, ọ̀dún Ońmọ̀kàá ní Ọ̀fà, ọ̀dún Ọ̀sun ní Ọ̀sogbo, ọ̀dún Èyọ̀ ní Èkó, ọ̀dún Àjàlémògún ní Ìlárámọ̀kín, ọ̀dún Ọ̀òṣà Ọ̀gìyán ní Èjìgbò, ọ̀dún Ọ̀gún ní Ọ̀ndó àti ọ̀dún Ọ̀kè Ìbàdàn, pẹ̀lú ọ̀dún Egúngún káàkiri ilẹ̀ Yorùbá. Gbogbo ọ̀dún ìbílẹ̀ ilẹ̀ Yorùbá ni a máa n kọ̀rin sí. Ohun tí a bá ti pè ní ọ̀dún, toríntilù ni a máa n ṣe é.

Tokùnrin-tobìnrin ni ó lè jẹ̀ ọ̀kọ̀rin nínú ọ̀dún ìbílẹ̀. Orin ọ̀dún ìbílẹ̀ kòòkan ni ó ní ilù tí wọn máa n lù sí i. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, àpèsì ni ilù tí wọn n lù sí orin ọ̀dún orò, bàtá ni wọn n lù nínú ọ̀dún Sàngó, àràn àti agogo ni wọn n lù sí orin ọ̀dún Ifá, igbìn sì ni wọn n lù níbi ayeyẹ ọ̀dún Ọ̀bàtálá. Bí a ti ṣe àlàyé ṣaájú fún orin ọ̀mọ̀dé, ọ̀nà méta ọ̀tòtòtò ni a le gbà kọ́ àwọn orin ọ̀dún ìbílẹ̀ náà. Àwọn kan jẹ̀ àdákọ. Àwọn orin àdákọ yí sáà máa n jẹ̀ orin ajemórò. Àwọn abọ̀rẹ̀, èlégùn, arùgbá òrìṣà, iyálórìṣà àti àwọn bàbálórìṣà tó jẹ̀ agbẹ̀nuso òrìṣà tí à n ṣodún rẹ̀ ni ó sáà máa n kọ́ ọ̀. Òmíràn ni orin àjọkọ. Ó jẹ̀ àjọkọ torí pé ẹ̀nikan ṣoṣo kọ́ ni ó n kọ́ ọ̀. Oríṣi orin àjọkọ méjì ló wà. Àkókọ̀ ni èyí tí gbogbo àwọn tí ó n kọ̀rin

yòò jùmò máa kọ ọ̀rò orin kan papò léèkan náà. Ìkẹ̀jì ni àjọkọ onílílẹ̀ àti gbígbe. Tí ẹ̀nikan yòò máa lérin tí àwọn yòókù yòò sì máa gbè é. Nígbà míràn àwọn tí ó n lé orin lè ju ẹyọ kan soṣo lọ. Bí ẹ̀yí bá rí bẹ̀ẹ̀ àwọn alerin yíi yòò máa gba orin lílé náà fún ara wọn ni. Ìyẹn ni wí pé bí ọ̀gá alérin bá ju ẹyọ kan soṣo lọ, bí ọ̀kòrin kan bá lérin títí, ẹ̀lòmíràn yòò gbà á ní ẹ̀nu rẹ̀ tí ó bá yá.

Oríṣíríṣi kókó ọ̀rò ni ó máa n jẹyọ nínú orin ọ̀dún ìbílẹ̀. Ẹ̀yí tí ó ẹ̀ pàtàkì jù níbẹ̀ ni fífi orin ẹ̀ àpónlẹ̀ àti àyẹ̀sì àwọn ọ̀rìṣà tí à n ṣọ̀dún wọn. Lára àwọn kókó tí ó tún máa n jẹyọ nínú orin ọ̀dún ìbílẹ̀ ni ìdúpẹ̀ oore, ìwúre ọ̀dún, ẹ̀bẹ̀, ìkílò, ìmòrán, ìfẹ̀dásẹ̀fẹ̀ àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Ẹ̀ jẹ́ kí á wo àwọn àpẹ̀rẹ̀ orin ọ̀dún ìbílẹ̀ wònyí àti àwọn kókó ọ̀rò tí ó jẹyọ nínú wọn. Lára orin tí Ọ̀gúndẹ̀jì (1991: 112) ẹ̀ àlàyẹ̀ pé wón máa n kọ nínú ọ̀dún Ọ̀ṣun Ọ̀ṣogbo ni:

1. Bíná fojú kodò
Yóó sinmi ariwo
Bíná fojú kodò
Yóó sinmi ariwo
Kò sòrìṣà tó le bá Yèyè forí gbárí
Bíná fojú kodò
Yóó sinmi ariwo (Ọ̀láfúní, 1979: 14 - 15)

Orin 1 yíi lè jẹ́ àjùmòkọ̀ tí ọ̀pọ̀ àwọn ẹ̀nìyàn jijo kọ papò léèkan náà. Ó jẹ́ orin tí a fi ṣàpónlẹ̀ agbára Yèyè Ọ̀ṣun. Ọ̀rìṣà omi ni Ọ̀ṣun, Yorùbá gbà pé omi ni ó n pa oró iná àti pé ọ̀jò ní poró ọ̀gbelẹ̀. Wón jẹ́ kí á mò pé alágbára ni Yèyè Ọ̀ṣun nínú orin náà nítorí pé agbára omi ni agbára rẹ̀. Ó tẹ̀ síwájú pé iná ni àwọn ọ̀rìṣà yòókù torí náà wón kò le bá Yèyè Ọ̀ṣun forí gbárí. Ìwúre gégé bí a ẹ̀ sọ máa n jẹ́ kókó kan gbòógì nínú orin ọ̀dún ìbílẹ̀. Ẹ̀ jẹ́ kí á wo àpẹ̀rẹ̀ àdúrà ìsàlẹ̀ yíi gégé bí Ọ̀gúndẹ̀jì (1991: 1) ẹ̀ tọ̀ka sí i.

2. Ọ̀kẹ̀èBàdàn mo gbékùn dé o
Mo wá gbọmọ mi (Ọ̀lánípẹ̀kun 1973:16)

Nínú ọ̀dún Ọ̀kẹ̀ Ìbàdàn tí wón ti máa n kọrin yíi, orin náà lè jẹ́ orin àjùmòkọ̀. Sùgbón ó lè jẹ́ àdákọ̀ tí ẹ̀yọ ẹ̀nikan bá dá a kọ. Àwọn àgàn tó n wojú Àtágé Ọ̀lómú orù, ọ̀rìṣà Ọ̀kẹ̀ Ìbàdàn ni ó máa n kọ orin náà láti fi tọ̀rọ̀ ọmọ.

Nínú àwọn orin ọ̀dún ìbílẹ̀ Yorùbá kan, àwọn ọ̀rò wèrèwèrè tàbí fífi nńkan ọ̀mọkúnrin àti tọ̀mọ̀bínrin ẹ̀fẹ̀ a máa jẹyọ. Ẹ̀yí wọ̀pọ̀ nínú orin Edì àti orin Ọ̀kẹ̀ Ìbàdàn. Ẹ̀ jẹ́ kí á wo àwọn orin alákoṣbà 3, 4, àti 5 ìsàlẹ̀ yíi gégé bí àpẹ̀rẹ̀:

3. Lílẹ̀: Mo gbọ kerekéú
Ègbè: Ẹ̀ran ọ̀bò lokó n jẹ
4. Lílẹ̀: Okó ọ̀lópàá
Ègbè: Kíkì bẹ̀lítì
Lílẹ̀: Okó tíṣà
Ègbè: Kíkì sọ̀kì

5. Lílẹ̀: Jàwàjawà ẹ̀pọ̀n
 Ègbè: Ḿáa bú mí
 Lílẹ̀: Jàwàjawa ẹ̀pọ̀n
 Ègbè: Ḿáa bú mí

Nínú orin 3 àti 4 ẹ̀nikan nínú àwọn òhńkọ̀rin náà ní yóò máa lé orin tí gbogbo àwọn yòókù ó sì máa gbè é. Nínú àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ 5 ẹ̀wẹ̀, ẹ̀ni tí àwọn olórin náà n fí sẹ̀fẹ̀ ní ó n gbe orin náà. Nínú ẹ̀dà orin yìí m̀ìrà̀n, ó lè jẹ̀ àkọ̀gbà láàrin ọ̀wọ̀ àwọn ọ̀kùnrin àti obìnrin; tí àwọn obìnrin bá ní “Jàwàjawà ẹ̀pọ̀n,” àwọn ọ̀kùnrin náà a sì dá wọn lóhùn pé, “Jàwàjawa òbò.” Àwàdà àti ìdàraya ní wọn n fí gbogbo rẹ̀ ẹ̀ ní àkókò ọ̀dún náà.

Àyè láti sọ̀ ìsokúso tí ó jẹ̀ mọ̀ ihòdòhòdò èyàn kì í fí bẹ̀ẹ̀ sí ní àwùjọ̀ Yorùbá. B́í a bá rí ọ̀kùnrin tàbí obìnrin tí ó n yanu sọ̀ àwọn ìsokúso bẹ̀ẹ̀, aṣa àti aláìlẹ̀kọ̀ọ̀ ní wọn ó ka ẹ̀ni bẹ̀ẹ̀ sí. Ìgbàniláàyè a máa wà ní àsìkò àwọn ọ̀dún ìbílẹ̀ kòòkan lẹ̀ẹ̀kan lódu láti sọ̀ wọn. Àkókò yìí wà fún ìtúraka àti ìdàrayá ní ìràntí akọ̀ni obìrin ìgbàni bí i Àtágé ọ̀lómú orù tí ó tojú àwọn ọ̀mọ̀ Ìbadàn ní ìgbà ìpọ̀njú wọn àti Mọ̀rẹ̀mí ní Ilé-Ifẹ̀, tí kò ka nńkan obìnrin rẹ̀ sí bàbàrà nígbà tí ó fẹ̀ gba ilú rẹ̀ là. Àkókò yìí nikan ní wọn fí irú àyè yí sílẹ̀ fún sísoṛò wèrèwèrè fálàlà. Ojú kíkorò ní wọn yóò fí wo ẹ̀ni tí ó bá tún sọ̀ irú rẹ̀ léyìn ọ̀dún. Wọn a tún máa lo àkókò yìí láti túso lóri àsírí iwà ìbàjẹ̀ ọ̀lójó pípé tí ẹ̀nu ẹ̀nikankan kò ti gbà, látèyìn wá nitorí náà ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn orin àlùfànsá/ ìsokúso/wèrèwèrè ló tún máa n wáyé nínú ọ̀dún ìbílẹ̀ ní àkókò yí, tí wọn sì wà fún ìfẹ̀dásẹ̀fẹ̀. Kí ẹ̀ni tí ó hùwà ìbàjẹ̀ le mọ̀ pé kò dára, kí àsírí iwà ìbàjẹ̀ le tú fún aráyé rí, kí ẹ̀lómíràn tí ó bá tún fẹ̀ hùwà ìbàjẹ̀ le mọ̀ pé má-ṣé-é ní òdògùn má gbòò. Àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ orin ìfẹ̀dásẹ̀fẹ̀ kan ní 6 nínú ọ̀dún Ọ̀pẹ̀lú ní Kàbà gégé bí Ọ̀gúndẹ̀jì (1991:114) ẹ̀ fí hàn.

6. O ṣàlẹ̀ àgbà
 O ṣàlẹ̀ ọ̀mọ̀dé
 O dókódókó yaro (Mákun 1984: 54)

Obìnrin tó jẹ̀ onísekúṣe kan ní wọn fí orin yìí bá wí. Ojúti ní èyí máa n jẹ̀ fún àwọn ẹ̀ni tí ọ̀rò náà kàn torí pé gbogbo ilú ní yóò mọ̀ iwà àidára tí wọn hù náà. Èyí sì le fa kí wọn sá kúrò tì ní àwùjọ̀ nítorí ìtíjù.

Orin ọ̀dún ìbílẹ̀ tún le dá lóri ìṣẹ̀lẹ̀ orò ọ̀dún tí wọn n ẹ̀ lówọ̀ bí ati sọ̀ tẹ̀lẹ̀. Ẹ̀ jẹ̀ kí á wo àpẹ̀ẹ̀rẹ̀ 7 gégé bí Ọ̀gúndẹ̀jì (1991: 114 - 115) ẹ̀ fí hàn.

7. Lílẹ̀: Tele n rẹ̀kọ̀gún Olónbẹ̀
 Ègbè: Tele n rẹ̀kọ̀gún o
 Lílẹ̀: Tele n rẹ̀kọ̀gún ayé gbogbo
 Ègbè: Tele n rẹ̀kọ̀gún o (Adétipé 1989: 42)

Àsìkò tí wọn bá lọ mú Tele wálẹ̀ nínú ọ̀dún Edì ní Ifẹ̀ ní wọn máa n kọ̀ orin yìí. Arubi ní Tele jẹ̀ nínú ọ̀dún Edì ní Ifẹ̀, oun ní ó máa n ru gbogbo àidara ilú lọ. Nínú ọ̀dún Orò ní Ilú Igbó-Orà, ní àkókò tí Ìyálóde bá n darí bọ̀ láti ibi ijó Kúṣẹ̀ndí, àwọn ẹ̀mẹ̀wà Ìyálóde àti àwọn ará ilé rẹ̀ máa kọ̀rin 8 báiyí pé,

8. Lílẹ̀: B́iyàálóde kò bá ì wólẹ̀
 Ègbè: B́í ẹ̀ bá tó bẹ̀ẹ̀

Ìlẹ̀: Ñjẹ ẹ forò háde
 Ègbè: Bí ẹ bá láyà
 Ñjẹ ẹ forò háde

Obìnrin ni ìyálóde, obìnrin ò sì gbòdò wo Orò. Torí pé olóyè pàtàkì ni Ìyálóde ní ààrín ilú, àwọn olórò gbòdò bòwò rẹ kí wọn ó tó forò sé òde. Ànfààní yìí ni àwọn ènìyàn ìyálóde yóó jẹ tí tí wọn yóó fi jọ wolé kí ó tó di pé wọn máa fi orò sé òde.

Àwọn kókó wònyí, àti àwọn mìíràn bẹ̀, ni ó máa n jẹyọ nínú orin ọdún ibílẹ̀. Àwọn orin ọdún ibílẹ̀ kán wà tó jẹ pé láti ìgbà tí ọdún yìí ti bẹ̀rẹ̀ ni wọn ti n kọ ọ. Àwọn kan sì wà tó jẹ pé àfikún ni wọn jẹ. Àwọn orin tí ó pilẹ̀ ọdún ibílẹ̀ wònyí sábaa máa n jẹ orin ajemórò ọdún nígbà tí àwọn orin tí a fi kún orin ọdún ibílẹ̀ máa n wà fún orin ayeye ọdún àti ìdàwọ̀ ìdùnnú ọdún lásán.

4.3.0 Orin Alálùjọ

Àwọn alálùjọ ni àwọn egbé onílù àti orin papò tí wọn sí máa n lọ şeré fú àwọn tí wọn bá n şe ayeye ìdàwọ̀ ìdùnnú kan tàbí òmíràn. Orin ayeye, tí kò jẹ mó òrìşà kankan ni orin wọn. Orin kíkọ ni ó lóòrìn jù nínú ìşeré wọn. Bí ìşaré bá tilẹ̀ máa wà nínú wọn, ìwònbà ni ó máa n jẹ. Ìlànà orin kíkọ ni a fi gbé púpọ̀ nínú àwọn òye òrò ajeméwì inú wọn kalẹ̀. Bí ènìyàn bá fẹ̀ kí àwọn egbé olórin àlùjọ kan wá şeré fún òun, yóó ti fi ipè náà tó wọn létí tipé. Èni tí ó bá pè wọn sí òde eré yóó sọ àkókò tí òun fẹ̀ kí eré bọ sí, àwọn náà yóó sì sọ ohun tí wọn fẹ̀ láti gbà ní ọwọ̀ rẹ̀. Yátò sí pé a pe àwọn olórin alálùjọ sí ibi ayeye, a ní àwọn olórin àlùjọ kan tí ó máa n kiri ibi ayeye kiri láijé pé wọn pè wọn sí ibi ayeye náà. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ irúfẹ̀ àwọn òşeré orin àlálùjọ bá yìí ni ó jẹ pé egbé wọn kì í fi bẹ̀e tóbi tàbí kí wọn jẹ ilú-mò-ká. Àwọn egbé alálùjọ kòòkan ni ó máa n gbàradì şíwájú eré. Ọ̀gá olórin ni ó sábaa máa n jẹ olórin egbé. Lọ̀pọ̀ ìgbà àwọn olórin náà ni ó máa n jẹ onílù nínú àwọn egbé alálùjọ. Àpeşere àwọn orin ilù àlùjọ Yorùbá tí wọn jẹ ti àbáláyé ni orin dùndún àti şekèrè, orin agbè/ sàkàrà, orin ọ̀gbèlẹ̀, àdàmọ̀, àti bẹ̀bẹ̀e lọ. Oríşiríşì ni ti àwọn tòde òní, Lára wọn ni orin àpàlà, sàkàrà, wákà, şenweleş, fújì, àwùrebe, highlife, jùjú àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Ti àbáláyé ni ó kàn wá gan-an ní ihín. Dùndún àti şekèrè pèlú orin agbè ni a òò sì fi şe àpeşere. Ẹ̀ jẹ́ kí á bẹ̀rẹ̀ láti ibi àwọn ohun èlò orin/ ilù tí wọn n lò sí wọn ná. Kí á ti ibi peleşe mú ọ̀lẹ̀ jẹ nítorí pé àwọn ohun èlò orin wònyí ni ohun ìdámọ̀ àkókó àwọn irúfẹ̀ egbé olórin bẹ̀.

4.3.1 Àwọn Ọ̀wọ̀ Ohun Èlò Orin/ Ilù Orin Alálùjọ: Dùndún àti Şekèrè pèlú Orin agbè/ sàkàrà bí àpeşere

Ọ̀kòòkan àwọn orin wònyí ni ó ní irú ọ̀wọ̀ ohun èlò orin/ ilù tí wọn n lò sí wọn. Gégé bí àpeşere, ẹ̀ jẹ́ kí á wo àwọn ọ̀wọ̀ ohun èlò orin/ ilù tí à n lò sí àwọn orin orin dùndún àti şekèrè, pèlú orin agbè tàbí sàkàrà. Ọ̀wọ̀ ilù àti ohun èlò orin inu dùndún àti şekèrè niyí:

1. Ìyá ilù dùndún
2. Kẹríkẹrí
3. Omele akọ/ omele ìşáájú
4. Omele abo/ omele ìkẹyìn

5. Gúdúgúdú

6. Şèkèrè

Ìlù tí a gbé igi rẹ tí ó lójú méji tí ihò sì wà ní àárí rẹ ni ìlù dùndún şùgbón ààrín rẹ t́ínínrín ju àwọn ojú rẹ méjèèjì lọ. Ojú rẹ ni wón máa n fí awọ bò tí wón ọ̀dò sì fí ọsán t́éérét éééré gígùn gígùn san àn papọ̀. Àwọn ọsán yíi náà ni a máa fún bí a ti n fí kòngó lu ojú ìlù tí ó fí n le sọ̀rò. Awọ àti aşọ pelebe gígùn díe ni wón máa n rán papọ̀ tí wón fí n şe apà tí wón fí máa n gbé e iyá ìlù dùndún kó èjìkà, şùgbón aşọ tí a lọ pọ̀ bí ọjá ni wón fí máa n şe okùn àwọn ìlù dùndún yòókù. Igi kođoro ni kòngó tí wón fí máa n lù ú. Iyá ìlù ní í má tobì jù tí í sì máa sọ̀rò. Bí a şe tò wón sòkè t́eléra ni títóbi wón şe pọ̀wọ̀ lera. Ilù ọ̀lọpón ni gúdúgúdú ní tirè. Ojú ọ̀pón kékeré t́iwón figi gbé ni wón máa n fí awọ bò láti se gúdúgúdú. Awọ pelebe tó gùn mọ̀ níba ni wón sì máa fí n şán an. Wón a máa fí ìda sí ààrín oju awọ ìlù náà kí ó má baà tètè gbó ní oju kan naá tí wón ti n fí awọ pelebe náà şán an. Ọ̀rùn ni wón sì máa n gbé ọ̀un kó, kí wón baà lè gbé é síwájú ayà wón níbi tí wón ọ̀ò tí máa şán an; kí í şe èjìkà.

A kì í lu ìlù aláwọ̀ sí orin agbè. Akerèngbè tí a fí yálà ọ̀mọ̀ ayò, èso ìdò tábí èso osè sín ni a máa n lù sí i. Mímì ni a máa n mi ọ̀un náà bí i ti şèkèrè. Wón lè fí ọ̀wọ̀ gbá iyá agbè şá nígbà tí wón bá n şeré. Ní agbègbè Ìlòrin, wón lè fí agogo àti àgídìgbo kún un. Afiwé oríşì àwọn agbè tí ó wà nínú ọ̀wọ̀ ohun èlò orin agbè tábí sàkàrá bí Ọ̀gúndèjì (1979) àti Àlàbá (1985), tí wón ti şe işé lórí orin agbè şe gbé e kalè nìyí:

Ọ̀gúndèjì (1979)	Àlàbá (1985)
1. Omele: i. Konko ii. Kunku iii. Èşo	1. Omele/Konko
2. Èdà	2. Èdà
3. Iyá agbè	3. Adámọ̀ràn
	4. Iyá

Àwọn ohun èlò orin wònyí yàtò díe síra bí àtẹ̀ ọ̀kè yíi şe fí hàn. Ohun tó fà èyí ni pé àkókò àti agbègbè kan náà kó ni àwọn méjèèjì şe iwádìí wón. Àşà kò dúró sí ojú kan rigidi, a máa yí padà láti ìgbà dé ìgbà àti láti agbègbèdé agbègbè. Nínú àwọn agbè yíi náà ni a ti rí iyá ìlù, omele àti àwọn ìlù yòókù.

4.3.2 Àkóónú Orin Àlùjọ̀

Àkóónú orin àlùjọ̀ kò fí bẹ̀ẹ̀ yàtò sí àwọn àkóónú oríşìíríşì orin tí a ti n jíròrò lé lórí bọ̀ láti ìbèrè. Orin ajemáyeyè ni àwọn orin àlùjọ̀, wón kì í şe orin ajemésìn. Àwọn kókó ọ̀rò tí ó bá ti orin ajemésìn mu, tí ó sì sábaa máa n jeyọ̀ nínú orin àlùjọ̀ ni ìbà àti iwúre. Bí kókó ọ̀rò irú èyí tí ó wà nínú orin ajemésìn bá tilẹ̀ jeyọ̀ nínú orin àlùjọ̀, wón kò wà fún ijòsìn. ọ̀korin kàn fẹ̀ fí t́elè àşà àwùjọ̀ nípa ìbà j́j́ú àti fifi èmí ìrèlè hàn ni tábí kí ó fẹ̀ fí dá ọ̀nwòran rẹ̀ lára yá ni. È jé kí á wo apeşere ìbà/ iwúre ìbèrè nínú orin agbè isàlẹ̀ yíi:

1. Lílẹ̀: Ọlọ́fin gbà wá o
Ká má forí solẹ̀ ò
Ègbẹ̀: Ọ̀kẹ̀ Ìlùà tiwá dọwọ̀ rẹ̀ o
Lílẹ̀: Ọ̀ṣọ̀ṣì gbà wá o
Ká má forí solẹ̀ ò
Ègbẹ̀: Ọ̀kẹ̀ Ìlùà tiwá dọwọ̀ rẹ̀ o

Àwọn alágbẹ̀ nínú orin 1 ọ̀kẹ̀ yìí wúre ìbèrẹ̀ kí ìṣeré wọn lè yorí síbi ire. Ọlọ́fin àti Ọ̀ṣọ̀ṣì ni wọn wúre nàà sí. Torí pé ìṣe tí ìbà máa n ń se ni orin ìwúre ìbèrẹ̀ eré agbẹ̀ yìí se ni a se ka orin nàà sí ìbà. Àwọn olórin agbẹ̀ a máa tàkìtì nínú ìṣeré wọn ìdí nítí tí wọn fi n bẹ̀ àwọn orìṣà kí wọn gba àwọn, kí àwọn má forí solẹ̀. Èyí ni wọn fi n se àdúrà gbogbogbòdò pé kí wọn ṣàṣeyọ́rì nínú ìṣeré wọn nàà. Yátò sí ìbà tàbí ìwúre ìbèrẹ̀, oríkì tún jẹ̀ kókó kan tí ó máa n jeyọ̀ nínú orin àlùjọ̀. E jẹ̀ kí á wo àpẹ̀rẹ̀ 2 ìsàlẹ̀ yìí láti inú orin dundún àti ṣẹ̀kẹ̀rẹ̀:

2. Ọ̀rẹ̀ lórẹ̀è mi
Ọmọ̀ igi-jẹ́gẹ́dẹ̀
Ọ̀rẹ̀ lórẹ̀è mi
Ọmọ̀ Yésúfù nílẹ̀ o
Kì í ṣàjẹ̀jì o
Ọ̀rẹ̀ lórẹ̀è mi
Ọmọ̀ igi-jẹ́gẹ́dẹ̀ (Adélékàn, 1983: 94)

Oríkì orílẹ̀ ọ̀rẹ̀ rẹ̀ tí ònkorin n kì ni Olúòjé. Àwọn ọmọ̀ Olúòjé ni wọn máa n kì ní “Ọmọ̀ igi jẹ́gẹ́dẹ̀ etí Yemetù, èlà okò n ò gbodò yeyẹ̀ ègà.” A óò rí i pé àpónlẹ̀ ni olórin nàà fi orin nàà se fún ọ̀rẹ̀ rẹ̀ nàà nítórí, gẹ́gẹ̀ bí ó ti so ọ̀rẹ̀ gidì ni.

Kókó inú orin àlújọ̀ mìíràn ni ọ̀rọ̀ tó n lọ̀ ní àwùjọ̀. E jẹ̀ kí á wo àpẹ̀rẹ̀ 3, 4 àti 5 ìsàlẹ̀ wònyí:

3. E jẹ̀ á se pẹ̀lẹ̀ o
Èyin òṣẹ̀lú, e se pẹ̀lẹ̀ o
Iná èsìsì kì í jóni lẹ̀mẹ̀jì
E jẹ̀ á se pẹ̀lẹ̀ o
Èyin òṣẹ̀lú, e se pẹ̀lẹ̀ o
Iná èsìsì kì í jóni lẹ̀mẹ̀jì
E jẹ̀ á se pẹ̀lẹ̀ o (Fátókun 1984: 18)

Orin nípa ìṣẹ̀lú orílẹ̀ èdè Nàìjíríà ni orin àkókó ọ̀kẹ̀ yẹ̀n. Orin yìí jẹ̀ orin ìkìlò. Olórin n kì àwọn olóṣẹ̀lú nílẹ̀ pé kí wọn ó rọ̀ra se. Wọn a tún máa fi orin àlùjọ̀ sọ̀rọ̀ tí ó jẹ̀ mọ̀ ayeyẹ̀ tí wọn n se lówó tàbí èrò ìjìnlẹ̀ Yorùbá kan tàbí òmìrán. Ọ̀rọ̀ nípa ìgbésí ayé lẹ̀yìn ìgbéyàwó, pàtàkì ọmọ̀ àti ikú lè jeyọ̀ nínú orin àlùjọ̀ níbi ìgbéyàwó, ìkómọ̀ àti ìsínkú àgbà. Ọ̀rọ̀ nípa ìwà ọmọ̀lúwàbí àti ìṣẹ̀tọ̀ nàà kì í sí í gbéyìn. Àpẹ̀rẹ̀ àyọ̀lò láti inú orin àwọn alágbẹ̀ níbi ináwó ayeyẹ̀ ìgbéyàwó àti òkú àgbà lánwùjọ̀ nìyí:

4. Lílẹ̀: Ìyàwó la wáà gbé o

Ègbè: Maa ró oméle
Lílé: Olóun ó gbómọ fúnyàwó o
Ègbè: Kóinkó Omele

5. Lílé: ... Olómọ ...
Jájá la ó gbe
Òkú olómọ
Ègbè: Jààjà la ó gbé e
Òkú olómọ ò ee (Ògúndèjì, 1979: 47, 49)

[Kí akékòọ wá àwọn mìíràn sí i àpẹẹrẹ fúnra rẹ]

5.0 Ìsoníṣókí

Nínú ìdánilékòọ yíí, a ti ṣe àlàyé ohun tí orin jé. A jíròrò lórí àwọn orin Yorùbá kan bí orin ọmọdé, orin ọdún ìbílẹ̀ àti orin àlálùjọ.

- A tún orin ọmọdé pín sí orin àlọ, orin ìrẹmọ, àti orin erémodé.
- Orin erémodé ni a sì tún tún pín sí ti oníjẹlẹnké àti onídàaraya.
- Orin agbè pẹlú orin dùndún àti ṣẹkẹrẹ ni a fi ṣe àpẹẹrẹ orin àlálùjọ.
- A ṣàlàyé nípa àwọn aṣàmúlò, àkókò àmúlò, ìṣeré, àwọn ohun èlò orin àti àkóónú gbogbo àwọn orin náà.
- Ohun kan tí ó yẹ kí á tún ranra wa letí ni àwọn ọ̀nà méta wònyí tí a sọ pé wọn máa n gbà ṣe ìgbékalẹ̀ àwọn orin Yorùbá náà: àdàko, àjùmọkọ papò àti àkogbà.

Ó yẹ kí á tún mẹnua bà á pé ilò àwọn orin Yorùbá ti dàgbà sókè níbaámu pẹlú àṣà ìgbàlódé. Ó ti kojá bí ó ti wà nígbà ayé àwọn baba wa tí a gbé yèwò nínú ìdánilékòọ yíí. A ti dárúkọ àwọn orin àlùjọ òde òní díẹ̀ nínú ìdánilékòọ yíí. O yẹ kí á pe àkíyèsí sí i pé àwọn ohun èlò orin ti òde òní tún wà lóríṣíríṣi. Àwọn bí i gítá, dùrù *key board*, ilù *band set* àti oríṣíríṣi fèrè bíi kàkàkí (trumpet, saxophone) pẹlú àwọn ẹ̀rọ gbòhùngbohùn Kì í ṣe ojú agbo eré nìkan ni a ti lè gbádùn orin àlálùjọ lóde òní, a lè gbádùn wọn lórí ẹ̀rọ rídíò, tẹlífíṣàn àti Fídíò. Ní àfikún à n lo orin ìrẹmọ ní àwọn ilé iwòsàn níbi ètò ìpàdé àwọn aláboyún àti iyálómọ. Bákan náà ni à n lo orin àlọ onítàn nínú àwọn lítírésò àpílẹ̀kọ òde òní àti nínú eré oníṣe lórí fídíò. À n lo gbogbo wọn, pàápàá àwọn orin àlùjọ fún ìgbékalẹ̀ ìpolongo oríṣíríṣi bíi ètò ìdibò, ètò ikànyàn, ètò ilera àti ìpolówó ojà náà. Oríṣíríṣi ni àwọn ọ̀nà tí à n gbà lo àwọn orin ìbílẹ̀ wa ní òde òní.

6.0 Iṣẹ̀ àmúṣe

1. Ṣe ìdàkọ orin erémodé Yorùbá méta tí o mò, kí o sì ṣàlàyé òye ọ̀rọ̀ inú wọn.
2. Lo àpẹẹrẹ tí ó péye láti ṣe àlàyé àwọn ọ̀nà méta tí à n gbà ṣàgbékalẹ̀ orin Yorùbá méta.
3. Jíròrò lórí àwọn àkóónú orin ọ̀dún ìbílẹ̀ méta pẹlú àpẹẹrẹ tí ó péye.
4. Ṣe àlàyé kíkún lórí iyàtò àárín àwọn ohun èlò orin agbè tàbí sàkàrá bí Ògúndèjì (1979) àti Àlàbá (1985) ṣe gbé wọn kalẹ̀.

5. Dárúko ònà igbàlódé méta tí à n gbà sàmúlò àwọn orin ibílẹ̀ Yorùbá sì se àpẹ̀ẹ̀re orin bẹ̀ẹ̀ kòòkan fún ònà mètẹ̀ẹ̀ta tí o dárúko.

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ

Àlàbá, I. O. 1985. A Socio-Stylistic Analysis of *Orin Agbè: A Multimodal Genre of Yorùbá Oral Poetry*, Àpilẹ̀kọ fún Oyè Ìmò Ìjìnlẹ̀ Ph. D., Èka Èkọ Ìmò Ìlẹ̀ Áfíríkà àti Ésià, Yunifásítì tÈkó, Èkó.

Adélékàn, O. R. 1983. *Sẹ̀kẹ̀rẹ̀ Performance in Igbó Elérin*, Àpilẹ̀kọ fún Oyè Keji, Èka Èkọ Ìmò Èdá Èdè àti Èdè Ìlẹ̀ Áfíríkà, Yunifásítì Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Adétipẹ̀, A. O. 1989. *Odún Edì ní Ilé Ifẹ̀*, Àpilẹ̀kọ fún Oyè Àkókó, Èka Èkọ Ìmò Èdá Èdè àti Èdè Ìlẹ̀ Áfíríkà, Yunifásítì Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Babalọ́lá, A. 1982. *Àkójopọ̀ Àlọ̀ Ìjàpá: Apá Kùní*. University Press Ltd., Ìbàdàn.

Fátókun, W. A. A. 1984. *Literary Study of Àyànyemí Atoko-wá-gbowó-nlé's Dúndún and Sẹ̀kẹ̀rẹ̀ Music* Àpilẹ̀kọ fún Oyè M. A., Èka Èkọ Ìmò Èdá Èdè àti Èdè Ìlẹ̀ Áfíríkà, Yunifásítì Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Makun, S. 1984. "Ritual Drama as Satire: The Case of Opelu Song-poetry Among the Owé Kàbà," *Nigeria Magazine* No. 148, o. i. 52 – 56.

Ògúndẹ̀jì, P.A. 1979. "Sàkàrá Songs in Ìşemilé", B.A. Project, Department of Linguistics and African Language, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.

_____ 1991. *Introduction to Yorùbá Oral Literature*. University of Ìbàdàn Centre for External Studies, Ìbàdàn.

Ògúndíjọ, B. 2005. *Erémọ̀dé*. Penthouse Publications (Nig.), Ìbàdàn.

Oyèwùsì, L. A. 1980. *Ogójì Erésùpá*, Thomas Nelson (Nigeria) Ltd. Lagos.

Oládàpọ̀ O, 2008. *Orin Arẹ̀mọ̀tẹ̀ àti Agbọ̀mọ̀jọ̀ 1*, Olátúbòsún Records, Ogúngbọ́lá Ventures Ltd., Ìbàdàn.

Ólánipẹ̀kun, O. 1973. *Òkèèbàdà festival Chants*, Àpilẹ̀kọ fún Oyè Àkókó, Èka Èkọ Ìmò Èdá Èdè àti Èdè Ìlẹ̀ Áfíríkà, Yunifásítì Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Olawuni R. A. 1979. *Àpilẹ̀kọ fún Oyè Àkókó*, Èka Èkọ Ìmò Èdá Èdè àti Èdè Ìlẹ̀ Áfíríkà, Yunifásítì Ìbàdàn, Ìbàdàn.

Òpádọ̀tun, O. 1994. *Àşàyàn Àlọ̀ Onítàn*. Y-Books, Ìbàdàn.

Rájì, (Rájì, àtawon yòókù 2009). 2009. *Òkan-ò-jòkan Ewì Alohùn Yorùbá*. Alafas Nigeria Company, Ìbàdàn.

MÓDÙ 3: ÀLÓ ONÍTÀN ÀTI ERÉ ONÍŞE

Ìpín 1: Àlọ̀ Pípa àti Àtúnnyèwò Ìpínsísòrí Àlọ̀ Onítàn
Àkóónú

1.0 Ifáára

2.0 Èròngbà àti Àfojúsun

3.0 Ìbéèrè Ìşaájú

4.0 Ìdánilékọ̀

- 4.1.0 Pípa Àlọ Onítàn
- 4.2.0 Àlọ Onítàn Olóníjápá
- 4.3.0 Àlọ Onítàn Aláiníjápá
- 4.3.1 Àlọ Onítàn Aláiníjápá Olólórogún
- 4.3.2 Àlọ Onítàn Aláiníjápá Aláijólórogún
- 5.0 Àgbálogbábo
- 6.0 Iṣé Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáára

Ìtèsíwájú ipínsísòrí àlọ onítàn tí a ti ṣe ṣaájú ní ipín karùn-ún módù kíń-ín-ní ni idánilékòò yí jẹ. Ní ihín a oò tenpele mó ọ̀rò ọ̀gangan ipò àlọ onítàn pípa, a oò sì tún fi eṣe ipínsísòrí tí a ṣe ṣaájú múlẹ̀ daádáa nípasẹ̀ ṣiṣe àpeṣe wọn, èyí tí a kò rí àyè ṣe tẹlẹ̀. Ìjíròrò wa yòò mú kí àwọn idánilékòò tí a oò ṣe léyìn eléyí túbò yéni yékéyéké.

2.0 ÈRÒNGBÀ ÀTI ÀFOJÚSÙN

Ní opin idánilékòò ipín yí, o ó ti lè ṣe àláyé bí a ti n pa àlọ onítàn, àkókò tí à n pa á, àwọn akópa nínú àlọ pípa, àwọn igbésè inú àlọ pípa àti ipèdè isíde àti ikádí rẹ. O ó sì lè ṣe àláyé ọ̀nà méjì pàtàkì tí a pín àlọ onítàn sí àti àtúnipínsísòrí wọn pèlú àpeṣe.

3.0 ÌBÉÈRÈ ÌṢAÁJÚ

1. Kín ni ìtumò àlọ gégé bí eyo ọ̀rò?
2. Ní gbólóhun kan tàbí méjì sọ irú ẹ̀dà itàn tí Ìjápá jẹ lápapọ̀ nínú àwọn àlọ onítàn Yorùbá.
3. Kọ itàn àlọ aláiníjápá olólórogún kan tí o mò sílẹ̀, kí o sì fa ẹ̀kọ̀ tí ó kòni yọ.

4.0 Ìdánilékòò

4.1.0 Pípa Àlọ Onítàn

Ní àṣáálẹ̀, pàápáá ní àkókò tí ọ̀ṣupá bá n já tòò lójú ọ̀run ni àwọn àgbàlagbà máa n pààlọ̀ fún àwọn ọ̀mọ̀dé láyé àtijọ̀ jù lọ. Ó yẹ kí á ṣàkíyèsí wí pé àkókò yí jẹ àkókò tí ọ̀wọ̀ dilẹ̀, léyìn tí a ti toko dé, tí àwọn ọ̀mọ̀ sì ti jeun alẹ̀ tán. Yorùbá kì í fí àárò pàlọ̀. Sùgbón láyé ọ̀de oní tí ayé ti dayé ọ̀lájú tí àṣà àlọ pípa ní àṣálẹ̀ ti n lọ sókun igbàgbé, àlọ pípa a máa wáyé ní ojú mọ̀mọ̀, yálà ní ilẹ̀ ẹ̀kọ̀ tàbí ní orí redíò àti tẹlifíṣàn. Àwọn àgbàlagbà ni ó máa n jẹ apàlọ̀ bí a ti yán án, tí àwọn ọ̀mọ̀dé sì máa n jẹ agbàlọ̀/ olùgbò àlọ. Ìdí pàtàkì tí àwọn Yorùbá fí máa n pàlọ̀ fún àwọn ọ̀mọ̀dé ni láti kọ̀ wọn ní ẹ̀kọ̀ iwà ọ̀mólúwàbí tí wọn nílò láti máa fi gbé igbésí ayé rere ní àwùjọ. Wọn gbà wí pé láti kékeré ni à á ti í peékan irókò, tí a bá fi sílẹ̀ kó dàgbà apá kò ní í ká a mó. Gbogbo ẹ̀kọ̀ iwà rere tí à á fí i gbélé ayé níròrùn ni àwọn Yorùbá máa n fi àlọ onítàn kọ̀ àwọn èwe lẹ̀kòò láti píníṣín kí ó le di b́arakú fún wọn. Kò léèwò bí àwọn ọ̀mọ̀ náà bá kó ara wọn jọ, ní igbà mírán, pàápáá ní àkókò tí ọ̀wọ̀ bá dilẹ̀ fún wọn tí ọ̀kan nínú wọn sì pa àlọ tí ó ti gbọ̀ rí lẹ̀nu àgbàlagbà fún àwọn eṣẹ̀gbẹ̀ rẹ.

Nígbà tí a bá fẹ̀ pàlọ̀, ó ní àwọn ìpèdè ìṣíde tí àpààlọ̀ yóò sọ. Gégé bí i ti ìṣíde àlọ̀ àpamò tí a ti sọ nínú ìdánilékòọ̀ kejì, módù kejì náà ni. Ó tilẹ̀ yẹ kí á rán ara wa létí ní ihín pé àlọ̀ àpamò ni apàlọ̀ kọkọ maa n pa. Lẹ́yìn náà ni àlọ̀ onítàn yóò wá bèrè ní pẹ̀rẹ̀. Sókí bí ọ̀bẹ̀ oge ni abala àlọ̀ àpamò maa n sábaá jẹ. Ó maa n wà fún pípèsè ọkàn àwọn ọmọdé náà sílẹ̀ fún àlọ̀ àpamò tí ó n bọ̀ lónà, wọn sì tún maa n fi àkókò náà dúró de àwọn ọmọdé tí kò bá tètè dé sí ojú agbo àlọ̀ pípa, bóya nítorí wọn n jẹ̀ ìṣẹ̀ fún àwọn ọ̀bí wọn. Nígbà tí ojú bá pé tán tí eṣẹ̀ pèlẹ̀, apalọ̀, tí ó lè jẹ̀ iyá tàbí bàbá àgbà yóò kọ̀ sí gbógbó àwọn ọmọ̀ tó wà níkalẹ̀, àwọn náà yóò sì maa dá a lóhùn bí ó ti tọ̀ báyií pé:

Apàlọ̀: Ààlọ̀ oo!
 Agbálọ̀: Ààlọ̀ò!
 Apàlọ̀: Àlọ̀ mi dá fùùrù gbagbòó.
 Agbálọ̀: Kó má gbagbòó ọmọ mi lọ o.
 Apàlọ̀: Ó lérí, kò lérí, ó lérí Ìjápátìròkò, ọkọ Yáníbo
 Ó n lọ láàrin èpà à rípàkó è fírífíró
 Ó lópélopé gíga tí dún ga.

Oríṣíríṣi ni èdà ìṣíde yií bí ó bá ti wù apàlọ̀ ni ó lè yà á. Àwọn ọmọ̀ tí ó jẹ̀ olùgbò náà yóò sì ti mọ̀ ìdáhùn sí ọ̀nàkòná tí ó bá gbé e gba níwò̀n ìgbà tí àwọn méjèjè kì í ti í ṣe àjèjè ara wọn. Ọhun kan tí a kò gbòdò má pe àkíyèsí sí ni pé ìpèdè àkókò kókò yẹ̀n pé “Ààlọ̀ o” tí àwọn olùgbò àlọ̀ ó sì dàhùn pé “Ààlọ̀” kì í yí padà. Àwọn ìpèdè tí ó tẹ̀lẹ̀ èyí ni ó maa n yí padà. Àpẹ̀rẹ̀ èdà ìṣíde àlọ̀ mìíràn niyí:

Apàlọ̀: Ààlọ̀ oo!
 Agbálọ̀: Ààlọ̀ò!
 Apàlọ̀: Ní ìgbà kan
 Agbálọ̀: Ìgbà kan n lọ ìgbà kan n bọ̀
 Ojọ̀ n gorí ojọ̀ o
 Apàlọ̀: Bàbá kan wà.
 Agbálọ̀: Ó wà bí èwà.

Gégé bí àlàyé tí Ògúndèjì (1991) ṣe ìtumò àlọ̀ bí ẹyọ ọ̀rọ̀ ni èyí tí a lọ wérékéké. A ti ṣàlàyé tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀ pé láti inú ọ̀rọ̀ ìṣe ‘lọ̀’ tí a so àfòmó ìbèrè ‘à-’ mọ̀ ni a ti ṣedá ọ̀rọ̀ náà. Èyí túbò fẹ̀ṣẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ pé àròsọ̀ ni itan àlọ̀. Àwọn apàlọ̀ Yorùbá ni ó lọ ọ̀ wérékéké bẹ̀, tàbí ká sọ pé ni wọn hun ún pò bẹ̀. Ìṣẹ̀lẹ̀ inú wọn kò ṣẹ̀lẹ̀ lójú ayé, àròbájọ̀ àwọn apàlọ̀ ni. Ìdí niyí ti àwọn Yorùbá fi n sọ pé “Ìrọ̀ ní n jẹ̀ àlọ̀”. Yàtò sí ti wí pé àwọn ìpèdè àkókòkọ̀ inú ìṣíde àlọ̀ náà n fẹ̀ṣẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ pé àlọ̀ pípa ti fẹ̀ bèrè ní pẹ̀rẹ̀, ó tún fẹ̀ṣẹ̀ àjọṣepò tó gún régé múlẹ̀ láàrin apàlọ̀ àti agbálọ̀. Nípa dídáhùn “Ààlọ̀ò” sí ikésíni “Àlọ̀ o” tí apàlọ̀ ṣe àwọn agbálọ̀ fi hàn pé àwọn ṣe tán láti fowósowópò pèlú apàlọ̀ nípa jíjọ̀ sí, pípaté àti lílùlù sí pèlú gbígbe orin tí ó bá dá àti gbígba ohunkóhun tí ó ba sọ gbó. [Wo inú ipín àkókò módù kejì fún irú àlàyé kan náà yi.]

Bí a bá wo iyókù ìpèdè ìṣíde àlọ̀ náà a ọ̀ò ṣàkíyèsí pé pàtakì ohun tí apàlọ̀ n ṣe níbè ni pé ó ṣàfihàn olú èdà itàn. Nígbà mìíràn ó lè ju olú èdà itàn nìkan lọ̀ tí yóò fi hàn. Ó lè ṣàfihàn àwọn èdà itàn pàtakì mìíràn pèlú. Bí àpẹ̀rẹ̀ “Àlọ̀ mi dá fùùrù gbagbòó, ó dá lórí Ìjápá,

Olókun àti Àbòn-eyìn.” (Babalọla 1973: 29). Ohun kan pàtàkì tí àwílé àwọn agbálọ́ sí ìpèdè àlọ nígbà tí ó sọ pé, “Ní ìgbà kan” nínú àpẹẹrẹ 2 n tọka sí ni ìkojá àkókò tàbí ìgbà, bí èyí bá sì ti wà, a jẹ wí pé àyè tàbí ibi ìṣẹ̀lẹ̀ nàà gbódò wà nìyẹn. Ìdí nìyí tí àwọn awé gbólóhùn àṣàpónlẹ̀ tí ó n tọka sí àkókò àti ìgbà fi máa n wópò nínú àlọ onítàn. “Ní ìgbà tí,” ni atọka pàtàkì irú àwọn awé gbólóhùn bẹ̀e.

Lẹ̀yìn tí apàlọ́ bá ti ṣàfihàn àwọn ẹ̀dá ìtàn pàtàkì bá yí, ohun ti ó kàn ni kí ìtàn máa tẹ̀ siwájú ní pẹ̀rẹ̀. Nínú ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àlọ onítàn Yorùbá orin, pàápàá orin tí ó ní bátàni lílé àti gbígbe máa n wà nínú àlọ onítàn nàà. Èyí a máa fi àyè sílẹ̀ fún àwọn ọ̀mọ̀dé tí wọn jẹ̀ agbálọ́ láti kópa nínú àlọ pípá nàà ni pẹ̀rẹ̀ nípa gbígbe orin, pípatẹ̀, lílùlù àti jíjọ ijó. Èyí wà lára ohun tí àwọn ọ̀mọ̀dé fí í máa gbádùn àlọ ní kíkún, pàápàá tí ó bá jẹ̀ àlọ tuntun tí wọn kò tí ì gbọ̀ rí. Orin inú àlọ a tún máa fi òtẹ̀ lé àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ pàtàkì pàtàkì inú àlọ. Àkọ̀túnkọ̀ túnkọ̀ sì ni irú orin bẹ̀e máa n jẹ̀ nítorí pé a máa wáyé níbi tí àṣètúnṣe ìṣẹ̀lẹ̀ máa n wà nínú àhùnpò ìtàn àlọ. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìgbà ni ó jẹ̀ pé orin ẹ̀yọ kan nàà ni a ọ̀dò máa tún kọ̀ tún kọ̀ nínú àlọ kan bí ó bá jẹ̀ pé ìṣẹ̀lẹ̀ oríṣi kan nàà ni ó n wáyé léráléra bí a ti tọka sí i yẹn àti bí a ọ̀dò tún ṣe fi hàn nígbà tí a bá n jíròrò lórí àhùnpò ìtàn àlọ. Àyípadà díẹ̀díẹ̀ lè wà nínú irú ọ̀rò orin bẹ̀e ní ìbámu pẹ̀lú ìṣẹ̀lẹ̀ tí ó fa sáábì orin kòòkan. Nígbà mírán ṣa o, àlọ onítàn kan lè ní ju oríṣi orin kan ṣoṣo lọ. Bí ìṣẹ̀lẹ̀ inú ìtàn bá ṣe lọ ni wọn yóò ṣe kọ̀ orin rẹ̀. Gẹ́gẹ́ bí a ti tọka sí àwọn àlọ onítàn tí kò ní orin nàà wà pẹ̀lú.

Bí i ti ìbèrè àlọ onítàn pípá, ó ní irúfẹ̀ ìpèdè ìṣòrònfèsì tàbí ọ̀rò àsogbà láàrin apàlọ́ àti agbálọ́ tí wọn máa n sáabá fi parí àlọ.

Apàlọ́: Ìdí àlọ mí rẹ̀ é gbán gbáláká
 Ìdí àlọ mí rẹ̀ é gbàn gbálákà
 Kó gborógbó jẹ, kó má ṣe gbobì jẹ
 Nítorí orógbó ní í gbóni sáyé
 Obì ní í bì wọn sọrun
 Bí mo bá purọ̀, kí agogo ẹnu mi ó má ròò
 Ṣùgbọ̀n bí n kò bá purọ̀, kó ró lẹ̀mẹ̀ta o
 (Yòò fi ika ifábẹ̀lá sí ẹ̀rẹ̀ké rẹ̀ láti ṣe)
 Pó, pó, pó
 Ó ró tàbí kò ró?
 Agbálọ́: Ó ró baba.

Ìlẹ̀ mẹ̀wàá gan-an ni a fi da ìtākùròṣọ̀ àárín apàlọ́ àti agbálọ́ kọ̀ nínú àyọ̀kà yí. Ọ̀rò àlàyé nípa bí apàlọ́ ṣe gbé ìró tí ó ṣe jáde ni a kọ̀ ní itálíki sílẹ̀ kejọ; a kò kà á mọ̀ ọ̀n nítorí kì í ṣe ara ìtākùròṣọ̀ nàà. Abala méjì ni ìṣòrònfèsì nàà pín sí. Àkókó ni abala ọ̀rò tí apàlọ́ sọ̀ tí ó parí pẹ̀lú ìbèèrè ni ìlẹ̀ kẹ̀sàn-án. Ìkejì ni idáhùn agbálọ́ ní ìlẹ̀ kẹ̀wàá. nínú ìtākùròṣọ̀ yí sí apá méjì. Apá kìn-ín-ní rẹ̀ ni ìlẹ̀ márùn-ún àkókó. Bí a bá fi ojú ọ̀yẹ̀ ọ̀rò tí apàlọ́ sọ̀ wò ó, a órí i pé ìpín méjì ni abala kìn-ín-ní yẹn pín sí. Ìlẹ̀ márùn-ún àkókó ni apá kìn-ín-ní níbi tí apàlọ́ ti gbé àmójùsùn rẹ̀ fún pípààlọ̀ kalẹ̀. Ó fi ìlẹ̀ méjì àkókó mẹnù lé ọ̀rò nàà. A lè ṣe itúpale ohun ti ó sọ̀ ní ìlẹ̀ méjì nàà bá yí: “Láì fepo boyò ìdí tí mó fí pa àlọ̀ yí ni” Ìlẹ̀ mẹ̀rin yòókù ni ó fi ṣe ìgbékalẹ̀ ìdí nàà ní pàtó. Nípasẹ̀ ìfòròparokò ni ó sì fi gbé e

kalè. Ó fẹ́ kí àlò rẹ̀ “ gba orógbó je, kó má ẹ̀ gba obì je” Ó sì sọ idí tí òun fí wúre bẹ̀; nítórí pé gbígbó ni orógbó máa ń gbóni sáyé tí obì sì máa ń bini sòrun ni. Ohun tí àrokò ọ̀rò yí tùmò sí ni pé ó fẹ́ kí àwọn ọ̀modé kọ̀ ẹ̀kọ̀ rere tí yòò mú wọn gbé ìgbé ayé ọ̀mọ̀lúwàbí nígbèésí ayé wọn. Kò fẹ́ kí wọn kẹ̀kọ̀ burúkú nínú àlò náà kí wọn má bàà kú ikú àitọ̀jọ̀. Ohun tí Ìwúre rẹ̀ yí fi ẹ̀ pàtàkì ni pé tìbitire jìjọ máa ń rìn ni. Bí ọ̀modé kò bá ní ìtoni àti ìdarí tó péye, ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ kí ó jẹ̀ pé ẹ̀kọ̀ burúkú ni yòò kọ̀ nínú àlò náà. Ìdí nìyí tí àwọn àgbàlagbà tí ó máa ń jẹ̀ apàlọ̀ fi máa ń rí i dájú pé àwọn fa ẹ̀kọ̀ tí wọn fẹ́ kí àwọn ọ̀modé kọ̀ yọ̀ fún wọn. Nínú apá kejì (ilà kẹ̀fà síkewàá) ni apàlọ̀ ti dá ogbón láti mú àwọn èwe tí ó pàlọ̀ náà fún láti nígbàgbó nínú ẹ̀kọ̀ pàtàkì tí ó sùyo nínú àlò tí ó pa, kí ọ̀kàn wọn sì rọ̀ mọ̀ ọ̀n. Ó kọ̀kọ̀ ẹ̀gbékalẹ̀ ilànà tí wọn ó fi mọ̀ ọ̀títọ̀ nínú ilà kẹ̀fà àtikeje; bí ago ẹ̀nu rẹ̀ bá ró lẹ̀mẹ̀ta, ọ̀rò rẹ̀ jẹ̀ ọ̀tótó bí kò bá ró lẹ̀mẹ̀ta, a jẹ̀ pé irọ̀ ni. Lẹ̀yìn tí ó bá ti fi ẹ̀nu lu ago náà lẹ̀mẹ̀ta tan ni yòò wá beèrè bóyá ó ró tàbí kò ró lówó àwọn ọ̀mọ̀ náà, tí àwọn náà ó sì fi ẹ̀sẹ̀ dídún náà múlẹ̀. Èyí sì ni ó fi hàn pé àwọn ọ̀mọ̀ náà gbà gbogbo ohun tí wọn gbọ̀ gbọ̀, pàápàá ẹ̀kọ̀ inú àlò náà. Níparí parí ni apàlọ̀ yòò wá bi àwọn ọ̀mọ̀ lèèrè oríṣíríṣi ẹ̀kọ̀ tí wọn ti rí kọ̀ nínú àlò náà tí àwọn náà ọ̀ò sì máa fèsì. Òun náà yòò sì tún bá wọn fi èyí tí wọn kò nbá mẹnù bà kún un.

4.2.0 Àlò Onítàn Olóníjàpá

A ti ẹ̀làyé nínú ipín karùn-ún módù kìn-ín-ní, pé Bámgbóṣe (1969, àtúntẹ̀, 2004) pín àlò onítàn sí ọ̀nà wònyí: asòdí-abájọ̀, akonilógbón àti olóníjàpá. A yán an pé ọ̀rò àkóónú ni ó jẹ̀ Bámgbóṣe lógún nínú isẹ̀ náà gan-an kí isẹ̀ ipínsísòrí. Kò sí ikankan nínú àwọn itàn àlò náà tí kì í kóni lógbón bí àpẹ̀rẹ̀. Ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn àlò onítàn olóníjàpá náà sì ni ó lè tún la idí abájọ̀ kan tàbí òmíràn yéni. Ìwò̀nùbò̀nú tó wà nínú ipínsísòrí rẹ̀ yí ni a kò ẹ̀ le gbára lé e dàbí alárà. Nínú ipín karùn-ún módù kìn-ín-ní, kan náà, a pín àlò Yorùbá sí ọ̀nà méjì gberegeḡe; àlò olóníjàpá àti aláìníjàpá. A tún ẹ̀tún pín àlò aláìníjàpá sí isòrí kéékèkéé méjì yí: olólórogún àti aláìjólórogun. A yán an nínú idánilẹ̀kọ̀ọ̀ isàájú náà pé ọ̀nà ipínsísòrí míràn lè wà. Bí àpẹ̀rẹ̀ ẹ̀lómíràn lè pín àlò sí olórin àti aláìlórín, sùgbón èyí tí a ẹ̀ yẹ̀n ni a ọ̀ò mú lò nínú idánilẹ̀kọ̀ọ̀ ti wa. Ní èrò ti wa, ó mọ̀yán lóri ju èyí tí a fi orin tú pín lọ. Lára àwọn ẹ̀dá itàn , pàápàá Ìjàpá ni wọn ti fẹ́ kí àwọn ọ̀mọ̀ náà kọ̀ ogbón. Ọ̀rò ogbón kíkọ̀ yí ni ohun pàtàkì jù lọ nínú àlò pípa. Ọ̀rò orin tí oríṣi àtún pín síṣòrí kejì dá lé wà láti mú itàn dùn ni, ara ọ̀nà isàgbékalẹ̀ àlò ni; kì í ẹ̀ òun ni ó ẹ̀ pàtàkì jù lọ. Ohun tí a ọ̀ò ẹ̀ nìsinyí ni àpẹ̀rẹ̀ àwọn ipínsísòrí wa náà láti fẹ̀sẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ danindánin.

Bí a ti sọ tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀ àwọn àlò olóníjàpá ni àwọn àlò onítàn tí Ìjàpá máa ń jẹ̀yọ̀ nínú rẹ̀ gégé bí ẹ̀dá itàn. Lọ̀pọ̀ ìgbà sì ni ó jẹ̀ pé Ìjàpá ni ó máa ń jẹ̀ olú ẹ̀dá itàn irú àwọn àlò onítàn bẹ̀. Ó dàbí ẹ̀ni pé àwọn àlò onítàn olóníjàpá Yorùbá pọ̀ ju àwọn aláìníjàpá lọ. Gégé bí a ti sọ ọ̀lọgbón ẹ̀wẹ̀ ni Ìjàpá máa ń jẹ̀ nínú ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn àlò tí ó bá ti jẹ̀ yọ̀. Ìdí nìyí tí a fi sọ pé a tún lè pe àwọn àlò olóníjàpá ní ọ̀lọgbón ẹ̀wẹ̀. Kò yani lẹ̀nu pé àwọn Yorùbá a máa sọ pé “Ọ̀rò gbogbo kì í sé lóri alábahun.” Ìdí ni pé Ìjàpá, tí a tún mọ̀ ní Alábahun, kò ní iwà rere kankan lówó nínú púpọ̀ àwọn àlò Yorùbá. Ìrénijẹ̀, ọ̀kánjùá, ilẹ̀ dídà, olẹ̀ jíjà, ọ̀fófó síṣe, ìgbéraga, ànikànjoḡón, ogbón ẹ̀wẹ̀, ilara, àti àwọn iwà àidára míràn ló kún ọ̀wọ̀ Ìjàpá nínú àwọn àlò náà. Bí Ìjàpá bá hu àwọn iwà burúkú rẹ̀ yí, a máa jùṣe fún un ní ìgbà àkọ̀kọ̀ tó hu iwà náà, sùgbón lẹ̀yìnòrẹ̀yìn, a máa kéèsú iwà ibi rẹ̀. Ẹ̀ ẹ̀ni tó bá ń yọ̀lẹ̀

dà ni àwọn àgbà máa n wí, ohun gánnágánná a máa yọ wọn ẹ. Nígbà mírán pàápàá, èrè iwà ibi rẹ a máa yorí sí ikú. Ọpọlọpọ àpẹẹrẹ àlọ Ìjàpá ni o lè rí kà nínú iwé Babalọlá (1973, àti 1979 àti Ọjó, 1973) ni ó ti lè rí àpẹẹrẹ oríṣíríṣí àlọ olóníjàpá.

Nínú àlọ ‘Ìjàpá, Ìgbín àti Abuké Ọṣìn’ (Babalọlá, 1973: 103 – 106), Ìjàpá kóbá ìgbín, àna rẹ, nítórí ìlara tí ó ní sí i. Oko Ìgbín ẹe dárádára nítórí ó múra sí iṣẹ, sùgbón oko Ìjàpá tó jẹ ọlẹ kò ẹe daádáa rárará. Ídí tí Ìjàpá fi n jowú ìgbín, ẹni tó fún un lomo fi ẹe aya niyẹn, tí ó sì fi n wá ọ̀nà bí oko ìgbín yóò ẹe di tirẹ. Ìjàpá pa Abúké Ọṣìn sí àlà oko Ìgbín, ó sì wọ òkú rẹ sínú oko àna rẹ nàà. Ọ̀n kan nàà ló yó lọ puró mọ Ìgbín, olóore rẹ nígbà tí Ọba n wá Abuké rẹ nàà wí pé Ìgbín ni ó pa á. Ọbá dájọ ikú fún Ìgbín, sùgbón tìbànújètìbànújẹ ni Ìgbín fi bẹ Ọba pé kí ó jòwọ jẹ kí wón dá oḡbón kan, bóyá ojú aṣebí yóò hàn, nítórí ọ̀n kò mowó meṣe nínú ọ̀n nàà. Ọba fara mọ àbá Ìgbín, wón gbé e geṣin, wón sì n kòrin tẹlẹ e léyìn pé ọba fẹ dá a lólá nítórí pípa tí ó pa abúké ọ̀n. Èyí nÌjàpá gbó tí ó sáré lọ jẹwọ, tí ọwọ̀ sì bà á, tí ọba fi pàṣe kí wón tojú aṣebi nàà yodà, kí wón sì ti èyìn rẹ bọ àkò padà. Ìjàpá kéré iwà ikà rẹ, Olórun sì kó ìgbín yọ.

Nínú àlọ onítàn ‘Ìjàpá àti Ajá lọ jí iṣu wà’ (Babalọlá, 1973: 39 – 44; tún wo Ọjó 1973: 44 – 51 fún èdà mírán àlọ nàà), iwà ọ̀kánjùá Ìjàpá ló jẹ kí ọwọ̀ olóko bà á. Nígbà tíyàn mú tìjàpá kù nàsánásán torí àìróúnjẹ jẹ, ó bẹ Ajá tí ó n rí ọ̀n jẹ gidigidi kí ó tó fi ọ̀nà ibi tí ó tí n tóúnjẹ han án. Ajá mú un ló sí oko tí ó ti n wa ẹyọ iṣu kòòkan lójúmọ. Ó sì mú kí Ìjàpá ẹe ilérí pé ọ̀n kò ní í wà ju ẹyọ kan lọ lẹ̀ẹkan. sùgbón nígbà tí ó dorí ẹlẹ̀ẹketà tí wón jọ lọ sóko nàà, iṣu mífà nÌjàpá, olójúkòkòrò wà. Ajá ti gbé ẹyọ kan ó sì yára sá lọ sílẹ́ kí Olóko tó dé. Olókó dé, ọwọ̀ ba Ìjàpá níbi tí ó ti n wọ̀ rìn pẹ̀lú ẹ̀rù iṣu tó dì gágà-gúgú. Pòdòròpò ló kà, tí ó sì gbiyànjú láti di gbogbo ẹbi ọ̀n nàà ru Ajá níwájú Ọba. Nígbà tí àwọn oníṣe Ọba délé Ajá, Ajá fi oḡbón gba ara rẹ sílẹ. Ó díbón bí ẹni tí ara rẹ kò yá láti odindi ọ̀sẹ kan séyìn tí ó sì n bì gòròròrò níṣejú àwọn onítòhún. Wón gbà á gbó, wón sì lọ sọ fún Ọba pé irọ̀ nÌjàpá pa mọ ọ̀n. Ìjàpá nikan ni ó fojú winá, iyà ẹ̀sẹ nàà nítórí ojúkòkòrò rẹ. Pípa ni wón pa á nítórí ẹ̀sùn olè ni wón kà sí i lẹ̀sẹ.

Bákan nàà nínú àlọ ‘Ìjàpá, Asín àti Ọkéré’ (Babalọlá1978: 122 – 124), ojúṣàájú ni Ìjàpá ẹe nígbà tí ó n la Asín àti Ọkéré ọ̀rẹ rẹ níjà láàrin ojà. Kàkà kó la ijà nàà ní oḡbọgba Asín ni ó dójú lé tí ó kó patiyẹ bọ ju ọ̀rẹ rẹ, Ọkéré, lọ. Èyí ló mú kí Asín gé Ìjàpá nímu jẹ, tí imú rẹ sì di kánbó di ọ̀n olóní. Gbogbo àwọn àfihàn iwà burúkú Ìjàpá nínú àlọ onítàn olóníjàpá àti àwọn ẹsan tí èdà itàn nàà n kó lóri àwọn iwà àidára rẹ yí wà láti kọ àwọn oḡdẹ níwà oḡlùàbí lọ. Kí wón lè mọ pé àtubòtàn iwà ibi kì í dára; àbámọ ní í kẹyìn rẹ.

Àwọn àlọ onítàn ‘Ìjàpá àti Ìyá Èlẹ̀pà’, ‘Ìjàpá àti Ìyá Alákàrà’, ‘Ìjàpá, Àgbẹ àti àwọn oḡo rẹ’ ‘Ìjàpá àti Bàbá Oníkàn’ pẹ̀lú ‘Ìjàpá àti àwọn Èrò Ojà’ jẹ èdà itàn kan nàà; díèdìè ni wón fi yàtò síra wón. Nínú àwọn itàn nàà Ìjàpá n lo oḡbón ẹ̀wẹ nípa dídíbón bí i iwínlẹ́ tí yóò sì máa kòrin aràmòndà láti dẹ̀rù ba àwọn èdà itàn yókù, tí gbogbo wón ó sì sá lọ. Ìjàpá yóò wá ráyè jí wón ní irẹ̀ tàbí ojà wón kó. Nínú àwọn àlọ nàà ó ẹe bẹ̀ẹ fún ọ̀pọ̀ ìgbà kí ọwọ̀ tó ó bà á. Sẹ ojọ gbogbo ni tolẹ ojọ kan soṣo ni tolóhun. Àkíyèsí tí mo fẹ́ kí a ẹe ní ibi ni pé gbogbo ìgbà tí Ìjàpá bá n kòrin láti fi dẹ̀rù ba àwọn èdà itàn yókù ni àwọn oḡdẹ́ tí ó jẹ olùgbọ̀ itàn nàà máa n ni ànfàní láti gberin tí apalọ̀ bá dá nàà tí wón ó patẹ́, tí wón ó

lùlù tí wòn ó sì jó. Ó lè tó Èmèta sí èmèje nígbà mírán tí wòn ó ní irú ànfàní bèè bí àyè bá ti wà sí àti bí apàlò báse fà á gùn sí. [Tún wo Òjó, 1973 fún àlò Ìjápá sí i]

4.3.0 Àlò Onítàn Aláìníjápá

Ohun gbòdògì tí í máa pààlà sààrín àlò olóníjápá àti aláìníjápá ni wìwà tí Ìjápá máa wà nínú tólóníjápá, tí kì í sì í sí nínú taláìníjápá. Onà méjì tí a pín àlò aláìníjápá sí ni tolólórogún àti tàlálórogún. Gégé bí a ti tóka sí i fún ìròrùn ìkékòò ni ipínsísòrì tí a se yíí, àwọn mìrán lè wà dáadáa. Ó hàn gbangba pé ìjeyo àwọn èdá itàn pàtàkì inú àwọn àlò nàà ni a lò bí òdiwòn ipínsísísòrì wa yíí. Láti fi ìdí àtúnpínsísòrì àlò onítàn aláìníjápá múlè danindanin, a òò tẹ síwájú láti se àpèrẹ díẹ.

4.3.1 Àlò Onítàn Aláìníjápá Olólórogún.

Àwọn àlò aláìníjápá olólórogún (tàbí àlò onítàn olólórogún ní sòkí) jẹ àwọn àlò onítàn tí Ìjápá kò ti je yò bí èdá itàn, sùgbón tí a ti máa n bá ìdílé olórogún padé; pàápàá jùlò Ìyàwó àti Ìyáálé. Àpèrẹ itàn àlò ‘Ìgbakọ orogún mi dà?’ àti ti ‘Àgbìgbò bá n gbómọ mi’ wà lára àwọn àlò olólórogún Yorùbá tí ó gbajúmò láàrin àwọn omodé. Nínú àlò ‘Ìgbakọ orogún mi dà?’ Ìyáálé rán ìyàwó ni odò láti lọ fọ àwọn ohun èlò idáná, ni odò bá sèèsì gbé ìgbakọ Ìyáálé lọ. Ìyáálé fi dandán lé e pé kí Ìyàwó lọ wá ìgbakọ nàà gan-an wá fún òun, kò gbòdò ra òmíràn. Nìyàwó bá n fomijé tópasè odò lọ, bí ó ti n kòrin tàánú tàánú pé “Ìgbakọ orogún mi dà? – Tere nàà ó mà ti bódò lọ o tere ...” Ó bá oríshírísi ìşoro padé lònà; bí àpèrẹ ó bá Afabéré-gúnyán fabéré gúnyán, ó bá Bàbá elégbò yàmòkàntàn fi ahán lá egbò rẹ dán wò, kí wòn tó júwe onà ilé Olúwèrì fún ún nibí tí Olúwèrì ti ní kí ó wònú àgbàlá òun, kí ó ká àwọn èso mètá tí ó bá pa rọrọ, wòn kì í nílò kí ó má se ká àwọn tí ó n se kámi-kámì-kámi. Wòn sì dá ìgbakọ orogún ìyáálé rẹ padà fún un. Wòn ni tí ó bá ti rìn síwájú díẹ kí ó la èso àkókó mólẹ, bí ó bá dédajì onà kí ó làkejì mólẹ, bí ó bá sì délé, tí ó wònú ìyèwù rẹ ni kí ó tó làketa mólẹ. Nígbà tí ó la èso àkókó mólẹ, àwọn erú méréndínlógún ni wòn yò sí i lókúnrin lóbinrín tí wòn ní Olúwèrì ní kí àwọn máa bá a lọ ilé kí àwọn lọ máa sìn ín. Nígbà tí wòn délèjì onà, tí ó tún làkejì mólẹ òpòlòpò dúkiá, bí wùrà, iyùn, àti aşo olówó iyebíye lórisírísi ló rí. Ní wòn bá di wòn lóketèlòketè, wòn mú onà ilé pòn. Nígbà tí wòn délé ó wòyèwù lọ, bí wòn se ní kí ó se, ó sì la èso keta mólẹ, òpòlòpò owó ni ó dà sílẹ gòòrògò. Gbogbo ohun tí ó rí pátápátá ni ó pín sí méjì ogbogba tí ó sì kó ilàjì lọ sòdò Ìyáálé. Ó kókó kí i ó sì dá ìgbakọ rẹ padà. Ó kó, ó ròyìn gbogbo ohun tí ojú rẹ rí, ó sì fi ilàjì gbogbo ohun tí ó mú bọ ta á lẹ. Ó ni Ìyáálé òun ni ó sún òun bá ire nàà. Ìyáálé kọ gbogbo àwọn èbùn nàà nítorí ibi tí ó fojú sí, onà kò gba. Èrí okàn àti ìgbéraga kò jẹ kí ó lè gbà á. Kàkà bèè, ó pinnu láti rìn ìrinàjò tirè nàà lọ sí òdò Olúwèrì, níbi tí ó lérò pé òun nàà ó ti bá òde padé bí i tí Ìyàwó. Ó kó àwọn ohun èlò idáná lọ sòdò lọ fọ bí i tí Ìyàwó rẹ, sùgbón odò kò gbé ìgbakọ lọ ni ó bá mọ-on-mọ ti ìgbakọ sí ojúsàn omi lódò, odò sì gbé ìgbakọ lọ léyìnòreyìn; ni ó bá bèrè sí tópasè odò lọ, ó n kòrin ó sì n wá ìgbakọ nàà tí odò fi apàpàndodo gbé lọ. Bí i tí Ìyàwó , ó dé òdò Afabéré-gúnyán, sùgbón kò lè ní sùúrù fí abéré bá enìkankan gúnyán. Gbogbo èrò rẹ ni pé níjowo ni irú iyán bèè ó tó kunná. Ó dé òdò Bàbá elégbò yàmòkàntàn, ó kò jálẹ láti bá a fi ahán la egbò rẹ. Nígbà tí ó şàà dé òdò Olúwèrì tí wòn ni kí ó lọ já èso tí ó pa rọrọ ní àgbàlá, èyí

tí ó n ẹ̀ ẹ̀ kámi-kàmì-kámi, tí wọn ní kí ó má jàá ni ó já. Ó ni nígbà tí òun kì í ẹ̀ ẹ̀ dindinrin, òun ọ̀ò ẹ̀ ẹ̀ rí nńkan tí ó dára tí ó wuyì lójú, tí òun ọ̀ò wá lọ fowọ ara òun já ẹ̀yí tí ó rí ràkòràkò, tí kò fani mọra. Nígbà tí yòò kúrò nìbè, bí wọn ẹ̀ ẹ̀ sọ fún Ìyàwó, tí ó wá síwájú rẹ̀ nàà ni wọn sọ fún òun nàà pé kí ó ẹ̀ ẹ̀ àwọn ẹ̀so méteèta tí ó já nàà. Nígbà tí ó la àkókó mọlẹ̀, àwọn ìgiripákunrin bí i méfà ni ó yọ sí i tí wọn kó patiyẹ̀ bọ ó tí wọn fẹ̀rẹ̀ lù ú pa; wọn ní aláìgboràn ni. O bèbè tí tí, kí wọn tó ó fi sílẹ̀, tí wọn ní kí ó máa sáré lọ teteete. Gbogbo èrò rẹ̀ nígbà nàà ni pé bóyá bí wọn ẹ̀ ẹ̀ kókó ẹ̀ ẹ̀ fún Ìyàwó nàà niyẹn, kò kàn rántí sọ iyẹn fún òun nílẹ̀ ni. Nígbà tí ó dé ilàjì ònà, tí ó tún là ìkejì mọlẹ̀ àwọn agbón ni wọn tú jáde, tí ọ̀rò di bí o ò lọ, o yà fún mí; ọ̀pẹ̀lọpẹ̀ aṣọ tí ó ró tó dà borí tí wọn kò fi ta á ní àtapa , ẹ̀gbón ó dákú dánwò. Nígbà tí atẹ̀gùn fẹ̀ sí i diẹ̀ tí àwọn agbón ti fò lọ ní ó bá ta jí, ó diẹ̀ nílẹ̀, ó n wọ̀ lọ ilé. Kò lè sí aṣọ kúrò lórí kí ara ilé má baà rí gbogbo ojú àti imú rẹ̀ tí ó ti wú kúdukúdu. Nígbà tí ó sì wọ̀ iyèwù, tí ó la ẹ̀so kẹta mọlẹ̀ ogunlógò ejò àti àkeekè ni ó yọ sí i tí wọn sì sán an ní àṣánpa.

Bí àhunpò-itàn àlọ̀ yí ti lọ nàà ni ti àlọ̀ “Àgbìgbò bá n Gbómọ Mi.” Ìyàwó lọ oko lọ ẹ̀gi tí wọn ó fi dáná, ó sì tẹ̀ ọ̀mọ̀ rẹ̀ jòjòlọ̀ sí abẹ̀ igi rẹ̀gẹ̀gẹ̀ kan. Nígbà tí ó ẹ̀gi tán tí ó ní kí òun gbé ọ̀mọ̀ láti máa lọ ilé ni ó bá wá ọ̀mọ̀ tí. Ìdààmú ọ̀kàn bá a. Nígbà tí yòò gbé ojú sókè ó rí ẹ̀yẹ̀ Àgbìgbò nílá, tí ó ti gbé ọ̀mọ̀ rẹ̀ hanu, ni ó bá bèrẹ̀ sí í kọrin, tí ó n sunkún, tí ó sì n fi ohun arò bèbè tàánútàánú pé kí Àgbìgbò gbé ọ̀mọ̀ oún fún òun. “Àgbìgbò bá n gbómọ mi o - Ẹ̀yẹ̀ Ìgbò; Aládé orí igi - Ẹ̀yẹ̀ Ìgbò...” Lẹ̀yìn ìgbà pípẹ̀ tí ó ti n bẹ̀ Àgbìgbò ni ẹ̀yẹ̀ nàà sọ fún un pé tí ó bá di ojọ̀ méje kí ó wá pàdẹ̀ òun láti gba ọ̀mọ̀ rẹ̀ padà. Ìbànújẹ̀ dorí obinrin yí kòdò, ó wa ẹ̀kún mu lọ sí ilé. Ìyáálé rẹ̀ kò tilẹ̀ kááánú rẹ̀ pẹ̀pẹ̀, igi tí ó lọ ẹ̀ lóko ni ó kókó n béèrè, kò béèrè ọ̀mọ̀. Nígbà tí ó wa béèrè lẹ̀yìnòrẹ̀yìn, ènìyàn mò pé ojú ayé ni ó n ẹ̀. Ìyàwó kò lè jẹun fún odindi ọ̀sẹ̀ kan tí ó fi dúró de àdéhùn Àgbìgbò. Nígbà tí ije pé Ìyàwó jí lọ sóko láfẹ̀mójú, orí igi nàà ni ó sì bá Àgbìgbò àti ọ̀mọ̀ rẹ̀, tí ó gbé hanu. Ló bá tún bèrẹ̀ sí í kọ orin láti bèbè. Àfi pọ̀ tí Àgbìgbò ju àpò owó sílẹ̀. Obinrin nàà kò tilẹ̀ wò ó lẹ̀mẹ̀jì orin ẹ̀bẹ̀ fún ọ̀mọ̀ rẹ̀ ni ó tún kì bọ ẹ̀nu. Àgbìgbò tún ju ẹ̀rù àṣọ àti ohun àlùmòni oríṣírí sílẹ̀, ẹ̀gbón obinrin nàà sá ní, ọ̀mọ̀ òun ni òun n fẹ̀, òun kò fẹ̀ owó, aṣọ tàbí ohun ọ̀rò kankan. Lẹ̀yìnòrẹ̀yìn ni Àgbìgbò ju ọ̀mọ̀ rẹ̀ sí i, tí ó sì hán an pónkán; inú rẹ̀ dùn, ó sì n dúpẹ̀ lówó Àgbìgbò. Agbìgbò ní gbogbo àwọn nńkan yòókù nàà ni kí ó maa kó lọ. Ó sì tún fún un ní ẹ̀rúkùrin méfà àti ẹ̀rúbínrín méfà pẹ̀lú; àwọn ni wọn bá a ru gbogbo ẹ̀rù nàà lọ sílẹ̀. Ìyàwó kó, ó rò fún ìyáálé rẹ̀, ó sì kó ilàjì ohun gbogbo tí Àgbìgbò fi ta á lóre fún un. Ìyáálé kò, òun nàà sì pinnu láti gbé ọ̀mọ̀ rẹ̀ lọ sí oko igi bí i tìyàwó rẹ̀. Ó ẹ̀ ẹ̀ bẹ̀ fún ojọ̀ pípẹ̀ kí Àgbìgbò tó ó gbé òun nàà lómọ̀. Òun nàà kọrin bẹ̀ Àgbìgbò tí tí onítòhún fi ní kí ó padà wá ní ó keje. Inú rẹ̀ dùn. Kò banújẹ̀ kankan, tí ó bá tilẹ̀ ẹ̀somi lójú rárá, ojú ayé ni ó fi. Nígbà tí ije pé, ó lọ pàdẹ̀ Àgbìgbò ní fẹ̀rẹ̀mójú. Ó sì bèrẹ̀ sí í kọrin bèbè fún ọ̀mọ̀ rẹ̀. Nígbà tí ó yá Àgbìgbò ya apá ọ̀mọ̀ rẹ̀ kan, ó sọ ọ̀ sílẹ̀, nígbà tí ó tún ẹ̀ sàà, ó ya apá kejì, ó sọ ọ̀ sílẹ̀ fún un. Gbogbo èrò obinrin nàà ni pé bí ó ẹ̀ ẹ̀ fún Ìyàwó nàà niyẹn. Kì í ẹ̀ ẹ̀ apá nńkan ni Àgbìgbò ya mọ, ó ya ẹ̀sẹ̀ méjèjè pẹ̀lú. Níparíparí ni ó ju ẹ̀kùtu ọ̀mọ̀ rẹ̀ sílẹ̀ fún un tí ó sì fò lọ. Tìbànújẹ̀tìbànújẹ̀ ni Ìyáálé bá padà sílẹ̀.

Àwọn àpẹẹrẹ àlọ aláìníjápá olórogún mìíràn ni ìtàn ‘Orogún Méjì àti Eḡe Ọ̀ṣìn’, ‘Léyẹ́nìbí àti Orogún Rẹ̀’, ‘Orogún Méjì àti Ọ̀kọ̀ Wọ̀n’ àti ‘Ìyálé Gbẹ̀ Ọ̀mọ̀ Ìyàwó Rẹ̀ sínú Ọ̀tí’ (Ọ̀pádòtun, 1994: 26 – 27, 30 – 31, 46 – 47, 63 – 65). Bákan nàà ni ìtàn ‘Fágoróyè àti Ọ̀mọ̀ Rẹ̀’ pẹ̀lú ìtàn ‘Ìbàràtielè’ àti ‘Igi Igbó Mèta tí Ó di Ìyàwo’ (Àpáta, a kò mọ̀ ọ̀dún: 21 – 24) [Kí akẹ̀kọ̀ ka àwọn àlọ̀ wọ̀nyí tàbí kí ó wá àwọn àpẹẹrẹ̀ mìíràn sí i fúnra rẹ̀]

4.3.2 Àlọ̀ Onítàn Aláìníjápá Aláìjólórogún

Àwọn àlọ̀ onítàn tí kò sí ìjápá nínú wọ̀n, tí kò sì tún sí tìyáálé tìyàwó nínú wọ̀n gégé bí èdà ìtàn ni a pè ní aláìníjápá aláìjólórogún. Irú àlọ̀ onítàn bẹ̀è lè jẹ̀ èyí ti a fi sọ̀ ìdí abájo kan tàbí òmíràn tàbí èyí tí a fi kọ̀nì lẹ̀kọ̀ọ̀ iwà rere kan tàbí èkejì. Gbogbo isẹ̀ yìí nàà ni a lè fi àwọn àlọ̀ onítàn tí a ti sọ̀rò lé lórí jẹ̀. Ohun tí ó ya ọ̀wọ̀ àwọn ìtàn àlọ̀ tí a fẹ̀ ẹ̀ àpẹẹrẹ̀ wọ̀n ní isinsinyí sọ̀tò gégé bí a ti sọ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ni pé kì í sí Ìjápá àti àwọn Ìyáálé pẹ̀lú Ìyáálé nínú wọ̀n.

Àpẹẹrẹ̀ àlọ̀ onítàn aláìníjápá aláìjólórogún ni gbogbo àwọn àlọ̀ onítàn méfèfèfà tí ó wá nínú iwé àkọ̀jọ̀ àlọ̀ *Àṣàyàn ìtàn ọ̀mọ̀ Obòkun* tí Ólurẹ̀mí Onàsànyà (1973) kọ̀. Ólurẹ̀mí Onàsànyà jẹ̀ apààlọ̀ lórí èrọ̀ rẹ̀dìdò ní àwọn ọ̀dún 1960. Àkọ̀lé ètò orí Rẹ̀dídò Orílẹ̀dè Nàìjíríà (Radio Nigeria) tí ó ti máa n pààlọ̀ onítàn ní arààrò ọ̀jọ̀ àbámèta ni “Ọ̀mọ̀ Obòkun n Kí Yín.” Méjì lára àwọn àlọ̀ rẹ̀ tí a ọ̀dò fi ẹ̀ àpẹẹrẹ̀ ní isinyí ni àlọ̀ ‘Aláṣejù, Ìyàwó ọ̀ba Èjìgbòmekùn’ àti ‘Àná, Ọ̀ní, Ọ̀la àti Ènìyàn.’ Nínú ìtàn àlọ̀ ‘Aláṣejù, Ìyàwó ọ̀ba Èjìgbòmekùn,’ Èwà ni orúko ọ̀mọ̀ge awéléwà kan tí ó wá sí ọ̀jọ̀ Èjìgbòmekùn ni ọ̀jọ̀ kan, tí Ọ̀ba ilú sì ní àfi dandan bí òún fi ẹ̀ aya. Ó rán Àṣípa, ọ̀kan nínú àwọn ìjòyè rẹ̀ pàtàkì àti àwọn ìránṣẹ̀ rẹ̀ láti tẹ̀lé Èwà láti mọ̀ abúlẹ̀ rẹ̀ ní ọ̀nà jíjìn réré. Ìgbéraga àti agídí ọ̀mọ̀bìnrin nàà pọ̀ púpọ̀ tí kò ní ọ̀rẹ̀ ní abúlẹ̀ rẹ̀, àyàfi Àìsinmi, tí ó jẹ̀ ọ̀mọ̀ iyá rẹ̀: àwọn nìkan soṣo ni wọ̀n sì jọ̀ n dá gbé. Àwọn ará abúlẹ̀ Èwà rọ̀yìn fún Àṣípa pé Èwà kò níwà rára. Nígbà tí ó padà dé ọ̀dò Eléjìgbò ti ó ran an níṣẹ̀ Àṣípa rọ̀yìn fún un pé Èwà kàn lẹ̀wà lásán ni o, kò níwà olóokan. Ọ̀ba ẹ̀ fi dandan lé e pé òun ó fẹ̀ Èwà. Àwọn ohun iyálẹ̀nu tí Èwà pa ní dandan pé Ọ̀ba Èjìgbòmekùn gbòdò ẹ̀ kí òun tó lè di ìyàwó rẹ̀ ní pé ó gbòdò fẹ̀ òun pẹ̀lú Àìsinmi, ọ̀mọ̀ iyá òun, ó gbòdò bẹ̀ orí gbogbo olórì rẹ̀, tí ó fẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ rẹ̀ àti àwọn ọ̀mọ̀ wọ̀n, ó sì gbòdò dáná sún gbogbo dúkiá tí ó wá láàfin, kí ó ẹ̀ ẹ̀ ẹ̀ ra tuntun. Gbogbo àwọn nìkan wọ̀nyí ni Kábíyèsí ẹ̀tán láti ẹ̀. Ọ̀pẹ̀lopẹ̀ Àṣípa tí ó dá ọ̀gbón láti lọ̀ kó gbogbo àwọn ènìyàn àti dúkiá nàà pámo sí oko kan tí ó pa ewúré tó sì fi èjẹ̀ rẹ̀ pa idà rẹ̀ tí ó lọ̀ fi han ọ̀ba gégé bí èrì pé òun ti mú àṣẹ̀ rẹ̀ ẹ̀. Lọ̀jọ̀ tí wọ̀n lọ̀ mú Èwà wá sílẹ̀ ọ̀kọ̀ rẹ̀ tuntun, kò rí ẹ̀nikan fi àdúra sìn ín lọ̀ sílẹ̀ ọ̀kọ̀. Gbogbo ohun tí ó bá ti fẹ̀ ni Ọ̀bá pa láṣẹ̀ pé kí wọ̀n máa ẹ̀. Ó ni kòdà bí ó bá ẹ̀ orí òun alára ni ó ní òun fẹ̀ kí wọ̀n bẹ̀ ẹ̀. Èwà bèrẹ̀ sí í pàṣẹ̀ oríṣíríṣí. Ó ní kí wọ̀n bẹ̀ igi, kí wọ̀n sì gbón odò kúrò lónà, kí òun lè ráyè kojá. Gbogbo rẹ̀ ni wọ̀n ẹ̀. Pa banbari rẹ̀ ni pé ó ní kí wọ̀n bẹ̀ orí àwọn ènìyàn kí òun lè rọ̀nà yan lọ̀ bá ọ̀kọ̀ òun, Eléjìgbò. Orin kíko ni ó fi n pa àwọn àṣẹ̀ wọ̀nyí. Kín ni àwọn dọ̀ngàrí gbó èyí sí ni wọ̀n bá bèrẹ̀ sí í bẹ̀ orí lọ̀. Wọ̀n bẹ̀ orí Àìsinmi, ọ̀mọ̀ iyá rẹ̀, kòdà wọ̀n kò dá orí tirẹ̀ gan-an alára sí. Ọ̀ba Eléjìgbòmekùn tí ó wá pàdẹ̀ wọ̀n lónà gan-an bá ẹ̀ ẹ̀ rẹ̀ sọ̀rò ni wọ̀n kò fi rí orí rẹ̀ gé. Ọ̀pẹ̀lopẹ̀ Ọ̀sanyìn tí ó gbà á sílẹ̀ tí ó sì dá wọ̀n lẹ̀kun. Ó wá ní kí wọ̀n lọ̀ kó

gbogbo àwọn olori, oṃo àti dúkiá tí Aṣipá kó pamọ sókó wá, Ó sì bá Ọba náà wí, pé ó jẹ kí ewà wọ òun lójú, tí kò fi bikítà fún ìwà.

Nínú ìtàn àlọ ‘Àná, Òní, Ọla àti Èniyàn,’ Tègbón tàbúrò ni Àná, Òní àti Ọla, oṃo Aṣèdá. Baba wọn ló ran wọn wá sílé ayé láti wá tún ilé ayé ẹ. Nígbà tí wọn débè wọn n ẹ ẹ wọn bí ẹ, wọn sì n bọwọ, tí ó tọ fún Ọla tí ó jẹ ègbón wọn pátápátá, ẹni tí bàbá wọn gbé àṣe lé lówọ. Ìyàn ló lé ẹnikan kúrò ní ilú tirẹ tí ó fi sá dé ọdọ àwọn tègbón tàbúrò náà. Wọn gbà á tawótẹsẹ, wọn bu ilẹ oko ati ilẹ ilé fún un, wọn sì n pé é ni Èniyàn tórí ìyàn ni ó lé e dé ọdọ wọn. Lẹyìn ìgbà díẹ, òun náà jẹ bọ, ó sì tilẹ là, ó lu pẹlú. Nígbà tí ara tù ú tán ó gbe èwù ìgbéraga wọ, ó sì bèrẹ sí í yájú sí àwọn olóore rẹ, pàápàá Ọla. Ó ní egbé ni àwọn; òun tilẹ jù wọn lọ, àti pé òun gbódọ bórí Ọla, tí ó jẹ ègbón wọn. Nígbà tí Èṣù gbó, ó ní kí Èniyàn rúbọ, kí ó lè borí nítòótó, nítorí ní ìgbèrí ọdò ni Ọla fi àṣe rẹ pamọ sí. Sùgbón ó kọ láti rúbọ nítorí pé ó ti gbó ibi tí agbára Ọlá wà ná. Èṣù lọ sọ fún Ọla náà kí ó rúbọ, kí apá ọtá má lè ká a. Òun sì rúbọ ní tirẹ. Èniyàn gbé ìgbésẹ nítòótó láti lọ jí agbára àṣe Ọla ní ìgbèrí ọdò, sùgbón olobó ti ta Ọla, ó sì ti pa ọwọ ibi tí ó fi agbára náà sí dà. Èniyàn mófo, Olúwẹri ni ó kò lónà, ó sì fi ojú rẹ han màbo. Ó jẹ kí ó mò wí pé Ọla ni àgbà ẹnikéni.

Ohun kan tí a fé pe àkíyèsí sí ni pé èniyàn ni gbogbo àwọn ẹdá ìtàn inú àwọn àlọ méfèfèfà inú àwọn ìtàn Oṃo Obòkun tí a mẹnù bà gégé bí méjì tí a ẹ ẹ ṣoníṣókí wọn yìí ẹ fi hàn. Àwọn àlọ onítàn aláìníjápá aláìjólórogún wà dáadàa tí àwọn ẹdá ìtàn inú wọn jẹ eranko, tàbí àpapọ èniyàn pẹlú àwọn abàmì ẹdá ìtàn mìíràn bí, igi igbó, iwín, òkú abbl. Nínú ogún àlọ àpamọ tí Pọjù Àmọrí kó jọ sínú ìwé *Ìdí Abájọ Kinniún àti Àwọn Eranko Mìíràn*, tí wọn jẹ àlọ onítàn tí a fi sọ ìdí abájọ ìrísí tàbí ẹṣe àwọn oríṣíríṣi eranko àti ẹyẹ, ẹyọ kan soṣo ni ó dále orí Ìjápá. Mókàndínlógún yòókù jẹ ti oríṣíríṣi eranko àti ẹyẹ. Lára wọn ni àlọ ‘Ìdí Abájọ tí Kinniún fi n Bú,’ ‘Ìdí Abájọ tí Orùn Ògòngò fi Gùn tó Bèè,’ ‘Ìdí Abájọ tí Adie fi n Šàlè Je,’ ‘Ìdí Abájọ Kíké Ọpòlọ’ àti ‘Ìdí Abájọ Èrín Ìkookò.’ A tún lè rí àpẹṣe àlọ aláìníjápá aláìjólórogún nínú àkójopọ *Àwọn ìtàn aláádùn* tí Aya F. O. Àpáta (a kò mọ ọdún) kó jọ. Lára wọn ni ‘Ìtàn Ọba Aláràn-án ati Ẹyẹ Kinkin’ (o. i. 3 – 5), ‘Ọlórànmodùn’ (o. i. 9 -11), ‘Ìyàwó àti Èrú’ (14 – 16), ‘Ègùnmodò àti Ọpẹ’ (o. i. 20 - 21), ‘Ọba Olómù’ (25 – 27), ‘Ariẹṣe’ (o. i. 27 – 29) a. b. b. l. Àwọn ìwé àkójopọ àlọ onítàn mìíràn náà sì wà tí ó ti lè rí àwọn àpẹṣe sí i.

5.0 Ìsoníṣókí

Nínú ìdánilékòọ ìpín kìn-ín-ní módù kẹta yìí, a tenpele mọ ìgbéyèwò ọrọ àlọ pípa àti àtúnpín-sísòrì àlọ onítàn.

- A ẹ àlàyé nípa àwọn akópa nínú àlọ onítàn pípa àti àsìkò tí wọn máa n pa a.
- A ẹ àgbéyèwò àwọn ìgbésẹ inú àlọ pípa.
- A jíròrò nípa àwọn ipèdè tí a máa n fi sídè àlọ onítàn.
- A sòrò nípa ìtumọ àlọ gégé bí ẹyọ ọrọ.
- A mẹnù ba ipò àti ipa orin nínú àlọ onítàn.
- A sì ẹ àlàyé nípa ipèdè ìkádìí àlọ onítàn pípa.

- Bákán náà ni a rán wa létí pé ọ̀nà méjì gbẹ̀rẹ̀gẹ̀de tí a pín àlọ onítàn sí ni ti olóníjápá àti aláíníjápá, àti pé a tún ti aláíníjápá pín sí olólórogún àti aláìjólórogún.
- A gbìyànjú pèlú láti fèsẹ̀ ipínsísòrì àlọ onítàn tí a ẹ̀ múlẹ̀ nípa síṣe àpẹ̀rẹ̀ àti títọ́ka sí ibi tí akékọ̀ọ̀ ti lẹ̀ rí àpẹ̀rẹ̀ síwájú sí í.

Ohun kan ti ó yẹ kí o mọ ni pé nígbà tí à n sọrọ nípa àlọ pípa ọ̀rọ nípa ìṣeré ni à n sọ yẹn. ìyẹn ni pé bí wọn ẹ̀ máa n ẹ̀ ìgbékalẹ̀ àlọ. Ohun tí ó tún ẹ̀ pàtàkì láti tún pe àkíyèsí sí ní ihín pé àwọn ọ̀nà ipínsísòrì àlọ m̀ìràn lẹ̀ wà ní oríṣíríṣi, èyí tí Ọ̀pádọ̀tun (1994) pe àkíyèsí sí lóríṣíríṣi. Şùgbọ̀n idí tí a kò fi fara mọ irú àwọn ipínsísòrì bẹ̀ẹ̀ ni pé ìwò̀nùbò̀nú wọn a máa peléke. Èyí tí a ẹ̀ nínú idánilẹ̀kọ̀ọ̀ yìi kò fi ààyè sílẹ̀ fún irú ìwò̀nùbò̀nú bẹ̀ẹ̀.

6.0 Iṣẹ̀ Àmùṣe

1. Àjosepò wo ni ó wà láàrin àlọ àpamò àti àlọ onítàn? Kọ àròkọ kékéré kan láti şàlàyé idáhùn ẹ̀.
2. Jíròró lórí àwọn ipèdè ìṣíde àti ikádí àlọ onítàn láti fi bí wọn ẹ̀ ẹ̀ pàtàkì sí hàn.
3. Ẹ̀ àlàyé ipínsísòrì àlọ onítàn bí ó ti yé ọ̀ pèlú àpẹ̀rẹ̀ méjì méjì fún ìsòrì kòòkan tí o bá là kalẹ̀.
4. Kín ni àlọ onítàn wúlò fún?

7.0 Ìwé Ìtọ́kasí

Àmòrí, A. 1978. *Ìdí Abájọ Kìnniún*. Manmillan Nigeria Publishers Ltd., Lagos.

Àpáta, F. O. (Akò mọ ọ̀dún tí wọn gbé e jáde) *Àwọn Ìtàn Aládùn*. Ilé Iṣẹ̀ Atẹ̀wétá Ìjọba Èka Èkọ̀ Ìwọ̀ Oòrùn Nàìjíríà, Ìbàdàn.

Babalọ́lá, A. 1982. *Àkójopò Àlọ Ìjápá: Apá Kìíní*. University Press Limited, Ìbàdàn.

Babalọ́lá, A. 1985. *Àkójopò Àlọ Ìjápá: Apá Kejì*.: University Press Limited, Ìbàdàn.

Bámgbóṣe, A. 1969 Yorùbá Folktales, *Ìbàdàn*, 6 -12; Àtúntẹ̀-jáde nínú Lawal, N. S., Sadiku, N. O. S àti Dọ̀pámú A. 2000 *Understanding Yorùbá Life and Culture*; o. i. 547 – 561, New Jersey.

Ọ̀gúnpòlù, B. 1986. “Classification of Yorùbá Prose Narratives”, bẹ̀bà àpílẹ̀kọ̀ tí a kà níbi àpèrò lórí ìmò ìgbé ayé èdá lówùjọ Yorùbá (Yorùbá Folklore Seminar) ní Yunifásitì Ìpínlẹ̀ Ọ̀gùn, Àgò Ìwò̀yè.

_____. 1990. “Ìmò Ìjìnlẹ̀ Lórí Àlọ Àpagbè,” nínú Afọ́labí Ọ̀labímtan,” Aáyàn Àwọn Ọ̀mòràn Lórí Ìmò Ìjìnlẹ̀ Yorùbá,” o. i. 35 – 56, J. F. Ọ̀dúnjọ memorial Lectures Organising Committee, Lagos.

Ọ̀jọ̀, O. 1973. *Ìjápá Tírókò Ọ̀kọ̀ Yánníbo*. Longman Nigeria Plc., Ìkejà. (Àtúntẹ̀ ti 2007.)

Ọ̀pádọ̀tun, O. 1994. *Àşàyàn Àlọ Onítàn*. Y-Books, Ìbàdàn.

Ìpín 2: Àlọ Onítàn I: Kókó Ọ̀rọ̀, Àhunpò Ìtàn, Ibùdó àti Àkókò Ìtàn

Àkónú

1.0 Ìfáàrà

2.0 Èrò̀ngbà

- 3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékòò
- 4.1.0 Kókó Ọrò
- 4.1.1 Olú Kókó Ọrò: Ìwà Ọmólúàbí
- 4.1.1.1 Bíbu Ẹnu Àtẹ lu Ìwà Àídára/Ìkà
- 4.1.1.2 Yíyònbó Ìwà Dídára/Rere
- 4.1.2 Kókó Ọrò Amúgbálégbèé
- 4.1.2.1 Ẹsan
- 4.1.2.2 Ìdánwò àti Ìdíje
- 4.1.2.3 Ìjà Orogún
- 4.1.2.4 Ìdí Abájo
- 4.2.0 Àhunpò Ìtàn
- 4.2.1 Àṣetúnṣe Ìṣèlè
- 4.2.2 Ìṣèlè Àyísódì
- 4.2.3 Ìrànlówó Àìròtélè
- 4.2.4 Àyípadà Ìgbà
- 4.2.5 Orin
- 4.3.0 Àkókò Ìtàn àti Ibùdó Ìtàn
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣẹ Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ìfáàrà

Àbùdá àlọ onítàn méréni ọ̀tọ̀tọ̀ ni a yàn láti ṣàlàyé nínú orí yí. Àwọn àbùdá àlọ onítàn náà ni kókó ọ̀rò, àhunpò ìtàn, ibùdó ìtàn àti àkókò ìtàn. Kókó ọ̀rò ni orí ọ̀rò, ọ̀ye ọ̀rò tàbí èkó (Ọ̀gúndèjì, 1991). Kókó ọ̀rò inú ẹ̀yọ̀ àlọ onítàn kan a máa ju ẹ̀yọ̀ kan ṣoṣo lọ, kí a tó wá sọ tí gbogbo àlọ onítàn Yorùbá. Oríṣíí ọ̀nà méjì tí a pín gbogbo kókó ọ̀rò àlọ onítàn Yorùbá sí fún idánilékòò wa ni olú kókó àti amúgbá-légbèé kókó ọ̀rò. Àwọn miiran a tún máa pe olú kókó ọ̀rò ní lááréjà. Èkó iwà ọ̀mólúwàbí ni olú kókó ọ̀rò àlọ onítàn Yorùbá. Ó féré jẹ pé gbogbo àlọ onítàn Yorùbá ni a fi n dani-lékòò iwà ọ̀mólúwàbí. Amúgbá-légbèé kókó ọ̀rò ni àwọn kókó ọ̀rò kékèkè miiran tí a fi máa n ṣe àwàgúnlẹ̀ olú kókó ọ̀rò. Nígbà tí olú kókó ọ̀rò a máa la inú àhunpò ìtàn àlọ kan já, apá kan àhunpò ìtàn àlọ ni a ti máa n bá amúgbá-légbèé kókó ọ̀rò pàdé; kì í la gbogbo àhunpò ìtàn àlọ já. Amúgbá-légbèé kókó ọ̀rò tààrà ni àwọn èkó iwà pátó tí ó jẹ yọ̀ nínú àlọ onítàn. Gbogbo irú èkó iwà bẹ̀é ni ó n kọni ní iwà ọ̀mólúwàbí tí a pè ní olú kókó ọ̀rò àlọ Yorùbá ní àpapọ̀. Àwọn amúgbá-légbèé kókó ọ̀rò kan wà tí wón kàn jẹ mọ̀ ọ̀rò iwà ọ̀mólúwàbí ni àwọn gan-an kì í ṣe ọ̀rò nípa iwà ènìyàn, ṣùgbón wón a máa jẹyọ̀ lemọlemọ̀ láti inú àlọ onítàn kan sí ikejì. Mòtífù ni àwọn onímò ìtàn àlọ máa n pe irú àwọn amúgbá-légbèé kókó ọ̀rò bẹ̀é.

Àhunpò ìtàn ni ètò ṣísèntèlẹ̀ ìṣèlẹ̀ inú lítírẹ̀ṣò láti ibèrè tí tí dé ọ̀pin gégé bí a bá ṣe gbé e kalẹ̀. Àwọn ètò ìṣèlẹ̀ inú àwọn àlọ onítàn ni àhunpò ìtàn tí a jíròrò nínú idánilékòò yí. Ìṣèlẹ̀ kì í ṣèlẹ̀ láiní àyè tàbí ọ̀gangan ibi tí ó ti ṣèlẹ̀ àti àkókò tí ó ṣèlẹ̀. Àkókò ni ìgbà tàbí àsìkò tí ìṣèlẹ̀ inú àlọ onítàn ṣèlẹ̀. Ibáṣepò máa n wà láàrin àkókò ìṣèlẹ̀ àti ibùdó ìtàn inú

àlò onítàn. Ibùdó itàn ni ibi tí àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú itàn ti wáyé. Àkókò àt ibùdó itàn jọ máa n rìn ni. A lè fi wọn wé ojú méjì tí owó máa n ní; wọn kò ṣe é yà sọtòtò. Bí àlò onítàn ṣe lè bá irírí ojú ayé mu náà ni ó lè má bá a mu, kí ó jẹ mériyíírí tàbí kàyéfi, sùgbón ti mériyíírí tàbí kàyéfi yẹn ni ó hándé jù nínú àlò. Nítorí náà ìṣẹ̀lẹ̀ inú itàn àlò, ibùdó itàn àti àkókò náà a máa jẹ mọ mériyíírí.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin idánilékò yìí, o ó ti le ṣàlàyé ohun tí olú kókó ọ̀rò àti amúgbá-légbẹ̀ kókó ọ̀rò inú àlò onítàn jẹ pèlú àpẹ̀rẹ. O ó lè jíròrò nípa àwọn àbùdá pàtàkì pàtàkì inú àhunpò itàn àlò onítàn, kí o sì fi àpẹ̀rẹ gbe àlàyé rẹ lésẹ. Ní àfikún, ní òpin idánilékò yìí o ó ti lè ṣàlàyé nípa ibùdó itàn àti àkókò ìṣẹ̀lẹ̀ inú àlò onítàn, kí o sì lo àpẹ̀rẹ tí ó bójú mu fún ṣíṣe àlàyé náà.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

1. Ṣé lóòótó ni pé “Iró ní n jẹ àlò?” Kọ àroko sókí láti ṣàlàyé èrò rẹ.
2. Ìdánilékò ṣe pàtàkì púpò nínú àlò onítàn. Dárúko ohun mejì tí àlò onítàn máa n dá àwọn omodé lékò lé lórí.
3. Kín ni iwúlò orin nínú àhunpò itàn àlò? Kọ àroko sókí láti fi idáhùn rẹ hàn.

4.0 Ìdánilékò

4.1 Kókó Ọ̀rò

Ìdánilékò iwà oṣolúàbí ni olú kókó ọ̀rò inú àlò onítàn gégé bí a ti sọ ṣaájú. Yorùbá gbà pé iwà oṣolúàbí ni àwọn iwà rere tí ènìyàn gbódò máa hù ní àwùjọ kí àlàáfíà baà wà lówùjọ. Torí pé àwọn omodé ọ̀nì ni yóó di àgbàlgbà àti adarí àwùjọ ní èyìn ọ̀là, a nílò láti kọ wọn ní èkọ iwà oṣolúàbí. Kò sí iwà oṣolúàbí tí àlò onítàn kò le dá lé. Ó le dá lórí èsan iwà rere (bí ọ̀tító ṣíṣe, ríran-oṣolàkẹ̀jì lówó, ọ̀wó lílà, àánú ṣíṣe, níní itẹ̀lórùn, iforítì, irẹ̀lẹ̀, itẹ̀rìba, igbòràn, ijáramósé àti bèè bèè lọ) tàbí èsan iwà búburú (bí irọ pípa, àgbèrè, olè jíjà, èkẹ ṣíṣe, ọ̀kánjúà, irénijẹ, àbòsì, àìgbòràn, imọ̀tara ẹ̀ni nìkan, imélẹ̀, ipànyàn, ijọ̀ra ẹ̀ni lójú, igbéraga, ẹ̀nu fífọ̀n, ilara, ilẹ̀ dídà, ọ̀fófó ṣíṣe, oṣbón àrẹ̀kẹ̀rẹ̀kẹ̀, owú jíjẹ, pàápàá láàrin àwọn orogún, irede ọ̀ru, imutípara abbl.)

Àwọn kókó ọ̀rò amúgbálégbẹ̀ kan wà tí wọn máa n jẹ yọ lódrèkòdrè nínú ọ̀pọ̀ àlò onítàn, sùgbón àwọn gan-an kì í ṣe iwà gègè bí a ti sọ lẹ̀kàn. Mòtífù ni a sọ pé àwọn onímò àlò onítàn máa n pè wọn. Irú àwọn kókó-ọ̀rò amúgbá-légbẹ̀ yìí ni idíje/ idánwò, èsan, ijà orogún àti idí abájọ. Wọn a máa lemòlemò nínú àwọn àlò Yorùbá, wọn asì máa ní àjọṣepò pèlú igbèkalẹ̀ ọ̀rò oṣolúwàbí lónà tí ọ̀ye èkọ iwà rere tí wọn fẹ̀ kí àwọn olùgbọ̀ àlò máa fi ṣàwòkòṣe, tàbí iwà burúkú tí wọn kò fẹ̀ kí wọn fi ṣàwòkòṣe yóò fi yé wọn dárádára.

4.1.1 Olú Kókó Ọ̀rò: Ìwà Oṣolúàbí

Èkọ iwà oṣolúàbí ni olú kókó ọ̀rò inú àlò onítàn. Yorùbá bọ, wọn ní “Ìwà rere ni ọ̀ṣọ̀ ènìyàn, eyín funfun ni ọ̀ṣọ̀ ẹ̀rín.” Bí iwà bá nu oṣo ènìyàn, irú ènìyàn bèè ni wọn n pè ní

alàilékò. Látì tó ọmọ bí yóò ẹ mǎa hùwà rere jẹ ìdí pàtàkì kan tí àwọn Yorùbá mǎa n fí n pa àlọ onítàn, tó fí ẹkọ ìwà rere hàn. Wọn a mǎa ẹ eléyí nípa mímu kí àwọn ẹdǎ ìtàn tí ó bá hùwà rere jèrè ìwà dídára wọn nígbèyìn ọrò, kí ẹni tí ó hùwà búburú nǎa sì kábàámọ ìwà àidára rẹ lẹyìnọrẹyìn bǎkan nǎa. Wọn kì í sǎbǎá jẹ kí ẹni rere kú sí ipò ìkà nínú àlọ onítàn. Nítorí nǎa bí ojú méjì tí owó n ní ni ọrò nǎa. Ìtàn kan nǎa tí wọn fí n kọ àwọn ọmọdé pé “Ìwà rere ló pé,” nǎa ni wọn fí n kọ wọn pé “Ìwà ìkà kò pé.” Wọn a mǎa fí ìdí ọwe Yorùbá tí ó sọ pé, bí ó ti wù kí ó pé tó “Ìkà á ko oníkà, rere á bá ẹni rere” múlẹ. Nípasẹ irú àwọn àgbékalẹ báyìí, ọrò nípa iforitì, ifaràdà, ìrètí, akíkanjú, àti imúrasíşẹ tí wọn jẹ ara àbùdá pàtàkì ìwà ọmọlúwàbí a mǎa jẹ yọ. Ó hàn gbangba pé ọnà méjì gbòógì ni a fí mǎa n ẹ àgbékalẹ ẹkọ ìwà ọmọlúwàbí nínú àlọ onítàn. Àwọn ọnà méjì nǎa ni nípa bíbu ẹnu àtẹ lú àwọn tí wọn hu ìwà ìkà/ búburú/ ibi/ àidára àti gbígbé oríyìn fún ẹni tí ó hùwà dídára/ rere.

4.1.1.1 Bíbu Ẹnu Àtẹ lu Ìwà Àidára/Ìkà

Bí apàlọ bá ti n pa àlọ lọ ni yóò ti mǎa ẹ àmúlò àwọn àşàyàn ìlò-èdè tí yóó mǎa fí hàn pé ìwà àidára kan n jẹyọ nínú ìtàn tó n sọ. Apàlọ yóó mǎa tẹnu mọ ìwà burúkú tí ẹdǎ ìtàn inú àlọ hù ní ọnà tó fí jẹ pé àwọn ọmọdé yóó ti mǎa fúnra wọn kíyèsì pé àibójúmu kan jẹ yọ. Lẹyìn tí ẹdǎ ìtàn ọşebi bá ti kẹsan ìwà burúkú rẹ, tí apàlọ bá n béèrè ẹkọ tí àlọ nǎa kọ àwọn ọmọ ni yóò túbò tẹnu mọ ìdí tí ìwà tó jẹyọ nínú ìtàn fí jẹ àidára. Yóò sì kilò fún àwọn ọmọdé nǎa látì jìnnà sí híhu irú ìwà bèè. Nínú ọpọlọpọ àwọn àlọ olónijàpá, a mǎa n bu ẹnu àtẹ lu àwọn ìwà àidára gbogbo tí Ìjàpá mǎa n hù. Nítorí pé Ìjàpá kì í sǎbǎá sí nídí ìwà rere ni a fí i mǎa n sọ pé “Ọrò gbogbo kì í sé lórí alábahun.” Ó yẹ kí a yán an dáadáa pé nígbà tí Ìjàpá bá mú ìwà burúkú jẹ nígbà míràn, a jẹ pé lára ẹdǎ ìtàn tí ó ẹ àidára sí ni a ti fẹ kóni lékò nìyẹn. Àwọn àlọ aláinijàpá nǎa a mǎa ni àwọn ìwà búburú tí à n bu ẹnu àtẹ lù. Gbogbo àwọn Ìyáálé tí wọn mǎa n gbéraga tí wọn sì mǎa n fí ayé ni Ìyàwó nínú àwọn àlọ onítàn aláinijàpá olólórogún nǎa ni àwọn apàlọ Yorùbá mǎa n bu ẹnu àtẹ lù lati kọ àwọn ọmọdé lékò pé irú owú jíjẹ tí ó fa ìwà ìkà tí àwọn Ìyáálé nǎa hù kò dára.

Nínú àlọ onítàn aláinijàpá “Ọmọ tí ó jí irú” (Àpáta, a kò mọ ọdún ìgbéjádé: 40), ìwà olè jíjà àti fifi ìtíjú kó àrùn ni apàlọ bu ẹnu àtẹ lù. Ọmọ kan ní ó jí irú jẹ. Ó sé jálẹ pé òun kò jí irú jẹ. Ìyá arúgbó tí ó bí àwọn ọmọ méta, tí ìkan nínú wọn jí irú jẹ pe àwọn ọmọ nǎa látì wá búra. Èyí àbíkẹyìn tí ó jí irú nǎa jẹ fí ìtíjú kárùn, kàkà kí ó jẹwó, ó búra èké, ó sì kú. Bǎkan nǎa, ìwà olè jíjà, irọ pípa, bíbúra èké, yíya aláimoore àti jíjẹ ọmọ àkúùsin ni apàlọ bu ẹnu àtẹ lù nínú ìtàn àlọ “Awó àti Ìjàpá” (Àpáta, a kò mọ ọdún ìgbéjádé: 46-47). Awó ẹ òkú ìyá rẹ bí ó ti yẹ şùgbón ìjàpá ba òkú ìyá rẹ jẹ. Ìdí nìyí tí ìyá rẹ fí gbé e şépè pé inú iràwé ni yóó mǎa sùn tí tí ojọ ayé rẹ. Ọhun pàtàkì tí wọn bu ẹnu àtẹ lù nínú ìtàn nǎa ni àişe èyìn àwọn ọbí dáadáa bó ti tó.

4.1.1.2 Yíyònbó Ìwà Dídára/ Rere

Lára àwọn ẹdǎ ìtàn àlọ tó jẹ pé ìwà rere ni a mǎa n sǎbǎá gbọ nípa wọn ni Ìgbín, nínú àwọn àlọ olónijàpá. Nínú àlọ onítàn tí ìjàpá ti kọ gbogbo ọgbón ayé sínú akèrèngbè, tí ó fẹ lọ gbé e kọ orí igi kí ẹnikẹni má lè ní ànfàní sí wọn mọ, àyàfi òun nìkan, kò lè gún igi nǎa nítorí àyà ni ó gbé akèrèngbè kọ. Ìgbín tí ó n koja lọ ní tirẹ ni ó gbà á nímòràn pé kí

ó gbé e kò èyìn tí ó fi rí igi náà gùn. Nígbà tí ó gun igi dé okè tán ní ó tó wá yé e pé ènìyàn kan soṣo kò le dá ní gbogbo oḡbón ayé tán. Èyí bí i nínú tó bèè tí ó fi la akèrèngbè náà mólè láti orí igi. Itàn náà kóni pé kí a má fojú di enikéni, “omodé gbón, àgbà gbó, ni a fi dá ilẹ̀ Ifẹ̀,” “Oḡbón kò sì pin sòdò enìkan soṣo” Ìgbín, tí ó kéré sí Ìjápá ní ìrísí, ni ó kó Ìjápá, tí ó rò pé òun ti kó gbogbo oḡbón ilé ayé jò lógbón. Nínú itàn àlò “Ìgbín pAbuké Oṣìn,” Ìgbín ní oko ñlá tí irè rẹ̀ sì so dárádára nítorí ìmúrasíṣé rẹ̀, sùḡbón ọ̀lẹ̀ afàjò ni Ìjápá, tí ó tun jẹ̀ àna Ìgbín. Oko rẹ̀ kò ṣe dárádára rará, ó sì n jowú bàbá ìyàwó rẹ̀. Ní ojò kan Ìjápá pa abúké Oṣìn, tí ó jẹ̀ oḡba ilú wòn, ó sì wò òkú rẹ̀ sínú oko ànà rẹ̀ tí wòn jíjọ pààlà. Oun kan náà ni ó lọ púrò mọ̀ àna rẹ̀ lódò oḡba pé òun ni ó pa Abuké Oṣìn àti pé òkú rẹ̀ wà nínú oko Ìgbín. Wòn dájọ ikú fún Ìgbín, sùḡbón oḡbón tí wòn dá nípa gbígbé Ìgbín gun ṣin oḡba tí wòn sì n kòrin wòde káàkiri ilú pé, wòn oò dá ìgbín lólá tìtorí pé ó pa Abuké Oṣìn ló mú kí Ìjápá bó sí gbangba láti jéwó pe òun ni òun pa Abúké Oṣìn náà, pé òun ló yẹ̀ kí oḡba dá lóla. Bí oḡwó ṣe tẹ̀ ḡṣebi nìyí tí a sì dá Ìgbín láre. Àwọn iwà Ìgbín tí wòn fi kó àwọn oḡmodé lógbón nínú itàn kejì yìí ni ìmúrasíṣé, iṣòótó, ifẹ̀ àisẹ̀tàn, ifaradà àti oḡbón inú. Nínú àwọn àlò méjèèjì yìí, kò sí àní àní pé Ìgbín ni wòn fi ṣe àwòkòṣe iwà rere. [Wo Babalọ́lá 1973: àti 1979: fún èdà àwọn àlò olóníjápá méjèèjì wònyí]. Nínú àwọn àlò onítàn aláíníjápá olólórogún àwọn Ìyàwó tí a pón lójú, sùḡbón tí wòn fara da iṣoro, tí ọ̀rò wòn sì já sí ayò léyìnòrẹ̀yìn ni a fi parokò iwà rere.

Ní inú àlò onítàn “Àṣá kì í Jalè” (Fújà, 1969: 88 – 92), apàlò sọ̀ itàn ìdí abájọ̀ tí àṣá fi n gbé adiyẹ̀, pé kì í ṣe olè ni ó n jà. Orogún Ìyá Alántéré ni ó déjàà èèwò oḡmọ̀ náà láti fi dá Ìyáálé rẹ̀ lóro. Ó rán Alántéré lódò, Olúwẹ̀rì sì gbé oḡmọ̀ náà ní torí èèwò tí wòn ti bà jẹ̀. Ọ̀dò olúwẹ̀rì ni wòn ti tọ̀rọ̀ oḡmọ̀ náà nígbà tí ojú oḡmọ̀ n pón Bàbá Alántéré, kí ó tó fẹ̀ ìyàwó tuntun. Bí gbogbo ènìyàn ati àwọn alágbàra ti gbìyànjú tó wòn kò rí Alántéré gbà padà lówó Olúwẹ̀rì. Àṣá ni ó bá wòn gba oḡmọ̀ náà padà léyìnòrẹ̀yìn. Àdéhùn tí ó sì bá Bàbá Alántéré ṣe ni pé yòò máa fún òun ní òròmọ̀dìẹ̀ tí òun bá ti wá. Nítorí náà nṣkan àdéhùn ni òròmọ̀dìẹ̀ tí àṣá n gbé, kì í ṣe olè ni ó jà. Bí kò bá sí ìrànlówó tí àṣá ṣe fún àwọn ọ̀bí Alántéré, ọ̀dò Olúwẹ̀rì ni oḡmọ̀ náà kò bá gbé sí. Ohun tí itàn yìí fi kó àwọn oḡmodé ni iwà iranra-ẹ̀ni-lówó àti fífí ẹ̀mí imoore hàn sí ẹ̀ni tó bá ṣe oore fúnni. Bákan náà ni itàn oḡmọ̀ tí ó ran ilú rẹ̀ lówó láti pa ẹ̀kùn tó n pa àwọn ará ilú jẹ̀, tí oḡba dá lólá nínú itàn “Oḡmọ̀ kan àti àwọn ọ̀bí rẹ̀” (Ọ̀pádòtun, 1994:41-42). Oḡmọ̀ yìí kò fi ti pípẹ̀gàn tí wòn pẹ̀gàn rẹ̀ ṣe nígbà tí ó yan iṣẹ̀ ọ̀dẹ̀ láàyò láàrin àwọn oḡmọ̀ mètèèta tí àwọn ọ̀bí rẹ̀ bí, ó fi ẹ̀mí ara rẹ̀ wéwu, ó ṣe oore mánìgbàgbé fún ilú rẹ̀, ó sì kó èrè ìrànlówó tí ó ṣe fún ilú rẹ̀.

4.1.2 Kókó Ọ̀rò Amúgbálégbèè

Nígbà tí olú kókó ọ̀rò àlò jẹ̀ iwà oḡmólúàbí, oríṣíríṣi iwà pátó tí ènìyàn lè hù láti jẹ̀ oḡmólúàbí àti iwà tí ènìyàn lè hù tí ó le má jẹ̀ kí ènìyàn jẹ̀ oḡmólúàbí ni àwọn amúgbálégbèè kókó ọ̀rò tààrà inú itàn àlò. Ìgbékalẹ̀ irú àwọn ihùwásí wònyí ni ó máa n ṣe àfihàn kókó ọ̀rò iwà oḡmólúwàbí gégé bí a ti sọ̀ tẹ̀lẹ̀. Lórò kan àwọn kókó ọ̀rò amúgbálégbèè pátó (iwà rere àti iwa búburú) wònyí ni wòn máa n fi ṣe ìgbékalẹ̀ olú kókó ọ̀rò iwà oḡmólúwàbí ní gbogbogbòdò.

Ní gbogbo ìgbà ni ó máa ń fẹ̀rẹ̀ jẹ́ wí pé láti fidí kókó ọ̀rọ̀ ọ̀mọ̀lúwàbí múlẹ̀ danindanin nínú àlọ̀ onítàn kan, àtiwà rere àtiwà burúkú ni ó jìjọ máa ń péjúpésẹ̀ sínú àlọ̀ onítàn kòòkan. Ọ̀rọ̀ tí ó jẹ́ mọ̀ àbùdá ònífẹ̀jì alójú–lòdì ni èyí. Bí ó tilẹ̀ jẹ́ pé kókó ọ̀rọ̀ iwà rere lòdì sí ti iwà burúkú síbẹ̀ nínú àlọ̀ wọn jìjọ máa ń rìn ni láti ẹ̀ àwàgúnlẹ̀ iwà ọ̀mọ̀lúwàbí dádára. Nípasẹ̀ iwà àidára tí ẹ̀ni tí ó bá hùwà àidára hù ni iwà dídára ẹ̀ni tí ó bá hùwà dídára yóò ẹ̀ hàn ketekete. Bí a bá ẹ̀ àkíyèsí dáadáa a ó rí i pé bí ọ̀rọ̀ ti rí nìyí nínú gbogbo àwọn àpẹ̀rẹ̀ tí a ti ẹ̀ sẹ̀yìn. Nínú itàn àlọ̀ “Ìgbín pAbuké Oṣin,” tí a ti tọ̀ka sí ẹ̀jẹ̀, a ó rí i pé iwà rere Ìgbín ni ó jẹ́ kí iwà ikà àti òdóro Ìjápá hàn ketekete. Gbogbo àwọn iwà rere àti iwà búburú tí ènìyàn lè hù lówùjọ̀ tí a sì ti dárúkọ̀ diẹ̀ nínú wọn sẹ̀yìn ni wọn lè sùyo nínú àlọ̀ onítàn gégé bí i amúgbálẹ̀gbẹ̀ kókó ọ̀rọ̀. A ti ẹ̀ àgbéyèwò àti àpẹ̀rẹ̀ diẹ̀ nínú àgbékalẹ̀ àwọn iwà wònyí sẹ̀yìn. Nítorí nàà àwọn amúgbálẹ̀gbẹ̀ kókó ọ̀rọ̀ ti a tún pè ní mọ̀tífù ni a ọ̀ò gbé yèwò báyí. Àwọn nàà ni Èsan, idíje/ idánwò, ijà orogún àti idí abájo.

4.1.2.1 Èsan

Yorùbá kò fi ọ̀wọ̀ yẹ̀pẹ̀rẹ̀ mú ọ̀rọ̀ èsàn. Wọn a máa sọ nípa èsan pé, “Ohun gbogbo ló ní èsàn/ èrè.” Wọn tún gbà pé, “Ènìyàn tó ẹ̀ sọ̀nà lálọ̀, yóò bá ẹ̀sìnṣìn lònà lábò.” Wọn a máa sọ̀ pé, “Ìgbá tí a bá fi wínkà ni a fi í san án,” “Bí ènìyàn bá da omi síwájú, olúwarẹ̀ yóò tẹ̀lẹ̀ tútù,” “ẹ̀ni tí ó bá da eérú ni eérú máa ń tọ̀,” àti pé “Èsan ọ̀ gbòògùn,” “Àgbà tó bá sì gbín èèbù ikà, orí ọ̀mọ̀ rẹ̀ ni yóò hù lé.” Ọ̀kan nínú ọ̀rọ̀ ẹ̀nu Yorùbá tí a máa ń sáábá fi ẹ̀ àkàwé ọ̀rọ̀ èsan nínú àwọn àlọ̀ onítàn Yorùbá ni:

Èni tó ń ẹ̀ rere kó múra síre
Ènìyàn tó ń ẹ̀kà kó múra síkà
Àtoore àtikà, ọ̀kan kí í gbé

Gégé bí a ti sọ̀ tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀, olúkálùkù àwọn ẹ̀dá itàn ní í máa kó èèsú iwà wọn tí wọn bá hù nínú àhùnpò itàn àlọ̀ onítàn. Láti fi àwọn ẹ̀kọ̀ inú àwọn ọ̀rọ̀ ijìnlẹ̀ Yorùbá yíi kọ̀ àwọn ọ̀mọ̀dé ni àwọn ọ̀bí/ àgbàlagbà àwùjọ̀ máa ń fi pa oríṣíríṣí àlọ̀ onítàn Yorùbá tó dá lé orí kókó ọ̀rọ̀ èsan. Sàṣà ni àlọ̀ onítàn Yorùbá tí kí í ní mọ̀tífù èsan nínú. Bí apàlọ̀ bá ti ń pa àlọ̀ ni yóò ti máa fi ilò èdè rẹ̀ pàkíyèsí àwọn ọ̀mọ̀dé sí iwà àidára tàbí dídára tí ẹ̀dá itàn àlọ̀ kan ń hù, tí àwọn ọ̀mọ̀dé yóò sì ti máa nírètí èsan tí yóò jẹ́ àyọ̀rísí iwà búburú tàbí rere bẹ̀. Nígbà mìíràn, a lè rí ọ̀mọ̀dé tí yóò fẹ́ bẹ̀èrè ohun tí wọn fi ẹ̀ni tí ó hùwà burúkú nàà ẹ̀ lásìkò tí àlọ̀ ń lọ̀ lówò. Ojúṣe apàlọ̀ tó dánṣò ni láti lo ọ̀gbón ikóniláyàsókè, kí ó sì tẹ̀ síwájú nínú itàn rẹ̀, kí ó má bà di pé ní àárín itàn ni àwọn ọ̀mọ̀dé nàà yóó ti mọ̀ ohun tí ó ẹ̀lẹ̀ lópín itàn àlọ̀. Síṣo abala àhùnpò itàn tí ẹ̀dá itàn àlọ̀ ọ̀ṣebi ti hùwà ibi rẹ̀ ní àṣótúnṣo tàbí ẹ̀ṣe àwọn ẹ̀ṣẹ̀lẹ̀ kan ní àṣetúnṣe jẹ́ ète láti tẹ̀nu mọ̀ iwà rere tàbí búburú tí ẹ̀dá itàn kan hù, èyí tí yóò yọ̀rì sí àtúnbòtán tí ó bá ọ̀diwò iwà tó hù mu gẹ̀lẹ̀. Nítorí nàà méjì ni èsan iwà tí ẹ̀dá itàn hù le jẹ́ nínú àlọ̀ onítàn ní ìbámu pẹ̀lú irú iwà rẹ̀; yálà èsan rere, fún iwà rere, tàbí èsan búburú, fún iwà burúkú. Èsan iwà rere nínú àlọ̀ le jẹ́ idánilólá tàbí gbígbéniga-sípò-ọ̀lá, fífúnni-lẹ̀bùn-owó tàbí dúkiá, (bí i kí ọ̀ba dá ilé àti ọ̀nà rẹ̀ sí méjì, kí ó kó apá kan fún ẹ̀ni tí ó ẹ̀ rere), fífúnni-níyàwó, fífínijoyè ilú (bí i síṣoni digbákejì ọ̀ba) tàbí fífínijoba pàápàá, dídániláre, tàbí òmíràn.

Àpẹẹrẹ ẹsan níbi tí a ti kẹsan iwà rere fún ẹdà itàn àlọ așerere ni itàn “Ariege,” ẹyí tí àkùkò fi șe aya léyìn tí ó șe ipò kìn-ín-ní nínú ìdíje oko-ríro tí òun àti àwọn ẹranko tí wọn jọ n du Ariege șe (Apata, a kò mọ ọdún ìgbéjádé: 27 – 29). Bákan nàà ni itàn “Pankoko” tí iyá rẹ yó fi sílẹ sá lọ sí ilú òkèèrè nítórí ó buréwà, șùgbón tí ó padà di ọba ilú tí iyá rẹ sá lọ nàà tórí pé ó forí ti ìșoro rẹ. Ẹsan iwà burúkú le jẹ ẹbi ikú (bíbénílórí tàbí títi-ọjú-ẹni-yodà-lákò, kí wọn sì tẹyìn ẹni kì í bọ ọ), líléní kúrò nílúú, síșoni deni yepere, gbígbẹsan-lówó-ẹni, fífinișeláyà, yíyoni-nípò olá tàbí àșe, pípàdánù dúkiá, kíko iyàwó/ ọko sílẹ, fífúnni-níșe-tó-le-șe àti bẹẹ bẹẹ lọ.

Itàn “Ìjápá, ìgbín àti Abuké Oșin” (Babalọlá, 1983: 103-106) jẹ àpẹẹrẹ àlọ tí ẹdà itàn oșebí (Ìjápá) ti kẹsan iwà ipàniyàn àti àkóbá tí ó hù (wọn tojú rẹ yodà, wọn sì ti ẹyìn rẹ kí í bọ ọ). Àpẹẹrẹ mìrán ni bí Ìjápá șe kẹsan iwà șìșegbè léyìn ọkéré lásikò tí ọkéré àti asín n jà lójà, ẹyí tó sọ imú Ìjápá di kánbó títi di òní (Babalọlá, 1973: 122 – 124). Bákan nàà ni ọrò rí nínú àwọn àlọ onítàn aláiníjápá olólórogún tí a ti tọka sí àwọn Ìyalé tí wọn hùwà àidára jèrè iwà àidára wọn nígbà tí àwọn Ìyàwó tí wọn jiyà, șùgbón tí wọn ní iforítì àti ifaradà, nàà gba ẹsan rere tiwọn nàà bí a ti fi hàn tẹlẹtẹlẹ. Ó wá hàn gbangba pé ẹsan gégé bí i kókó ọrò amúgbálégbẹẹ máa n fidí ẹkó iwà ọmolúwàbí múlẹ ni. Lónà mìrán a lè sọ pé ișe tí ẹsan gégé bí amúgbálégbẹẹ kókó ọrò (tàbí mòtífù) n șe ni ìgbélárúge iwà rere tàbí yíyònbó iwà ọmolúwàbí. Bí ó tilẹ jẹ pé gbogbo iyókù àhunpò itàn láti ibèrè ni í máa tọka sí irú ẹsan tí olúkúlùkù yóò gbà, síbẹ ibi iparí tàbí ìgúnlẹ àhunpò itàn ni ọrò ẹsan tí tó máa n hàn de gbangba gbàngbà.

4.1.2.2 Ìdánwò àti Ìdíje

Ìdánwò àti ìdíje nàà jẹ kókó ọrò amúgbálégbẹẹ tàbí mòtífù kan tí ó máa n jeyo nínú àlọ onítàn Yorùbá dárádára. Ní ọpọlọpọ ìgbà ló jẹ pé olórí ilú, alágbára kan tàbí ẹdà itàn oșebi kan ló máa n gbé ìdánwò ka iwájú olú ẹdà itàn. Àbùdá kan pàtàkì tí ó sàbà máa n ya àwọn tí a gbé ìdánwò fún sọtò sí àwọn tí ó gbé ìdánwò fún wọn ni wíwà ni ipò àilàgbára. Irú ẹdà itàn bẹẹ lè jẹ ọmọ òrukàn, ọmọ tálákà, Ìyàwó nínú àwọn itàn olólórogún, ó sì le jẹ ọmọdé. Ìdánwò tí a máa n gbé fún wọn máa n le ju ohun tí agbára wọn ká lọ șùgbón láti ipasẹ ìránlówó àiròtẹlẹ kan tàbí òmíràn tí wọn rí gbà láti ọdò òkú ọrun wọn, tàbí ẹdà abàmì kan ni àwọn ìdánwò yí șe máa n șe é șe. Lára ìdánwò tí a le gbé fún ẹdà itàn àlọ ni dídá ọba mò. Ẹyí jeyo nínú itàn àlọ ‘Àdíjátù Kẹkẹlúke.’ Bí ó tilẹ jẹ pé Adíjátù yege nínú ìdánwò àkókó, tó pa àwọn ìjòyè àti ọba láyò ọlópòn tí wọn n ta nínú àfin lójó tí orogún iyá rẹ rán an kí ó lọ fonná wá níbẹ, tí ó sì létò sí ìdánílóla tí ọba ti șe ilérí rẹ, síbẹ ọba tún gbé ìdánwò mìrán sí iwájú rẹ, wí pé tí ó bá lè dá òun, ọba, mò léyìn ọjó mejé ni òun oò tó ó mú ilérí nàà șe fún un. Nínú àlọ yí ọba ti yira padà, ó múra bí i tálákà. Bí kò bá sí ìránlówó tí ọmọ nàà rí gbà láti ọdò iyá rẹ tí ó ti kú, șùgbón tí ó di ẹyẹ tí ó sì n kòrin láti jẹ kí Àdíjátù mò pé ọba ni ẹni tí ó gbékun lémú, tí ó sì wẹwù àkìsà, kì bá tí yege nínú ìdánwò nàà. Nígbà tí Àdíjátù sì yege, tí ó dá ọba mò, ọba níláti mú ilérí rẹ șe, ó pín ilé àti ọnà rẹ sí méjì, ó sì kó ilàjì fún un. Àpẹẹrẹ mìrán tún ni àwọn ọmọdé męta tó n șeré, nínú àlọ onítàn ‘Ọmóde męta n șeré.’ Ọkan nínú wọn sọ pé òun le gun igi àgbọn láti lo igbà, ẹkejì sọ pé òun lè ta ọrun lófà, ẹketa ní òun le wẹ omí òkun já. Nígbà tí Ìjápá, oníkẹeta ẹdà sún ọrò nàà sí etí ọba, ọrò nàà kúrò ní eré, ó di ìdánwò tí a gbé fún àwọn ọmọ nàà șe

tí wọn sì gbọdò yege ninú rẹ tí wọn kò bá fẹ kú; sùgbón pẹlú ìrànlowó òkú òrun wọn, gbogbo ilé rí wọn yí di síse.

Ìdíje nínú àlò onítàn yàtò díẹ sí ìdánwò. Ìdánwò tí a gbé kalẹ láti mọ ẹni tí yòò ẹ ipò kìn-ín-ní, tí ohun tí a torí rẹ díje yòò sì já mọ lowó ni ìdíje. Ní ọpòlọpọ ìgbà, àwọn tí ó bá dá ara wọn lójú ni ó sáábà máa n kópa nínú irufẹ ìdíje bẹẹ. Ìdíje lè pa ẹdà ìtàn méjì péré pò, wọn sì lè ju méjì lọ. Ìdíje lè wáyé bí ipènjà láàrin àwọn ẹdà ìtàn nígbà mírán. Ọkan nínú àwọn olùdíje yòò gbeyẹ lowó àwọn adíje yòókù torí pé ó lo ogbón orí tàbí ó rí ìrànlowó ọjìjì gbà lowó ẹdà ìtàn àlò mériyírí bí òkú òrun, àlùjònnú, ọrò àti bẹẹbẹẹ lọ. Nígbà mírán gbígba ẹyẹ lowó àwọn adíje yòókù le jẹ ẹsan jíjámósé, òtító síse, àisẹtàn tàbí síse kòngé ire. Àpẹẹrẹ ìdíje nínú ìtàn àlò ni ìtàn “Abahun àti Èlulúú” (Apata, a kò mọ ọdún ìgbéjádé: 52-53) tí wọn jìjọ díje láti fẹ Ìgè, ọmọ ọba. Àpẹẹrẹ mírán ni ìtàn “Ìjápá àti Àkókó” tí wọn jọ díje láti fẹ Sebeje, ọmọbínrin arẹwà, tí baba ọmọ náà gbé ìdánwò oko ríro fún wọn pé ẹni tó bá lágbára jùlọ ni ọmọ náà yòò fẹ (Babalọlá, 1982:125-129). Nínú àlò kìn-ín-ní, Ìjápá rí ogbón ẹwé ló fún èlulúú, ó sì fẹ Ìgè mọ ọn lowó. Sùgbón nínú àlò kejì, Àkókó fi ọrò lọ àwọn àgbà, ó sì jèrè iwà àisèmélé rẹ torí tí ó la alábahun àti olùrànlowó rẹ (ẹfòn) nínú ìdíje oko ríro tí wọn jọ ẹ. Àkókó ni Sebeje já mọ lowó. Nínú àlò onítàn “Ìjà láàrin Ìjápá àti Erin,” (Babalọla 1975: 22- 27), Ìjápá ni ó n fónnu pé òun lè lu Erin tí ọrò bá di ibi ìjà. Nígbà tí Ọba gbó, ó fi àṣẹ sí ìdíje ìjà náà, jápá sì lo ogbón ẹwé rẹ láti sẹgun. Bákan náà ni ọrò rí nínú àlò onítàn ìdíje ẹrẹ sísá láàrin “Ọpòlọ àti Ẹfòn,” Ọpòlọ ni ó pe Ẹfòn níjà pé òun yára nínú ẹrẹ sísá jù ú lọ. Ẹfòn fojú ténbélú Ọpòlọ tìgbéraga tìgbéraga, sùgbón ẹtẹ ni ó bá bọ nídi rẹ nítorí pé Ọpòlọ lo ogbón ẹwé fún un ó sì gbeyẹ lowó rẹ nínú ìdíje ẹrẹ sísá náà. Ìtìjú ẹyí ló mú Ẹfòn sá kúrò ní ilú tí ó n lọ gbé ọdàn láti ọjọ náà. Lóòótó ni pé ìgbéraga a máa síwájú iparun.

Ohun kan tí a níláti kíyèsí nípa amúgbá-légbẹẹ kókó ọrò (tàbí mòtîfù) ìdíje gégé bí i ti ẹsan náà ni pé ó máa n sèrànwó láti fẹṣẹ kókó ọrò múlẹ iwà kan tàbí ikejì múlẹ ni. Nípasẹ ìdánwò tàbí ìdíje orísírísi tí ó bá wáyé ni àṣejù onísẹ ibi máa n hàn ketekete tí suúrù, iforítì, ifàyàrán-ìṣoro, àti ifaradà ẹni rere sì máa n jẹ jade gbangba. È yí ni kì í jẹ kí ẹsán tí oníkálùkù bá wá gbà léyìnọyẹyìn ó yàni lẹnu. Nígbà tí ó jẹ pé ibi ìgúnlẹ àhunpò ìtàn ni ẹẹsan ti máa fara hàn ààrín àhunpò ìtàn ni ìdánwo àti ìdíje ti máa n súyo.

4.1.2.3 Ìjà Orogún

Ògúndèjì (1991) sàlàyé bí ọrò orogún ẹ jẹ kókó kan gbòógì nínú àlò onítàn Yorùbá. Gégé bí a ti sọ nínú ipín àkókó módù ketà yí, Ọpádòtun (1994) náà ní isòrí àlò onítàn tí ó pè ní olórogún àti àlò onítàn aláìlòrogún. Kíyèsí pé olólórogún àti aláìjólórogún ni àwa pé é láti mú pón-ón-na kékére tí ó wà nínú bí Ọpádòtun ẹ pè é kúrò ni ó fa iyàtò náà. A ti sàlàyé àti àpẹẹrẹ nípa àlò olólórogún ní ipín kìn-ín-ní módù yí. Kò sí àní àní pé pàtàkì ni ọrò orogún nínú àlò onítàn, ìdí nìyí tí a fi ló ó bí òdiwòn ipínsísòrí wa. Ohun tí Yorùbá fi kàràmasìkí ọrò orogún, tí wọn sì ẹ máa n ló láti kó àwọn ọmọ wọn níwà ọmólúàbí láti ìgbà ẹwe wọn ni pé, àwùjọ oníyàwó púpọ ni àwùjọ Yorùbá ní ayé àwọn baba wa, tí à sọ yí. Ojú kan náà, tàbí kí á sọ pé inú ilé kan náà ni àwọn orogún àti àwọn ọmọ wọn jìjọ máa n gbé. Láti pe àkíyèsí àwọn ọmọ sí irú ìbágbépo bá yí láti kékeré wọn; kí wọn lè mọ

bí à, á ʂe é hùwà fún ìbágbépò tí ó mọ́yán lórí láàrin èdèdè tàbí agboolé ni irú àwọ̀ àlọ̀ nàà wà fún. Nípasẹ̀ àwọ̀n àlọ̀ onítàn olólórogún yẹn ni wọ̀n fí n pe àkíyèsí àwọ̀n ọ̀modé sí i wí pé èyìn ẹnì tí kò fí ìfẹ̀ àtí òtótó inú bá orogún rẹ̀ lò kì í dára, ʂùgbón ẹnì tí ó fí ìfẹ̀ àtí àìʂètàn lò, bí ó tilẹ̀ rí ìʂoro, ìgbèyìn rẹ̀ yóò dára púpòpúpò kojá ìʂoro tí ó ní ʂaájú lọ. Nípa báyiì ni àwọ̀n Yorùbá fí máa n gbin èèbù iwà rere sínú àwọ̀n ọ̀modé láti pínńńsín wọ̀n, tí wọ̀n sì tún fí n jẹ̀ kí àwọ̀n ọ̀mọ̀ nàà mọ̀ irú ewu tí ó wà ní àyíká wọ̀n nípasẹ̀ ìdílẹ̀ olórogún, kí wọ̀n lè máa ʂọra ʂe.

Ọ̀nà méjì tí a máa n gbà fí orogún hàn nínú àlọ̀ onítàn bí ó ʂe jẹyọ̀ nínú àlàyé wa yiì àtí àwọ̀n àpẹ̀rẹ̀ tí a ti ʂe sẹyìn ni: gégé bí ènìyàn rere àtí gégé bí ènìyàn búburú. Bí àwọ̀n àpẹ̀rẹ̀ tí a ti fí hàn ʂe gbé e kalẹ̀ Ìyáálé ní a máa n sáábáa fí hàn nínú àwọ̀n àlọ̀ onítàn olólórogún gégé òʂebi, tí Ìyàwó sì máa n sáábáa jẹ̀ ẹnì rere (aʂerere àtí òjìyà). Ní ìgbà míràn a lè rí Ìyàwó òʂebi nàà, pàápàá nígbà tí Ìyáálé kò bá sí ní ilẹ̀ tàbí tí kò bá tilẹ̀ sí ní ìdí ‘erù’ rẹ̀ mọ̀, nítorí ìdí kán tàbí òmíràn. Àpẹ̀rẹ̀ àlọ̀ onítàn Yorùbá kan níbí tí a ti fí Ìyàwó hàn gégé bí òʂebi ni bí ìyàwó èyìn iyá Alántéré ʂe rán an lọ ʂòdò lọ pọ̀nmi lèyìn tí wọ̀n ti ʂàlàyé fún un pé èèwọ̀ ọ̀mọ̀ nàà ni pé kò gbòdò ʂe iʂẹ̀ kankan, kí á tó wá ʂọ̀ ti lílọ̀ sòdò lọ pọ̀nmi (Fuja 1967: 88 – 93).

Ìbèèrè tí kò lè ʂaláì jẹyọ̀ ni pé, kín ni ìdí tí Ìyáálé fí máa n sáábáa jẹ̀ òʂebi nínú àwọ̀n àlọ̀ onítàn Yorùbá? Ìdí ni pé nínú àʂà Yorùbá, ìyáálé ni àgbà nítorí pé òun ni ọ̀kọ̀ kókó fẹ̀ wọ̀lé, òun ni ó ní àʂe àtí agbára lórí ìyàwó tí a fẹ̀ tẹ̀lẹ̀ e. Lára ojúʂe ìyàwó, sì ni kí ó máa bọ̀wọ̀ fún ìyáálé rẹ̀, kí ó sì máa gbòràn sí i lẹnu. Ànfàní yiì ni ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ ìyáálé máa n lò láti jẹ̀ gaba lé ìyàwó wọ̀n lórí nítorí owú jíjẹ̀. Ọ̀kọ̀ ní ìgbà míràn, a máa fifẹ̀ hàn sí ìyàwó ju ìyáálé lọ pàápàá tí ó bá mú un ní ààyo rẹ̀. Èyí ni hulẹ̀húlẹ̀ ohun tí í máa n fa owú jù lọ láàrin èdèdè jù lọ.

Ohun kan tí a ní láti rántí pe àkíyèsí sí kí a tó kúrò ní ipín yiì ni pé orogún ʂíʂe láàrin èdè, bí a ti gbé e kalẹ̀ nínú ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọ̀n àlọ̀ onítàn wà láti bu ẹnù àtẹ̀ lu owú jíjẹ̀ tí í fa àrankàn, ìlara, oḍi yíyàn, ìdira-ẹnì-sínú, àinífẹ̀ àtí àwọ̀n iwà ìkà míràn, tí í sì í máa da ẹbí rú. Nítorí nàà ni òun nàà ʂe jẹ̀ àmúgbálégbèé kókó ọ̀rò tàbí mótífù tí ó n fí èʂẹ̀ ẹ̀kọ̀ iwà rere múlẹ̀ láàrín ìdílẹ̀. Kì í ʂe èdè-àiyedè tàbí ipórogan láàrín ẹbí gan-an ni wọ̀n fẹ̀ fí àwọ̀n ọ̀wọ̀ àlọ̀ onítàn bèè gbé lárúgẹ̀. Kì í sì í ʂe pé wọ̀n fẹ̀ fí àwọ̀n ọ̀wọ̀ àlọ̀ nàà bu ẹnù àtẹ̀ lu ní ní ìyàwó ju ẹyọ̀ kan lọ. Ó yẹ̀ kí á pe àkíyèsí sí i pé ìjà Orógún gégé bí amúgbálégbèé kókó ọ̀rò tàbí mótífù a máa lá gbogbo inú àhunpọ̀ itàn já ní tirẹ̀. Ó fí èyí yàtò sí àwọ̀n mótífù yókù. ʂùgbón gégé bí àlàyé wa kì í ʂe iwà tí a fẹ̀ kí àwọ̀n ọ̀modé kọ̀ è kọ̀ nípa rẹ̀, ak]an ʂe ìmúlò rẹ̀ láti gbé ọ̀ye ẹ̀kọ̀ nípa bí ó ʂe yẹ̀ kí á máa hùwà nínú ẹbí kalẹ̀ ni. [‘O hàn gbangba pé ó wà fún ʂíʂe àwàgúlẹ̀ kókó ọ̀rò iwà ọ̀mọ̀lúwàbí láàrin èdèdè ni.

4.1.2.4 Ìdí Abájọ̀

Kókó ọ̀rò amúgbálégbèé tàbí mótífù míràn tí ó máa n jẹ̀ yọ̀ nínú ọ̀wọ̀ àwọ̀n àlọ̀ onítàn Yorùbá kan ni sí ʂọ̀ ìdí abájọ̀. Ọ̀pádòtun (1994) tilẹ̀ ní ìʂòrí àlọ̀ onítàn aʂodí abájọ̀ àtí àlọ̀ onítàn aláìsòdí abájọ̀. Àlọ̀ onítàn tí a fí n ʂọ̀ ìdí tí ohun kan fí rí bí ó ʂe rí lóníì ni wọ̀n ní kókó ọ̀rò amúgbálégbèé tàbí mótífù yí nínú. Ìdánìlẹ̀kọ̀ọ̀ iwà kan tàbí òmíràn a tún maa ʂọ̀ pọ̀ mọ̀ ọ̀rò ìdí abájọ̀ nàà ni a fí rí tí ìdí abájọ̀ yẹn bí amúgbálégbèé tàbí mótífù. Lòtótó ni

pé ó máa n sábaà jẹ jade láti inú àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú àhunpò ìtàn, sùgbón iparí àhunpò ìtàn ni ó ti máa hàn gbangba. Ó máa n sábaà jẹ pé láti inú átúnbòtán tàbí èrè /èsan iwà tí ẹ̀dá ìtàn kan bá hù ni ìdí abájọ náà ti máa n sù yọ. Pàtàkì ìṣẹ̀ tí àwọn Yorùbá máa n fi amúgbálégbèé kókó ọ̀rọ̀ tàbí mòtífù ìdí abájọ jẹ nínú àlọ onítàn pípa ni pípe àkíyèsí àwọn omodé sí ìrísí oríṣírísi nńkan ní àyíká wọn láti pínńńsín wọn, kí wọn lè máa dá wọn mò yàtò sí ara wọn. Láti pe àkíyèsí sí bí ẹ̀yìn ìjápá ẹ̀ se rí ni ìdí abájọ bí ẹ̀yìn ìjápá ẹ̀ se rí gbóngungbongun wà fún nínú àwọn àlọ olóníjápá kan. Láti pe àkíyèsí sí i wí pé ọ̀rùn ẹ̀yẹ̀ ọ̀gòngò gùn ni wọn ẹ̀ se pa àlọ ‘Ìdí tí Ọ̀rùn Ọ̀gòngò fi Gùn’. Bákan náà ni wí pé wọn fẹ̀ pe àkíyèsí sí àbùdá àdání pàtàkì tí ó ya ẹ̀yẹ̀ igúnńńgún sọtò láàrín àwọn ẹ̀yẹ̀ yòókù ni wọn fi mú ọ̀rọ̀ bí orí ẹ̀yẹ̀ náà ẹ̀ se pá wọ̀ inu àlọ onítàn tí ó ti jẹ̀ jade. Nípasẹ̀ àwọn amúgbálégbèé kókó ọ̀rọ̀ wònyí ni àwọn omodé fi máa n kẹ̀kọ̀ nípa sísẹ̀ ìdámò púpò nínú àwọn eranko, ẹ̀yẹ̀, kòkòrò àti ohun miińńràn gbogbo tí n bẹ̀ lówùjọ. Gégé bí a ti sọ ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn àlọ tí a fi sọ ìdí abájọ náà ni a tún ti fi ẹ̀kọ̀ iwà kan tàbí òmíràn múlẹ̀. Ogbón pípa àlọ, tí ó jẹ̀ àròbájọ̀ báyií, tí ó kún fún ìṣẹ̀lẹ̀ kàyẹ̀fí, ajoinlójú, tí ó kàmòmò, tàbí kí á kúkú sọ pé tí ó kún fún ìṣẹ̀lẹ̀ àti ẹ̀dá ìtàn mérińńyírí ni wọn fi máa n mú ọ̀kàn àwọn omodé mólẹ̀ láti kọ̀ wọn ní ẹ̀kọ̀ nípa àyíká wọn àti iwà ìṣẹ̀tò lówùjọ. Irú àwọn ìtàn àlọ bẹ̀e a máa jọ omodé lójú púpòpúpò. Wọn kì í mò wí pé àròbájọ̀ lásán ni nígbà náà. Nígbà tí àwọn omodé yòò bá fi bẹ̀rẹ̀ sí í gbón; tí ọ̀ye ayé ọ̀ò sì máa yé wọn, kí wọn tó máa gbón mò pé àròbájọ̀ ni àlọ, gbogbo ọ̀títọ̀ ilé ayé tí wọn ti fi ẹ̀kọ̀ inú àlọ pe àkíyèsí wọn sí, tí wọn sì ti kọ̀ wọn, kò ní í kúrò ní ọ̀kàn wọn láéláé.

Yàtò sí iwé Pòjù Àmòrí (1978) tí a ti dárúkọ̀ tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀, pé àwọn ìtàn àlọ tí ó sọ ìdí abájọ̀ ogún ni ó wà nínú rẹ̀, o tún lè wo àpẹ̀rẹ̀ àlọ tó sọ ìdí abájọ̀ tí kòlòkòlò fi n jẹ̀ adíyẹ̀ (“Ìjápá, Kòlòkòlò àti Adíyẹ̀;” Babalọ̀lá, 1973: 26 – 28), ìdí tí Àpàrò ẹ̀ se di aláṣọ̀ pípón (“Ìjápá sọ àpàrò di èrò igbó;” Babalọ̀lá, 1973: 115-117), ìdí tí ikún fi n gbé ilẹ̀ kiri àti ìdí tí ewúré kò ẹ̀ se sọ̀rọ̀ mó, (Ọ̀pádòtun, 1994: 72-74 àti 78-79).

4.2.0 Àhunpò Ìtàn

Gégé bí a ti sọ̀ tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀, ètò ìṣẹ̀lẹ̀ inú ìtàn ní sísẹ̀ntẹ̀lẹ̀ láti ìbẹ̀rẹ̀ tí tí dé ọ̀pin gégé bí òńsòtàn bá ẹ̀ se gbé e kalẹ̀ ni àhunpò ìtàn jẹ̀. Oríṣírísi ogbón ni àwọn apàlọpadídùn Yorùbá máa n dá láti mú kí ìtàn àlọ wọn dùn kí ó sì yege nínú jíjẹ̀ ìṣẹ̀ ikómólẹ̀kòò àti ìdámólárayá tí wọn n jẹ̀ papọ̀ lẹ̀ẹ̀kan náà. Àwọn àbùdá tí àwọn apàlọ̀ yíi máa n n mú ló nínú àhunpò ìtàn àlọ Yorùbá máa n ní ni ó jẹ̀ wá lógún ní ihín. Bámgbóṣe (1969) ni ó kókó̀ tọ̀ka sí àwọn àbùdá wònyí. Àpapọ̀ àkíyèsí mẹ̀ta nípa àwọn àhunpò ìtàn àlọ onítàn náà ni pé lákòòkò, lábalalábala ni wọn máa n wà. Iyẹn ni pé ní ọ̀pọ̀ igbà kì í sí ìṣùpọ̀ tí ó péye tó láàrín gbogbo àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú àhunpò ìtàn àlọ. Àkíyèsí kejì ni pé àhunpò ìtàn àlọ kì í lójú, ó máa n lọ tààrà ni. Ìdí tí àhunpò ìtàn inú àlọ kì í fi í lójú ni pé àwọn omodé ni à n pa á fún. Bí ó bá lójú, ìtàn náà lè dàrú mó wọn lójú. Ohun kẹ̀ta ni pé àhunpò ìtàn àlọ kì í tún gùn jù, nípa sísẹ̀ àsótúnso ìṣẹ̀lẹ̀ ni ó máa n mú kí àhunpò ìtàn àlọ dàbí ẹ̀ni pé ó gùn díẹ̀. Àwọn, àbùdá, fón-ón-rán inú àhunpò ìtàn àlọ tí Bámgbóṣe (1969) fi ẹ̀sẹ̀ wọn múlẹ̀, tí a ọ̀ò sì gbé yẹ̀wò ni aṣetúnṣe ìṣẹ̀lẹ̀, ìṣẹ̀lẹ̀ àyísódì, ìràńlówó àiròtẹ̀lẹ̀, àyípadà igbà, àti orin.

4.2.1 Àṣetúnṣe Ìṣẹ̀lẹ̀

Èyí ni àbùdá tàbí fón-ón-rán inú àhunpò ìtàn àlọ níbi tí ìṣẹ̀lẹ̀ kan náà ti n ṣẹ̀lẹ̀ léraléra.

Ohun kan tí a gbódò kíyèsí nínú àbùdá yíí ni pé àyòrísí gbogbo àṣetúnṣe iṣẹ̀lẹ̀ a máa jẹ̀ òkan náà, àyafí èyí tí ó parí pátápátá. Àpẹ̀rẹ̀ ni a rí nínú ìtàn àlò ‘Ìjàpá àti ìyá eḷẹ̀pà’ (Babalọ́lá, 1973: 1 – 7), ‘Ìjàpá àti ìyá Alákàrà,’ (Babalọ́lá, 1973: 20 – 25) ‘Ìjàpá, Àgbẹ̀ Àtawon Omo Rẹ̀,’ (Babalọ́lá, 1973: 50 – 54) àti ‘Ìjàpá àti Bàbá Oníkàn,’ (Babalọ́lá, 1979: 1 – 4). Nínú àwọn àlò onítàn yíí Ìjàpá dá oḡbón láti máa lọ jí àkàrà ìyá alákàrà, èpà ìyá eḷẹ̀pà, erèè bàbá àgbẹ̀ àti ikàn bàbá oníkàn. Oḡbón tí ó máa n dá ni pé ó máa n sá pamó sí ibikan yóò wá máa kòrin láti dèrù ba àwọn èniyàn àwọn yẹn lè sálo, tàbí kí ó kòrin dídùn tó bèè tí àwọn tí wón bá gbó o yóó fi ijó bẹ̀ e, tí wón sì jó lọ, tí Ìjàpá yóò sì fi ráyè jà wón lólè. Bí wón kó òrẹ̀ wá tàbí ará ilú, oḡba, ijòyè àti àwọn oḡbójú oḡe pàápàá ní òwó òwó àti ní tẹ̀lẹ̀ntẹ̀lẹ̀, bakan náà ni òrò yóò máa rí. Síwájú sí i, nínú ìtàn “Léyẹ̀nibi àti Orogún Rẹ̀” (Ọ̀pádòtun, 1994: 30 – 31), è̀emeje ọ̀tọ̀tọ̀ ni Léyẹ̀nibi gun òkè tí ìyáálé rẹ̀ sì n kòrin tẹ̀lẹ̀ e pé kí ó wá gba abẹ̀bẹ̀ tí ó gbàgbẹ̀ sílẹ̀ nígbà tí ó bínú digbá di agbón rẹ̀, tí ó kòrí sí ilú wón, léyìn tí ìyáálé rẹ̀ yí ti bú u ní èèbú ara, tí ó sì ba è̀wò rẹ̀ jẹ̀. Nínú “Ìdí tí Abiamọ̀ Kì í fi í Sin Omo Délé Oko,” (Ọ̀pádòtun, 1994: 58 – 59), è̀emeje ọ̀tọ̀tọ̀ tí wón fi gún òkè ni omo tí ìyá rẹ̀ bàjẹ̀ n fi orin kilò fún Ìyá rẹ̀ tí ó fẹ̀ bá a lọ ilé oko pé kí ó padà léyìn òun. Gégé bí a ṣe rí i nínú àpẹ̀rẹ̀ méjì tí a tóka sí gbèyìn, lópò ìgbà è̀emeje tàbí è̀mẹ̀ta ni iye ìgbà tí àṣetúnṣe iṣẹ̀lẹ̀ máa n sá baa wáyé nínú àlò onítàn Yorùbá. Yorùbá a máa sọ pé gbọ̀mọgbọ̀mọ̀ ni à á ránfá adití. Ohun tí èyí n tóka sí ni pé lemọlemọ̀ ni a máa n sọ ohun tí ó bá ṣe pàtàkì. Ìrètí Yorùbá ni pé bí a bá sọ ohun kan ní è̀mẹ̀ta, tàbí jù bèè lọ eni tí à n bá sòrò gbódò gbó ohun tí à n bá a sọ dáadáa, kò sì ní í gbàgbẹ̀ bọ̀rò.

Pàtàkì àṣetúnṣe iṣẹ̀lẹ̀ nínú àlò onítàn ni kí àwọn omoḡdẹ̀ le kíyèsí iṣẹ̀lẹ̀ náà yàtò sí àwọn iṣẹ̀lẹ̀ yòókù. Nínú àṣetúnṣe iṣẹ̀lẹ̀ yíí ni kókó àlò tàbí èkó tí àlò náà fẹ̀ kó àwọn omoḡdẹ̀ tí máa ti n jẹ̀ jade jùlọ. Léyìn tí iṣẹ̀lẹ̀ àṣetúnṣe yíí bá ti wáyé fún ìgbà mẹ̀ta tàbí méje, ìgbésè kan yóò wáyé láti fòpin sí àṣetúnṣe iṣẹ̀lẹ̀ náà. Nínú mẹ̀ta lara àwọn àlò onítàn olóníjapá méré̀n tí a kókó fi ṣe àpẹ̀rẹ̀, Ọ̀sanyìn eḷésè kan ni wón bẹ̀ lówè tí ó bá wón mú Ìjapá tí ó sì pa á; nípa bèè ni àṣetúnṣe iṣẹ̀lẹ̀ inú àhunpò ìtàn àlò náà ṣe dawó dúró. Nínú ìtàn àlò ‘Ìjapá àti Bàbá Oníkàn’ ni Bàbá àgbẹ̀ ti lọ dáfá sí òrò náà tí babaláwo sì ní kí wón fi àkàrà rúbọ. Léyìn tí Babaláwo ti ṣe ifá sàra àkàrà náà, wón fi de pańpẹ̀ sínú kòtò, tí wón ri àwọn igi sòńsò sòńsò mó nísàlẹ̀ sí eḡbẹ̀ kan nínú oko. Nígbà tí Ìjapá tún gbé iṣe rẹ̀ dé, tí ó kòrin bí ó ṣe máa n kọ́ ó, tí bàbá àgbẹ̀ àti àwọn omo rẹ̀ sálo tán, Ìjapá jade ó jí erèè kó bí í tí í ṣe, àkàrà wá ta sánsán sí i ní imú, ló bá ní kí òun jẹ̀ àkàrà diè, bí ó ṣe kó sínú oḡe tí wón de sínú kòtò niyẹn. Orí ni ó mú lọ ilẹ̀, tí ó sì fi gún sòńsò igi tí ó wà lábẹ̀ àkàrà. Bí ó ṣe kú fin-ín fin-ín niyẹn tí ó sì jẹ̀ pé ìgbésè yí ló fòpin sí àṣetúnṣe iṣẹ̀lẹ̀ inú ìtàn àlò náà. Síwájú sí i nígbà tí orogún. Léyẹ̀nibi bá a gún òkè keje, tí ó bá a já sí ilú rẹ̀, ni àwọn ará ilú náà kì í mọ̀lẹ̀ wón sì pa á. Bèè náà ni nínú ìtàn àlò ìyá tí ó sin omo rẹ̀ lọ sílẹ̀ oko; léyìn tí wón ti gun òkè keje tí wón dé abúlẹ̀ oko iyawó, àwọn ara ilé oko ti gbé kòtò gírìwò sínú iyèwù kan, tí wón sì da aṣọ̀ bọ̀ ó. Ibẹ̀ ni wón fi ìyá iyawó sí, tí ó sì jìn sí kòtò níbi tí wón ti kó pónpó àti kùmò bọ̀ ó, tí wón sì lù ú pa síbẹ̀. Pípa tí wón pa àwọn obinrin méjèjè yíí ni ìgbésè iṣẹ̀lẹ̀ tí ó kádí àṣetúnṣe iṣẹ̀lẹ̀ inú àhunpò ìtàn náà nílẹ̀.

4.2.2 Ìṣẹ̀lẹ̀ Àyísódì

Nígbà tí oríṣi àwọn iṣẹ̀lẹ̀ kan náà bá ṣẹ̀lẹ̀ lẹ̀mẹ̀jì, tí àyòrísí ti ikejì jẹ̀ idàkejì ti àkókó ni a

máa n rí ìṣẹ̀lẹ̀ àyísòdì. Ní ọ̀nà mìíràn, nígbà tí ìṣẹ̀lẹ̀ kan bá yọrí sí búburú sùgbón tó jẹ pé irúfẹ̀ ìṣẹ̀lẹ̀ náà tí yọrí sí rere síwájú, ètò àhunpò ìtàn àlọ tí apàlọ mú lò nínú irú àlọ bẹ̀ẹ̀ jẹ̀ tí aláyísòdì. Ohun tí a nílátí rántí ní ihín ni pé èmèjì péré ní oríṣi àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ kan náà máa n wáyé nínú àhunpò ìtàn irú àlọ onítàn tí ó bá ní àbùdá náà. Ó lè jẹ̀ ẹ̀dá ìtàn kan náà tí ó gbe àwọn ìgbésè inú ìṣẹ̀lẹ̀ àkókó náà ni ó tún gbé ti ẹ̀lẹ̀kẹ̀jì, o sì lè jẹ̀ ẹ̀dá ìtàn mìíràn ni ó gbé ti ẹ̀lẹ̀kẹ̀jì. Ohun pàtàkì kan tí ó mú ìṣẹ̀lẹ̀ méjèjì yàtò síra gédégédé ni pé àyọ́rísí ìṣẹ̀lẹ̀ àkókó a máa sàbà dára sùgbón ti ẹ̀lẹ̀kẹ̀jì kì í sàbà dára. Nítorí náà ni a fi máa n rí ìṣẹ̀lẹ̀ kejì bí àyísòdì ìṣẹ̀lẹ̀ kìn-ín-ní. Àwọn ìyàtò díẹ̀díẹ̀ mìíràn tún máa n wà tí a lè sọ pé wọn mú wọn yàtò, sùgbón ti ibi àyọ́rísí yẹn ni pabanbari rẹ̀.

Nínú àlọ onítàn ‘Ìjapá àti Àbòn-eyìn’ (Babalolá 1973: 26 – 25) nígbà tí ìyàn mú, Ìjapá rí àbòn eyìn (èyí tí kò tí ì pọn) kan kọ lẹ̀yìn wàhálà púpò, àbòn eyìn yí bọ sínú òkun, omi sì n gbé e lọ. Ìjapá kan lú ibú, ó n kọrin tẹ̀lẹ̀ àbòn eyìn náà tí tí ó fi dé ọ̀dọ̀ Olókun, Olókun ní ọ̀n fẹ̀ lo àbòn eyìn náà ni, ó sì fún ìjapá ní ìgbakọ̀ àràmanàdà tí í máa kọ̀ oríṣiríṣi ọ̀n jẹ̀. Nígbà tí Ìjapá délé tí ó sa ọ̀dògùn ìgbakọ̀ náà bí wọn ṣe ní kí ó sà á, oríṣiríṣi ọ̀n jẹ̀ ní ó rí, tí ó sì jẹ̀ àjeyó àti àjẹ̀ṣẹ̀kù tilétilé rẹ̀. Ìjapá bẹ̀rẹ̀ sí sẹ̀gbéraga nítorí ìgbakọ̀ àràmanàdà rẹ̀, ó n bọ̀ gbogbo ilú àti ọ̀ba àtijòyè. Ní ojú kan ni wọn tẹ̀ ìgbakọ̀ rẹ̀ fọ̀. Níjapá bá tún dá ọ̀gbón ó lọ kọ̀ àbòn eyìn mìíràn. Òkun kò fẹ̀ é gbé àbòn eyìn kejì yí, sùgbón nígbà tí ó dorí ẹ̀lẹ̀kẹ̀ta tí ó ti n jù ú sínú ibú, omi gbé e lọ. Ni ìjapá bá tún gbá, ó fi yá a, tí ó sì tún n kọrin bí i tí ìgbà àkókó. Nígbà tí ó dé ọ̀dọ̀ Olókun lẹ̀kẹ̀jì, ìlagbà àràmanàdà ni Olókun fi ta á lẹ̀rẹ̀ lẹ̀kẹ̀jì yí. Nígbà tí ó dénú ìyèwù rẹ̀ tí ó tún sà á bí wọn ṣe kọ̀ ọ̀, ìlagbà náà nà án, gbogbo ara rẹ̀ ló lé pòn-òn-nà pòn-òn-nà. Lẹ̀yìn tí ó jẹ̀bò tán, ó tún ké sí gbogbo ilú pé ọ̀n tún ti gbé ohun àràmanàdà mìíràn dé. Ó kọ̀ wọn ní ilò rẹ̀, ó sì gba ìyònda láti má wà níbè. Ìyà ajeḍopin ni ìlagbà fi jẹ̀ gbogbo wọn tobatoba, tijòyètijòyè. Nínú àlọ olónìjapá yìi, a rí i pé Ìjapá ni ẹ̀dá ìtàn tí ó gbé ìgbésè inú ìṣẹ̀lẹ̀ àkókó tí ó ní àyọ́rísí tí ó dára, ọ̀n kan náà ni ó tún gbé ìgbésè ti ìṣẹ̀lẹ̀ kejì tí ó ní àyọ́rísí tí kò dára. Bákan náà ni a sì rí i wí pé ìyàtò díẹ̀díẹ̀ wà nínú àwọn ìgbésè irú kan náà méjèjì. Ní ti àkókó, ebi ni ó sún Ìjapá lọ kọ̀ àbòn eyìn, sùgbón ìgbéraga àti ṣe-ka-rí-mi ni ó wà lẹ̀yìn lílọ̀ kọ̀ àbòn eyìn lẹ̀kẹ̀jì. Òkun ni ó fínúfíndò gbé àbòn eyìn àkókó nítorí Olókun nilò rẹ̀, sùgbón Ìjapá ni ó mò-òn-mò ti àbòn eyìn ẹ̀lẹ̀kẹ̀jì sókun tipátipá, Olókun kò nilò rẹ̀. Ìgbakọ̀ ni Olókun fún Ìjapá ní ìgbà àkókó, ìlagbà tàbí àtorì ní ó sì fún ni ìgbà kejì. Gbogbo èyí ni wọn jìjọ̀ jẹ̀ àtónà tàbí okunfà àyọ́rísí tí ó jẹ̀ àyísòdì ara wọn.

Bí a bá wo àpẹ̀rẹ̀ àwọn àlọ onítàn olólórógún bí ti “Ìgbakọ̀ Orógún mi dà àti “ Àgbìgbò Bá n gbómọ̀ mi,” tí a ti ṣe ṣaájú, á ọ̀dò rí i pé irú àbùdá àhunpò ìtàn yìi náà wà nínú wọn. Ìgbésè tí Ìyàwó gbé tí ó fi bá ọ̀de pàdé ni Ìyáálé náà lérò pé tí ọ̀n bá ti gbé, ọ̀n náà yòò ṣe oríire bọ̀ wálé, sùgbón tí ó jẹ̀ pé àbámọ̀ ni ó yọrí sí fún un. Gégé bí i ti ìtàn olónìjapá tí a ti fi ṣe àpẹ̀rẹ̀, ìyàtò díẹ̀díẹ̀ máa n wà nínú ìgbésè àkókó tí Ìyàwó gbé àti ti ẹ̀lẹ̀kẹ̀jì tí ìyáálé gbé. Bí àpẹ̀rẹ̀ nínú “Ìgbakọ̀ Orógún Mi Dà,” ìgbakọ̀ ṣèṣì bọ̀ sódò lówọ̀ Ìyàwó níbi tí ó ti lọ fọ̀ àwọn ohun èlò ilé, ó sì bá omi lọ. Ìyáálé ló mò-òn-mò ti ìgbakọ̀ tirẹ̀ sódò, àti pé ilara, ìgbéraga àti àinítẹ̀lẹ̀rùn nínú ohun tí ìyàwó fi ta á lẹ̀rẹ̀ ni ó mú kí ó kó àwọn ohun èlò ilé lọ fọ̀ lódò fúnra rẹ̀. Kò lè bá Afabéré-gúnyán gúnyán bí ìyàwó ti ṣe, kò sì lè bá Bàbá elégbò yànmòkàntàn fí àhòn lá egbò rẹ̀. Ìgbéraga àti mo-gbón-tán-mo-mò-òn-tán

ran àinífaradà, àinífarabalè àti àìgboràn lówó nínú òrò rẹ, tí kò fi ká èsò tí ó pa rọrọ, tí wọn pa láṣe fún un pé kí ó ká. Àwọn ìdí nìyí tí ìgbésè tí Ìyáálé gbé nínú àlọ nàà fi yorí sí àbámò fún un; èyí tí ó jẹ ìdàkejì tàbí àyísòdì irú ìgbésè kan nàà tí Ìyàwó ti kókó gbé. Nínú àwọn àpẹrẹ ti àlọ olólórogún wònyí, a òò kíyèsí i pé òtòòtò ni àwọn èdà ìtàn tí ó kó ipa nínú àwọn ìṣẹlẹ̀ tí ójora méjèjè.

4.2.3 Ìrànlowó Òjiji

A ti mēnu bà á lókè pé àwọn ìrànlowó tí èdà ìtàn àlọ kò rò tì tẹ̀lẹ̀ a máá jẹ yọ ní òpòlòpò ìgbà nínú àhunpò ìtàn àlọ tí ó ní m̀t̀t̀f̀f̀ù tàbí kókó òrò amúgbálégbèè ìdánwò tàbí ìdíje. Àpẹrẹ irú ìrànlowó yìí wópò nígbà tí a bá gbé ìṣẹ̀ nílá kan tí ó ju agbára olú èdà ìtàn àlọ lọ fún un láti ṣe, tàbí tí ó n kópa nínú ìdíje kan, tí wọn sì n ṣe inúnibíni rẹ. Nígbà m̀ír̀à̀n, irú olú èdà ìtàn àlọ bèè a máá rí ìrànlowó gbà nígbà tí èdà ìtàn òṣebí bá de pàkúté burúkú tàbí tí ó gbé òfin kan sílẹ̀ fún un láti kó sí. Nígbà m̀ír̀à̀n èwè, irú olú èdà ìtàn bèè kàn lè bá ara rẹ ní ipò ìṣoro kan tàbí òm̀ír̀à̀n, tí kì í ṣe pé ẹ̀nikan ni ó fi ṣe de pańpe fún un. Kókó èkó iwà ọ̀m̀olú̀wàbí tí irú ìrànlowó bèè máá n fi múlẹ̀ ni pé “Ọ̀m̀o olóore kan kì í kú sí ipò ìkà” àti pé “Kàkà kí ọ̀m̀o olóore ó jìn sí kòtò láàjìn, m̀oǹàm̀oǹá á kọ yèrì.” Nígbà tí a bá gbé ìṣẹ̀ kan tó le fún olú èdà ìtàn àlọ, tàbí a gbé òfin kan de é, ìkóniláyàsókè a máá wà fún àwọn ọ̀m̀odé tó n gbó àlọ. A máá dàbí ẹ̀ni pé èdà ìtàn tí a fún níṣe ṣe tàbí tí a gbé òfin de yòò bá ìṣẹ̀ tí a gbé fún un tàbí òfin tí a gbé de é lọ. A wá rí bí ẹ̀ni pé akùdé fẹ̀ de bá àhunpò ìtàn àlọ. Láti ipasè ìrànlowó àìròtẹ̀lẹ̀ tí èdà ìtàn nàà bá rí gbà, ìkóláyàsókè tó ti ṣẹ̀lẹ̀ sí àwọn olùgbó yòò wálẹ̀. Torí pé àyà wọn tí ó kó sókè wálẹ̀ nípasè ìrànlowó nàà, a lè rí àwọn ìrànlowó inú àlọ onítàn nàà Yorùbá gégé bí ìṣẹ̀lẹ̀ atunilára àti ọ̀gbon láti mú kí àhunpò ìtàn àlọ tẹ̀ síwájú.

Àpẹrẹ irú ìrànlowó bèè jẹ yọ nínú ìtàn àlọ ‘Àwọn Àdó M̀et̀a tí Ó n Sòrò’ (Apata, a kò m̀o ọ̀dún ìgbéjádé: 19). Nínú ìtàn àlọ yìí, Ìyàwó lo omi òjò tí ìyálé gbè, ìyálé sì ní àfi bó wá omi òjò lọ sí ọ̀run fún òun, torí pé òjò kò rò m̀o ní àkókò tí ìṣẹ̀lẹ̀ nàà ṣẹ̀lẹ̀. Gbogbo àwọn tí ó pàdẹ̀ lònà ọ̀run ló ràn án lówó torí pé òun nàà hùwà ọ̀m̀olú̀wàbí. Nígbà tó dé ọ̀run, ó rí ìyá arúgbó kan tó ràn án lówó, tó fún un ní omi òjò ọ̀run, tó sì tún fún un ní àdó m̀et̀a tó sọ ó di ọ̀lòrò rẹ̀pẹ̀tẹ̀ nígbà tó dé ilé ayé. Nínú ìtàn àlọ ‘Àdìjátù kẹ̀kẹ̀lúké,’ tí a ti tọ̀ka sí ṣaájú, irú ìrànlowó yìí ni orin tí Ìyá Àdìjátù tí ó ti kú , tí ó di ẹ̀yẹ, tí ó wá n kòrin láti ṣọ̀ fún Àdìjátù pé Ọ̀ba ni ó gbékun lémú, tí ó sì wọ̀ ẹ̀wù àkìsà. B́akan nàà ni Ìjàpá rí ìrànlowó gbà lówó Olókun nígbà tí àb̀on ẹ̀yìn rẹ̀ já sómi. Olókun fún un ní ìgbakọ̀ àràmaǹdà tó n se òpòlòpò ọ̀unjẹ̀ fún un (Babalọ̀lá, 1973). Ó yẹ̀ kí á kíyèsí i pé, kì í ṣe èdà ìtàn òṣebi kankan ni ó gbé ìdánwò ka iwájú Ìjàpá nínú àhunpò ìtàn àlọ nàà, ebi tí ó n pa Ìjàpá àti ìdílé rẹ̀, nítorí ìyàn tí ó mú ní ilú wọn ni ó mú kí ó lọ kọ̀ àb̀on ẹ̀yìn lórí ọ̀pẹ̀. Ó bá ara rẹ̀ nínú ìṣoro nàà ni.

4.2.4 Àyípadà Ìgbà

Àyípadà ìgbà a máá bá àwọn èdà ìtàn inú àlọ láti ipò búburú bó sí ipò d́aradára tàbí láti ipò d́aradára bó sí búburú. Bí èdà ìtàn àlọ tó n hùwà rere bá wà ní ipò tí ó burú tàbí tí ó kù káatò lònà kan tàbí òm̀ír̀à̀n níbèrẹ̀ àhunpò ìtàn, iwà rere rẹ̀ a máá sílẹ̀kùn ipò d́aradára fún un nígbèyìn. Bí èdà ìtàn àlọ tó n hu iwà búburú bá wà ní ipò olá tàbí ipò d́aradára

míràn níbèrè, iwà búburú tó n hù yòò şìlèkùn ipò àiní tàbí ipò búburú fún un nígbèyìn. Ìyípadà láti ipò búburú bó sí ipò dárádára tàbí láti ipò dárádára bó sí ipò búburú ní à n pè ní àyípadà ìgbà. Àyípadà ìgbà máa n jé kí àlò onítàn ní ìgbà méjì; àkókò ni ìgbà ipónjú, èkèjì ni ìgbà ayò. Ní òpòlòpò ìgbà nínú àlò onítàn, ìgbà ipónjú ni ó máa n şíwájú fún èdá itàn rere nígbà tí ìgbà ipónjú rẹ yòò yí padà di ayò. Èyí wà ní ìbámu pèlú ojú iwòye tó so pé, “Bí èkún bá gba alé kan, ayò n bò ní òwúrò.” Ní ọ̀nà kejì, ìgbà ayò tàbí ìgbà rere ni ó máa n şíwájú fún èdá itàn àlò ọ̀sebi lópò ìgbà şùgbón tí ìgbà yìi yòò yí padà di ìgbà ìkorò ní ìgbèyìn. Èyí nàà wà ní ìbámu pèlú òwe Yorùbá tó so pé “Bí àlò bá lọ, àbò n bò.”

Nínú àlò ‘Àwọn Àdó Mèta tí Ó n Sòrò,’ àyípadà dé bá Ìyàwó onísùúrù láti ipò àiní sí ipò ọ̀lórò léyìn tí ó ti ọ̀run dé. Bákan nàà nínú itàn ‘Pankoko’ àyípadà ìgbà dé bá Pankoko, tí ó jé aro, tí iyá rẹ fi ogbón yó sílè, tí ó sì kó àwọn ọ̀mọ rẹ mífà yókù tí wọn rẹwà sá lọ, torí pé ọ̀mọ nàà buréwà. Nígbèyìngbèyìn, Pankoko ni ó wá padà di ọ̀ba ilú tí iyá rẹ sá lọ, tí àwọn ọ̀mọ arẹwà mífèfèfà tí ó gbójú lé sì wọ kú. Àyípadà sí rere ni ó dé bá Ìyàwó onísùúrù àti Pankoko nínú àwọn itàn nàà. Àpẹrẹ àyípadà ìgbà sí búburú şelè nínú itàn ‘Ọ̀ba Olómù’ sí ọ̀ba tó jí òkété, tí ó sì tipa bée, rẹ ọ̀mọkùnrin tálákà kan jé. Ọ̀wọ pàlábá ọ̀ba yìi ségi, àwọn ilú sì dájó ikú fún un. Èni àyèsí rẹ wá deni yepere, tí ó kú ikú itijú. (Àpáta, nd.: 25-27). Bákan nàà ni àyípadà búburú ló şelè sí Ìlòsùn nínú àlò ‘Ìléré àti Orogún rẹ’ (Ọ̀pádòtun, 1994: 86-87). Ìlòsùn paró mó orogún rẹ pé ó fọ ọ̀pón. Èyí ló sì şekú pa á. Léyìn ìgbà díè, àşírí tú, wọn sì pa Ìlòsùn nàà.

4.2.5 Orin

A ti şe àgbéyèwò orin àlò ní abé ewi ọ̀mọdé. A sì tún ti tọka sí oríşiríşì àpẹrẹ orin àlò nínú àwọn àlàyé wa. Nítorí nàà ohun tí a ọ̀ò gbájú mó ní ibí ni ipa tí orin n kó nínú àhunpò itàn àlò. Àwọn ọ̀mọdé tí wọn jé olùgbọ àlò a máa fójú sọ̀nà fún àkókò tí wọn yòò kọ orin nígbà tí apàlò bá n pa àlò fún wọn nítorí ní àkókò nàà ni wọn máa n ní ànfàní láti túraká, tí wọn yòò gbe orin, tí wọn yòò paté, tí wọn yòò lùlù, tí wọn yòò sì jó. Lára ohun tí ó máa n mú wọn gbádùn àlò pípa nìwònyen. Şùgbón işe gan-an tí a n fi orin jé nínú àhunpò-itàn àlò ni síso àwọn abala abala àhunpò itàn àlò pò. Wọn máa n dúró bí okùn tí a fi só işelè işaájú pò mó èyí tí ó tẹlè e. Níbi àwọn àşetúnşè işelè tàbí işelè àyísòdì ni irú àwọn orin bée ti máa n wáyé jù lọ nínú àhunpò itàn. Orin wà lára àwọn ohun tí n mú kí àhunpò itàn àlò gùn, nítorí ọ̀ngangan íbi àşetúnşè işelè tí a so pé ó ti máa n wáyé. Nínú işelè kòkòkan tí a n tún şe tún şe ni orin yòò ti máa wáyé.

Orin lè jé işonísókí işelè tí ó ti şelè séyìn, itenumó işelè tí ó n şelè lówólówó tàbí àpapò méjèjè nígbà míràn. Bí àpẹrẹ, bí orin inú àlò ‘Ọ̀ba Aláràn-án àti Eye Kìnkìn’ (Àpáta a kò mó ọ̀dún ìgbéjádé: 1 – 3) ti ránni létí işelè àtẹyìnwá ni ó tẹnu mó èyí tó n şelè lówólówó. Bákan nàà ni ó rí nínú itàn àlò ‘Ìjàpá lóyún ijàngbón’ (Babalólá, 1973: 78 – 82) àti ‘Ìjàpá lọ jeun lódò Ìyá ajá,’ (Babalólá, 1973: 65 – 75), şùgbón işelè tí ó n şelè lówólówó nìkan ni orin inú itàn àlò ‘Ìjàpá àti Ìyá elèpà’ (Babalólá, 1973: 1 – 7) àti ‘Ìjàpá àti ajá lọ jí işu wà’ (Babalólá, 1973: 39 – 44) n dúnnu mó. Gégé bí a ti mẹnù bà á şaájú orin inú àlò wà lára ohun tí ó mú àwọn ọ̀mọdé gbádùn àlò. Ju gbogbo rẹ lọ işe kan tí àwọn orin àlò tún máa n jé ni pé wọn máa n jé kí àwọn ọ̀mọ tètè rántí àhunpò itàn àlò. Bí

wọn bá ti rántí orin, wọn óò rántí àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ pàtàkìpàtàkì tí orin náà mẹnù bà, èyí yòò sì jẹ́ àtónà fún rírántí àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ yòókù inú àhunpò ìtàn náà. Lọ̀rò kan a lè sọ pé orin dúro bí i kánàkò amòmọ̀rántí àhunpò ìtàn àlò onítàn.

4.3.0 Àkókò àti Ibùdó Ìtàn

Bí a bá fi ojú ìgbà tí àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ ṣẹ̀lẹ̀ nínú àhunpò ìtàn wo àlò, kò sí ìgbà tí a ní lójú ayé tí ìṣẹ̀lẹ̀ inú àlò onítàn kò le ṣẹ̀lẹ̀. Ìṣẹ̀lẹ̀ inú àlò le ṣẹ̀lẹ̀ ní kò-ríni-kò-mọni, kùtùkùtu òwúró, ìyálẹ̀ta, ọ̀sán gangan, ojórò, alẹ́, tàbí ààjìn. Ibùdó ìtàn inú àlò lè jọ ojú ayé, ó lè jẹ́ àjùlé ọ̀run, ó lè jẹ́ inú ibú, ó sì lè jẹ́ inú òkè, abé òkúta àti àwọn ààyè kàyéfi tàbí mériyíírí míràn. Ó ṣe é ṣe kí èdà ìtàn mériyíírí kópa ní ibùdó ìtàn tí kì í ṣe mériyíírí. Bákan náà ni èdà ìtàn tí kì í ṣe mériyíírí náà lè kópa ní ibùdó ìtàn mériyíírí. Kò sí àní àní pé ayé àràmandà, ayé mériyíírí ni ayé inú àlò onítàn. Bí àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú àlò ṣe máa n ṣẹ̀lẹ̀ máa n yàtò sí ti ojú ayé. Gégé bí àpẹ̀rẹ, nínú àlò, ìwin, òkú, ọ̀rò le rìn ní ọ̀sán gangan, wọn le rìn ní ààrò tàbí alẹ́. Ní ojú ayé, gégé bí ìgbàgbò àwọn Yorùbá, bí ọ̀sán kò bá pón ganrín ganrín tàbí ní ààjìn jìndùn, àwọn èdà abàmì yíi kì í rìn. Àwọn èdà ìtàn abàmì yíi a máa ní àjọṣepò ojúkojú nínú àlò pèlú àwọn ènìyàn ní ìgbà ìyówù nínú ọ̀jọ̀ àti ní ibikíbi tàbí ààyèkààyè, èyí kì í rí bẹ̀ẹ̀ ní ojú ayé. Àwọn tí wọn bá wejú nìkan si ni wọn lè rí wọn ní ojúkojú ní ojú ayé lópò ìgbà. Ní ojú ayé, a kì í réwú ní ọ̀sán sùgbón ní inú àlò, kò sí ìgbà tí ewú kò le jádẹ́. Bí ó ṣe n dífá ọ̀sán ló n dá tòru. Bákan náà ni ó jẹ́ pé ní ojúran àti ní ojú alá ni a ti máa n sáábá bá àwọn abàmì èdà bí i òkú tàbí ànjànnú pàdẹ́, kì í sáábá jẹ́ ojúkojú bí i ti inú àlò.

Lòdòtò ni pé apàlò fẹ́ kí àwọn ọ̀mọ̀ tí wọn jẹ́ olùgbòò àlò nígbàgbò pé ìṣẹ̀lẹ̀ inú àlò ṣẹ̀lẹ̀ rí láyè àtíjótíjọ̀, idí nìyí tí wọn fi máa n bẹ̀rẹ̀ àlò wọn pèlú “Ní ìgbà kan,” tí àwọn ọ̀mọ̀ náà sì lè dáhùn pé “Ìgbà kan n lẹ́, ìgbà kan n bọ̀, ìgbà kan kò lo ilé ayé gbó,” síbẹ̀ a mò pé àròbájo ni àlò; kì í ṣe pé àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ náà ṣẹ̀lẹ̀ lódotò. Ìyẹn ni pé àti àkókò inú àhunpò ìtàn àlò àti ibùdò rẹ̀, pèlú àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ tí wọn ṣẹ̀lẹ̀ níbẹ̀ pò mò àwọn èdà ìtàn tí ó tukò àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ náà pàápàá, ni kì í ṣe òdótò. idí tí àwọn Yorùbá fi n sọ pé “Irò ní n jẹ́ àlò” niyẹn, tí àwọn ọ̀mọ̀, tí wọn jẹ́ olùgbòò àlò sì fi nílátí fenu kò pèlú apàlò pé gbogbo ohun tí apàlò bá hun (tàbí tí ó fi ogbón ipàlòpadídùn gbé) kalẹ̀ ni àwọn ó gbàgbò láti ibi ìṣíde àlò pípa, nígbà tí apàlò sọ pé “Àlò o!” tí àwọn ọ̀mọ̀ náà sì dáhùn pé “Àlò!” gégé bí àlàyé tí a ti ṣe tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀.

Lára àwọn ohun tí ó fi hàn gbangba wí pé àkókò àti ibùdó ìtàn inú àlò onítàn kàn lè jọ ti ojú ayé ni, wọn kì í ṣe ti ojú ayé rará ni pé wọn máa n jẹ́ mò mériyíírí. Nínú àlò onítàn ènìyàn lè rìn rìn àjò lẹ́ sí òde ọ̀run tàbí ilé ikú, kì ó sì tún padà. A lè rí àpẹ̀rẹ́ irú èyí nínú àlò olólórogún ‘Àwọn àdó mēta tí ó n sòrò’ (Àpáta a kò mò ọ̀dún ìgbéjádẹ́, 6 – 9) tí a ti mẹnù bà a rí i pé ọ̀run ni Ìyàwó tí ó lo omi ọ̀jò Ìyáálé rẹ̀ wá omi náà lẹ́ nígbà tí Ìyáálé fi dandan lé e pé kí ó dá omi ọ̀jò náà padà, tí ọ̀jò kò sì rọ̀ mò. Kò pé tó bẹ̀ẹ̀ jù bẹ̀ẹ̀ lẹ́ tí ó fi padà dé. Bẹ̀ẹ̀ náà ni ó jẹ́ pé inú ọ̀súpá, lójú ọ̀run ni Ajá lẹ́ gbé ìyá rẹ̀ pamọ̀ sí nínú àlò ‘Ìjápá lẹ́ jẹun lódò Ìyá Ajá’ (Babalọla 1973: 65 – 75), tí ó sì máa n lẹ́ ọ̀dò rẹ̀ lálọ̀bò lẹ̀mēta lójúmọ̀, láti jẹun nígbà tí gbogbo àwọn ẹ̀ranko yòókù ti pa ìyá wọn jẹ́ nítorí ìyàn tí ó mú. Bákan náà ni a rí i pé nínú ìtàn ‘Olórànmodùn’, idánwò tí olówó rẹ̀, tí ó kóríra

rè, gbé fún un gbèyìn ni kí ó lọ mú Ikú wá fún òun. Ọmọ náà sì lọ sí ile Ikú ní àlobò, ó gbé Ikú wá fún ọ̀gá ikà náà. Ikú náà ni ó sì pa ọ̀gá burúkú yìí. Ohun kan tí a fẹ̀ pe àkíyèsí sí ni wí pé ní ojú ayé, bí a ẹ̀ se mò ọ̀n, àrèmabò ni ọ̀run; kò sèni tí ó lọ tí ó bọ̀ rí, àyàfí lójú àlá. Bákan náà sì ni ọ̀rọ̀ ikú; ó di gbéré, ó dí àrinnàkò àyàfí ojú àlá fún ẹ̀ni bá fojú bakú. Lára iṣẹ̀ lílẹ̀ tí ọ̀gá náà tí kókó gbé fún Olórànmodùn ni wí pé kí ó gbin ẹ̀fọ̀ ọ̀sùn sí orí apáta, kí ó hù ní dọ̀jọ̀ nítorí òun fẹ̀ fi je ẹ̀kọ̀ lálẹ̀ ojọ̀ náà. Ní ojú ayé, ẹ̀yí kò lè ẹ̀ se é ẹ̀, nítorí ẹ̀fọ̀ náà kò le hù ní orí apáta tí ó ní kí ọ̀mọ̀ náà gbìn ín sí, bí yòdò bá tilẹ̀ wá hù nítorí ìdí kan tàbí ikejì, kò lè jẹ̀ dọ̀jọ̀ ni yòdò sọ, ni yòdò hù jáde, tí yòdò dàgbà, tí wọn yòdò fẹ̀ ẹ, tí wọn yòdò sì sè é je. Sùgbón nípa ìrànlọ̀wọ̀ bàbá rè, ọ̀mọ̀ yìí ẹ̀ se àṣeyọ̀rí nínú ìdánwò náà.

Ohun tí a kò gbọ̀dọ̀ gbàgbé ni pé “irò” tí Yorùbá sọ pé àlọ̀ jẹ, kì í ẹ̀ se irò tí a fi n sèké rára. Àròsọ̀ ti à tinú sẹ̀dà láti gbé òtítọ̀ kalẹ̀ ni – “irò bí òtótó” ni. Ohun tí a kò gbọ̀dọ̀ gbàgbé ni pé ẹ̀kọ̀ tí ó wà nínú ìtàn àlọ̀ ni òtítọ̀ ilé ayé tí àwọn apàlọ̀ Yorùbá fẹ̀ kí àwọn ọ̀mọ̀ ó mò, kí wọn sì dì mú. Ẹ̀yí ni ó ẹ̀ se pàtàkì ju ọ̀rọ̀ ibùdó ìtàn àti àkókò ìtàn lọ. Ọ̀gbón iṣàgbékalẹ̀ àhunpò ìtàn tí yòdò fi jọ̀ àwọn ọ̀mọ̀dé lójú, tí yòdò sì fa wọn mọ̀ra ni ìmúlò àgbékalẹ̀ irúfẹ̀ àkókò àti ibùdó ìtàn inú àlọ̀ onítàn jẹ. A lè fi ewé tí a fi pọ̀n ọ̀lẹ̀lẹ̀ rodò ẹ̀ se àkàwé àgbékalẹ̀ àkókò àti ibùdó ìtàn nínú àlọ̀ onítàn. Ẹ̀kọ̀ iwà ọ̀mọ̀lúwàbí inú ìtàn àlọ̀ ni ọ̀lẹ̀lẹ̀ gan-an yòdò wá já sí nínú àkàwé náà. Bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé ewé kò ẹ̀ se pàtàkì tó ọ̀lẹ̀lẹ̀, tí ó jẹ̀ pé tí a bá ti je ọ̀lẹ̀lẹ̀ tán, jíjù ni a ọ̀dò jù ewé nù; síbẹ̀, ewé ni a fi ẹ̀ se ọ̀lẹ̀lẹ̀ pò láti ilé wá tí a sì fi sè é jinná. Bẹ̀e náà ni iṣàgbékalẹ̀ ibùdó ìtàn àti àkókò rí nínú àlọ̀ onítàn pípa sí àwọn kókó ọ̀rọ̀ inú rè. Ohun tí a ní pe àkíyèsí sí ni pé ibùdó àti àkókò ìtàn náà ẹ̀ se pàtàkì ní ààyè ti wọn, bí sísẹ̀ pàtàkì wọn kò tilẹ̀ tó ti ẹ̀kọ̀ àti ọ̀ye ọ̀rọ̀ ibẹ̀. A kò gbọ̀dọ̀ fojú ténbélú iṣẹ̀ “ògèdè tí ó wo kókó yè...” gégé bí ọ̀we Yorùbá kan ti fi yé wa. Kì í ẹ̀ se ọ̀rọ̀ ibùdó ìtàn tàbí àkókò gan-an ni ó ẹ̀ se pàtàkì nínú àlọ̀ onítàn pípa; ohun tí ó ẹ̀ se pàtàkì jù lọ ni ẹ̀kọ̀ iwà tí a fẹ̀ kí àwọn ọ̀mọ̀dé kọ. Ara ọ̀gbón iṣòtàn ipàlọ̀-pa-dídùn láti mú ọ̀kàn àwọn ọ̀mọ̀dé mọ̀lẹ̀, kí wọn lè ní ifẹ̀ láti máa gbó ìtàn àlọ̀ ni sísẹ̀ àmúlò àwọn ibùdó ìtàn àti àkókókò mériyíirí gégé bí àlàyé tí a ti ẹ̀ se tẹ̀lẹ̀tẹ̀lẹ̀.

5.0 ÌSONÍŞÓKÍ

Àwọn ohun tí a ṣàlàyé lé lórí nínú ìdánilẹ̀kọ̀ yìí ni kókó ọ̀rọ̀, àhunpò ìtàn, ibùdó àti àkókò inú àlọ̀ onítàn Yorùbá. Kókó ọ̀rọ̀ inú àlọ̀ ni a pín sí méjì: àkókó ni olú kókó ọ̀rọ̀ tí ó jẹ̀ iwà ọ̀mọ̀lúwàbí. Ọ̀nà tí a máa n gbà ẹ̀ se iṣàgbékalẹ̀ iwà ọ̀mọ̀lúwàbí, tí a jíròrò lé lórí, nínú ìdánilẹ̀kọ̀ yìí ni bíbu ẹ̀nu àtẹ̀ lú àwọn tí wọn hu iwà àidára àti yíyònbó tàbí gbígbé oríyìn fún àwọn tí wọn hu iwà dídára/ rere. Kókó ọ̀rọ̀ kejì ni àwọn amúgbálégbẹ̀ kókó ọ̀rọ̀. Bí a bá wò ó dádára, a ọ́ rí i pé orí méjì ni àwọn yìí náà. Àwọn amúgbálégbẹ̀ tààrà ni àwọn iwà dídára àti àidára tí a fi n kóni níwà ọ̀mọ̀lúwàbí. Àwọn amúgbálégbẹ̀ lónà ẹ̀rọ̀ ni àwọn miiran tí wọn kò je mò ẹ̀kọ̀ iwà tààrà bí kò ẹ̀ se ní ọ̀nà ẹ̀rọ̀. Àwọn ni a sọ pé a tún n pé ní mòtífù. Wọn a máa ẹ̀ se ìrànlọ̀wọ̀ láti wa ọ̀rọ̀ iwà ọ̀mọ̀lúwàbí gúnlẹ̀ dádára. Àwọn náà ni ẹ̀san, ìdí abájọ̀, ìdánwò/ ìdíje àti ijà orogún. Àkíyèsí gbogbogbòdò méta tí a ẹ̀ se nípa àhunpò ìtàn ni pé láblalábala ni wọn máa n wà, wọn kì í lójú, wọn máa n lọ tààrà ni bẹ̀e nni wọn kì í sí í gùn. Àwọn àbùdá tàbí fónrán àhunpò ìtàn àlọ̀ onítàn Yorùbá tí a sì jíròrò lé lórí ni àṣetúnṣe iṣẹ̀lẹ̀, iṣẹ̀lẹ̀ àyísòdì, ìrànlọ̀wọ̀ àiròtẹ̀lẹ̀, àyípadà iṣàgbékalẹ̀ àti orin. A

ṣàgbéyèwò àkókò ìtàn àti ibùdó ìtàn náà. A sọ nípa bí ó ẹ̀ jẹ̀ pé méréiyíírí ní wọn, tí ó sì jẹ̀ pé lára ogbón ìpàlópádídùn tí a máa ń fí ṣàgbékalẹ̀ àlọ onítàn ní wọn.

Kò sí àní àní kankan wí pé fún kíkó àwọn ogo wẹ̀rẹ̀ ni èkó ìwà ọ̀mọ̀lúwàbí láti píníṣín wọn ni àlọ onítàn wà fún. Àwọn Yorùbá a sì tún máa lò ó láti pe àkíyèsí àwọn ọ̀mọ̀dé sí àyíká wọn bákan náà, bí a ti fi hàn nínú ìdánílẹ̀kòó yí, ìlànà ogbón ìsòtàn ìpàlópádídùn tí wọn máa ń mú lò láti jẹ̀ àwọn isẹ̀ wònyí jẹ̀ ti méréiyíírí. Líló irú ogbón ìkọ̀mọ̀ lẹ̀kòó láti píníṣín báyí ní ìgbà tí ọ̀wọ̀ bá dilẹ̀ jẹ̀ èyí tí ó wọ̀pọ̀ ní ààrín àwọn aláwọ̀ dúdú ilẹ̀ Áfíríkà àti káàkiri ní àgbáyé.

6.0 ISÉ ÀMÚŞE

1. Ẹ̀ àlàyé àwọn ọ̀nà méjì pàtàkì tí a le pín kókó ọ̀rọ̀ inú àlọ onítàn sí. Fi àpẹ̀rẹ̀ méjì méjì gbe àlàyé rẹ̀ lésẹ̀?
- 2.. Jíròrò lórí ìgbékalẹ̀ àkókò àti ibùdó ìtàn nínú àlọ onítàn Yorùbá.
3. Ẹ̀ àgbéyèwò ọ̀nà méjì tí a fi máa ń ẹ̀ ìgbékalẹ̀ ìwà ọ̀mọ̀lúwàbí gégé bí olú kókó ọ̀rọ̀ àlọ onítàn Yorùbá.
4. Kin ni ìyàtò láàrín àwọn àbùdá àhunpọ̀ ìtàn àlọ méjì wònyí: àṣetúnṣe isẹ̀lẹ̀ àti àyísòdì isẹ̀lẹ̀? Lo àpẹ̀rẹ̀ méjì méjì fún ìkòòkan láti ẹ̀ àlàyé ìdáhùn rẹ̀ ní kíkún.
5. Jíròrò lórí ipò orin nínú àhunpọ̀ àlọ.

7.0 ÌWÉ ÌTÓKASÍ

- Awóníyì, A. 1981. *Ìtàn F'ọ̀mọ̀dé L'áyé'jọun*, Thomas Nelson (Nigeria) Ltd., Lagos.
- Àmòó, A. 1987. *Àlọ Àpagbè*. Evans (Nigeria) Publishers Ltd., Ìbàdàn.
- Àmòrí, Pòjù 1978. *Ìdí Abájọ̀ Kìnniún àti àwọn ẹ̀ranko mìíràn*. Macmillan Nigeria Publishers Ltd., Lagos.
- Àpata, F. O. A kò mọ̀ ọ̀dún ìgbéjádé. *Àwọn Ìtàn Aládùn*. Ministry of Education, Ìbàdàn.
- Babalọ́lá, A. 1973. *Àkójọ̀pọ̀ Àlọ̀ Ìjàpá: Apá Kííní*. University Press Limited, Ìbàdàn.
- Babalọ́lá, A. 1979. *Àkójọ̀pọ̀ Àlọ̀ Ìjàpá: Apá Kejì* University Press Limited, Ìbàdàn.
- Bámgbóṣe, A. 1969 Yorùbá Folktales, *Ìbàdàn*, 6 -12; Àtúntẹ̀ j́jádé nínú Lawal, N. S., Sadiku, N. O. S àti Dòpámú A. 2000 *Understanding Yorùbá Life and Culture*; New Jersey: 547 – 561.
- Fuja, A. 1967. *Four Hundred Cowries: Traditional Stories of the Yorùbá*, Oxford University Press, Ìbàdàn.
- Ògúndèjì, P.A. 1991. *Introduction to Yorùbá Oral Literature*. University of Ìbàdàn Centre for External Studies, Ìbàdàn.
- Òjọ̀, O. *Ìjàpá Tirókò Ọ̀kọ̀ Yánníbo*, Longman Nig Ltd., Lagos
- Ọ̀nàsànyà, O. 1973. *Àṣàyàn ìtàn Ọ̀mọ̀ Obòkun*, Macmillan Nigeria Publishers Ltd., Lagos.
- Ọ̀pádòtun, O. 1994. *Àṣàyàn Àlọ̀ Onítàn*. Y-Books., Ìbàdàn.

ÌPÍN 3: ÀLÓ ONÍTÀN II: ÈDÁ ÌTÀN, ÌFÌWÀWÈDÁ ÀTI ÌLÒ ÈDÈ

Akóónú

- 1.0 Ìfáárà
- 2.0 Èròngbà àti Ìfìwàwèdá
- 3.0 Ìbèèrè Ìṣáájú
- 4.0 Ìdánilékò
- 4.1 Èdá Ìtàn
- 4.1.1 Èlémìí tí òmíràn
- 4.1.1.1 Ajeménìyàn
- 4.1.1.2 Ajemébòra
- 4.1.1.3 Ajeméranko
- 4.1.2 Aláìlémìí
- 4.1.2.1 Ajeméwéko
- 4.1.2.2 Ajemókùúta àti Àwọn Ohun Àfojúrí/ Àrídímú Mííràn
- 4.1.2.3 Àìfojúrí/Àfòyemò
- 4.2.0 Ìfìwàwèdá
- 4.2.1 Orúkò
- 4.2.1.1 Orúkò Alárokò
- 4.2.1.2 Orúkò Ipò Láwùjò
- 4.2.1.3 Orúkò Ìrísí
- 4.2.1.4 Orúkò Ìṣomò
- 4.2.1.5 Orúkò Àwọn Èdá Ìtàn tí kì í Ṣènìyàn
- 4.2.2 Àpèjúwe àti Ìsínjẹ
- 4.3.0 Ìlò Èdè
- 4.3.1 Àbùdà Àwọn Gbólóhùn Àárín Àhunpò Ìtàn
- 4.3.2 Bátànì Gbólóhùn Ìparí Ìtàn
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Ìṣé Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókásí

1.0 ÌFÁÁRÀ

Èdá ìtàn ni àwọn akópa tí ònìṣé ọ̀nà lítírésò dá aṣo iwà ènìyàn wò, tí wọn n kó ipa kan tàbí òmíràn nínú ìṣẹ̀lẹ̀ inú àhunpò ìtàn. Nínú àlò onítàn, kò sí ohun kan tó wà nínú ayé tí kò le kópa gégé bí èdá ìtàn, pàtàkì jùlò bí apàlò bá ti lè ṣe àgbékalẹ̀ ìrísí, ìṣesí tàbí ìhùwàsí ohun náà. Nínú àlò onítàn, èdá ìtàn le jẹ ènìyàn, ó sì lè jẹ ohun tí kì í ṣe ènìyàn. Àwọn ohun tí kì í ṣe ènìyàn lè jẹ èlémìí tàbí aláìlémìí bí igi, ewéko àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Gbogbo àwọn yìí ni apàlò máa n dáṣo iwà kan tàbí òmíràn wò. Dídáṣo iwà wò èdá ìtàn nínú àlò onítàn láti ṣe ojúṣe kan tàbí òmíràn ni a mò sí ìfìwàwèdá (i-fi-iwà-wò-èdá). Lára ọ̀nà tí a le fi dáṣo iwà wò èdá ìtàn ni orúkò tí a fún èdá ìtàn náà àti àgbékalẹ̀ ìrísí, ìhùwàsí àti ìṣesí rẹ̀. Nígbà tí a bá n fi iwà wò èdá, tí ìtàn àlò n tẹ síwájú, èdè tí apàlò fí n gbé ìfìwàwèdá kalẹ̀, àti èyí tó fi sín àwọn èdá ìtàn àlò kan jẹ, àti èyí tí àwọn agbálòọ̀ fi dá sí àhunpò ìtàn àlò, àti èyí tí ọ̀nà àti àwọn agbálòọ̀ fi ṣe àgbékalẹ̀ ìṣòròngbèsì lásìkò tí a n pàlò lówò ni a kà sí àmúlò èdè nínú ìtàn àlò Yorùbá.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin ìdánilékòò yí, o ó ti lè ṣàlàyé bí a ṣe n ṣe àgbékalẹ̀ ẹ̀dá ìtàn nínú àwọn àlọ onítàn Yorùbá. O ó lè sọ, o ó sì lè ṣe àpẹ̀rẹ̀ oríṣíríṣi irú àwọn ẹ̀dá ìtàn tí a máa n bá pàdé nínú àlọ onítàn pẹ̀lú. O ó lè ṣàlàyé bí orúkọ wọn, ìrísí, ìṣesí àti ihùwàsí wọn ṣe n kópa pàtàkì nínú bí a ṣe n fí iwà wò wọn. O ó tún lè ṣàlàyé àjọṣepò tí ó wà láàrin gbogbo àwọn ẹ̀dá ìtàn inú àwọn àlọ onítàn Yorùbá. Yàtò sí àwọn èyí o ó tún le ṣe àlàyé nípa àmúlò ẹ̀dè nínú àlọ onítàn pẹ̀lú àpẹ̀rẹ̀ tí ó péye.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájù

1. “Méríyíyírí ni gbogbo àwọn ẹ̀dá ìtàn inú àlọ.” Kín ni èrò rẹ̀ nípa àlámólẹ̀ yí?
2. Ṣe àlàyé ohun tí o mò nípa ìṣàmúlò orúkọ aláròkò fún ìfiwàwèdá nínú àlọ onítàn.
3. Ṣe àdàkọ̀ àpẹ̀rẹ̀ ipèdè ìṣíde àlọ méjì àti ti ikádìí àlọ méjì tí o mò.

4.0 ìdánilékòò

4.1.0 Ẹ̀dá Ìtàn

Bí a bá lo òṣùwọn níní-ẹ̀mí, ọ̀nà méjì gbòógì ni a le pín àwọn ẹ̀dá ìtàn inú àlọ onítàn Yorùbá sí. Àwọn ọ̀nà nàà ni ẹ̀dá ìtàn àlọ ẹ̀lẹ̀mìí àti ẹ̀dá ìtàn àlọ aláìlẹ̀mìí. Kí á tó máa ṣàlàyé nípa àwọn ẹ̀dá ìtàn wònyí ní ọ̀kọ̀ọ̀kan, ó yẹ kí á tọ̀ka sí àwọn àbùdá kan tó pa àwọn ẹ̀dá ìtàn àlọ pò, yálà wọn jẹ ẹ̀lẹ̀mìí tàbí aláìlẹ̀mìí. Kò sí ààlà kan gbòógì ní ààrín àwọn ẹ̀dá ìtàn inú àlọ onítàn Yorùbá. Ènìyàn le kópa bí ẹ̀ni pé ẹ̀yẹ̀ ni, kó hu iyé lára kí ó sì máa fò bí àpẹ̀rẹ̀. Eyí kò sì lè ṣelẹ̀ lójú ayé tòótó. Bákan nàà ni ẹ̀ranko nàà lè ṣe bí ènìyàn. Ìdí nìyẹn tí a fí rí ẹ̀dá ìtàn inú àlọ lápappò bí ẹ̀dá méríyíyírí. Iyẹn ni pé irú àwọn ẹ̀dá tí a kì í bá pàdé lójú ayé. Àpẹ̀rẹ̀ ni èwùrẹ̀ tó sòrò nínú ìtàn àlọ “Ìdí tí ewùrẹ̀ kò ṣe sòrò bí ènìyàn mò” (Ọ̀pádòtun, 1994: 78). Ṣàṣà ni àlọ onítàn Yorùbá tí ẹ̀ranko tàbí àwọn ohun aláìlẹ̀mìí ti jẹ yọ, tí wọn kò ní kó ipa bí ẹ̀ni pé ènìyàn ni wọn. Èyí fi ẹ̀sẹ̀ ohun tí a ti sọ síwájú múlẹ̀, nígbà tí a sòrò nípa ibùdó ìtàn àlọ, pé ayé méríyíyírí ni ayé inú ìtàn àlọ; gbogbo ẹ̀dá ìtàn ibẹ̀ ló le kó ipa agbàyanu tí kò le kó lójú ayé gidì.

Àbùdá mìíràn tí ó tún pa àwọn ẹ̀dá ìtàn àlọ pò ni pé, ihà kan ṣoṣo ni àwọn ẹ̀dá ìtàn àlọ máa n sàbà ní. Bí ẹ̀dá ìtàn àlọ kan bá jẹ ẹ̀dá ìtàn rere ní ìbèrẹ̀ àhunpò ìtàn àlọ, tí tí ìtàn àlọ nàà yóó fi parí, ẹ̀dá ìtàn rere nàà ni yóò jẹ, tí yóò sì kéré iwà rere rẹ̀. Bákan nàà bí ẹ̀dá ìtàn kan bá jẹ ọ̀ṣebi ní ìbèrẹ̀ ìtàn àlọ, tí tí ìtàn nàà yóó fi parí, ọ̀ṣebi nàà ni yóò jẹ, tí ọ̀n nàà yóò sì kó èrè iwà rẹ̀. Ní ojú ayé, ènìyàn kò rí báyíí, torí pé ènìyàn a máa yí iwà padà. Lópò ìgbà ni ó tilẹ̀ máa n jẹ pé bí ènìyàn ti ni ibi tí ó dára sí ní ojú ayé, nàà ni yóò ní ibi tí ó kòdára sí tàbí tí ó ti kù káátó. Ènìyàn kì í sàbàá dára tán pátápáta, bẹ̀ ni ènìyàn kì í burú tán pátápáta. Ìdí nìyí tí àwọn Yorùbá fí máa n wí pé “Kò sí adára má nìi ṣùgbón,” àti wí pé ọ̀mọ burúkú ní ojó tirẹ̀ lótò. A lérò pé ìdí tí àwọn ọ̀nṣàlọ Yorùbá fí máa n ṣe àwọn ẹ̀dá ìtàn àlọ wọn ní oníhà kan ni kí èrè iwà ẹ̀dá ìtàn kọ̀ọ̀kan baà lè kún ojú òṣùwọn, kí ìṣe ọ̀wọ̀ rẹ̀, ìbàà ṣe rere, tàbí búburú ó lè hàn ketekete. Kí ó lè hàn gbangba ìdí tí irú èrè iwà tí ó bá gbà fi tọ̀ sí i. Ìdí mìíràn ni pé wọn kò fẹ̀ kí ìtàn nàà dàrú mò àwọn ọ̀mọ̀dé tí wọn fẹ̀ fi àlọ kó lẹ̀kòò lójú. Ohun tí ó jẹ àwọn ọ̀nṣàlọ Yorùbá lógún ni kí àwọn ọ̀mọ̀, tí wọn jẹ olùgbò wọn lè mò iwà rere yàtò sí iwà ibi láti píníṣín wọn. Ọ̀nà tí wọn sì n gbà ṣe

èyí nàà ni mí mú kí èdà ìtàn, tí ó jẹ ẹni rere ó ní ìwà rere látìbèrè ìtàn tí tí dé ìparí, kí èdà ìtàn tí ó jẹ òṣebi ó sì ní ìwà burúkú látìbèrè tí tí dé òpin ìtàn. Bí wọn bá ṣe àmúlumálà àwọn ìwà nàà, ó lè dàrú mọ àwọn ipèrè nàà lójú, kí wọn sì pàdànu èkó tí a fẹ fi ìtàn nàà kó wọn.

4.1.1 Elémìí tí n mí

Àwọn èdà èlémíí tó n mí sókè sódò, ni a ní lókàn ní ibi, tí ohun miiran tí ó wà láàyè tí ó lè rìn kiri, tí a lè bí tí ó lè dàgbà, tí ó sì le kú bí ó bá yá ni a ní lókàn nífí. Ènìyàn, ẹranko, ẹyẹ, kòkòrò, èdà inú omí àti ẹbora ni a ní lókàn. Ènìyàn ni olórí àwọn ohun tí ó ní ẹmí tó sì n mí bẹẹ. Bá yí nàà sì ni ó sì ti rí nínú àlọ onítàn. Nínú àlọ onítàn, ó ṣe é ṣe kí èdà ìtàn tí ó jẹ ènìyàn para dà di ẹranko tàbí kí ó tilẹ ní àbùdá ẹranko tàbí ti èdà miiran. Ẹranko nàà lè yí padà di ènìyàn tàbí kí ó ṣe bí ènìyàn, ó le máa sọrò bí ènìyàn. Bákàn nàà ni ẹbora le yí padà di ènìyàn tàbí kí ó di ẹranko. Ohun tí à nsọ ni pé kì í sí ààlà rigidi kan pátó láàrì àwọn èdà ìtàn inú àlọ; gbogbo wọn ni í tilẹ máa sọrò bí ènìyàn.

4.1.1.1 Ajeménìyàn

Kò sí irú èdà ènìyàn tí kò le jẹ èdà ìtàn àlọ. Èdà ìtàn àlọ le jẹ ọkúnrin, ó le jẹ obínrin, ó lè jẹ ọmọdé, ó sì lè jẹ àgbàlagbà. Ó le jẹ olówó, ó sì le jẹ tálákà. Kò sí ipò tí ènìyàn le di mú nínú ayé tí àwọn èdà ìtàn àlọ onítàn Yorùbá kò lè jẹ. Gégé bí àpẹrẹ, Ọba Aláràn-án nínú ìtàn ‘Ọba Aláràn-án àti Ẹyẹ Kinkin jẹ ọkúnrin, ó sì tún jẹ ọba (Àpáta, A kò mọ ọdún igbéjádé: 3 – 5). Obínrin ni Ìyá Alákàrà tí Ìjápá n jí ní àkàrà nínú ‘Ìjápá àti Ìyá Alákàrà’ (Babalọlá, 1973: 20 – 25). Ó ṣe é ṣe kí èdà ìtàn àlọ tó jẹ ènìyàn tó yíra padà sí nkan miiran bí ẹranko, òkúta àti bẹẹ bẹẹ lọ nínú àlọ onítàn Yorùbá. Àpẹrẹ èyí wáyé nínú ìtàn ‘Ìjápá Akítì àti àwọn Ará Ọrun’ (Babalọlá, 1973: 83 – 91). Ọmọ Akítì tó jẹ ènìyàn nínú ìtàn yìí yíra padà di eṣinṣin láti le bá bàbá rẹ lọ sí ọdò àwọn ará ọrun tó ti n ta ẹmu rẹ. Nínú àlọ olólórogún ni èdà ìtàn tó jẹ ènìyàn pónnbélé, tí í máa á jeyọ dárádára. Bí a bá ti sọ pé orogún ni àwọn kan, a ti mò pé ènìyàn ni wọn máa jẹ; Ìyálé àti Ìyàwó. Wọn yòò lókò, wọn sì lè bí mọ tàbí kí wọn má bí. Sààṣà ni àlọ olólórogún tó jẹ pé ẹranko ni àwọn orogún nàà, bí irúfẹ àlọ bẹẹ bá wà, kò wọpò. Àwọn àpẹrẹ àlọ nínú èyí tí ènìyàn ti jẹ èdà ìtàn ni ìtàn ‘Ọba kan àti ọmọ rẹ tó ya Odi’, ‘Tanímòlà àti Orogún rẹ àti ‘Awóbùnmi àti àwọn Ọbí rẹ’ (Ọpádòtun, 1994:18, 69 àti 75).

4.1.1.2 Ajeméborà

Àwọn èdà ìtàn àlọ ajeméborà pé oríṣiríṣi nínú àlọ onítàn. Àwọn kan le jẹ òkú ọrun tí wọn fẹ láti wá ran ènìyàn wọn tí ó wà nínú ìṣoro kan tàbí òmírà lówó. Irú òkú bẹẹ le di ènìyàn, ẹranko tàbí ẹyẹ kí ó sì wá ran onítòhún lówó. Àpẹrẹ èyí ni ìtàn ọmọ kan tí n jẹ Àdíjátù Kẹkẹlúkẹ. Ọba gbé idánwò tó le fún Àdíjá pé bí ó bá le dá òun mò léyìn ọjó keje tó ti pa ọba àti iyàwó àti àwọn ijòyè rẹ ní ayò ní ààfin, òun yòò dá ilé àti ònà òun méjì fún un, bí kò bá le dá òun mò, pípa ni òun yòò pa á. Ìyá rẹ tó jẹ òkú ọrun ló di ẹyẹ tó n kòrin pé ọba kó ni ó dé adé owó àti pé ẹni tó múra bí tálákà, tó gbékun lémú, tó sì wẹwù àkísà ni ọba. Bá yí ni ọmọ nàà ṣe yege idánwò tí a gbé fún un ṣe. Èdà ìtàn àlọ ajeméborà miiran a máa jẹ ẹbora pón-nbélé. Àpẹrẹ èyí ni àwọn ará ọrun tí ó n bá Akítì ra ẹmu nínú àlọ ‘Ìjápá Akítì àti àwọn Ará Ọrun’ tí a tọka sí lókè yẹn. Nígba miiran, ẹbora lè jẹ òrìṣà. Àpẹrẹ èyí

ni Àròní, Òsanyìn àti Sìgìdì tí wòn máa n kópa gégé bí èdá itàn àlò. Nínú itàn àlò ‘Ìjápá l’óyún ìjàngbòn’ (Babalolá, 1973: 78 – 82), ojùbọ Òsayìn, tí Yorùbá kà sí òrìṣà ewé àti egbò ni Ìjápá kú sí, ìdí sì nìyí tí wòn fi n pa ìjápá bọ Òsanyìn di òní olóní. Ohun tí a fẹ̀ fà yọ nìbí ni pé Òsanyìn tó jẹ̀ ẹ̀bọra kópa gégé bí èdá itàn àlò. Kókó kan tí a kò gbọdọ́ má mēnu bà ni pé gbogbo àwọn èdá itàn àlò ajemẹ̀bọra, ipa mériyíyírí ni wòn máa n kó nínú àlò onítàn torí pé èdá itàn mériyíyírí ni wòn.

4.1.1.3 Ajeméranko

Àwọn èdá itàn àlò ajeméranko ni ó gbajúmò jùlọ́ nínú àwọn àlò onítàn Yorùbá. Ìṣesí àwọn ẹranko wònyí yàtò síra. Bákan náà sì ni ìrísí wòn kò jọra wòn. Àwọn Yorùbá máa n lo ànfààní àlò pípa láti pe àkíyèsí àwọn ọ̀mọ̀dé sí ìrísí àti ìṣesí àwọn ẹranko náà bí wòn ti n ẹ̀ ímúlò wòn láti kọ́ wòn ní ẹ̀kọ́ iwà ọ̀mọ̀lúàbí. Kò sí ẹranko kan tí àwọn apàlọ́ Yorùbá kì í mú lò nínú àlò onítàn wòn. Àmúlò àwọn ẹranko wònyí wópò nínú àwọn àlò tó n sòdí abájọ. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, ‘Ìdí abájọ́ tí Kìnniún fi n bú’, ‘Ìdí abájọ́ tí ọ̀rùn ògòngò fi gùn tó bẹ̀’ àti ‘Ìdí abájọ́ tí adìẹ̀ fi n ẹ̀ ilẹ̀ jẹ̀’ (Àmòrí, 1978: 1, 3 àti 5). Nípasẹ̀ irú itàn àlò tí a fi n sọ ìdí abájọ́ bẹ̀ ni wòn n kọ́ àwọn ọ̀mọ̀dé ní ẹ̀kọ́ nípa ìrísí àti ìṣesí àwọn ẹranko, ẹyẹ̀, kòkòrò àti àwọn ohun miiran tí n bẹ̀ ní àyíká wòn. Ohun kan tí a kò gbọdọ́ mójú fò ni pé wòn a máa fi iwà àti ìṣe èniyàn lánwùjọ́ tí kì í ẹ̀ ti àwọn ẹranko wònyí wò wòn. Gbogbo wòn ni ó máa n sòrò bí èniyàn bí a ti tẹ̀ka sí i. Wòn a tilẹ̀ máa díje láti gbé arewà ọ̀mọ̀ge níyàwó. Àpẹ̀rẹ̀ ni itàn àlò Àkùkọ́ tí ó kéré jù lọ́ nínú àwọn ẹranko yòókù bí i Erin, Efòn, Kìnhún àti Èkùn tí wòn jìjọ́ díje oko ríro láti fẹ̀ Ariẹ̀ge, awélẹ̀wà ọ̀mọ̀ge kan. Àkùkọ́ ni ó gba ipò kìn-ín-ní, ó sì di ọ̀kọ́ Ariẹ̀ge.

Ìjápá ni ẹranko tí ó gbajúmò jùlọ́ nínú àlò onítàn Yorùbá lápapò. Ìgbàgbọ́ Yorùbá nínú àlò nípa ẹranko yìí ni pé, ọ̀lọ̀gbòn ẹ̀wé ni ó jẹ̀. Wòn a sì máa fi èyí kì í pé ìjápá ọ̀lọ̀gbòn ẹ̀wé. Wòn a máa sọ pé ọ̀rò gbogbo kì í sé lórí alábahun bí a ti sọ ẹ̀sájú. Gégé bí ọ̀sebi èdá itàn ni àwọn apàlọ́ Yorùbá máa n ẹ̀ àfihàn alábahun, tí a tún mò sí ìjápá nínú ọ̀pòlọ̀pò àlò onítàn wòn. Èsan iwà burúkú rẹ̀ yìí náà ni wòn sì máa n fi kọ́ àwọn ọ̀mọ̀dé lẹ̀kọ́ bí a ti sọ tẹ̀lẹ̀. Nígbà míràn tí Ìjápá bá mú iwà àidára rẹ̀ jẹ̀ nínú àlò, ó máa n sáabá jẹ̀ pé láti ara èdá itàn míràn nínú àlò náà ni wòn ti fẹ̀ kí àwọn ọ̀mọ̀ kọ́ ẹ̀kọ́ ni. Bí àpẹ̀rẹ̀, nínú itàn ‘Ìjà láàrin Ìjápá àti Erin’ (Babalolá 1979: 22 – 27), Ìjápá fi ọ̀gbòn ẹ̀wé rẹ̀ na Erin ní àlù-yàgbé-sára, àlù-fọ́-lórí àti àlù-bolẹ̀ nínú ìdíje ìjà. Láti ara Erin, ti ó tí ó fojú tẹ̀nbélú Ìjápá, tí ó sì n ẹ̀gbéraga ni apàlọ́ ti fa ẹ̀kọ́ yọ́ fún àwọn ọ̀mọ̀dé wí pé, ọ̀gbòn ju agbára lọ, àti wí pé ìgbéraga kò dára. Nínú itàn àlò ‘Ìjápá mú Erin Wòlú Láàyè’ (Babalolá 1979: 28 – 35) nìbí tí Ìjápá ti fi àkàrà olóyin àti ọ̀rò dídùn tan Erin wọ́ ilú, tí ó sì kó sínú ọ̀fin tí wòn ti gbé sílẹ̀ dè é, tí wòn sì fi í rúbọ́, wòn fẹ̀ kí ọ̀mọ̀dé kọ́ ẹ̀kọ́ lára Erin, pé kí wòn máa sọra fún àwọn ẹ̀lẹ̀tàn èniyàn, àti àtenujẹ̀; kí wòn sì má fẹ̀ràn oúnjẹ̀ àdídùn jù bí ó ti yẹ̀ lọ. Òwe Yorùbá kan sọ pé “Òwò tí àdá mò ní í ká àdá léyín, ohun tí a bá n jẹ̀ ní í pani.” Bákan náà ni pé láti ara Èlédè ni apàlọ́ ti fẹ̀ kí ọ̀mọ̀dé kọ́ ẹ̀kọ́ pé inú fùfù kò dára, kí a máa ní sùúrù kí àre ẹ̀ni má báa di ẹ̀bi, nínú àlò onítàn ‘Ìjápá yá Owó Àyáàsan Lówó Èlédè’ (Babalolá, 1979: 61 – 65). Nínú itàn àlò náà ni Èlédè ti fi ìbínú gbé ọ̀lọ́ Yánníbo, ẹ̀ni tí ó fì í gùn lágidi sọ̀nù, láì mò pé Ìjápá, tí Yánníbo fi ẹ̀yìn rẹ̀ lélé, ló díbòn bí ọ̀lọ́. Yánníbo, tí kò ti sòrò tẹ̀lẹ̀ figbe ta, ó lóṣọ́ mò Èlédè lórùn pé kí ó wa ọ̀lọ́ òun fún òun ní kíákíá. Tòun tẹ̀nu

rẹ ni Ìjàpá padà wólé, tí òun náà sì gbè léyìn Yánníbo pé kí Èlédè lọ wá ọlọ iyàwó òun wá, kí ó tó wá gba owó rẹ. Èlédè kò rí ọlọ mó, ó sì pàdánù owó rẹ. Ọlọ náà ni Èlédè n wá kiri láti ọjọ náà tí di ònì tí ó fimú túlẹ kiri. Àwọn èranko miiran tí wọn sáábá máa n jẹ yọ nínú àlọ onítàn Yorùbá ni kinìhún, ajá, igbín, ọbọ/àáyá, ewúré, adìye, ònì, efòn, kòlòkòlò, ikookò, ẹkùn àti bẹẹ bẹẹ lọ.

4.1.2 Aláilémìí

Èdá itàn aláilémìí nínú àwọn àlọ onítàn Yorùbá ni èdá bí ewéko, igi oko, odò, òkè, àpáta, òkùnkùn, iná, ọsán, alé, òjò, aféfé, ìjì àti bẹẹ bẹẹ lọ. Ànì abùdá mí mí sókè sódò gan-an ni à n tọka sí ní ibí tí ó mú wọn yàtò s'awọn tí a ti ssrò bá lókè. A lè pín awọn ohun aláilémìí tí à n sọ yí sí awọn tó jẹ mó ewéko (ajeméwéko), awọn tó jẹ mó òkúta (ajemókúta) pèlú awọn ohun àfojúrí miiran àti awọn tó jẹ mó ohun àifojúrí tàbí ohun afòyemò. Irú awọn ohun afòyemò wònyí ni ayò, èrù, aféfé, ọgbón, ìmò àti òye. Ó yẹ kí a tọka sí i wí pé ní ojú ayé ni awọn ohun wònyí ti jẹ aláilémìí sá o. Ní inú awọn àlọ Yorùbá bí èniyàn ni wọn máa n se, tí wọn sì máa n hùwà. Bí a bá rántí, bakan náà ni awọn èdá itàn ajeméranko náà máa n se bí èniyàn. Ìdí kì-in-ní tí èyí fi rí bẹẹ ní pé ayé mériyírí, tí ó kún fún oríshíríshí ìṣẹlẹ kàyéfi, ni àyé inú àlọ onítàn. Ìdí kejì ni wí pé àrokò nípa ìṣe àti ihùwàsì èniyàn lówùjọ ni wọn n fi gbogbo awọn èdá itàn náà pa.

4.1.2.1 Ajeméwéko

Ewéko a máa jẹ èdá itàn inú àlọ onítàn Yorùbá. Ewéko yí lè jẹ igi eléso jíjẹ bíi ọsàn àgbálùmò àti ọpẹ, igi tí kò léso, bíi ìròkò àti ọganwó tàbí itàkùn bíi igbá. Nígbà miiran, èso ara igi tàbí itàkùn náà le jẹ èdá itàn. Àpẹrẹ èyí sì ni Igbá, tí ó sòrò tí ó sì tún lé Ìjàpá nínú itàn àlọ 'Ìjàpá, Àgbò àti Igbá' (Babalọlá, 1979: 60-64). A rí àpẹrẹ Ìròkò àti Ọpẹ nínú itàn àlọ 'Ìjàpá àti Àgàrànmòkù.' Nígbà tí Ìjàpá fẹ jí èbẹ, tí Ìyá iyàwó rẹ ní kí ó bá òun gbé fún Yánníbo, iyàwó rẹ jẹ lónà ilé, ọdò igi Ìròkò ni ó kókó yà kí ó tó ya ọdò igi Ọpẹ láti jókò jẹ èbẹ náà. Àwọn igi méjèjè yí béèrè lówó Ìjàpá pé sé Ìjàpá ó fún awọn ọmọ wọn ní àsáro jẹ. Sùgbón nítorí àdánikànje tí Ìjàpá fẹ jẹ èbẹ náà àti pé ọmọ awọn méjèjè ti pò jù ní ojú rẹ, tìròkò meje, ti Ọpẹ márùn-ún, ni ó fi kò fún wọn tí ó sì sí lọ sí ọdò èlòmíràn tí ọmọ rẹ kò pò. Ohun tí à n pe àkíyèsì sí ni pé awọn igi méjèjè yí ni wọn n sòrò bí èniyàn nínú itàn àlọ náà.

4.1.2.2 Ajemókúta àti awọn ohun àfojúrí/ àrìdímú miiran

Èdá itàn lè jẹ oríshíríshí òkúta bí akọ òkúta, àpáta, ìdàrò tàbí yangí. Kí í se òkúta nìkan ló le jẹ èdá itàn àlọ àfojúrí/ àrìdímú; odò, iná àti òjò náà le jẹ irú èdá itàn bẹẹ. Gbogbo awọn irú èdá itàn wònyí náà ni a máa fi iwà èniyàn wò bí èwù nínú awọn àlọ Yorùbá, tí ó jẹ pé gbogbo ohun tí èniyàn n se ni awọn náà n se. Nínú àlọ onítàn tí à n sọ bọ, níbi tí Ìjàpá ti n wá ibi tí yòò ti dá jẹ èbẹ, léyìn tí ó kúrò lódò Ìròkò àti Ọpẹ, ọdò Àpáta tí ó jẹ pé ọmọ mètá pére ló bí ni ó lọ. Ibẹ ni ó sì ti jẹ èbẹ náà. Sùgbón iwà ànikànjopón rẹ kò jẹ kí ó jẹ èbẹ kù sílẹ fún awọn ọmọ Àpáta, ìdí rẹ sì lè pa mó orí Àpáta tí kò fi lè dá dide mó. Nínú àlọ onítàn miiran, Iná àti Ọjò jìjọ n du Àgbado fẹ ní iyàwó. Àwọn méjèjè sì jọ fenu kò sí pé ẹni tí ó bá lágbara láti borí ẹnikèjì ni kí wọn gbà pé Ọjò já mó lówó. Iná ni ó kókó dé tí ó sì ki Àgbado mólẹ. Àgbado, tí ó jẹ pé Ọjò ni ó nífẹ sí jù nínú awọn méjèjè ki orin bonu

láti ké sí Òjò. Nígba tí Òjò dé, ó fi gbogbo agbára rẹ̀ rọ̀, ó pa oró iná kú fi-ín fin-ín, ó sì gbé Àgbàdo níyàwó. Síwájú sí i, nínú ìtàn àlọ̀ miiran ni Ayé àti Òrun tí jìjọ́ n ẹ̀ ọ̀ré (Adégòkè, 2006: 37 – 38). Àwọn méjèjì pa eku kan, eku náà sì di ijà. Òrun bínú padà lọ̀ sí ọ̀run, òjò kò sì rọ̀ mọ̀. Bákan náà nínú àlọ̀ ‘Pankoko’ (Apata, a kò mọ̀ ọ̀dún igbéjádé: 34 – 36), lára àwọn èdà ìtàn inú àlọ̀ náà tí Pankoko, òburéwà ọ̀mọ̀ tí iyá rẹ̀ yọ̀ fi sílẹ̀ lóun nìkan tí ó sì kó àwọn arẹ̀wà ọ̀mọ̀ rẹ̀ méfà yókù sá lọ̀, fi orin bá sọ̀rọ̀ pé kí wọn ó yàgò lónà nígbà tí ó n wá iyá rẹ̀ lọ̀, ni Igbó dídí, Odò àti Òkè. A ó rí i pé Igbó dídí, Odò àti Òkè jẹ̀ èdà ìtàn aláilémíí àfójúrí/ àrídímú. Nínú ìtàn àlọ̀ náà, wọn gbọ̀ ohun tí Pankoko fi orin bá wọn sọ̀, wọn sì ẹ̀ ohun tí ó fẹ̀ fún un láti ràn an lówọ̀ nípa yíyàgò lónà kí ó lè kojá láìsí ìdíwọ̀. Ìmòsílára ti wọn fi hàn sí èbè Pankoko yí ni ó fi hàn gbangba pe wọn ti fiwà wò wọn bí èniyàn. Gbogbo àwọn èdà ìtàn yókù tí a ti mẹnù bà ni wọn fi àbùdá èniyàn kan tàbí òmiràn wò lẹ̀wù kí wọn lè ní àfijọ̀ èniyàn.

4.1.2.3 Àifojúrí/Afòyemò

Àwọn èdà ìtàn àifojúrí/afòyemò ni àwọn èdà ìtàn alọ̀ tí a kò le fi ojú rí, sùgbón tó jẹ̀ pé òye nìkan ni a le fi mọ̀ pé wọn wà. Àpeere àwọn èdà ìtàn bá yí ni Ikú, Aféfé, Èrù, Ìbànújé, Ayò àti bèè bèè lọ̀. È jẹ̀ kí á wo àpeere ìtàn àlọ̀ kan nínú èyí tí òrùn àti aféfé tí jọ́ díje láti mọ̀ eni tó lágbara jùlọ̀ nínú àwọn méjèjì. Nínú ìdíje yí, ọ̀kùnrin kan tí ó jókòó ní abé igi jẹ́jẹ́ ara rẹ̀ ni àwọn èdà méjèjì fi dán agbára wọn wò. Òfin tí wọn fi léle ni pé, eni tó bá ti le gba èwù lórùn ọ̀kùnrin náà ni ó lágbara ju èkejì lọ̀. Aféfé ni ó kókó dán agbára rẹ̀ wò. Ó fi gbogbo agbára fẹ̀, sùgbón kò rí èwù gbà lórùn ọ̀kùnrin náà. Òrùn dán agbára rẹ̀ wò, ó sì rí èwù gbà lórùn ọ̀kùnrin ọ̀hún, aféfé sì gba òrùn ní ọ̀gá (Adégòkè, 2006: 56 – 57); Aféfé nìkan ni èdà ìtàn àifojúrí tàbí afoyemò nínú àwọn èdà ìtàn méjèjì náà sá, a lè fójú rí òrùn. Bákan náà ni a rí Èrù gégé bí èdà ìtàn àifojúrí tàbí afoyemò nínú ìtàn àlọ̀ Ajalugbagba (Àpáta a kò mọ̀ ọ̀dún igbéjádé: 39 – 40). Èrù gbé àbùrò Ajalugbagba lọ̀ ní òru nígbà tí gbogbo ilẹ̀ ti sùn. Nígba tí ó gbé e dé ìkóríta oko ègbón rẹ̀ ni òun gan-an alára tó ta jí tí ó sì figbe orin bọ̀ ẹ̀nu. Nígba tí àpá ègbón rẹ̀ kò ká Èrù ó fi orin ké sí àwọn ajá rẹ̀ méta: Òkémọ̀kéréwú, Ọ̀sópàkàgbemì àti Ọ̀gbàlẹ̀gbàràwé. Nígba tí wọn dé wọn palẹ̀ Èrù mọ̀ nílẹ̀ féfé. Látigbà náà ni Èrù kì í ti i gbéèyàn mọ̀, tí ó jẹ̀ pé ó kàn maa n ba èniyàn ni.

4.2.0 Ìfiwàwèdá

Bí onísẹ̀ ọ̀nà aláwòmólítírẹ̀sò ẹ̀ dásọ̀ iwà wọ̀ àwọn èdà ìtàn rẹ̀ ni ifiwàwèdá. Nínú àlọ̀ onítàn Yorùbá, àwọn apàlọ̀ a máa dásọ̀ iwà wọ̀ àwọn èdà ìtàn rẹ̀ lónà tí yòò mú kí àwọn tí kì í ẹ̀ èniyàn dà bí èniyàn. Nínú àlọ̀ onítàn gégé bí a ẹ̀ sọ̀ lókè, èdà ìtàn le jẹ̀ èniyàn. Bí èdà ìtàn bá sì jẹ̀ èniyàn, ó pọ̀ dandan kí apàlọ̀ dásọ̀ iwà tí ó fẹ̀ kó hù wò ọ̀. Èyí ló fà á tí àwọn iyálẹ̀ nínú àlọ̀ olórogún miiran fi le jẹ̀ òsebi, tí iyálẹ̀ nínú àlọ̀ miiran yòò sì jẹ̀ èniyàn rere, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé kí iyálẹ̀ jẹ̀ èdà ašere kò wọ̀ pọ̀ nínú àlọ̀ onítàn Yorùbá lápapọ̀. Bí èdà ìtàn bá sì jẹ̀ ẹ̀ranko tàbí ohun aláilémíí, apàlọ̀ gbódò dásọ̀ iwà wọ̀ wọn, kí ó sì mú wọn hùwà gégé bí èniyàn tàbí bí ẹ̀ranko tí a fẹ̀ láti fi یشه̀ rẹ̀ hàn. Yàtò sí pé àwọn èdà ìtàn inú àlọ̀ n sín èniyàn jẹ̀, àṣà àwùjọ̀ adárhurun ní ilẹ̀ Yorùbá ni wọn máa n ẹ̀ àfihàn. Wọn kì í ẹ̀ àfihàn àṣà tó ṣàjẹ̀jẹ̀. Ìdí niyẹn tí a fi sọ̀ pé àrokò nípa èniyàn lówùjọ̀ ni wọn n fi gbogbo àwọn èdà ìtàn inú àlọ̀ pa. Ohun tí ó jẹ̀ kí èyí rí bèè ni pé àfójúsùn Yorùbá lórí àlọ̀ onítàn

ni láti kó àwọn oṃodé ní èkó iwà, àṣà àti ìṣe àwùjọ wọn. Láti fi iwà wọ ẹ̀dá itàn àlọ, àwọn apàlọ máa n ṣe àmúlò orúkọ, ìrísí, ìṣesí àti ihùwàsí.

4.2.1 Orúkọ

Yorùbá bò wọn ní orúkọ oṃo ni ìjánu oṃo. Wọn tún máa n sọ pé, Orúkọ a máa roni, oríkì a sì máa rònìyàn. Àwọn apàlọ Yorùbá máa n ṣe àmúlò àwọn èrò nípa orúkọ wònyí nínú ìfiwàwẹ̀dá inú àlọ. Ìdí nìyí tí orúkọ tí wọn fún ẹ̀dá itàn àlọ máa fi n nípa lórí ìfiwàwẹ̀dá wọn nínú àlọ onítàn Yorùbá. Àwọn irúfẹ́ orúkọ tí a lè bá pàdé nínú àlọ onítàn ni orúkọ alárokò, orúkọ ipò lówùjọ, orúkọ ajemórìsí àti orúkọ ìṣomọ.

4.2.1.1 Orúkọ Alárokò

Àwọn orúkọ kan máa n jẹyọ nínú àlọ onítàn tí wọn máa n fi n pàrokò nípa iwà, tàbí ìṣe ẹ̀dá itàn tí a fún ní orúkọ nàà. Irú àwọn ẹ̀dá itàn nàà máa n sábaá jẹ ẹ̀dá itàn pàtàkì nínú àlọ nàà. Lópò ìgbà ló jẹ pé àwọn ẹ̀dá itàn olórúkọ àrokò yí ló sábaá máa n jẹ olú ẹ̀dá itàn àlọ tí wọn bá ti jẹ yọ. Nígbà mìíràn, wọn le jẹ amòye kan tí yóó gba ọ̀nà kan ran olú ẹ̀dá itàn lówọ̀ tàbí ọ̀ṣebi ẹ̀dá itàn kan tí yóó ṣàkóbá fún olú ẹ̀dá itàn àlọ. Kì í ṣe ẹ̀dá itàn àlọ tó jẹ ènìyàn níkan ló lè ní orúkọ àrokò nínú àlọ onítàn Yorùbá. Gbogbo àwọn ẹ̀dá itàn àlọ mìíràn nàà le ní orúkọ alárokò. Àpẹrẹ orúkọ alárokò tí a fún àwọn ẹ̀dá itàn inú àlọ tí wọn jẹ ènìyàn nìwònyí: ÈnìOlórùnṣà, Olórànṣòdùn, Sooresá, Àmúwá, Afigbásoyún, Atikékerélògbón, Aṣewèrègbòlògbòntà, Tanímòla, Akúrúntegún, Ogbónlayé, àti bẹ̀e bẹ̀e lọ. Àpẹrẹ orúkọ alárokò fún àwọn ẹ̀dá itàn tí kì í sènìyàn nínú àlọ onítàn ni eye Kín-in-rínjigbin, eye Kín-in-kin, Òkémokéréwú, Òsópàkàgbemì àti Ògbálègbàràwé tí ó jẹ orúkọ àwọn ajá ọ̀ḍe Ajalugbagba nínú itàn àlọ tí a ti ménu bà nàà jẹ àpẹrẹ irú orúkọ yí.

4.2.1.2 Orúkọ Ajemọ Ipò Lówùjọ

Ẹ̀dá itàn àlọ le máa jẹ orúkọ ipò kan lówùjọ. Ní ọ̀pò ìgbà a kì í dárúkọ àbísọ ẹ̀dá itàn tí a bá fún ní irú orúkọ yí. Dípò kí á dárúkọ àbísọ rẹ, a ó fi orúkọ ipò tàbí ìṣe rẹ lówùjọ pè é. Àpẹrẹ orúkọ ipò tí ẹ̀dá itàn le jẹ ni Ọba, Babaláwo, Èrú ọba, Ìyáálé, Ìyàwó, Ìyá, Bàbá àti bẹ̀e bẹ̀e bẹ̀e lọ. Nígbà mìíràn wọn a máa dárúkọ oyè ọba ilẹ̀ Yorùbá tí a mò bí i Eléjìgbò (Ọ̀nàsànyà, 1973), Olómù (Àpata a kò mọ ọ̀dún ìgbéjádé.) Onídèrè (Ọ̀pádòtun (1994). Nínú itàn àlọ ‘Ìyàwó, Síyín fún mi wò’ (Ọ̀pádòtun, 1994: 90-91) àti ‘Ìjápá àti Ááyá Onírùméje’ (Babalólá, 1973:130), a kò dárúkọ àbísọ àwọn ọba tó jẹ ẹ̀dá itàn inú àlọ wònyí, dípò kí á dárúkọ wọn, a pè wọn ní Ọba. Nínú ọ̀pòlọ̀pò àwọn àlọ olórogún, a kì í sábaá dárúkọ àwọn orogún wònyí. Kàkà kí á dárúkọ wọn, a máa n pè wọn ní orúkọ ipò wọn ní ilé ọ̀kọ (Ìyálé tàbí Ìyàwó). Sùgbón sá, a rí àwọn àlọ onítàn kòòkan tí a ti dárúkọ àbísọ àwọn orogún wònyí. Nínú Ọ̀pádòtun (1994:86-87), Ìléré ni ìyàwó tí ìyálé rẹ̀ Ìlósùn paró mọ pé ó fọ ọ̀pọ̀n. Ohun tí a lérò pé a kì í fí dárúkọ àwọn ẹ̀dá itàn wònyí, tí a fi n dárúkọ ipò wọn ni pé ipa tí a fẹ́ kí wọn kó nínú àlọ nàà ni ó ṣe pàtàkì sí àwọn apàlọ Yorùbá ju ìgbékalẹ̀ ẹ̀dá itàn nàà lọ. Láti inú ipa tí àwọn ẹ̀dá itàn nàà bá kó ni wọn ọ̀ò ti fa èkó tí wọn fẹ́ kó àwọn oṃo nàà jáde. Èkó yẹn sì ni ohun pàtàkì jù lọ tí wọn fẹ́ kí wọn mò.

4.2.1.3 Orúkọ Ajemọ Ìrísí

Àwọn ẹ̀dá itàn àlọ máa n jẹ orúkọ tó jẹ mọ ìrísí wọn. Ìrísí yí le jẹ àlẹ́ébù kan pàtàkì tí ó

wà ní ara wọn. Nígbà mìíràn, orúkọ nàà sì le jẹ àbùdá ẹwà tó wà lára ẹdà ìtàn. Orí àbùdá yí nàà sì ni a sáà maa n gbé ifiwàwèdá wọn lé. Nínú àlò kan, baba kan bí ọmọ méjè, ó ní kí àwọn ọmọ nàà lọ mú iná wá ní ọdò bàbá Eléyín gan-n-gan. Kàkà kí àwọn ọmọ nàà kí bàbá Eléyín gan-n-gan, eyín rẹ ni wọn fi n bú u. Èyí ló jẹ kí ó fi eyín rẹ gan-n-gan nàà sá àwọn ọmọ méjèje pa ní ọkòòkan. Bákan nàà ni ìtàn ‘Ìjápá, Ìgbín àti Abuké Ọṣin’ (Babalọlá, 1973: 103-106). Abuké Ọṣin nínú ìtàn nàà suké, èyí ni a sì fi pè é. Nínú àlò onítàn ‘Aláṣejù iyàwó Oba Ejìgbòmèkùn’ Ẹwà ni orúkọ orékeléwà iyàwó tí oba Eléjìgbò fẹ é fi sàya Ọnàsànyà (1973:1 – 9). Nínú àlò mìíràn Ìyá ọlómú rọrò ni a pe obìnrin tí ó wá n gbé ọúnjẹ àwọn ọmọdé méjì, tí wọn jẹ tẹgbòntàbúrò kan jẹ nígbà tí àwọn òbí wọn kò bá sí nílẹ. Bákan nàà ni awọn apàlọ Yorùbá a maa lo ohun kan nípa ìrísí láti sọ àwọn ẹbora tàbí iwin ní orúkọ ìdámò nínú àlò onítàn wọn. Iwin olóri méta, mērin sí méje tàbí jù bẹẹ lọ lè wà nínú ìtàn àlò, bẹẹ ni a lè rí Ọsanyìn ẹlèsẹ kan, ẹlèsẹ méta, mērin, mārùn-ún ati bẹ̀bẹ̀ẹ̀ lọ nínú àlò onítàn. Lákòótán, ohun kan tàbí òmíràn nípa ìrísí àwọn ẹdà ìtàn tí a fi se àpẹ̀rẹ̀ wònyí ni a fi sọ wọn ní orúkọ, tí a fi dá wọn mọ nínú àwọn àlò onítàn tí wọn ti sù yọ.

4.2.1.4. Orúkọ Ìsọmọ

Orúkọ ìsọmọ ni gbogbo orúkọ tí a lè sọ ọmọ ní ìbámu pèlú àwọn àṣà, èsìn, isẹ, ipò ìbí rẹ tàbí àwọn ohun tí ó ṣẹlẹ̀ lásìkò tí a bí i. Irú orúkọ bẹẹ le jẹ àmútòrunwá, àbísọ, oríkì tàbí ìnagijẹ/ àlàjẹ nígbà mìíràn. Kò sí èyí tí àwọn apàlọ Yorùbá kò lè mú lẹ. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn orúkọ àbísọ ẹdà ìtàn àlò onítàn Yorùbá ni Awóbùnmi, Léyeńíbi, Mopé (Ọpádòtun, 1994) àti Fágoróyè. A rí orúkọ àmútòrunwá bí i Táíwò, Kẹhìndé, Ọjọ (Fújà, 1967), àti Ìgè (Àpáta, A kò mọ ọdún ìgbéjádé). Orúkọ oríkì bí i Àjàó àti Àkàno nàà lè jẹ yọ nínú àlò onítàn (Fújà 1967). Orúkọ ìnagijẹ nàà a maa wáyé dáadàa nínú àlò onítàn. Ọpòlọpò orúkọ alárokò tí a ti mēnu bà ṣaájú nàà ni a tún lè rí bí ìnagijẹ. Bí àpẹ̀rẹ̀, a tilẹ̀ sọ ní pátó pé Ọjọ ni orúkọ Aṣewèrègbològbòntà, àti pé nítorí ogbón inú rẹ ni àwọn ará ìlú rẹ fi n pè é ni ìnagijẹ nàà (Ọpádòtun 1994: 60). A là á yé wa bákan nàà pé iwà lílẹ̀ ẹdà ìtàn tí a pè ní Jàmpàkò nínú ìtàn ‘Jàmpàkò Kó Àisínmi àti Àirójú bá Ìlú Pánda’ ni ó mú kí wọn maa da orúkọ rẹ pè bẹẹ. Síwajú sí i, a jẹ kí ó yé wa nínú àlò onítàn ‘Títílopé’ wí pé ọrò tí olú ẹdà ìtàn inú àlò nàà fẹ̀ràn láti maa sọ nígbà gbogbo pé “Títílopé ni Olúwa!” ni ó mú kí wọn maa pè é ní Títílopé. Bẹẹ ni ó sì jẹ pé iyàn tí ó lé ẹdà ìtàn tí wọn pè ní Ènìyàn dé ọdò Ànà, Òní àti Ọla ni ó mú kí wọn maa pè é ni orúkọ nàà, pàápàá nígbà tí kò lè sọ orúkọ ara rẹ. (Ọnàsànyà, 1973: 38, 20, 50) Ìnagijẹ ni a le ka àwọn orúkọ nàà sí.

Ohun kan tí ó yé kí á mēnu bà, nínú fífún àwọn ẹdà ìtàn àlò ní orúkọ ìsọmọ, pàápàá ti àmútòrunwá, àbísọ, àti oríkì ni pé ìtumò àwọn orúkọ nàà lè má ní ipa dàbí alárà lórí ifiwàwèdá àwọn ẹdà ìtàn àlò tó n jẹ àwọn orúkọ nàà. Fífún àwọn ẹdà ìtàn àlò ní orúkọ àbísọ lè jẹ kí àwọn ọmọdé rò pé òtító ni ìtàn nàà tórí isewékú àwọn orúkọ nàà pèlú orúkọ ní àwùjọ. Ìtumò orúkọ ìnagijẹ ní tirẹ a maa ní ipa lórí ifiwàwèdá gégé bí àlàyé tí a ti se. Bí ó ti maa n ní ipa nàà kò yàtò sí tí orúkọ alárokò. A tilẹ̀ le rí wọn gégé bí ọkan nàà.

4.2.1.5 Orúko Àwọn Èdá Itàn tí kì í ẹ̀ Ẹ̀nìyàn

Níwọn ìgbà tí ayé inú àwọn itàn àlọ Yorùbá ti jẹ mériíyíí, kò yà wá lẹnu pé àwọn èdá itàn tí kì í ẹ̀ Ẹ̀nìyàn wọ pọ̀ nínú wọn. Gégé bí a ti fi hàn ẹ̀sájú, àwọn ẹ̀bora, bí i òkú òrun, iwin, ọ̀rò àti ọ̀rìsà pàápàá a máa jẹ yọ nínú àwọn àlọ onítàn Yorùbá. Bí a ti sọ tẹ̀lẹ̀, àwọn ẹ̀ranko, ẹ̀yẹ, kòkòrò àti ohun alálémíí bí i igi, apáta náà a máa fara hàn nínú àlọ onítàn Yorùbá. Orúko tí a mò mò púpọ̀ nínú wọn ní ojú ayé náà ni a fi máa ń pè wọn nínú àlọ onítàn bí ó tilẹ̀ jẹ pé wọn ń sọ̀rò, wọn sì ń ẹ̀ bí Ẹ̀nìyàn. Ọ̀sanyìn ni ọ̀rìsà tí ó wọ pọ̀ jù nínú àwọn àlọ Yorùbá, Ọ̀sanyìn náà ni wọn sì máa ń pè é, sùgbón wọn tún lè ní ẹ̀lẹ̀sẹ̀ kan, méta, méréin, márùn-ún, méfà, méje àti bẹ̀ẹ̀, bẹ̀ẹ̀ lọ. Yemoja, Olúwẹ̀ri àti Olókun tún ni àwọn ọ̀rìsà omi, odò àti ibú tí ó wọ pọ̀ nínú àlọ onítàn Yorùbá. Orúko tí wọn sì máa ń pè wọn nínú àlọ náà niyẹn. Bákan náà ni àwọn ẹ̀ranko bí i Erin, Ẹ̀kùn, Ìjápá, Ẹ̀fòn, Ehoró; ẹ̀yẹ bí i Igún, Àgbìgbò, Ọ̀gòngò, Àdán, Ẹ̀yẹ̀lẹ̀; kòkòrò bí i È̀èrà, Ìkamùdù, Aáyán, Kaninkanin, Agbón àti àwọn igi oko bí i Ọ̀pẹ̀, Ìrókò, Ọ̀gànwó, Ẹ̀lú àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ. Nígbà míràn wọn a máa lo àwọn àpẹ̀lẹ̀ tàbí oríkì tí ó tún gbajúmò fún àwọn èdá tí kì í ẹ̀ Ẹ̀nìyàn wònyí, pàápàá àwọn tí ó jẹ ẹ̀ranko, láti jẹ kí ifiwàwèdá wọn túbò lẹ̀wọ̀rìn. Lára irú àwọn tí wọn tún máa ń ẹ̀ àmúlò àpẹ̀lẹ̀ tàbí oríkì wọn bẹ̀ẹ̀ ni a kọ orúko wọn àti àpẹ̀lẹ̀ wọn yí:

Ìjápá –	Ìjápátìrokò, Ọ̀kọ Yánníbo
Ọ̀nì –	Ọ̀nì wàràkà
Ẹ̀kùn –	Ọ̀gìdán olóólà ijù
Erin –	Erin Lákatabú, Àjànàkú

4.2.2 Àpẹ̀júwe àti Ìsínjẹ

Ní ọ̀pọ̀ ìgbà, a kì í dárúko àwọn àbísọ èdá itàn inú àlọ tàbí kí a ẹ̀ àpẹ̀júwe tí ó lóòrìn nípa wọn. Ìdí tí èyí fi rí bẹ̀ẹ̀ ni pé ifiwàwèdá, láti mú àwọn èdá itàn àlọ ní àwòmọ̀ Ẹ̀nìyàn gidì láwùjọ kọ ni ohun tí ó ẹ̀ pàtàkì nínú àlọ onítàn pípa. Irú àpẹ̀júwe àti àlàyé nípa èdá itàn tí a máa ń sáàbá bá pàdẹ̀ nínú àlọ onítàn ni “Okùnrin àgbẹ̀ kan ní iyàwó méjì, ó mú èyí iyàwó lọ sí oko ní ojo kan, Ìyáálẹ̀ wà nílẹ̀,” “Ode kan wà tí ojú ọ̀mọ̀ ń pón púpọ̀,” “Ní àkókò kan ọ̀mọ̀dékùnrin kan wà tí kò ní bàbá àti iyá tàbí olùtójú kankan” “(Apáta Akò mọ ọ̀dún ìgbéjádẹ̀: 6, 11, 25). “Bàbá àgbẹ̀ kan wà,” “Tọ̀kọ̀tìyàwó kan wà. Wọn bí ọ̀mọ̀ méta,” “Omọ̀bìnrin arẹ̀wà kan wà,” (Ọ̀páọ̀tun, 1994: 36, 41, 51.) Kò sí àní àní pé àwọn irú àlàyé àti àpẹ̀júwe yí kò kún tó, pàápàá fún ifiwàwèdá olú èdá itàn tàbí àwọn èdá itàn pàtàkì míràn. Nínú àwọn àlọ olólórogún sà̀sà ni èyí tí a ti máa ń dárúko àbísọ iyáálẹ̀ àti iyàwó, tí wọn jẹ èdá itàn pàtàkì ju lọ inú itàn àwọn àlọ náà. Orúko ipò wọn nínú ilẹ̀ ọ̀kọ wọn nìkan ni ohun pàtàkì tí a fi ẹ̀ idámọ̀ àti ipààlà wọn bí àpẹ̀rẹ̀ tí a ẹ̀ tán ní isinyí. Ìdí tí èyí fi rí bẹ̀ẹ̀ ni pé iṣẹ̀ àti iwà àwọn èdá itàn náà, tí wọn fi ń gbé iṣẹ̀lẹ̀ inú àhunpọ̀ itàn kalẹ̀ láti inú èyí tí wọn ó ti fa ẹ̀kọ̀ tí wọn fẹ̀ kọ̀ àwọn ọ̀mọ̀ yọ ni ohun tí ó ẹ̀ pàtàkì ju ifiwàwèdá tàbí mímu èdá itàn ní àfijọ̀ Ẹ̀nìyàn lójú ayé nítòótó. Ohun kan tí ó tún fi hàn wí pé ifiwàwèdá gégé bí àbùdá ajẹmọ̀nà ìgbétànkalẹ̀ kò lóòrìn dàbí alárà nínú àlọ onítàn ni pé ihà kan sọ̀so ni àwọn èdá itàn inú àlọ onítàn máa ń ní gégé bí àlàyé tí a ti ẹ̀ sáájú.

O yẹ kí á mẹnù bà á pé nínú àlọ onítàn pípa, àpàlọ̀ lè fi yíyí ohùn ara rẹ̀ padà tàbí fimúlò èyà ara rẹ̀ míràn ẹ̀ ìgbékalẹ̀ isínjẹ̀ èdá itàn ní ọ̀nà tí àwọn ọ̀mọ̀dẹ̀ tí wọn jẹ̀ agbálọ̀ yóò

fi ní òye kíkún tí wọn fẹ́ kí wọn ní nípa irú èdà ìtàn náà tàbí ohun tí ó n ẹn lẹ́ sí i. Ó lẹ́ fi imú sọrò láti fi hàn pé aránmú ni Ìjápá, bí àpẹ̀rẹ̀. Nítorí kò ní iho imú tí ó tobí ni wọn ẹ̀ fi irú ifiwàwèdá bẹ̀ẹ̀ wò ó bí aránmú. Àpàlọ̀ lẹ́ fi ọwọ̀ rẹ̀ méjèjè ẹ̀ ẹ̀ àpẹ̀júwe títo bi Erin tàbí kí ó ẹ̀ ẹ̀ òhùn gèdègbẹ̀ láti fi bíbú ìbínú kìnìhún hàn bí ó ẹ̀ ẹ̀ n pa àlọ̀ rẹ̀ lọ̀. Ànfàní wíwà papò, tí apàlọ̀ àti agbálọ̀ wà papò, ní ojú agbo àlọ̀ pípá ni èyí fi ẹ̀ ẹ̀; wọn ní ànfàní rírí ara wọn ní ojúkorójú. Bí a bá ti da àlọ̀ náà kọ̀ sínú ìwé, èyí kì í sí níbẹ̀ mọ̀.

4.3.0 Ìlò Èdè

Àlọ̀ onítàn ní bátàní ìlò èdè tó mú un yàtò sí àwọn ìtàn àròso alohùn Yorùbá yòókù. Àwọn bátàní ìlò èdè kan wà nínú àlọ̀ onítàn tó jẹ́ pé wọn kì í jẹyọ̀ nínú lítírésọ alohùn Yorùbá kankan ju inú àlọ̀ onítàn lọ̀. Àpẹ̀rẹ̀ ni àwọn ìpèdè ìsídé àlọ̀ onítàn, ìpèdè ìbèrè ìtàn, ti ipari ìtàn àti tikádíí àlọ̀ onítàn nílẹ̀. Gbogbo àwọn eléyíí ni a ti ẹ̀ ẹ̀ àlàyé ẹ̀ ẹ̀ ní ipín kìn-ín-ní Mòdù yíí. [Tún wo apá kìn-ín-ní mọ̀dù kejì náà.] Nítorí náà a kò ní í gbara wa lákòókò mọ̀ lórí àwọn ìpèdè náà ní ibíyíí mọ̀. Ohun kan tí mo gbà ọ̀ níyànjú láti ẹ̀ ni wí pé kí o wá oríṣíríṣi àwọn àpẹ̀rẹ̀ ìpèdè náà, yàtò sí àwọn èyí tí a ti gbé yèwò wònyẹn. Wo inú Babalọ̀lá (1973 àti 1979) pẹ̀lú Ọ̀pádòtun (1984) fún oríṣíríṣi èdà àwọn ìpèdè náà. O sì tún lẹ́ ẹ̀ ẹ̀ ìwádíí ni àwùjọ̀ agbègbè rẹ̀. Àbùdá àwọn gbólóhùn tí apàlọ̀ fi máa n ẹ̀ ẹ̀ àgbékalẹ̀ àárín àhunpọ̀ ìtàn àlọ̀ ni a ọ̀ ọ̀ gbájú mọ̀ báyíí.

4. 3.1 Àbùdá àwọn gbólóhùn àárín àhunpọ̀ ìtàn

Gbólóhùn abódé, iyẹn eléyọ̀ ọ̀rọ̀ ịṣe, ni ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ àwọn gbólóhùn inú àárín àhunpọ̀ àlọ̀ sába máa n jẹ́. Wọn kì í gùn. Ohun tí ó jẹ́ kí èyí rí bẹ̀ẹ̀ ni pé àwọn ọ̀mọ̀dé ni olùgbọ̀ àlọ̀. Bí gbólóhùn inú àlọ̀ onítàn bá gùn jù, òye ọ̀rọ̀ tí à n sọ le má tètè yé ọ̀mọ̀dé tí ó jẹ́ olùgbọ̀. Bí èyí bá wáyé, àfọjúsùn àwùjọ̀ nínú àmúlò àlọ̀ onítàn kò le so èso rere. Ịṣẹ̀ àlàyé tàbí ìròyìn ní àwọn apàlọ̀ máa n fi gbólóhùn wònyí jẹ́. Àwítúnwí onítumò a sì tún máa wáyé nínú àlọ̀ pípá fún itenumọ̀, kí àwọn ọ̀mọ̀dé le ní òye ohun tí apàlọ̀ n sọ ní kíkún. Àwọn apàlọ̀ máa n ẹ̀ ẹ̀ ìmúlò àwọn oríṣíríṣi gbólóhùn alálàyé tàbí oníróyìn. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn atọka irú gbólóhùn bẹ̀ẹ̀ ni, “Báyíí ni...,” “Bí ó ti...,” “Nígbà tí...,” “Nṣe ni...,” “Bí...ṣe...,” “Sàdédé ni...,” “Lójú ẹ̀ṣe ni...,” “Léyìn náà ni ...,” “Ibi tí...ti...,” “Àfi bí...,” Sùgbón nígbà tí...,” “Sùgbón ẹ̀...,” “Ní kùkùrú ...,” “Láì fa ọ̀rọ̀ gùn ...,” “Kí á má bá Ọ̀pó lọ̀ ilé Olóròó ...,” àti bẹ̀ẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lọ̀.

A lẹ́ rí orin inú àlọ̀ náà gégé bí oríṣi bátàní ìlò èdè kan, láàyè tirẹ̀, tí a fi ìwòhùn àti ìwéhùn dídùn gbé kalẹ̀ ní àyè ara tirẹ̀. A rí i gégé bí ìmúlò ewi nínú ìgbékalẹ̀ ìtàn síso. A ti ẹ̀ ẹ̀ àlàyé lórí orin àlọ̀ bí ewi ọ̀mọ̀dé, a sì ti wò ó gégé bí ọ̀kan nínú àwọn àbùdá àhunpọ̀ ìtàn. Ohun tí a kàn tún fẹ́ pe àkíyèsí sí ní ìsinsinyí ni bátàní ìgbékalẹ̀ ihun àwọn orin àlọ̀ lápapọ̀ àti irú bátàní gbólóhùn àti ẹyọ̀ ọ̀rọ̀ inú wọn. A ti sọ tẹ̀lẹ̀ pé ọ̀pọ̀lọ̀pọ̀ orin àlọ̀ ní ó máa n jẹ́ oníbátàní lílé àti gbígbè. Ní ọ̀pọ̀ ìgbà apàlọ̀ kókó máa n fi ègbè orin bẹ̀rẹ̀ láti kọ̀ àwọn ọ̀mọ̀ ní bí wọn yòò ẹ̀ ẹ̀ máa gbè é. Ó lẹ́ gbé e kalẹ̀ báyíí:

Apàlọ̀:	È é máa sọ pé Kín-in-rín-jingbin
Agbálọ̀:	Kín-ìn-rín-jingbin
Apàlọ̀:	Kínrin kínrin-jingbin

Agbálòó: Kín-ìn-rín-jingbin

Léyìn náà ni yòò wá máa fi àwọn gbólóhùn abódé, lé orin náà síwájú sí i, láti şàgbékalè ìşèlè inú ìtàn náà, tí àwọn ọmọ tí wọn jé agbálòó yòò sì máa fi ìpèdè tí apàlò kó wọn gbè é nişó. Ìtèsíwájú orin àlò tí a şe àpèrè ìbèrè rẹ ni èyí, bí àpèrè:

Apàlò: Oníkàn yí rọra
Agbálòó: Kín-ìn-rín-jingbin
Apàlò: Tèmi şe lè dèpè
Agbálòó: Kín-ìn-rín-jingbin
Apàlò: Ìwọ ká, èmí ká
Agbálòó: Kín-ìn-rín-jingbin
Apàlò: Èpè kan ò pahun
Agbálòó: Kín-ìn-rín-jingbin

Nínú àwọn orin àlò mìíràn, gbólóhùn tí apàlò yòò kókó lé le ju ẹyọ kan lọ. Yòò kókó şe àdákọ orin kí ó tó wá yí i sí bátànì oníílè àti gbígbè. Àwọn olùgbó yòò sì máa fi gbólóhùn tàbí ìpèdè ìgbèyìn èlé orin yí gbè é bí ó ti n lé orin náà nişó. Bí àpèrè:

Apàlò: Ẹ şàà jé ó pa mí
Ẹ şàà jé ó pa mi
Èmi Òtòntobèléjé
Èmi Òtòntobèlèjè
Èmi tí mó mórí joká
Tí mo mórùn jejó
Tí mo mú gbogbo ara pón wèrèrè
Ondè mèjìdílógún
Lońdè ọkọ mi
Ọkan n jákéré-korò
Ayeye ilèkè
Agbálòó: Ayeye ilèkè
Apàlò: Akérékorò
Agbálòó: Ayeye ilèkè

Nígbà mìrán, ègbè tí a ó fi gbe orin àlò ọlọpọ gbólóhùn èlé báyií le jé ìpèdè tí kò sí lára àwọn gbólóhùn tí apàlò lé náà. Ọpọlọpọ àwọn ìpèdè ègbè orin àlò ní í máa sáábáa jé ọrò idíófóònù (afiró-gbóyeyọ) bí i “Jánkálátófé,” “Àlùjan-n-jan-kíjan”, “Téré nàà jala-ń-kato,” “Alugbin-in-rin,” “Èrèkúewele” àti bẹẹ bẹẹ lọ. A kì í sí í sáábáa fiyè sí ìtumọ wọn. Işé kan tí ó dájú pé àwọn ọrò wònyí n jé nínú orin àlò ni mímú orin ládùn. [wá oríşiríşì àpèrè sí i fúnra rẹ.]

5.0 Ìşoníşókí

Ohun tí a jíròrò lé lorí nínú orí yí ni èdá ìtàn, ìfiwàwèdá àti ilò èdè nínú àlò onítàn.

- Ọnà mèjì tí a pín àwọn èdá ìtàn àlò sí ni ẹlẹmìí àti aláìlẹmìí.
- Àwọn èdá ìtàn àlò ẹlẹmìí ni àwọn èdá ìtàn àlò ajeméniyàn, ajeméborà àti ajeméranko.

- Àwọn ẹ̀dà ìtàn àlò aláìlẹ̀mìí ni àwọn ẹ̀dà ìtàn ajẹmẹ́wéko, ajẹmókùúta, àwọn ohun àfojúrí/àrídímú miíràn àti àwọn ẹ̀dà ìtàn àìfojúrí tàbí afòyemò.
- A sòrò nípa ifiwàwẹ̀dá. A sàlàyé pé a máa n lo orúkọ ẹ̀dà ìtàn, ìrísí, ìṣesí àti ìhùwàsí láti fi dásọ iwà wọ ẹ̀dà ìtàn àlò níwònba.
- A sàlàyé idí tí ifiwàwẹ̀dá kò fi jẹ àwọn apàlọ Yorùbá lógun tó bẹ̀ẹ̀ jù bẹ̀ẹ̀ lọ.
- Ìlò èdè ni a jíròrò lé lórí gbẹ̀yìn. A rán wa létí nípa àwọn ipèdè ìṣíde àlò, ìbèrè àhunpò ìtàn, iparí àhunpò ìtàn àti tikádií àlò pípa.
- A jíròrò lórí àwọn àbùdá gbólóhùn àárín àhunpò ìtàn pèlú ti orin inú àlò onítàn.

Nítórí pé a ti wo bátàni àwọn gbólóhùn ìṣíde àlò, ti ìbèrè àhunpò ìtàn, iparí àhunpò ìtàn àti ikádií àlò pípa tẹ̀lẹ̀ ni a kò fi tún ṣe àtúnwí wọn mọ ní ibí; ara ìmúlò èdè náà ni wón jẹ. Nítórí náà kí o lọ tún wọn kà ní apá kìn-ín-ní módù kejì àti apá kìn-ní-módù kẹta fún ìrannilétí àti gégé bí ara idánilékòò yìí.

A ti túbò fidí rẹ̀ múlẹ̀ pé ayé inú àlò kò bá ti ojú ayé lówùjọ ọmọ ènìyàn mu rẹ́gírẹ́gí. Nípasẹ̀ àgbéyèwò oríṣíríṣi ẹ̀dà ìtàn inú àlò àti ifiwàwẹ̀dá wọn ni a ṣe fi eléyí hàn gbangba nínú idánilékòò yìí. Àjọṣe a máa wáyé láàrin gbogbo àwọn ẹ̀dà ìtàn tí wón jẹ ènìyàn àti àwọn tí kì í ṣe ènìyàn ní ayé àlò. Kò sí àní àní pé ayé mériyíírí ni irú ayé bẹ̀ẹ̀. Nípa gbígbé iwà wọ àwọn ẹ̀dà tí kì í ṣe ènìyàn wònyí ni àwọn apàlọ Yorùbá fi ṣe àṣeyorí náà. Àbùdá ènìyàn kan tí gbogbo àwọn ẹ̀dà ìtàn náà ní ni pé wón lè sòrò bí ènìyàn. Èyí kò lè ṣẹ̀lẹ̀ bẹ̀ẹ̀ lójú ayé. Ohun kan tí a kò gbòdò gbàgbé ni pé àrokò nípa ẹ̀dà ènìyàn lówùjọ ni wón fi gbogbo àwọn ẹ̀dà ìtàn náà pa. Àmúlò onà ifiwàwẹ̀dá nínú àlò onítàn kò lóòrìn tó nńkan nítórí kì í ṣe ìṣewékú pèlú ojú ayé ni ó jẹ àwọn apàlọ Yorùbá lógún, bí kò ṣe ẹ̀kọ̀ tí àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ inú àlò náà kóni. Kì í ṣe pé àmúlò orúkọ àti àpèjúwe pèlú àlàyé ṣíṣe kò sí rará bí àlàyé wa ti fi hàn. Kò kàn lóòrìn ni. Kò yà wá lenu pé gbólóhùn abódé ni ó wọ pọ̀ nínú àlò pípa. Èyí ni kò ní í jẹ́ kí ìtàn náà dàrú mọ̀ àwọn ogo wẹ̀rẹ̀ náà lójú tí òye ẹ̀kọ̀ inú rẹ̀ yòdò sì fi yé wọn yékéyéké. Síbẹ̀ síbẹ̀, ó yẹ́ kí á tọ̀ka sí i pé kì í ṣe ẹ̀kọ̀ nípa iwà àti ìṣe ènìyàn lówùjọ, àyíká àti ojú àmúwayé pèlú àṣà àwùjọ nikan ni àwọn ọmọ́ n kọ ní àkókò àlò pípa, wón tún n kọ nípa àmúlò èdè náà pàápàá. Ìdí nìyí tí ìmúlò àwọn èdè inú àlò pàápàá ti inú àwọn orin, tí àwọn ọmọ́ máa n gbádùn, tí wón sì máa n kópa nínú rẹ̀ fi gbòdò dùn dáadàa.

6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe

1. Ṣe àgbéyèwò àwọn ẹ̀dà ìtàn àlò ẹ̀lẹ̀mìí nínú àlò onítàn Yorùbá.
2. Jíròrò lórí oríṣíríṣi orúkọ mériń tí àwọn apàlọ máa n mú ló nínú ifiwàwẹ̀dá àwọn ẹ̀dà ìtàn àlò onítàn Yorùbá?
3. Njẹ́ lóòtọ̀ ni pé ọ̀rọ̀ gbogbo kì í sé lórí alábahun? Dá sí ọ̀rọ̀ yí.
4. Ṣe àlàyé lórí bátàni àmúlò èdè ìbèrè, àárín àti iparí àhunpò ìtàn inú àlò onítàn Yorùbá àti pàtàkì wọn?
5. Kín ni àrìwísí rẹ̀ nípa àwọn ipèdè ìṣíde àti ikádií àlò? Njẹ́ wọn tilẹ̀ ní iwúlò kan dàbí alárá?

7.0 Ìwé Ìtókasi

Adéḡòkè, L.A. 2006. *Folktales*. Sulek-Temik Publishing Company, Ìkìrun.

- Bámgbóse, A. 1969 Yorùbá Folktales, *Ìbàdàn*, 6 -12; Àtúntè jáde nínú Lawal, N. S., Sadiku, N. O. S àti Dòpámú A. 2000 *Understanding Yorùbá Life and Culture*; 547 – 561, New Jersey.
- Àmòrí, A. 1978. *Ìdí Abájo Kinniún*. Manmillan Nigeria Publishers Ltd., Lagos.
- Apata, F.O. A kò mọ odún igbéjáde, *Àwọn Ìtàn Aládùn*. Ministry of Education, Ìbàdàn.
- Babalolá, A. 1973. *Àkójopò Àlọ Ìjápá: Apá Kùní*. University Press Limited, Ìbàdàn.
- Babalolá, A. 1979. *Àkójopò Àlọ Ìjápá: Apá Keji* University Press Limited, Ìbàdàn.
- Fuja, A. 1967. *Four Hundred Cowries: Traditional Stories of the Yorùbá*, Oxford University Press, Ìbàdàn.
- Ògúndèjì, P.A. 1991. *Introduction to Yorùbá Oral Literature*. University of Ìbàdàn Centre for External Studies. Ìbàdàn.
- Òjó, O. *Ìjápá Tirókò Oko Yánníbo*, Longman Nig Ltd., Lagos
- Ọ̀nàsànyà, O. 1973. *Àṣàyàn ìtàn Omọ Obòkun*, Macmillan Nigeria Publishers Ltd., Lagos.
- Ọ̀pádòtun, O. 1994. *Àṣàyàn Àlọ Onítàn*. Y-Books, Ìbàdàn.

Ìpín 4: Eré Oníṣe I: Odún Ìbílẹ̀

Àkóónú

- 1.0 Ifáára
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékò
- 4.1.0 Ọ̀rò Díẹ̀ Nípa Àrìyànjiyàn Lórí Pípe Odún Ìbílẹ̀ ní Eré Oníṣe.
- 4.2.0 Awọn Àbùdá Eré Oníṣe Lápapò
- 4.3.0 Àbùdá Eré Oníṣe Nínú Odún Ìbílẹ̀ Yorùbá
- 4.3.1 Aṣèsínjẹ̀ àti Èdá Ìtàn
- 4.3.2 Ibi Ìṣeré, Ibùdó Ìtàn àti Òh̀wòran
- 4.3.3 Aṣọ̀ Eré, Ìbòjú, Ohun Èlò Ìṣeré; ti Ìlẹ̀wọ̀ àti ti Ìtàgẹ̀
- 4.3.4 Àhunpò Ìtàn àti Ìṣẹ̀lẹ̀ inú Eré
- 4.3.5 Ìsòrò̀nfèsì, Orin, Ìlù àti Ijó
- 4.3.6 Ìwúlò
- 5.0 Ìṣoníṣókí
- 6.0 Ìṣẹ̀ Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtókasi

1.0 Ifáára

Ní ihín ohun tí ó jẹ wá lógún jù lọ ni láti fi eṣe rẹ̀ múlẹ̀ pé a lè fi ojú eré oníṣe wo àwọn odún ìbílẹ̀ Yorùbá. A oò se eyí nípa síse àgbéyèwò àwọn àbùdá àjẹmónà àti ti ajẹmó imúlò rẹ̀. Ohun méjì tí a oò kókó se ni pé a oò sọ̀rò níwònbà lórí àrìyànjiyàn nípa bóyá eré oníṣe ni odún ìbílẹ̀ tàbí bẹ́l kọ̀. A oò sì jíròrò nípa àbùdá eré oníṣe bí àwọn aláwò funfun se là á kalẹ̀ kí a lè rí ibí ijọra àti iyàtò àárín àwọn irúfẹ̀ eré oníṣe tiwọn àti ti àbáláyé tiwa. Ohun kan tí a tún ní láti mẹnù bà ni pé a kò ní fúnka mọ̀ ọ̀rò ihà méjì tí eré

oníṣe pín sí gégé bí i lítíreṣò tàbí eré onítàn àti gégé bí ìṣeré tàbí tíátà. Méjèjèjì ni a ó kó papò nítorí wòn yí wò inú ara wòn nínú eré oníṣe àbáláyé Yorùbá tí a fẹ́ gbé yè wò.

2.0 Èròṅbà àti Àfojúṣùn

Ní òpin

ìdánìlẹ̀kòò yí, ó ó ti lè ṣe àlàyé lórí ìdí tí a fi lè pe ọ̀dún ìbílẹ̀ ní eré oníṣe láàyè ara tirè. O ó ti lè sọ nípa àwọn àbùdá eré oníṣe lápapò. O ó sì lè ṣe àlàyé ijẹyọ wòn nínú ọ̀dún ìbílẹ̀ Yorùbá, kí ó sì sọ iwúlò àwọn ọ̀dún ìbílẹ̀ nàà. Nípa bèè, o ó lè fi ẹ̀sẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ pé eré oníṣe jẹ ọ̀dún ìbílẹ̀ láàyè ara tirè.

3.0. Ìbèèrè Ìṣaájú

1. Dárúkọ àwọn àbùdá eré oníṣe méréin tí o mò.
2. Dárúkọ Ọ̀dún ìbílẹ̀ Yorùbá méta tí o mò. Kín ni iwúlò wòn lówùjọ tí wòn ti n ṣe wòn?
3. Kín ni iyàtò láàrin eégún aláre àti àwọn eégún mìíràn?

4.0 Ìdánìlẹ̀kòò

4.1.0 Ọ̀rò Díẹ̀ Nípa Àrìyànjiyàn Lórí Pípe Ọ̀dún Ìbílẹ̀ ní Eré Oníṣe

Àrìyànjiyàn wà láàrin àwọn onímò lórí pípe ọ̀dún ìbílẹ̀ Yorùbá àti ti ilẹ̀ afíríkà lápapò ní eré oníṣe. Àwọn kan fara mó ọ̀n wí pé a lè fi ojú eré oníṣe wo ọ̀dún ìbílẹ̀ ilẹ̀ Áfíríkà, àwọn kan sì kò jálẹ̀ pé bèè kó. Ohun tí àwá ṣe àkíyèsí pé ó fa àrìyànjiyàn yí ni wí pé àwọn tí kò gbà pé ọ̀dún ìbílẹ̀ jẹ eré oníṣe n lo àwọn àbùdá eré oníṣe ní ilẹ̀ Yúròpù nìkan gégé bí odiwòn ohun tí eré oníṣe gbódò jẹ. Àkíyèsí nípa àṣà káàkiri àgbáyé ni pé àṣà kí í rí bakan nàà ni ibi gbogbo jákèjádò àgbáyé. Bí àpẹ̀rẹ̀, kò sí ibi tí wòn kì í ti í gbéyàwó, tí wòn kì í ti í bímọ, kí wòn sì tójú iyálómọ àti ọ̀mọ rẹ tuntun. Kò sí ibi tí wòn kì í ti í dáná oúnjẹ kí wòn sì jẹun. Kò sí sí ibi tí wòn kì í ti í woṣo sára tàbí kí wòn bo ihòhò wòn. Sùgbón ìlànà tàbí àṣà bí a ṣe n ṣe gbogbo nìkan wònyí yàtòtò látì agbègbè dé agbègbè àti látì èyà kan sí èyà mìíràn. Oríṣíríṣi sì ni àwọn ohun tí ó máa n fa sàbàbí iyàtò nàà. Ó lè jẹ bí ojú ojó ti rí ní agbègbè kòòkan tàbí irú àwọn ohun tí elédàá fi ṣíkẹ wòn ni agbègbè ibè. Pabanbari rẹ̀ sì ni ìrírí àwọn babańlá wòn látì ojó pípẹ̀. Bí àwọn ará ìṣaájú bá ṣe fi lé wòn lówó nàà ni wòn yòò máa ṣe é. Bí a bá rí eré oníṣe gégé bí àṣà kan, a jẹ pé kò lè yàtò sí àwọn àṣà iyókù. Ní pátó ohun tí à n sọ ni pé, kò ọ̀n dandan kí eré oníṣe ní ilẹ̀ Áfíríkà ó bá eré oníṣe ní ilẹ̀ Yúròpù mu rẹgírẹgí. Sùgbón láìsí àní àní wòn yòò jora dé ààyè kan bí àwọn méjèjèjì bá jẹ eré oníṣe ní òtító. Ajẹ pé oríṣi tàbí ká sọ pé èyà ohun kan nàà ni wòn jẹ nìyẹn.

Ojú àmúwoṣe ọ̀nà ní ilẹ̀ Áfíríkà ní àarò ojó yàtò sí ti ilẹ̀ Yúròpù. A kì í sabàá ya iṣe ọ̀nà àbáláyé kúrò nínú iṣe tí a n fi iṣe ọ̀nà nàà jẹ tàbí iwúlò rẹ̀. Púpò nínú àwọn ohun èlò ilé bí àpótí ijokòò, tàbí igbá tí wòn fi n gbé obì fún àlejò, òpó ilé àti ilẹ̀kùn, pàápàá èyí tí wòn n pè ní ààsè ni àwọn agbègiléré máa n ṣe ọ̀nà sí lára bí ó tilẹ̀ jẹ pé wòn wòn n lò wòn fún ohun kan tàbí òmíràn. Bakan nàà ni ó jẹ pé gbogbo àwọn ère òrìṣà Yorùbá bí ere Èṣù, ti Gèlèdè tàbí Eégún ni ó jẹ pé iṣe ọ̀wọ̀ àwọn agbègiléré; iṣe ọ̀nà, ni wòn kókó jẹ kí, wòn to di àmúlò nínú ẹ̀sìn. Ohun tí à n sọ ni pé a kò lè sọ pé àwọn ohun èlò àti òpó ilé, ààsè àti

ere òrìṣà kì í wá ṣé iṣé ọ̀nà mọ́ rárá rárá nítorí ìmúlò wọn yẹn. Bákan náà ni ọ̀rọ́ rí nínú iṣé ọ̀nà ohùn, torí pé a tí ń fí oríkì kì ènìyàn kan tàbí òrìṣà kan, tàbí tí à ń ṣe ìmúlò ọ̀fọ́ láti pa oró ejò bí àpẹ̀rẹ̀, kò sọ pé wọn kì í ṣe ewì mọ́. Ọ̀nà àti ètò inú wọn fí wọn hàn gédégédé bí ewì. Bákan náà sì ni ọ̀rọ́ rí nípa eré oníṣe. Tí a bá tí rí àwọn àbùdá tí ó fí eṣẹ̀ rẹ̀ múlẹ̀ bí eré oníṣe, bí kò tilẹ̀ ṣe rẹ́gí pẹ̀lú ti òkè òkun, torí pé à ń lò ó nídií èsìn kò sọ pé kì í ṣe ọ̀nà eré oníṣe mọ́ (wo Ògúndèjì 2000 àti 2005 fún àlàyé síwájú sí i).

Lára ohun tí ó máa ń jẹ̀ àwíjàrẹ̀ àwọn aláta kò èrò náà ni pé àwọn eṣẹ̀sin ibílẹ̀ ilẹ̀ Áfíríkà, tí a pè ní òṣèrẹ̀ nínú ọ̀dún ibílẹ̀, kò rí ara wọn gégé bí òṣèrẹ̀, eṣẹ̀sin òrìṣà ni wọn ka ara wọn sí (Beier 1967). Sùgbón kò di ìgbà tí àwọn akópa nínú èsìn ibílẹ̀ bá tó ó sọ wí pé àwọn ń ṣe àmúlò ọ̀nà iṣeré kí onímò tó ṣe idámò irú ọ̀nà tí ó bá jeyọ níbẹ̀. Ohun tí ó bá mú kí a gba ìjálá eré Ògún, èṣà egúngun, Sàngó pípè, ọ̀fọ́ abbl. gégé bí ewì náà ni yóò mú wa gba ọ̀dún ibílẹ̀ bí eré oníṣe. Kò sí bí ọ̀bọ́ tí ṣe orí, tí inàkí kò ṣe ni ọ̀rọ́ náà. Àgbéyèwò kíkún lórí àrìyànjiyàn yí dí inú kòṣì míràn ní ojọ́ iwájú. E jẹ́ kí a ṣe àgbéyèwò àwọn àbùdá eré oníṣe bí àwọn àláfọ́ ará Yúròpù tí là á sílẹ̀ ná, kí a tó wa lọ wo bí wọn ṣe jẹ́ yọ nínú ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá àti àwọn àbùdá míràn tí ó bá yà á sọ̀tò.

4.2.0 Àwọn Àbùdá Eré Oníṣe Lápapọ̀

Pàtàkì nínú àwọn àbùdá eré oníṣe jákè jádò àgbáyé ni isínjẹ̀, sùgbón ohun kán tí ó yẹ ní mímò ni pé kì í ṣe eré oníṣe nìkan ni isínjẹ̀ jẹ́ àbùdá ipílẹ̀ fún. Bákan náà ni ó jẹ́ fún gbogbo àwọn iṣé ọ̀nà yókù. Lórí isínjẹ̀ ni gbogbo àwọn àbùdá eré oníṣe yòókù dúró lé. Láti késejári nínú iṣe isínjẹ̀ èdà itàn àti iṣelẹ̀ inú itàn ni àwọn òṣèrẹ̀ (tí wọn jẹ́ àṣesínjẹ̀) ṣe máa ń ṣàmúlò gbogbo èròjà àti oṣbón iṣeré ní ibi iṣeré (itàgé tàbí ojú agbo eré), fún ìgbádùn àwọn ònṣòrán. Yàtò sí òṣèrẹ̀, èdà itàn, ibi iṣeré àti ònṣòrán tí a tí mẹnù bà, àwọn àbùdá míràn tí wọn máa ń ṣàmúlò gégé bí oṣbón iṣesínjẹ̀ náà ni aṣọ́ eré, ibòjú, ifowó àti èyà ara yòókù júwe ọ̀rọ́, ìrìn sókè sódò, ohun èlò iléwọ́ àti tí ibi iṣeré pẹ̀lú orin, ilù àti ijó, kókó ọ̀rọ́, ibùdó itàn, àhunpò itàn àti isòrò-ń-gbèsì. Àwọn àbùdá eré oníṣe méjì tí ó gbèyìn yí ni àwọn àwọn ará Yúròpù kà sí kò-ṣe-é-má-nì jù lọ fún eré oníṣe gégé bí lítírésò ní ti wọn.

4.3.0 Àbùdá Eré Oníṣe Nínú Ọ̀dún Ibílẹ̀

Gégé bí a ṣe sọ, àwọn àbùdá eré oníṣe kan máa ń jeyọ nínú ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá, èyí tí ó tó, gégé bí ẹ̀rí, láti mú kí pé àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ náà ní eré oníṣe láàyè ara wọn. Bí a bá sọ pé eré oníṣe ni àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ ilẹ̀ Yorùbá, ohun tó mú wa sọ èyí ni pé ihun ìgbékalẹ̀ àti àbùdá àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ a máa ní àfijọ́ eré oníṣe bí a ṣe mọ́ ọ̀n ní òde òní. Gégé bí a ṣe sọ, kò di ìgbà tí àwọn akópa nínú ọ̀dún ibílẹ̀ bá tó rí ara wọn bí òṣèrẹ̀ kí àwọn onímò tó lè sọ pé irúfẹ̀ eré oníṣe kan ni ohun tí wọn ń ṣe jẹ́. Bí ó ṣe jẹ́ pé kò di gbà tí apọ́fọ́ bá tó sọ pé ewì ni ohun ń ké kí àwọn onímò iṣowólò-èdè tó mọ́ pé ewì ni apọ́fọ́ ń ké, torí ààtò ọ̀rọ́ àti bátàni iṣowólò-èdè ajeméwì tí ó kún inú ọ̀fọ́ fófó. Àwọn àbùdá eré oníṣe tí ó sodo sínú ọ̀dún ibílẹ̀ ilẹ̀ Yorùbá àti tí ilẹ̀ Áfíríkà lápapọ̀ tó ohun tí a fí lè rí wọn gégé bí irúfẹ̀ eré oníṣe láàyè ara tiwọn. Àwọn àbùdá eré oníṣe náà, bí wọn tí jeyọ nínú àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá ni a jíròrò lé lórí nísàlẹ̀. (o tún lè wo Ògúndèjì 2000 àti 2005 fún àlàyé síwájú sí i)

4.3.1 Aṣèsínjẹ àti Èdà Ìtàn

Ìsínjẹ ni ọ̀pákùtèlẹ̀ eré oníṣe gégé bí a ti sọ ṣaájú. Ẹni tí ó n ṣe ìsínjẹ ẹ̀dà ìtàn ni aṣèsínjẹ nínú ìṣeré oníṣe. Ọ̀un nàà ni a tún mò sí ọ̀ṣeré. Ìsínjẹ ni kí ènìyàn ó máa ṣe gélẹ̀ bí ẹ̀nikan ti ṣe. Tí a bá ṣe ẹ̀dà ohun kan tí ẹ̀dà nàà fi ní àfijọ̀ ojúlówó ohun tí a ṣẹ̀dà rẹ̀, ìsínjẹ ti wáyé nìyẹn. Kì í ṣe ènìyàn nìkan ni a lè sìn jẹ, ṣùgbón nínú eré oníṣe ènìyàn ni aṣèsínjẹ máa n sìn jẹ lópò igrà. Nínú ìṣe àwọn oníṣe ọ̀nà míràn, ó lè jẹ igi, amò, tàbí ohun èlò míràn ni wọn fi n ṣe ìsínjẹ yálà ènìyàn tàbí ohun míràn. Ẹ̀dà ìtàn ni a máa npe ẹni tí aṣèsínjẹ n sije nínú ìṣeré oníṣe. Ẹ̀dà ìtàn ìtàn iwáṣẹ̀ tàbí ti ìtàn àkònikàyéfi ni aṣèsínjẹ má n sínjẹ nínú ìṣeré ọ̀dún ibílẹ̀. Aṣèsínjẹ ni ó máa n yá ẹ̀dà ìtàn ní àgọ̀ ara tirẹ̀ ní àkókò ìṣeré. Nínú àwọn ọ̀dún ibílẹ̀, irú ẹ̀dà ìtàn bèẹ̀ le jẹ ọ̀rìṣà, baba nílá tàbí iyá nílá kan, ẹ̀ranko, ẹ̀bora tàbí ẹ̀mí àìrì míràn. Àwọn ẹ̀légùn, abọ̀rẹ̀ tàbí àwòrò, ọ̀ba, ijòyè àti àwọn olùsìn tàbí ọ̀mọ̀ awo ọ̀rìṣà kan tàbí ọ̀míràn, tí ó ní ipa kan tàbí ọ̀míràn láti kó nínú ìṣeré ọ̀dún ibílẹ̀ ọ̀rìṣà tí wọn bá n ṣe, ni wọn máa n jẹ aṣèsínjẹ àwọn ẹ̀dà ìtàn iwáṣẹ̀ tàbí takònikàyéfi ní àkókò ìṣeré orò ọ̀dún ibílẹ̀. Lónà míràn àwọn ni ọ̀ṣeré tí ó n ṣe ifihàn àwọn ẹ̀dà ìtàn iwáṣẹ̀ tàbí takònikàyéfi ní àkókò ìṣeré ọ̀dún ibílẹ̀. Nípa ṣíṣe ìsínjẹ ni wọn sì fi máa n ṣe ifihàn nàà.

Ẹni tí ó jẹ ẹ̀légùn ọ̀rìṣà lè máa jẹ Àdìdò ní ojú ayé, ṣùgbón ní àkókò ìṣeré tí ó bá ti gun ẹ̀gùn ọ̀rìṣà tán, orúkọ̀ àti oríkì ọ̀rìṣà nàà ni wọn yóò máa fi pè é tí wọn yóò sì máa fi kí í ní mèsàn-án mēwàá ju oríkì tirẹ̀ lọ; bí wọn bá tilẹ̀ lo oríkì ti ara rẹ̀ rárá, níwònbà ni yóò jẹ. Èyí wà lára ohun tí n fi hàn pé ó n ṣe ìsínjẹ ọ̀rìṣà tí ó gun ẹ̀gùn rẹ̀ yẹn ni. Ní ọ̀pò igrà ni ó jẹ pé nígbà tí ọ̀ba bá n kó ipa nínú ọ̀dún ibílẹ̀, ó n ṣe ìsínjẹ àwọn baba nílá rẹ̀ tí ó ti wà lórí àpèrè ọ̀ba níbèrè pèpè ni, kí í ṣe pé ojú ara rẹ̀ nìkan ni ó n ṣe. Bákan nàà ni ẹni tí ó wà lábé ẹ̀kú ẹ̀gúgún ní àkókò ọ̀dún egúngún n ṣe ìsínjẹ baba nílá tí egúngún yẹn dúró fún ni. Àwọn ọ̀we Yorùbá kan tilẹ̀ wà tí ó fi hàn gbangba pé ìsínjẹ ni wọn fi n ṣe igràkalẹ̀ egúngún; ènìyàn ni ó wà lábé ẹ̀kú. Lára irú àwọn ọ̀we bèẹ̀ ni: “Egúngún tí yóò bá padà di ènìyàn, iwò̀n ni kí ó rorò mọ̀ lábé àṣọ̀,” “Bàbá mọ̀ egúngún, iyá mọ̀ egúngún, ó ku ni tí yóò sọ egúngún,” “Eégún mọ̀ ohùn alágbò, alágbò nàà mọ̀ ohùn eléégún,” “Egúngún tí yóò gbayì wálé, ọ̀pòlọ̀pò ijó ni yóò ti fi dánrawò níyèwù,” “Béégún bá n léni ká máa rójú, bó ti n rẹ̀ ará ayé, nàà ló n rẹ̀ ará ọ̀run,” (Abímbólá, 2006). Bí a bá ronú jinlẹ̀ sí àwọn ọ̀we wònyí a ọ̀ò rí i pé wọn n tọ̀ka sí i lónà kan tàbí ọ̀míràn pé ènìyàn ni ó wà lábé àṣọ̀ tí à n pè ní eégún. Aṣèsínjẹ ni ẹni nàà; ó n ṣe ìsínjẹ ará ọ̀run ní àkókò tí ó gbé eégún yẹn ni. Ará ọ̀run tí ó n sije ni ẹ̀dà ìtàn.

4.3.2 Ibi Ìṣeré, Ibùdó Ìtàn àti Ò̀nwòran

Ibi ìṣeré ni ààyè tí a yà sọ̀tò, tí eré oníṣe ti máa n wáyé. A tún lè ṣe àlàyé rẹ̀ ní ọ̀nà míràn pé ó jẹ ibi tí àwọn ọ̀ṣeré ti máa n ṣe igràkalẹ̀ eré oníṣe fún àwọn ọ̀nwòran láti wò. A lè pín ibi ìṣere ọ̀dún ibílẹ̀ sí ọ̀nà méjì gbígbòrò; ibi ìṣeré olójúkojú àti ti aláìjólójúkojú. Ibi ìṣeré olójúkojú, tí ó kàn wá ní pátó nínú idánilẹ̀kọ̀ yí jẹ ibi tí àwọn ọ̀nwòran àti ọ̀ṣeré ti lè rí ara wọn ní ojúkojú. Orí itàgé nínú gbòngàn ìṣeré (fún ìṣeré ọ̀de ní) tàbí ní ojú agbo eré ní ita gbangba ni èyí máa n sáà jẹ. Àwọn ọ̀ṣeré àti ọ̀nwòran kì í rí ara wọn ní ojúkojú níbi ìṣeré aláìjólójúkojú. Bí àpẹ̀rẹ̀ ọ̀nwòran lè gbọ̀ ohùn ọ̀ṣeré níbi ìṣeré orí rídìdò àti tí wọn bá lo ẹ̀rọ̀ igràhùnsílẹ̀ láti ká ohùn àwọn ọ̀ṣeré sínú àwo rẹ̀kọ̀dù, fón-ón-ran tẹ̀pù tàbí Síí Dìi. Wọn tún lè wo àwòrán alèrìn àwọn ọ̀ṣeré ní orí tẹ̀lífisàn, fímù fón-ón-ran

tàbí àwo Síí Dii onífídò. Bèè ni ó ẹ ẹ kì wòn wo àwòrán aláìlerìn tàbí adúró-rigidi nínú ìwé eré onífòtò. Ibi ịseré aláìjólójúkojú kò kàn wá nínú ìdánilékòò yí nítòrí wòn kì í ẹ ibi ịseré ìpilẹ fún irú eré oníse tí à n gbé yèwò. Odún ìbílẹ kì í wáyé ní orí ìtágé tàbí inú gbòngàn ịseré ní ayé àtijò rárá rárá. Bí a bá rí ìgbékalẹ ịseré odún ìbílẹ kan ní orí ìtágé nínú gbòngàn ịseré, ó yẹ kí a mò pé àşáwò ìlàà ịseré òde oní ni ó kó irú àşà bèè dé ọdò wa. Ibi ịseré olójúkojú ni a ní lókàn tí a bá n sọrò ibi ịseré láti ìsinsinyí lọ.

Àwọn ibi ịseré yí ni àwọn ọşeré ti máa n ẹ ìsínje àwọn ẹdá ìtàn àti ịşelẹ inú ìtàn, tí a sì ti máa n ẹ ìgbékalẹ ìbùdó ìtàn inú eré. Ibùdó ìtàn ni àwọn ààyè, ibi tàbí àyíká ní àwùjọ tí ó wà nínú àhunpò ìtàn; wòn kì í ẹ àwùjọ ojú ayé. Ibi ịseré ni àwọn ọşeré máa n lò láti ẹ àfihàn ibùdó ìtàn ní àkókò ìgbérékalẹ lójú ayé. Gégé bí Oyin Ògúnbà (2000) ti wí, àwọn ibi ìyàşotò tí ó pè ní “...ibi tí ilẹ ti ní ojú” (ibi ọwò) ni ibi ịseré odún ìbílẹ máa n jẹ, pàápàá ní àkókò ịseré yẹn. Àwọn ìgbó ịşorò (ì+şe+orò), (ó lè jẹ ti ìgbàlẹ, ti Ifá, Orò tàbí ti òrìşà míràn), iwájúde ọba tàbí tìjòyè pàtàkì kan, iwájú tàbí àgbàlá ilé òrìşà, ojúbọ òrìşà, ààrin ojà, ọpópónà ààrin ilú, etí odò tàbí orí odò fún àwọn òrìşà omí, orí òkè, agbo ilé, inú ilé òrìşà, gbàgede tàbí àgbàlá ilé òrìşà tàbí ti ọba ilú, ojú ojà àti bèè bèè lọ. Bí Ògúndèjì (2000) ti fi yé wa, a lè pín ibi ịseré inú odún ìbílẹ sí ọnà gbígbòrò méjì. Ó lè jẹ ibi ìdákónkò tàbí kólófin, níbi tí ó pamó. Ó sì lè jẹ ojútáyé, ní gbangba.

Irú àwọn ònwòran méjì tí a le tọka sí nínú odún ìbílẹ Yorùbá ní àjọşe típétípé pèlú àwọn oríşì ibi ịseré méjì tí a ti là kalẹ. Irú àwọn ònwòran náà ni àwọn awo àti àwọn ọgbèrì. Àwọn awo ni àwọn ọmọ ẹgbé ìmùlẹ tí ó n ẹ gbogbo ètò odún ìbílẹ ọrìşà kòòkan àti gbogbo ohun tí ó bá jẹ mó ìşin òrìşà náà. Àwọn ọgbèrì sì ni àwọn ará ilú lápapò tí kò sí nínú ìmùlẹ awo òrìşà kòòkan náà. Níbi ịseré onídàákónkò àwọn ọmọ awo òrìşà nìkan ni ó máa n sáàà jẹ ònwòran (àyàfi ẹnì tí wòn bá tún gbà láàyè). Tawotògbèrì ni ó lè jẹ akópa gégé bí ònwòran níbi ịseré olójútáyé. Àpapò àwọn ònwòran méjèjè yí ni ònwòran gbogbogbò tí wòn máa n kópa níbi ịseré olójútáyé. Ó yẹ kí a pe àkíyèsì sí i pé àwọn ọmọ awo tí, wòn ti ní ìmò-ón-şe nípa irú ịseré ajemórò òrìşà nìkan ni wòn máa n sáàà jẹ ojúlówó ọşeré níbi ịseré méjèjè.

Gégé bí Adédèjì (1969) ti fi yé wa, inú ìgbó ìgbàlẹ àwọn eléégún ni ịseré orò ìgbágan tí wòn fi máa n ẹ àìsùn odún egúngún ti máa n bèrè. Orí ìkúnlẹ ni wòn ti máa n ẹ orò ìwúre oríşiríşì ní apá kìn-ín-ní ịşorò yí. Èyí sì ni ìdí tí wòn fi n pè orò náà ní ìkúnlẹ (Adédèjì, 1969). Láti alẹ tí di bí i ọgànjò ọru ni àkókò tí apá kìn-ín-ní ịseré ajemórò náà máa n wáyé nínú ìgbó ìgbàlẹ. Ní ọgànjò ọru ni apá kejì ịseré ajemórò náà máa n bèrè, tí wòn ó gbé Àgan la ìgboro ilú já, tí di kò-ríni-kò-moni. Gbígbé tí wòn sì máa n gbé àgan ni wòn fi pe apá kejì ịşorò náà ní ìgbágan. Bí wòn ti n gbé Àgan wóde ní gbogbo ọru náà ni wòn ó máa pe ohùn, nípasè èyí tí gbogbò ó fi mò, nínú ilé wòn, pé odún egúngún yòò bèrè ní iyálẹta. Kò sí àníaní kankan pé ibi ịseré onídàákónkò ni ìgbó ìgbàlẹ tí wòn ti n ẹ apá kìn-ín-ní orò náà nítòrí tí ó jẹ ibi kólófin, tí ọgbèrì kò gbọdò dé. Sùgbón ti ààrin ìgboro tí wòn ti ẹ apá kejì tí ó jẹ ìgbÁgan gan-an-gan nílò àlàyé, kí a to lè gbà pé ibi ịseré onídàákónkò ni. Bí wòn ti n gbé Àgan yíde ilú, ohùn nìkan ni àwọn ará ilú yòò máa gbó, wòn kò gbọdò fojú kan Àgan. Èyí ní pé ìşede wà. Ìşede yí àti ọru tí wòn n ẹ iyíde

nàà ni wòn fi mú ibi ìṣeré ìta gbangba nàà jé tonídàákòńkó, níwòn ìgbà tí ògbèrì kò ti kópa ní ojúkojú bí ònwòran nínú rẹ̀. Ilú Igbó-òrà, ní Ìbàràpá, jé àpẹ̀ẹ̀ẹ̀ ibi tí wòn ti máa n gbé Àgan bèè. Àlàyé Àrànsí (2016) jé kí á mò pé ibi ìṣeré onídàákòńkó ni àgbàlá Ọ̀lówò, ní Ùghà Èdùmà, tí wòn ti máa n ẹ̀ orò ìṣíde ọ̀dún Igogo. Ó fi yé wa pé “Ọ̀lówò, àwọn àwòrò, àgbà ilóòrò, àwọn ayaba àti ìdílẹ̀ ọ̀ba...” ni wòn ní ànfàní láti wà níbè, àyàfi àwọn tí Ọ̀lówò bá tún gbà láàyè (91). Àrànsí (2016) tún jé kí á mò bakan nàà pé ibi ìṣeré onídàákòńkó ni Igbó Ọ̀ronṣèn tí wòn ti máa n ẹ̀ orò ìkádíí ọ̀dún Igogo nàà pẹ̀lú. Ó là á yé wa pé àwọn Ayóoyò àti àwòrò Ọ̀ronṣèn nìkan ni wòn máa n kópa nínú ìṣorò nàà (Àrànsí 2016:133).

Ibi ìṣeré olójútáyé ni òpópónà ààrin ìgboro tí àwọn eégún máa n gbà kojá nígbà tí wòn bá n yíde lákòókò ọ̀dún eégún. Bèè nàà sì ni ojú ojà iwájúde ọ̀ba tàbí tíjòyè míràn tí àwọn eégún nàà ti máa n pagbo eré pẹ̀lú. Ònwòran gbogbogbòò (tawotògbèrì) ni ó ní ànfàní láti wòran àwọn egúngún ní àkókò ọ̀dún egúngún jákèjádò ilẹ̀ Yorùbá. Ọ̀pòlòpò àwọn ìṣeré tó máa n wáyé ní àwọn ibi ìṣeré olójútáyé wònyí ni wòn fi máa n ẹ̀ ayeyẹ̀, tí wòn sì tún n dáníláráyá papò lẹ̀ẹ̀kan nàà ní àkókò ọ̀dún ìbílẹ̀. Nínú ọ̀dún Àjàlémògún ní Ìlárámòkín ní tòsí Àkùré ibi ìṣeré olójútáyé ni òpópónà tí àwọn ọ̀mọ̀ awo máa n gbé ère Àjàlémògún nílá gágàrà gbà láti ìgbó òrìṣà nàà lọ sí ààrin ojà. Gbogbo àwọn ònwòran á dúró sí ègbèègbé òpópónà nàà wòn a sì tún máa wó tẹ̀lé wòn léyìn bí wòn bá ti kojá wòn tán. Tìdùnnú tìdùnnú ni à wòn èrò ìwòran nàà yòò sí fí máa wúre kí àwọn tun lè rí ìṣeré orò nàà ní èmín-in. Ojúmọ̀mọ̀ ni wòn máa n ẹ̀ é ní bí i iyálẹ̀ta. Àrànsí (2016) nàà jé kí á mò pé ibi ìṣeré olójútáyé ni ibi ojúbọ̀ Ọ̀kúta Arigidi, ojúbọ̀ Ọ̀ronṣèn, Ugbátẹ̀ àti Ojà Ọ̀lópàtẹ̀ Ọ̀gún, nínú ọ̀dún Igogo. Ojúmọ̀mọ̀ ni ìṣeré ní àwọn ibi wònyí bí Àrànsí ti ẹ̀ àlàyé. Àyàfi ibi ìṣeré Ojà Ọ̀lópàtẹ̀ Ọ̀gún nìkan ni ó sọ pé alẹ̀ ni ìṣeré ajemórò ibè máa n wáyé, sùgbón wòn a máa tan iná àtùpà láti ríran. Ònwòran gbogbogbòò ni ó sì ní ànfàní láti kópa ní gbogbo àwọn ibi ìṣeré méré̀ẹ̀rin.

4.3.3 Aṣọ Eré, Ìbòjú àti Ohun Èlò Ìṣeré Míiràn

Àwọn aṣọ tí àwọn ọ̀ṣeré máa n wò láti ẹ̀ ìsínjẹ̀ àwọn èdá ìtàn (ìyẹn àwọn òrìṣà, baba-nílá àti iyá-nílá, pẹ̀lú àwọn èmí àirí abbl.) nínú ọ̀dún ìbílẹ̀ ni a gbà bí aṣọ eré. Kò sí aṣọ tí à n wò ní ojú ayé tí wòn kò lè lò bí aṣọ ere bí ó bá ti bá ìṣeré nàà mu. Nínú ọ̀dún ìbílẹ̀ a ẹ̀ àkíyèsí pé àwò aṣọ ẹ̀ pàtàkì, ó sì máa n ní ìtumò alárokò nípa òrìṣà kòòkan. Bí àpẹ̀ẹ̀ẹ̀, aṣọ ààlà ni aṣọ Ọ̀bátálá àti Olóòṣà oko, Ọ̀ṣun àti Yemoja pẹ̀lú ti púpò nínú àwọn orìṣà omi. Aṣọ pupa ni ti Sàngo, aláràbarà ni àwò aṣọ Egúngún, alábalá mejì yála dúdú àti pupa tàbí dúdú àti funfun ni ti Eṣù. Màrìwò ni ìtàn ìwáṣẹ̀ sọ fún wa pé ó jé ojúlówó aṣọ Ọ̀gún, nítorí nàà ní àkókò ìṣodún Ọ̀gún mọ̀rìwò títamọ̀ra a máa wà lára ìmúra àwọn aṣesíjẹ̀ Ọ̀gún. Irú àwọn ìmúra pẹ̀lú aṣọ tí ó fi àwọn àwò òrìṣà yókù nàà hàn bí a ẹ̀ ṣàlàyé ni àwọn aṣesínjẹ̀ àwọn òrìṣà nàà máa n wò ní àkókò ìṣeré ọ̀dún. Irú aṣọ tí à n lò nínú ìṣeré kòòkan lè ní orúkọ̀ àdání tirẹ̀. Èkú tàbí àgò ni ti egúngún, àrópalẹ̀ ni ti àwọn èyò aláfé nínú ọ̀dún Ọ̀rìṣà Adímú IÉkòó, ìdira ni ti àwọn arugi gẹ̀lẹ̀dẹ̀, gbèrí, yèrì àti wàbì ni ti Sàngó.

Ìbòjú jé ohun èlò ìṣeré kan tó wópò jùlọ̀ nínú ọ̀dún egúngún àti ọ̀dún gẹ̀lẹ̀dẹ̀ tàbí èfẹ̀. Àwọn egúngún kan máa n ru ère láti ẹ̀ ìsínjẹ̀ àbùdá pàtàkì kan nípa baba-nílá tí wòn fẹ̀ fi

hàn. Bákán nàà nínú ọdún gèlèdè, àwọn onígèlèdè (arugi gèlèdè) máa n gbé èrè rù tí wọn ó so aṣọ tàbí àwọn ìbòjú mó. Àwọn èrè tí wọn gbé rù, tí wọn sì so ìbòjú mó nàà ni wọn máa n lò láti fi pàròkò ajeméfè nípa àwọn èniyàn àti ìṣèlè àwùjọ wọn. Oríṣíríṣi àròkò ni wọn máa n fi èrè tí wọn rù pa. Ó lè jẹ àfihan àwòrán ẹranko, ẹyẹ, ẹja, ẹjò, ọba, ẹlẹsin, iyá àti ọmọ rẹ, ọlópàá, ọyìnbo D. O., àfàà Mùsùlùmí, àlùfàà Àgùdà, Ìbeji, aláte ọjà, onílù dùndún, ọde, ọjọ, alùpùpù, ojú èniyàn tí ó n fi oríṣíríṣi ilà ẹrẹkẹ tí àwọn Yorùbá n ko hàn, ọdọkọ àti ọfalè àti bèè bèè lọ. Bí ó ti hàn nínú àwọn àpẹrẹ tí a tọka sí wònyí, àwọn èrè tí wọn so ìbòjú mó nàà lè jẹ àmì tí ó n tọka sígbàgbó tàbí ojú àmúwayé Yorùbá kan tàbí òmíràn, tàbí kí wọn jẹ àròkò nípa ìtàn àtijọ tàbí ti ìṣèlè ọrò tó n lọ lówólówó lówùjọ, (wo Ìbítókun 1993 àti Lawal 1996). [Wa orí ìtākùn àgbáyé, pàápàá You Tube fún /gelede mask/] Èrè tí í máa wà lára ìbòjú egúngún àti àwọn òrìṣà míràn lè jẹ àmì ìdámò egúngún tàbí ti àwọn òrìṣà nàà, ó sì lè jẹ ìpàròkò ìfèdásèfè nàà. A lè rí adé ìṣènbáyé tí ọba máa n dé ní àkókò ọdún ìbílẹ̀ gégé bí ìbòjú, nítorí pé ìlẹ̀kẹ̀ janwọn janwọn etí adé nàà a máa bo ọba lójú.

Lára àwọn ohun èlò ìṣeré ìlẹ̀wọ̀ tí àwọn ọ̀ṣeré máa n mú dání nínú eré oníṣe ọdún ìbílẹ̀ ni ìrùkèrè, ọpá àṣe, tí ó bá jẹ ọba tàbí ti òrìṣà tí ó bá jẹ bàbálórìṣà. Èlẹ̀gùn Sàngó yóò mú oṣé àti ṣééré dání; àtòrì sì ni ti egúngún. A lè rí igbá tí a kó nńkan ìrúbo àti àwọn ohun ìrúbo sí, bí obì, ẹja, eku, orógbó, iyọ, oyin ataare abbl., nàà bí ohun èlò ìṣeré. Bí ọde tàbí jagunjagun bá wà lára àwọn aṣèsínjẹ a kò ní í ṣàìrì ìbọn, idà, àdà, ọkò, ọfà àti ọrun gégé bí ohun èlò ìṣeré ìlẹ̀wọ̀. Bákán naà ni a lè rí àwọn ohun èlò tilùtìfòn alámulówó bí i apépé, agogo, aro, ṣẹkèrè àti ferè bí i èkùtù, tòrò-mágbè, pèlù ilù bí i dùndún, bàtá, bènḅé, àti bàtá-koto pèlù kósó nàà bí ohun èlò ìlẹ̀wọ̀. Àwọn ohun èlò míràn tí a máa n gbé sí ibi ìṣeré fún àmúlò àwọn eléré bí i ení, itẹ ọba níbi tí a bá ti lò wọn, odó Sàngó àti oríṣíríṣi àwọn ilù nílánlá bí i gbèdu (ọba) ìgbìn (Ọbátálá), àti àgbá (Ọrànḡ ní Onḡ) arago (Ọrìṣà Adímú ní Èkó) nàà jẹ oríṣi ohun èlò ìṣeré kan. Lára àwọn ohun èlò ìṣeré wònyí lè jẹ àmì òrìṣà tàbí ti ìdámò èdà ìtàn tí à n sín jẹ. Bí àpẹrẹ, àdà, idà, ìbọn, ọkò, jẹ àmì òrìṣà Ọ̀gún, adé ṣṣṣ-ẹfun jẹ àmì Ọ̀rìṣà Ọ̀kè, oṣé àti ṣṣṣe sì jẹ àmì Sàngó.

4.3.4 Àhùnpò Ìtàn àti Ìṣèlè Inú Eré

Nínú ọ̀pò àwọn eré òde òní, àhùnpò ìtàn máa n lọ tààrà. Àwọn ìṣèlè inú àwọn eré bèè máa n tò tẹ̀lẹ̀rá nísísèntèlẹ̀ níbàámu pèlù bí wọn ṣe máa n tẹ̀lẹ̀rá lójú ayé. Sùgbón irú àhùnpò ìtàn tààrà bèè ṣòwón nínú ìṣeré àwọn orò àti ọdún ìbílẹ̀ lápapò. Ètò ṣísèntèlẹ̀ àwọn ìṣèlè inú ọdún ìbílẹ̀ lè má jẹ àgbékalẹ̀ àhùnpò ìtàn tààrà kan ní pátó, sùgbón ìkòòkan wọn máa n sábaà tọka sí àwọn ìṣèlè inú ìtàn ìwáṣe tàbí ti akonikàyéfi kan nípa òrìṣà tàbí akoni àtijọ́ tí a fi ọdún ìbílẹ̀ nàà ṣorí. Lábalalábala ni àwọn ìṣèlè nàà máa n tò léra wọn. Ìyẹn ni pé a lè má rí àṣopò gúnmọ́ kan láàrin wọn. Nípa ilò àmì alárokò sì ni itókasi àwọn ìṣèlè inú àwọn ìtàn ìwáṣe àti ti akoni kàyéfi nàà máa n jẹ. Bí onwòran kò bá sì ṣewádíí, imọ́ léréfèè ni yóò ní; kò lè ní ọ̀ye kíkún nípa ìtumò àwọn ìṣèlè nàà.

Oríṣíríṣi ni àwọn ìṣèlè ajemórò tí í máa wáyé nínú ìṣeré ọdún ìbílẹ̀. Lára wọn ni ifònumó, ìṣíde àti ikéde ọdún, ìsínjẹ aáwọ̀ tàbí itakora, ìrubi-lọ àti àwọn ìrúbo míràn abbl. Ìṣeré orò ni ìkòòkan àwọn ìṣèlè nàà máa n jẹ. Àtòjọ gbogbo rẹ ni ó n di ọdún ìbílẹ̀. Lára àwọn ìṣèlè

ajemónà tí wón fi n ̄ se igbékale àwọn ìṣorò nàà ni títò lówòwò yí ilú ká, eke mímù, ilù lílù, ijó jíjò àti àwọn onà afò míràn bí i, orin kíko, ohùn pípè, ìṣorònfèsì, ikíni àti ìṣebà tàbí ikosè, ire iwúre, ikàrò, èkà kíkà tàbí oríkì kíkì abbl.

È jé kí á se àpeere àwọn ìṣelè ìṣorò bí i méta tí í máa wópò nínú àwọn oḍún ibílè Yorùbá. Àkókó ni orò ifònumó. Èyí jé pàtàkì lára orò ipalèmó fún oḍò oḍún ibílè. Ohun tí wón máa n ̄ se nínú orò yíi ni onà igbó òrìṣà yíyè, ilé òrìṣà àti gbogbo agbègbè gbígbá mó tónítóní, tí ohun gbogbo yóò sì wà ní mímó, tí kò ní í sí ègbìn kankan ní àyíkà, àtúnṣe yóò wà sí ojúbò, ilé òrìṣà àti ilé oḅa bí ó bá ti tọ, tí ó sì yẹ. Àpeere ni orò alè gbígbá nínú oḍún Oṛànfè ní Onḍó, nígba tí àwọn obìnrin ilé Ṣòrà, tí ó jé aborè òrìṣà nàà yóò gbá gbogbo ilé agboolé láti ojórò (4pm) ojò kìn-ín-ní oḍún nàà di kò-rínì-kò-moni ojò kejì (3am) (Fasèhùn 2017). Bí Fasèhùn ti fi yé wa síwájúsí i, irú títún ojúbò Oḡún àti gbogbo ilú se báyií a máa wáyé nínú oḍún Oḡún láàrin ojò kejì sí ojò keje oḍún naà. Bákan nàà bí Fasèhùn (2017) ti so, nínú oḍún oḅa ní Onḍó orò ikólé oḅa a máa wáyé gégé bí ara ipalèmó fún oḍún nàà, nígba tí wón yóò tún àfin se dárádára. Ní ayé àtijó tí ó jé pé koríko ni wón fi n ̄ bo ilé, ó là á yé wa pé wón yóò tún ilé oḅa bò, wón ó sì se gbogbo rẹ mó tóntóní. Irufé orò yíi kan nàà ni a lè pe orò oḍònràn níberè oḍún edì ní Ilé-Ifè. Wón yóò fi igi eṭà dáná sí ikòríta ikòríta àti iwájú ilé, èéfín yóò sì máa rú túú káàkiri gbogbo ààrin igboro. Igbàgbò àwọn ará Ilé-Ifè ni pé èéfín yíi yóò fín gbogbo àwọn emí burúkú kúrò ní ààrin ilú. A lè so wí pé lára orò ifòlúmó nàà ni orò iwopópó tí wón maá n ̄ fi bèrè oḍún Oṣun ní Oṣogbo. Àtaója (oḅa Oṣogbo) pèlú àwọn ijòyè àti olorì ni yóò jò kówòò rìn yí àwọn oḍopónà kan ní ààrin ilú láti ṣàbèwò imótótó wón.

Oḍò oḍún ibílè ni wón ti máa n ̄ se isínjẹ ijàkadì tàbí eke láti fi parokò nípa aawò itàkora tàbí edè àiyedè kan tí ó ti wáyé rí nínú itàn ilú, tí ó sì jẹ mó oḍún ibílè tí wón n ̄ se. Àpeere irú orò isínjẹ bèè a máa wáyé nínú oḍún Oḅatálá láàrin àwòrò Oḅatálá méjì, Olúuwín àti Ajagemo ní Ede; nínú oḍún Onmòkà ní Oḡà, láàrin Oḡòfà àti Eésà, àgbà ijòyè rẹ kan; nínú oḍún Olóókù ní Okukù láàrin Olókukù àti àwòrò olóókù àti nínú oḍún edì ní Ilé Ifè, láàrin àgbà ijòyè méjì, Oḅalúfè àti Oḅalàayan. Nínú oḍún Oḡiyán ní Èjìgbò orè jíjà ni ààrin àwọn oḍò adúgbò Okè Pópó àti isalè Oṣolò ni wón ti máa n ̄ se isínjẹ yíi (Oḡundèjì 1995, 2014). Nínú oḍún Igogo ní Owò idíje ijà a máa wáyé láàrin àwọn oḍò. Bí èyí tilè jé idárayá bí Àrání ti tóka sí i, àwá lérò pé a tún lè rí i bí àrokò itókasi aawò owú jíje tí ó wáyé láàrin àwọn olorì Oḡòwò Rènrenjenjen, tó mú kí àwọn olorì yókù déjáà àwọn èèwò Oṣòsèn, ààyò oḅa. Èyí ni ó sì mú alágbara obìrin nàà sá kúrò ní Owò tí ó sì di akúnlèbo tí wón n ̄ rántí rẹ di oní olóní. (Àrání: 2016). Ohun tí ó mú kí á fi ojú yíi wo idíje ijàkadì nàà ni ti àwọn obìnrin tí wón máa n ̄ kópa nínú rẹ. Ní ilé Yorùbá obìnrin kì í sàbàá díje eré ijàkadì. A lérò pé nítorí ijà orógún lèdè (tí ó jé pé àwọn obìnrin ni ó kàn jù lo) ni oḗò inú itàn iwásè nàà ni ó mú kí a gba obìrin láyè láti díje ijàkadì nínú oḍún ibílè tí à n ̄ se ní irántí akonibìnrin nàà, àní Oṣòsèn.

Oríṣi ìṣelè orò kan tí í máa tún wà nínú àwọn oḍún ibílè kan ní Ilé Yorùbá ni orò ríru ibi lo. Èyí jẹ mó ifèniyànrúbò ní ayé àtijó. Irú eni bèè kì í sàbàá jé omọ onílè; àlejò ni ó máa n ̄ sàbàá jé. Idí niyẹn tí wón fi tún máa n ̄ pé é ní oluwò. Àwọn Yorùbá gbàgbò pé a kò

gbodò fi omọ onílẹ̀ bọ ilẹ̀. Ohun kan tí a ní láti kíyèsí ní ibí ni pé ifèniyànsetùtù lè wáyé láìjé pé irú ẹ̀ni bẹ̀ẹ̀ jẹ̀ arubi. Gbogbo ẹ̀ni tí wọn fi rúbọ̀ ni olùwò, sùgbón olùwò tí ó jẹ̀ arubi tún yàtò. Kí wọn tó fi olùwò tí ó jẹ̀ arubi sètùtù wọn yòò di ẹ̀rù ìdòtí rù ú gégé bí àrokò fún ibi bí i ikú àrùn, òfò, àṣeèrì abbl. Gbogbo ẹ̀yí ni wọn gbàgbọ̀ pé àrubi yòò gbé lọ sí ọ̀run tí wọn bá ti fi rúbọ̀. Ìdí nìyí tí wọn tún fi máa n pè é ní agbẹ̀boyòrun (Àrànsí, 2016). Ní ode òní tí kò sí ifèniyàn-rúbọ̀ mọ̀ ẹ̀ran bí i àgbò tàbí ẹ̀nlá ní wọn máa n lò dípò.

Nínú ọ̀dún edì, Tele ni orúkọ tí wọn n pe arubi. Nígbà tí wọn bá n mú un lọ sí ìgbó Mọ̀rẹ̀mi, àwọn ẹ̀niyàn tí wọn dúró ní ẹ̀gbẹ̀ ọ̀pópónà yòò máa taka òfò dànù, wọn óò máa ré ibi lé Tele lórí wọn óò máa ni “Ikú yooyóoyo! Àrùn yooyóoyo! Àṣeèrì yooyóoyo,” tí a lè túmọ̀ sí pé kí Tele máa gbé ikú, àrùn, òfò àti àṣeèrì lọ. Ẹ̀nikẹ̀ni kì í bá wọn wọgbó Mọ̀rẹ̀mi fún ẹ̀tùtù náà. Sùgbón ohun tí a gbọ̀ ni pé, lóde òní, Tele yòò ré gbogbo ẹ̀rù ibi orí rẹ̀ dà sórí ẹ̀nlá tí wọn yòò pa dípò rẹ̀. Irú ìṣẹ̀lẹ̀ yíi kan náà máa n wáyé nínú ọ̀dún Ẹ̀yò ní àtijọ̀ àti ọ̀dún Igogo ni Ọ̀wọ̀ (Ọ̀gúndèjì, 1995 àti Àrànsí 2016). Nínú ọ̀dún Ẹ̀yò, Adímú ni wọn máa n ré ibi ilú lé lórí, sùgbón òun yòò ré e sórí Ọ̀gunran tí wọn yòò fi ẹ̀ ìrúbọ̀ náà. Ọ̀gunran kì í kópa nínú ọ̀dún náà mọ̀ lóde òní nítorí ikásẹ̀nlẹ̀ ifèniyàn-rúbọ̀ (Ọ̀sanyìn, 2004). Gégé bí Àrànsí (2016) náà sì ti fi yé wa àgbò ni wọn máa n lò nínú ọ̀dún Igogo gégé bí i agbẹ̀boyòrun, inú Igbó Ọ̀ronṣẹ̀n, tí ẹ̀nikẹ̀ni, kì í bá àwọn àwòrò Ọ̀ronṣẹ̀n àti Ayóóyòò wò ni wọn ti máa n pa á fi sètùtù.

4.3.5 Ìsòrònfèsì, Orin, Ìlù àti Ijọ

Ìsòrònfèsì, máa n mọ̀ níba nínú ọ̀dún ìbílẹ̀. Kì í sáàbà ju bí i ìbèèrè àti ìdáhùn sọkí sọkí tàbí àwọn ọ̀rọ̀ àsoḡbà kéékèké lọ. Orin ìlù àti ijọ̀ ni wọn máa n lò láti fi dí àlàfo tí ìbá wà nínú ìbáńsòrò àwọn ọ̀dún ìbílẹ̀ náà. Oríṣíríṣi orin tí ó bá àwọn ìṣẹ̀lẹ̀ ìṣorò inú àwọn ọ̀dún ìbílẹ̀ kòòkan mu ni wọn máa n kọ̀ sí wọn. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀ nínú ọ̀dún Ọ̀sun, àwọn orin tí ó máa n fi agbára òrìṣà Ọ̀sun hàn ni wọn máa n kọ̀. Àwọn àpẹ̀rẹ̀ kan nìyí:

1. Lílẹ̀: Ẹ̀ kóre Yèyè
 Ẹ̀gbẹ̀: Ẹ̀ kóre Yèyè Ọ̀sun
 Lílẹ̀: Ẹ̀ kóre Yèyè
 Ẹ̀gbẹ̀: Ẹ̀ kóre Yèyè Ọ̀sun
 Lílẹ̀: Ọ̀lómọ̀ nìyá
 Ẹ̀gbẹ̀: Ọ̀lómọ̀ nìyá àwa
2. Lílẹ̀: Ọ̀sun n kómọ̀ bọ̀ o
 Ẹ̀gbẹ̀: Ọ̀sun ọ̀lómọ̀ yoyọ̀
 Lílẹ̀: Ọ̀sun n kómọ̀ bọ̀ o
 Ẹ̀gbẹ̀: Ọ̀sun ọ̀lómọ̀ yoyọ̀

Àgbára tí òrìṣà Ọ̀sun ní ni láti fúni lómọ̀. Ẹ̀yí sì súyọ̀ nínú àwọn orin ọ̀dún Ọ̀sun tí a kọ̀ lókè. Bí wọn ẹ̀ n kọ̀rin yíi ni wọn yóò máa lùlù tí wọn yóò sì máa jó. Ìlù ìgbìn ni wọn n lù nínú ọ̀dún Ọ̀bátálá, bátá ni ilú tí a máa n lù nínú ọ̀dún Sàngó, àgèrẹ̀ ni ìlù tí àwọn ológùn-ún n lù, àpèsìn àti àgèrẹ̀ ni ìlù tí wọn n lù nínú ọ̀dún Orò, ìpèsè, àràn àti agogo ni ti ọ̀dún ifá, àgbá àti ọ̀gwégwé ni ti ọ̀dún Ọ̀rànfẹ̀ ní Ọ̀ndó (Fáséhùn 2017), Ọ̀sígì, umọ̀ba,

agogo, ʃòkòròghò àti ùwo ni ti ọ̀dún Igogo ní Ọ̀wò (Àrání 2016). Bí ilù bá ʃe lọ sí ni a ʃe ń jǐjǐ rẹ̀ nínú ọ̀dún ibílẹ̀. Ijọ̀ le jẹ̀ àdájọ̀ tàbí àjọ̀jọ̀. Àdájọ̀ ni ijọ̀ tí àwọn ọ̀mọ̀ isòrò máa ń jó nínú ìran Kùsẹ̀ndí ní agbègbẹ̀ Ìdọ̀fin ní ilú Igbó-Ọ̀rà lásìkò ọ̀dún Orò. Bákan náà, àpẹ̀ẹ́re ijọ̀ nínú ọ̀dún ibílẹ̀ ni èyí tí ó máa ń wáyé ní Ijẹ̀bú-Ìlònẹ̀ ní tòsí Ijẹ̀bú Ọ̀de nígbà tí àwọn èlẹ̀gùn ọ̀rìṣà Yemojì bá ń jó ijọ̀ adájọ̀ nínú ọ̀dún Yemojì (Ọ̀gúndẹ̀jì, 1992).

4.3.6 Ìwúlò

Oríṣíríṣi ọ̀nà ni àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá máa ń gbà wulò ní àwùjọ̀. Bí wọn ti ń lò wọn fún isin àwọn ọ̀rìṣà, tí a fi wọn gbé oríyìn fún àwọn akoni àtijọ̀, tí a sì fi ń ʃe irántí àwọn isẹ̀lẹ̀ mánìgbàgbé nínú itàn isẹ̀nbáyé àwùjọ̀, náà ni a fi ń dání láráyá. Yàtò sí àwọn èyí a tún máa ń lò wọn láti wúre fún ifòkànbalẹ̀ àti àlàáfíà pẹ̀lú itẹ̀síwájú ní àwùjọ̀ lápapò. Àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ náà tún wúlò fún ʃìṣe okunfà irẹ̀pò, ifowosowopò pẹ̀lú isòkan ní àárín àwùjọ̀. Wọn a sì máa fi ààyè gba kí ọ̀rò ajé àwùjọ̀ ó tún rú gògò sí i. Ju gbogbo rẹ̀ lọ wọn tún jẹ ọ̀nà igbáṣà lárúge àti isàṣà àti àwọn ọ̀nà pẹ̀lú itàn tí ó rọ̀ mọ̀ wọn lójọ̀ fún ìran tí ó ń bọ̀. Ìdí nǐyí tí kò fi yẹ̀ kí wọn parun. Bí wọn bá parun gbogbo àwọn ànfààní wónyí ni ìran tí ń bọ̀ yòò pàdànu.

5.0 Ìsoníṣọ̀kí

A ti ʃe àgbéyèwò níwònba nípa àríyànjiyàn àwọn onímò lórí jǐjẹ̀ eré oníṣe ọ̀dún ibílẹ̀ nínú idánìlẹ̀kọ̀ọ̀ yìí. A fi hàn pé ojú ọ̀tọ̀tọ̀ tí àwọn aláríyànjiyàn náà fi wo ọ̀rò ló fà á. Àwọn tí kò fara mọ̀ ọ̀n ń lo ọ̀diwòn àbùdá eré oníṣe ilẹ̀ Yúròpù, èyí tó yàtò sí tí Áfíríkà. A kì í pààlà sí àárín isẹ̀ ọ̀nà àti ìwúlò rẹ̀ ní Áfíríkà bí wọn ti ń ʃe ní Yúròpù. A tọ̀ka sí i pé ohun tí ó mú wa gba àwọn ewì alohùn tí à ń lò fún isin ọ̀rìṣà tàbí láti jẹ̀ isẹ̀ mìíràn tí à ń lò wọn fún, náà ni yòò mú wa gba ọ̀dún ibílẹ̀ tí à ń mú lò láti jẹ̀ oríṣíríṣi àwọn isẹ̀ lówùjọ̀ bí eré oníṣe.

Lẹ̀yìn èyí ni a sọ̀rò àwọn àbùdá eré oníṣe lápapò, kí á tó wá jíròro nípa ijẹ́yọ̀ wọn nínú ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá. Lára àwọn àbùdá tí a gbé yèwò ní àṣèsínjẹ̀ àti ẹ̀dá itàn, ibi iseré, ibùdó itàn àti ọ̀nàwòran, aṣọ̀ eré, ibòjú àti àwọn ohun èlò iseré mìíràn, àhunpò itàn àti àwọn isẹ̀lẹ̀ inú iseré ọ̀dún ibílẹ̀ náà, pẹ̀lú isòrònfèsì, orin ilù àti ijọ̀. A kò sì ʃaláì mẹnua ba ìwúlò iseré ọ̀dún ibílẹ̀ náà.

Ohun kan tí ijíròrò inú idánìlẹ̀kọ̀ọ̀ yìí fi ẹ̀ṣè rẹ̀ múlẹ̀ ni pé a lè fi ojú eré oníṣe wo àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá láàyè ara tiwọn nítorí wọn ní àbùdá eré oníṣe nínú. Kò pọ̀n dandan kí àwọn àbùdá náà ó ʃe rẹ́gí pẹ̀lú ti àwọn ará Yúròpù tàbí ti ilẹ̀ mìíràn gẹ́gẹ̀ bí a ti ʃe àlàyẹ̀ níbèrẹ̀.

6.0 Isẹ̀ Àmúṣe

1. Ní ʃokí, ʃe àlàyẹ̀ àríyànjiyàn nípa bóya eré oníṣe ni ọ̀dún ibílẹ̀ tàbí kì í ʃe eré oníṣe.
2. Ní ʃokí, kín ni iyàtò láàrin: aṣèsínjẹ̀ àti ẹ̀dá itàn; ibi iseré àti ibùdó itàn?
3. Jíròrò lóri oríṣi isẹ̀lẹ̀ méjì tí ó máa ń jẹ̀ yọ̀ nínú àwọn ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá.
4. ʃalàyẹ̀ àwọn ọ̀nà mẹnua tí o lérò pé eré oníṣe ọ̀dún ibílẹ̀ gbà wúlò ní àwùjọ̀.
5. Kín ni ibòjú? Kọ̀ àròkọ̀ kékeré kan lórí imúlò rẹ̀ nínú ọ̀dún ibílẹ̀ Yorùbá.

7.0 Ìwé Ìtókasi

- Abimbólá, K. 2006. *Òwe, Àkànlò Èdè àti Àṣàyàn Ọrò Yorùbá*, Tìmì Àgbàlé Ventures, Ìlọrin.
- Adédèjì, J. A. 1966. "The Place of Drama in Yorùbá Religious Observance", *Odù* 13. No 1. 88-94.
- Adedèjì, J. A. 1969, *The Alárijó Theatre: A study of a Yorùbá Theatrical Art From its Earliest Beginnings till Present Times*, Àpilèkọ Àkọgboyè Ìmò Ìjìnlẹ PhD., tí akò tẹ jáde fún títà, Yunifásitì Ìbàdàn, Ìbàdàn.
- Àránsí, A. O. 2016, *Ojú Àmúwayé Yorùbá ní Ìlànà Eré Oníṣe Nínú Ọdún Igogo ní Ìlú Ọwò*, , Spectrum Books Ltd., Ìbàdàn.
- Beier, U. 1967 "Yorùbá Theatre" nínú Ulli Beier (olóòtú) *Introduction to African Literature: An Anthology of Critical Writings on African and Afro-American Literature and oral Tradition*, Longman Group, London.
- de Graft, J.C. 1976, "Root in African Theatre," *African Literature Today*, No. 6. o. i. 1-25.
- Echeruo, 1971 "The Dramatic Limits of Igbo Rituals," *Research in African Literatures*. Fol. 4, Nọ 7, o. i. 24 – 27.
- Fáséhùn, M. A. 2017 *Dramatic Features of Ọràmfẹ, Ọgún and Ọba Festival in Ońdó Kingdom, Nigeria*, Àpilèkọ Àkọgboyè Ìmò Ìjìnlẹ PhD. tí a kò tẹ jáde fún títà., Yunifásitì Ìbàdàn, Ìbàdàn. .
- Finnegan, R. 1970. *Oral Literature in Africa*, Oxford University Press, Nairobi.
- Ìbítókun, B. M. 1993 *Dance as Ritual, Drama and Entertainment in the Gẹ̀lẹ̀dẹ̀ of Kétu-Yorùbá Sub-group in West Africa: A Study in Traditional African Feminism*. Ọbáfẹmi Awólọwọ University Press, Ilé-Ifẹ.
- Lawal, B. 1997 *The Gẹ̀lẹ̀dẹ̀ Spectacle: Art, Gender and Social Harmony in An African Culture*, University of Washington Press, Seattle and London.
- Ogunba, O. 1978. "Traditional African Festival Drama", Ogunba, O. Àti Ìrèlẹ, A., *Theatre in Africa*, Ìbàdàn University Press, o.i. 3-26, Ìbàdàn.
- Ogunba, O. 2000. "Stage and Staging in Yorùbá Ritual Drama," nínú Délé Láyíwọlá *African Theatre in Performance: A frestrifsch in Honour of Martin Banham*, Hardwood academi Publishers o. i.54 – 66, Australia.
- Ọgúndèjì, P. A . 1991. *Introduction to Yorùbá Oral Literature*. University of Ìbàdàn Centre for External Studies, Ìbàdàn.
- _____ 1992. *Yorùbá Drama I(Eré Oníṣe Yorùbá I)*. Centre for External Studies University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.
- _____ 1995 "Yorùbá Drama and Religion: the Pre- and Post Colonial Situations," *Oríta: Ìbàdàn Journal of Religious Studies*, Fol. XXVI, No1 – 2, o. i. 100 – 112.
- _____ 2000. *Ritual as Theatre, Theatre as Ritual: The Nigeria Example*. Atlantic Books, Ibadan.
- _____ 2005. "Functions and Forms of Traditional Theatre Practice in Nigeria" nínú S. Adémólá Àjàyí (olóòtú), *African Culture and Civilisation in Atlantis* Books and Ìbàdàn Cultural Studies Group, o. i. 211 – 245, Ìbàdàn.

- Òsanyìn, B. 2004. *Adámúòrìshà Play of Lagos: A Study in ritual Drama*, Lagos: Deocraft communications
- Rótímí, O. 1968. "The Drama in African Ritual Display", *Nigeria Magazine*, No. 99, o. i. 329-330, ó tún wà nínú Ògúnbíyí, Y. 1981. *Drama and Theatre in Nigeria: A Critical Source Book*, Nigeria Magazine Publication, Lagos.

Ìpín 5: Eré Oníṣe II: Eégún Alaré

Akóónú

- 1.0 Ìfáàrà
- 2.0 Èròngbà àti Àfojúṣùn
- 3.0 Ìbéèrè Ìṣaájú
- 4.0 Ìdánilékòó
- 4.1.0 Àbùdá Ìṣeré Oníṣe
- 4.1.1 Eégún Alaré bí Iṣé Ìran/ Ìdílé
- 4.1.2 Egbé Eléré, Àwọn Òṣèré àti Onà Wọn
- 4.1.3 Ìgbérékà
- 4.1.4 Ètò Ìṣeré Lójú Agbo Eré
- 4.1.4.1 Ìṣíde
- 4.1.4.2 Eré Oníṣe
- 4.1.4.3 Ìkádíí
- 4.2. Àpẹẹrẹ Idán/ Eré Díẹ
- 4.2.1 Idán Ajẹmórìṣà
- 4.2.2 Idán Ajẹmówà Ìbàjẹ Àwùjọ
- 4.2.3 Idán Àparelé
- 5.0 Ìṣonísókí
- 6.0 Iṣé Àmúṣe
- 7.0 Ìwé Ìtósí

1.0 Ìfáàrà

Oríṣíríṣi orúkọ ni àwọn onímò tí pe eégún alaré. Lára àwọn orúkọ yíí ni egúngún apidán, egúngún alárínjọ àti egúngún lábalà. Bí a bá wò ó dáràdára, a ó rí i pé kì í ṣe idán nìkan ni àwọn eléré yíí máa n pa; wọn n pẹ̀ṣà, wọn n jó, wọn n fí aṣọ aláràbarà dára, wọn sì n tàkítì nàà. Ó hàn gbangba pé orúkọ 'egúngún apidán' tí a fí pè wọn, ìkan péré lára àwọn onà ṣeré wọn ni. Kódà Eyo kòòkan nínú àwọn onà ṣeré wọn ni ikòòkan àwọn orúkọ yòókù nàà n tẹnu mọ. Idán pípa ni 'apidán' n tẹnu mọ; ijó jíjọ ni 'alárínjọ' n pe àkíyèsí sí; aṣọ aláràbarà àwọn elégún sì ni 'lábalà' n tọka sí. Kò sí èyí tí ó kó gbogbo ohun tí wọn n ṣe pò. Lónà mírán èwè, 'alárínjọ' tí a pè wọn jẹ orúkọ tí a fí n tàbùkù wọn ní ìgbà kan rí, bí Adédèjì (1978) ṣe pe àkíyèsí sí. Orúkọ tí ó kógo já tí àwọn alaré nàà sì máa n pe ara wọn jù lọ ni 'eégún alaré'. Orúkọ yíí kó gbogbo onà eré wọn tí a oò yèwò nínú ìdánilékòó yíí.

Kò sí àrìyànjiyàn kankan lórí bóya eré oníṣe ni eégún aláré tàbí kì í ṣe eré oníṣe, bí ó tilẹ̀ jẹ̀ pé iwònbà nàà ni isòròngbèsì àti àhunpò inú rẹ̀ fi lọ̀rìn ju ti oḍún ibílẹ̀ lọ. Sùgbón ohun kan tí ó dájú ni wí pé idárayá jẹ̀ ohun àkókó nínú àmojúsùn ìgbékalẹ̀ rẹ̀. Ipò kejì ni a lè sọ pé idánílárayá kó nínú ìṣeré oḍún ibílẹ̀ nítirẹ̀. Látí inú ìṣorò àwọn eléégún àti oḍún ibílẹ̀ eégún nàà ni eégún aláré ti didelẹ̀. Èyí ló fà á tó fi jẹ̀ pé àbùdá ajemórò tàbí ijòsìn orìṣà egúngún kò ṣe tí ì kásè nílẹ̀ tán nínú ìṣetò ìṣeré egúngún aláré. Ògúndèjì (2000, 2005) ṣe àlàyé pé eré oníṣe tí à n yowó orò kúrò lówólówó, sùgbón tí a kò tí ì yowó àbùdá ìjemórò nàà tán pátápátá nínú rẹ̀ ni eégún aláré jẹ̀. Sùgbón o, bí ati tóka sí i, ìjemórò inú rẹ̀ kéré jojo sí tàwọn oríṣí egúngún m̀íràn tí kì í ṣe eégún aláré. Ohun pàtàkì tí à n tẹnu mó ni pé, idánílárayá ni àbùdá tó rinlẹ̀ jùlọ̀ nínú ìṣeré eégún aláré; kì í ṣe orò egúngún ni ó hánde jù. Kódà a lè sọ pé abènú ni ìjemórò rẹ̀ wà. Ó yẹ kí á tóka sí i pé látí inú àwọn isẹ̀ Adédèjì (1969, 1978) ni a ti mú púpò nínú àwọn ohun tí a sọ nínú idánílẹ̀kòó yìí, Òun ni ẹnì tí ó kókó ṣe isẹ̀ iwádíí tí ó rinlẹ̀ lórí eégún aláré.

2.0 Èròngbà àti Àfojúsùn

Ní òpin idánílẹ̀kòó yìí, o ó ti lè sọ irú eré oníṣe tí eégún aláré jẹ̀. O ó lè jíròrò nípa, bí eégún aláré ṣe jẹ̀ isẹ̀ idílẹ̀, àwọn egbé eléré eégún aláré pèlú àwọn òṣeré àti onà ìṣeré wọn. O ó sì lè ṣàlàyé nípa àwọn àbùdá ìṣeré eégún aláré bí ìgbérékà, ètò ìṣeré, kí o sì ṣe àwọn àpẹẹrẹ̀ idán egúngún aláré díẹ̀ díẹ̀.

3.0 Ìbèèrè Ìṣaájú

1. Orúkọ wo ni àwọn Yorùbá máa n pe idílẹ̀ eléégún?
2. Àwọn onà ìṣeré wo ni ó wà nínú ìṣeré àwọn eléégún aláré? Àwọn wo ni obìnrin kì í ṣe níbè?
3. Ṣe àdàkọ̀ orin eléégún aláré kan tí o mò, kí o sì sọ igbà tí wọn máa n kọ̀ o.

4.0 Ìdánílẹ̀kòó

4.1.0 Àbùdá ìṣeré

Kí o baà lè jíròrò nípa eégún aláré gégé bí oríṣi eré oníṣe àbáláyé àwọn Yorùbá dáadàa, a ó ṣe àgbèyèwò àwọn àbùdá àdání rẹ̀ nínú idánílẹ̀kòó yìí. Àwọn àbùdá tí a óò gbé yèwò ni eégún aláré bí isẹ̀ iran/ idílẹ̀, àwọn òṣeré eégún aláré àti onà wọn, ìgbérékà wọn àti ètò ìṣeré wọn. Ní àfikún a ó ṣe àgbèyèwò àpẹẹrẹ̀ eré wọn díẹ̀.

4.1.1 Eégún aláré bí isẹ̀ iran/ idílẹ̀

Àbùdá kan pàtàkì tó ya ìṣeré eégún aláré sòtò ni pé isẹ̀ iran/idílẹ̀ ni. Ilànà isẹ̀ iran, ebí tàbí ti idílẹ̀ wà nínú àṣà àwọn Yorùbá. Àwọn iran Onírèsé ní í fíngbá, àwọn àyàn ní í lùlù, àwọn Ajíbógundé ní í gbégi lére, àwọn Ìrèmògún ní í rọ̀ irin (alágbède), bẹ̀è ni o sì jẹ̀ wí pé iran àwọn Ológbojò/ Ológbìn-ín tí a tún mò sí Olójè tàbí Ojè ní kúkúru ní ó máa n ru èkú eégún tí wọn sì máa n jẹ̀ eléégún aláré. Àwọn ni wọn maá n jẹ̀ orúkọ bí í Ojèrindé, Ojèlabí, Ojèfúnkẹ̀, Ojèrínú, Ojèrínólá abbl. Níwọn igbà tí isẹ̀ nàà ti jẹ̀ isẹ̀ idílẹ̀ àwọn Baba ní í máa fi lé àwọn omọ̀ wọn lówó. Eléyí kò sọ pé ẹnì tí kì í ṣe abílójè nàà kò lè kó isẹ̀ nàà ṣá. Irú àwọn yẹn ni “aláwòṣe-òjè” tí a tún lè dà pè ní òjèwùmí nígbà tí a lè da

àwọn ọmọ abílójè pè ní òjèdìran. Àwọn ọmọ abílójè a máa fi iṣẹ́ ìran wọn yí yangàn nígbà mírán tí wọn bá pèṣà bí i ti ìsàlẹ̀ yí:

Bàbá ló kọ mi lédè mo mède
Baba ló mà kọ mi lẹ̀ṣà
Mo mú lẹ̀nu ó jabe lọ
Mo ṣòwò ètè rojà Akèjì
Òwò tí mò n ẹ se niyá kọ mí sí
Baba ló gbémi lórí ẹ̀ṣin
Lónìí ni n ó relé àwọn baba mi
Onílànlá ọmọ afiṣán lànà ìgbàlẹ̀

Nínú ẹ̀ṣà òkè yìí, òṣèrè egúngún aláré yìí tọ́ka sí i pé bàbá òun ló kọ òun lẹ̀ṣà tí òun fi di gbajúmò. Òhun tí à n pe àkíyèsí sí ní ihín ni pé bàbá apèṣà nàà ló kọ ọ ni iṣẹ́ eré eégún aláré, bí ó tilẹ̀ jẹ pé kò dùn mó iyá rẹ̀ nínú. Láti píníṣin bí i ọmọ ọdún merin sí márùn-ún ni wọn ti lè bẹ̀rẹ̀ sí i fi ojú ọmọ mọ iṣẹ́ idílẹ̀ yìí. Wọn yòò rán ẹ̀kú tirẹ̀ fún ún tí yòò sì máa kọ ìgbésẹ̀ ijó bàtá àti orin àwọn eléégún aláré loríṣíríṣi. Lẹ̀yìn èyí ni òkìtì oríṣíríṣi ní títa kí ó tó ó kan idán pípá. Nígbà tí ọmọ bá tó dǎngájíá ní í tó ó máa gba òmìnira. Lópò ìgbà ni ó sì jẹ pé baba rẹ̀ nàà ni yòò máa bá ṣiṣẹ́ títi baba yòò fi papòdà tí yòò sì fi iṣẹ́ nàà sílẹ̀ fún ọmọ rẹ̀.

4.1.2 Ẹgbé Eléré, Àwọn Ọ̀ṣèrè àti Onà Wọn

Bàbá, tí ó jẹ olórí ẹbí ní í máa sáábáá jẹ ọ̀ṣáájú tàbí olórí ẹgbé eléégún aláré kan, Ìyẹn ni pé ẹbí kòòkan ní í máa jẹ ẹgbé aláré kòòkan. Gbogbo àwọn obìnrin ile àti ọmọ ilé nàà ni yòò sì jẹ ọmọ ẹgbé. Àpẹ̀rẹ̀ àwọn idílẹ̀ eléégún aláre tí wọn gbajúmò nílẹ̀ Yorùbá ni Agbégijó, Ajófèèbó, Agbórakò, Ẹyẹ̀bà, Lẹ̀be, Akéréburú, Ayélabólá àti Àjàngilá. Àwọn onílù dá dúró láàyè ọ̀tò tiwọn nítorí iṣẹ́ idílẹ̀ tiwọn nàà ni ìlù lílù. Àyàn ni wọn n jẹ ní ìran/ idílẹ̀ wọn bí a ti sọ. Ìlù bàtá ni àwọn eléégún aláre máa n jó. Ẹgbé eléégún aláre kòòkan ní í sì í máa ní onílù tí ó máa n lùlù fún un. Nítorí ifowósowopò tí ó ga tí ó máa n wà láàrin àwọn onílù àti eléré yìí, tí ó jẹ pé bí kò bá sí onílù eré ṣiṣe kò lè wáyé, ni a ẹ se le rí àwọn méjèjì bí ọkan. Nígbà tí wọn kò bá ní òde aré eégún, àwọn onílù lè lọ òde aré mìrán. Asoyè ti máa n wà nípa bí àwọn ẹgbé méjèjì yòò ẹ máa pín èrè tí wọn bá jọ je ní àkókò iṣeré; ọgba ni wọn sáábáá jìjọ máa n pín in.

Yàtò sí onílù tí a ti ṣàlàyé nípa rẹ̀ gbogbo àwọn ìṣòrí ọmọ ẹgbé eléégún aláre yòókù gégé bí iṣẹ́ onà wọn nìwònyí: apèṣà, olórin/elégbè, oníjọ, olókìtì àti àwọn apidán. Kì í ẹ se pé ààlà gúnmó wà láàrin àwọn ọ̀ṣèrè wònyí, wí pé ẹ̀nikòòkan yòò fowó mú iṣẹ́ onà kòòkan; rará o! Ẹ̀nikan le ẹ se tó méjì méta tàbí jù bẹ̀ ọ pàápàá, sùgbọn wọn a máa mọ ibi tí ẹ̀nikòòkan ti ní ìmò-òn-ẹ jù ọ. Gbogbo wọn, lókùnrin, lóbìnrin ni wọn le pèṣà kí wọn gbe orin, kí wọn sì jó. Sùgbọn àwọn ọ̀kùnrin nìkan ní í máa pidán tí wọn sì máa n tàkìtì. Nítorí òkìtì títa lágbara díẹ̀ ni a lérò pé ó ẹ se jẹ pé ọ̀kùnrin nìkan ní í máa ta á. Lara oríṣi òkìtì tí wọn máa n ta ni òkìtì ọ̀bọ, aláгада, àlòṣílò, rínrìn àti ìgàrè. Okolonbo tàbí jẹ̀pẹ̀, ẹ̀kú àwòtélé, ni wọn máa n wò fi tàkìtì. Ní ibámu pẹ̀lú ìlànà awo egúngún, obìrin kì í ru ẹ̀kú. Ẹ̀ni tí yòò bá pidan sì gbòdò ru ẹ̀kú. Ìdí pàtàkì tí obìnrin kì í fi í pidán nìyẹn. Ìdán

kan le jé àdápá ẹyọ apidán kan soṣo, ó sì lè jé àjùmòpa apidán méjì, m̀eta tàbí jù b̀eè lọ. Ẁon a máa ẁo aṣò ìṣeré m̀íràn tí ó bá bá eré tí ẁon n̄ ṣe lówó mu lé orí òkolonbo láti pidan, ẁon a sì máa lo oríṣíríṣi ìb̀òjú aláfigb̀e nínú ìṣeré ẁon.

Àjosepò máa n̄ wà láarin àẁon apidán, olórin àti àẁon onílù lásikò tí ẁon bá n̄ pidán lówó. Ìdí ni pé orin àti ìlù ni ònà pàtàkì láti fi bá apidán sòrò lápá kan àti láti mú kí òye idán tí ẁon n̄ pa lówólówó ó yé àẁon ònh̀òran lójú agbo eré. Àẁon idán tí ẁon máa n̄ pa egb̀emáa n̄ lágbara ju ara ẁon lọ. Àẁon idán kan wà tí ó sì jé pé olórí nikan ni ó máa n̄ pa ẁon. A òò sì sòrò nípa díẹ̀ nínú ẁon nínú.

4.1.3 Ìgb̀éréká

Agb̀éréká ni àẁon òṣeré egúngún aláré. Ẁon máa n̄ ti ìlù dé ìlù, abúlé dé abúlé àti ìletò dé ìletò láti lọ ṣeré. Ní àsikò ẹ̀ẹ̀rùn, tí òjò kò rọ̀ m̀o ni àẁon eléégún aláré máa n̄ gb̀e eré ẁon ká. Àṣà gb̀igb̀e eré ká yìí ni ó n̄ mú àẁon kan máa pè ẁon ní alárinjò, ṣ́ Bí ẹ̀ẹ̀rùn bá ti b̀erè ni àẁon olórí egb̀e egúngún aláré yóó ti máa múra bí ẁon yóó ṣe rìn rìn àjò ẁon. Olórí egb̀e yóó rán Òpé káàkiri àẁon ìletò, abúlé àti ìlù tí ẁon f̀e gb̀e eré dé (Adéedèjì, 1978). Bí Òpé bá ti ẁolú, òdò Alágbààà ìlù ni Òpé yóó lọ láti fi àrokò tí olórí egb̀e fi rán an jíṣe. Bí Alágbààà bá ti gba àrokò, yóó fi òrò náà tó ọ̀ba ìlù, ọ̀lọ̀jà tàbí baálẹ̀ létí, bí ẹ̀nu bá sì ti kò pé kí egb̀e aláré tó ránṣe sí i ó wá ṣeré, ó kù kí egb̀e náà ó gb̀e eré ẁon wá ní àkókò tí a bá fún ẁon. Yátó sí pé àẁon egb̀e eégún aláré ránṣe pé àẁon f̀e gb̀e eré wá, ẁon tún máa n̄ lọ sí àẁon ibi ọ̀dún ìb̀ilẹ̀ tí ẁon n̄ ṣe ní ìlù òkèèrè láti lọ ṣeré níbè. Bí àẁon egb̀e eégún aláré bá ẁo ìlù kan, òdò Alágbààà ìlù ni ẁon kókó máa n̄ lọ. Tilù, torin àtijó ni ẁon máa n̄ ẁolú. Èyí ni yóò sì jé bí ìpolongo àkókó fún gbogbo àwùjọ náà pé àẁon eléégún aláré kan ti ẁolú. Ó di dandan kí Alágbààà ó ṣe ẁon lálẹ̀jò bí ẁon bá ẁolú. Bí ẁon bá ti sinmi tán, òdò ọ̀kọ̀ ìlù ni ó kù tí ẁon ó lọ láti fi tó o létí pé àẁon ti ẁolú. Ẁon yóò padà sílẹ̀ tí ẁon wò sí lódò Alágbààà tàbí ibi tí ẁon bá ṣètò sí fún ẁon láti wò sí. Ó máa n̄ tó ọ̀jọ̀ kejì kí ẁon tó lè ṣeré. Ààfin̄ ni ibi ìṣeré àkókó máa n̄ sáàà jé. Tilù, torin, tijó náà ni ẁon òò tó lówòwòwò lọ sí ọ̀jú agbo ìṣeré ẁon. Èyí ni yóò sì dúró bí ìpolongo eré ẁon. Lẹ̀yìn tí ẁon bá ṣeré níwájúde àfin̄ tán ni ẁon yóò tó máa gb̀e eré ká òdò àẁon olóyè pàtàkì pàtàkì. Bí ẁon bá ti ṣeré káàkiri tán, ẁon yóò padà sí ibi tí ẁon wò sí, ẁon yóò kojá lọ sí ìlù tàbí ìletò m̀íràn. Ó lè gba ẁon tó ọ̀jọ̀ méjì m̀eta tàbí jù b̀eè lọ kí ẁon tó yí àwùjọ kan ká tán. Ó dúró lórí bí ibè bá ṣe tóbi sí tí àyè sì gbà ẁon sí.

4.1.4 Ètò Ìṣeré Lójú Agbo Eré

Bí àẁon eégún aláré bá f̀e ṣeré, ó ni àẁon ètò onígb̀eèsè m̀eta kan tí ẁon máa n̄ tẹ̀le. Ètò yìí ni: ìṣíde, eré oníṣe, àti ikádíí.

4.1.4.1 Ìṣíde

Bí àẁon òṣeré eégún aláré bá ti dé òde eré, g̀eg̀e bí gbogbo àẁon eléré Yorùbá, ìbà ni ẁon kókó máa n̄ jú. Ẁon gb̀òdò ṣe ìbà nítorí ìgbàgb̀o Yorùbá ni pé àdàṣe ní í hunmọ̀, ìbà k̀i í hùnniyàn àti pé bí ekòlò bá júbà ilẹ̀ dandan ni kí ilẹ̀ lanu. Ẁon máa n̄ ṣèbà àẁon Irúnmọ̀lẹ̀, ẁon máa n̄ ṣèbà àẁon babańlá ẁon bí Ológbòjò, Ológbìn-ín, Èṣà-Ògbín, Aláràn-án-òrin, Olójoẁon àti Olópoǹdà. Ẁon tún máa n̄ ṣèbà baba ẁon gan-an-gan, ògá

tó kọ wọn níṣé, ọba, ìjòyè àti àwọn àgbààgbà tó wà ní ìkàlẹ̀. Olórí ẹgbé ni ó máa n ẹ̀bà náà, ẹ̀ṣà pípè ní í sì í fi í se é. Onílù lè máa já bàtá sí ẹ̀ṣà pípè náà. Wọn lè dárin, kí wọn sì gbè é láàrin ìbà náà, sùgbón èyí tí ó pọ̀ dandan ni orin ti ìparí ìbà jíjù onílù yòò lùlù kárákára, wọn yòò já bàtá, àwọn olókìtì náà kò sì ní í gbéyìn. Ijọ orin ilù àti òkìtì títa yí ni wọn máa n lò láti fi pààlà òpin ìgbésè ìṣeré kan àti ìbèrè òmíràn.

4.1.4.2 Eré oníṣe

Léyìn tí àwọn eégún aláré bá ti júbà tán, kí wọn máa se oríṣíríṣi eré wọn niṣó ló kù. Idán ni wọn máa n pe àwọn eré wọn náà. Àwọn idán aládaáse wọn kí í ní àhunpò ìtàn. Kì í sì í se gbogbo idán alájùmòse wọn náà ní í ní àhunpò ìtàn. Ìsínjẹ̀ tàbí ìfihàn ẹ̀dá ìtàn ni àwọn idán tí wọn kò ní àhunpò ìtàn máa n jẹ̀. Irú ẹ̀dá ìtàn bẹ̀è lè jẹ̀ ènìyàn, ẹ̀ranko òrìṣà tàbí ẹ̀mí àìrì m̀ìràn. Àhunpò ìtàn kí í gùn rára nínú àwọn idán tó bá ní i, ó sì máa n lọ tààrà, kí í lójú. Idán aláhunpò ìtàn máa n sabáá jẹ̀ èyí tí òṣeré tàbí aṣèsínjẹ̀ tí ó ju ẹ̀yọ̀ ẹ̀nikan se.

Idán tí wọn kókó fi máa n sábaá fi síde eré ni idán ajemórìṣà (bí i ti Sàngó, Ọ̀bàtálá) àti idán ajeméranko (bí i ti erè/òjòlá, ọ̀nì, ọ̀bọ/irò, ẹ̀kùn; Adédèjì, 1969). Aládaáse ni idán ìṣide máa n jẹ̀, olórí ẹgbé eégún aláré náà ní í sì í máa se wọn. Àwọn irú idán méjì wònyí jẹ̀ mó ẹ̀sìn àwọn ìbọ̀ àti ìgbàgbọ̀ nínú àwọn babańlá Yorùbá. Idán ajemórìṣà ni wọn kókó máa n pa láti júbà àwọn òrìṣà náà. Léyìn náà ni idán ajeméranko. Àwọn ẹ̀ranko tí wọn máa n fi hàn maa n jẹ̀ àmì àlárokò ìran àwọn orílẹ̀ tí àwọn baba nílá yí dá sílẹ̀, tàbí kí ó ní àjòṣepò pèlú àwọn babańlá náà gan-an gégé bí àwọn ìtàn akonikayéfi ìran náà ti fi hàn. Bí àpẹ̀rẹ̀, babanlá àwọn ìran Erèlápà lo di eré bí ìtàn ti jẹ̀ kí á mò (wo Yémiítàn 1972). Ìtàn àwọn ìran ọ̀lójẹ̀ náà ní ǹnkan án se pèlú irò nípasẹ̀ Olúgbèè Àgan. A sì máa n gbọ̀ tí wọn máa n fi lára àwọn ẹ̀ranko náà kí àwọn orílẹ̀, ìdílẹ̀ àti ilú m̀ìràn. Àpẹ̀rẹ̀ ni “Omọ ẹ̀kùn”, “Omọ erin,” “Omọ erè lápà”

Léyìn èyí ni wọn yòò máa pa àwọn idán m̀ìràn bí idán ajemábirùn (bí i eléyín wanbọ, elétí ehoro, dindinrìn), idán ajemájèjì (Gànbàrí, Tápà), idán ajemòwà-ìbàjẹ̀ àwùjọ̀ (idán ọ̀dókọ̀ àti ọ̀falẹ̀, idán ọ̀mùtí, omọ̀ tí ó gba ọ̀pá lówọ̀ afójú), idán ajemòṣèlẹ̀ ojoojúmọ̀ àwùjọ̀ (Ìbèwò ọ̀yìnbó D. O.; Elésèè, ọ̀ba Ìgbàjà; Kúdèèfù, erú tí kò mọ̀ ọ̀ba) idán ajemótàn-ìṣèlẹ̀-gidi (Alátííngà, Jagunjagun Ìdàhòmi). Idán àparelé (ìyá ọ̀lómọ̀, tọ̀kọtìyàwó) ni wọn máa n fi kásè idan pípa nílẹ̀. Púpọ̀ lára àwọn idán wònyí ní ó máa n jẹ̀ àjùmòse, sùgbón àwọn kòòkan náà lè jẹ̀ àdáse (ìyá ọ̀lómọ̀, òkú ò̀róró). Gbogbo àwọn tí wọn bá n ru ẹ̀kú nínú ẹgbé ní ó lè kọpa bí òṣeré nínú àwọn idán náà.

4.1.4.3 Ikádíí

Idán àparelé ni àṣegbèyìn idán àwọn eléégún aláré. Kò sí ìgbà tí àwọn ò̀nwòran kò lè nàwó fún wọn ní ojú agbo eré sùgbón ti idán àparelé ni o máa n pò jù nítorí pé idán náà ni ó wuyì lójú jù tí a bá wo ẹ̀wà ìmúra àwọn eléré náà. Nígbà tí àwọn egúngún aláré bá ti fi idán àparelé yí pawó tẹ̀ ara wọn lórùn dáadáa, wọn yòò kádíí eré wọn nílẹ̀. Àwọn òṣeré eégún aláré kí í foru ṣeré, bí ojọ̀ bá tí n bora ni wọn yòò ti máa múra láti palẹ̀ eré wọn mó. Oníbàtá ni yòò ti máa fi bàtá ta wọn ní olobó pé ilé ti tó ó lọ. Àwọn elégbè náà yòò gba

orin tí alubàtá wọn bá dá, wọn yòò máa jó, wọn yòò máa lùlù láti fi orin dágberé pé àwọn ti n lọ.

4.2.0 Àpeṣere Idán/Eré Díè

A kò ní í lè ṣe àpeṣere gbogbo àwọn idán eégún alaré tí a ti là sílè lókè nítorí àkókò àti ààyè tí kò sí. Méta wònyí: idán ajemórìṣà, àjemówà ibàjé àti àparelé ni a oò fi ṣe àpeṣere.

4.2.1 Idán Ajemórìṣà

Lára àwọn òrìṣà tí àwọn eléégún alaré máa n pa idán wọn ni Şàngó, Ògún, Ọbàtálá, Èyò. Bí àwọn egúngún alaré bá fẹ pa idán Şàngó, bí àpeṣere, olórí egbé alaré náà ni yóo pidán náà. Ọṣèrè tí yòò pa idán náà yóo múra bí elégún Şàngó nípa wíwo gbérí Şàngó, yóo sán yèrì pupa àti wàbì Şàngó yòò sì gbé, labà Şàngó kòrùn, yóo mú oṣé lówó àti ṣere Şàngó lówó. Yóo gbé oṣù Şàngó tí a fi igi gbé sorí. Àwọn apèṣà yòò máa ki Şàngó ní mèsàn-án mēwáá. Oníbàtá yóo máa lu bàtá kíkankíkan, oṣèrè yíi náà yòò sì jó karakara. Lára ilù tí oníbàtá máa n lù fún un ni:

Oníşàngó dèwà nù, mo he é

Oníşàngó dèwà nù, mo he é

Bí Adédèjì (1969)ti là á yé wa, wọn máa n fi àwọn idán wònyí ṣe àṣòlè àwọn òrìṣà Yorùbá ni.

4.2.2 Idán Ajemówà Ibàjé Àwùjò

Lára àwọn idán ajemówà ibàjé tí àwọn eléégún alaré máa n pa ni idán ọmùtí. Bí àwọn eléégún alaré bá fẹ pa idán yíi, oṣèrè kan yóo múra bí ọmùtí, ó lè wò dànsíkí tí kò bá ṣòkòtò mu, kó dé filà rẹ ní ọnà tó pani lẹrìn-ín, bí aláìbíkítà. Ó le dé e kó kojá ipènpéjú, ó le gè é sí èyìn, ó sì le fi lé orí. Yóo wá gbé agbè emu kékéré lówó pèlú ahá tí ó fi n bu emu mu nínú rẹ, yóo sì máa ta gbòn-ón gbòn-ón kiri ojú agbo eré, ó lè máa pòfóló, kó máa ṣèsínjẹ eni tí n bì, kó sì máa ta lulè kiri, àwọn erò iworan yòò sì máa bì séyìn fún un. Bí àwọn oṣèrè eégún alaré mīràn tí wọn múra bí ọlópàá ṣe wá fi kónódó gbá a kúrò ní ojú agbo, àwọn oníbàtá yóo máa fi ilù fohùn pé,

Ọmùtí fara ṣòfò; igí dá

Ọmùtí fara ṣòfò; igí dá,

Igí dá, igí dá

Ọmùtí fara ṣòfò; igí dá

Ìdán yíi wà láti fi àwọn ọmùtí ṣèfẹ, àti láti fi hàn pé imutipara débi kí èeyàn máa da àlàáfíà àwùjò láàmú lòdì sí òfin; lórò kan pé imutipara kò lérè (Adédèjì 1969).

4.2.3 Idán Àparelé

Idán iyàwó, tàbí toṣoṣiyàwó ni àwọn eégún alaré máa n sáà pa gbèyìn iṣeré wọn lójú agbo. Gégé bí a ti sọ idán yíi ní í máa rẹwà jù lọ nínú àwọn idán wọn. Owó iyebíye ni wọn máa n ná láti pèsè aṣò àti ohun oṣò imúra iyàwó. Bí àwọn eégún alaré bá ti n pa ọkan nínú àwọn idán yíi, eré ti n wá sópin niyẹn. Ìdí niyí tí Yorùbá fí máa n sọ pé “Bí eégún bá diyàwó, Baálè a dide”. Ó lè jé pé iyàwó tó n fómọ lóyàn ni idán iyàwó tí àwọn eégún

aláré máa fi ɛ̀ se idán aparelé, tàbí oko àti iyàwó rẹ̀ tí wọn jìjọ́ n kówò rìn. Bí ó bá jẹ̀ pé iyàwó tí ó n fómọ́ lóyàn ni, eégún tó múra bí iyàwó, tó gbé omọ́ lówó ni wọn ó fi hàn. Omólángidi ni yóò fi ɛ̀ se omọ́ nàà, yóò fi aṣọ̀ tàbí igi ɛ̀ oyàn, yóò di bèbè sídì yóò sì máa ɛ̀ isínjẹ́ fífún omọ́ lóyàn. Yóò máa jó káàkiri ojú agbo, wọn óó sì máa kòrin pé:

Omo lerè ojà,
 Omo lerè ojà ò
 Èdùmàrè kó fún gbogbo wa lómọ
 Omo lerè ojà (Adédèjì 1969)

Arokò iwúre tíwón n fi idán nàà pa fún àwọn òhwooran wón ni orin yìí ti tùmò yẹn. Wón n wúre fún àwọn òhwooran wón wí pé Kí Olódùmarè pèsè omọ́ fún wón tí yóò jẹ̀ ààrò lẹ̀yìn tí wón bá papòdà tán tí òrò wón kò fi ní í dàbí ti ejò tí ó gba orí àpáta kojá lásán tí kò ní ipa kankan. Àwọ̀ yorùbá gbà pé ojà tàbí àjò ni ayé yìí, bó pẹ̀, bó yá, a ó padà rọrun. Bí èyàn bá sá lọ sí ojà èyàn kì í sun ibẹ̀.

Bí wón ti n pa idán yìí ni àwọn òhwooran yóò máa ta wón lórẹ̀ lóríṣíríṣi. Bí eré yìí bá ti n lọ lówó, àwọn egbé eléré yòókù yóò ti máa palẹ̀ mó, bí wón bá sì ti palẹ̀ mó tán, wón yóò yí orin padà sí orin idágbéré. Èṣà díẹ̀ díẹ̀ le máa yí wónú è sùgbón kì í pò rẹ̀rẹ̀, wón yóò padà sí ilé tí wón dé sì nínú ilú tí wón gbé eré wá nàà. Àpẹ̀rẹ̀ orin idágbéré kan nìyí.

Ilé yá, ilé màmà yá o
 Ká má ba à dáláṣejù, ilé yáá
 Àwọn méjì mírán tó gbajúmọ̀ nínú orin idágbéré àwọn eégún aláré ni,

E jẹ́ ká relé, ilé là n lọ
 Ojẹ kan ò sàwoṣàwo, kó gbàgbé ilé

Àwa n lọ, ó digbà ó ɛ̀
 Ká má fikú yara wa,
 Ká má fàrùn yara wa

5.0 Ìṣoníṣókí

Nínú idánilékò yìí, a ṣagbéyèwò eré oníṣe eégún aláré. A ɛ̀ àlàyé pè kò sí awuyewuye lórí pé eré oníṣe ni eégún aláré. A ɛ̀ agbéyèwò àwọn àbùdá iṣeré eégún aláré. A sọ pé iṣe iran ni. A jíròrò lórí egbé eégún aláré, àwọn òṣèré àti iṣe onà wón, a ɛ̀ àlàyé bí wón ɛ̀ máa n gbé eré káàkiri àti ètò onígbeésè méta (iṣide, idán pípa àti ikádìí) tí wón máa n tẹ̀lé nínú iṣeré wón kí a tó wá ɛ̀ àpẹ̀rẹ̀ díẹ̀ nínú irú àwọn eré wón nàà.

Ìgbésè inú iṣeré àwọn eleégún aláré kì í sábaà yàtò síra, sùgbón oríṣíríṣi ni idán tí eleégún aláré kòòkan máa n pa. Bẹ̀ẹ̀ sì ni egbé aláré kòòkan ló ní imò-ón-ɛ̀ nínú onà iṣeré wón kan, ó kéré tán tí ó ju tẹ̀gbé mírán lọ. Irú onà iṣeré bẹ̀ẹ̀ ni egbé nàà yóò gbajumò fún jù lọ. Gégé bí àpẹ̀rẹ̀, kò sí egúngún aláré tó le jó bíí Lébe, kò sì sí olókìtì bí Eyẹ̀bà. Bí ó bá di pé kí á pẹ̀ṣà tó gbayì, Àjàngílá ló niyẹn. Bó bá wá jẹ́ ká

padán oríṣìrìṣì ní, kò séégún aláré tó le padán Ayélabólá. Nínú ká ṣàfihàn oríṣìrìṣì ère làwọn Agbégijó tí gbayì jùlọ.

6.0 Iṣẹ̀ Àmúṣe

1. Àwọn orúkọ mīràn wo ni wọn tún máa n pe àwọn eléégún aláré. Kí sè ní ìdí tí ó fi jẹ̀ pé orúkọ eégún aláré ni ó mọ́yán lórí jù lọ.
2. Irú ilù wo ni àwọn eléégún aláré máa n jó sí? Ní ṣókí, jíròrò lórí àjọṣe àwọn onílù nàà pèlú àwọn ọmọ ẹgbé yòókù.
3. Ṣàpèjúwe ṣeré idán eégún aláré méjì tí ó bá wù ó?
4. Kọ méjì nínú àwọn orin tí àwọn egúngún aláré máa n kọ nínú àwọn idán wọn sílẹ̀ kí o sì ṣàlàyé itumọ̀ ohun tí wọn n sọ nínú rẹ̀ ní kíkún?
5. Dárúkọ ẹgbé egúngún aláré mēta àti irufé idán tí ikòòkan wọn gbajúmò fún jù lọ?

7.0 Ìwé Ìtókasi

Adédèjì, J.A. 1969. “The Alàrìnjó Theatre, Àpilẹ̀kọ fún Oyè Ìmọ̀ ìjìnlẹ̀ gíga, Yunifásitì Ìbàdàn, Ìbàdàn.

_____ 1972. “The Origin and Form of the Yorùbá Masque Theatre”. *Cahier d’études Africaines*, 12:2, o.i 255-276.

_____ 1978. Alàrìnjó: “The Traditional Yorùbá Travelling Theatre” nínú Oyin Ògunbà àti Abíolá Irele (olóòtú) *Theatre in Africa* Ìbàdàn: Ìbàdàn University Press.

Babalọ́lá, S. A. 1966. *Content and Form of Yorùbá Ìjálá*. Oxford University Press, London.

Babáyemi, S.O. 1980. *Egúngún Among Yorùbá Ọ̀yọ̀ Yorùbá*. Ọ̀yọ̀ State Council of Arts and Culture, Ìbàdàn.

Gotrick, I. 1984. *Apidán Theratre and Modern Drama: A Study in a Traditional Yorùbá Theatre, its Influence on Modern Drama by Yorùbá Playwrites*. Almqvist and Wiksell International, Armsterdam.

Johnson, J.A. 1921. *The History of Yorùbá: From the Earliest Time to the Beginning of the British Protectorate*. Routledge and Kegan, London.

Ògúndèjì, P.A. 1992. *Yorùbá Drama 1 (Eré Oníṣe Yorùbá 1)*. Ìbàdàn: Centre for External Studies, University of Ìbàdàn, Ìbàdàn.

_____ 2000. *Ritual as Theatre, Theatre as Ritual: The Nigerian Example* Ìṣẹ̀ṣe monograph Series, Ìbàdàn Cultural Studies Group, Ìbàdàn.

Ògúndèjì, P. A. 2005. “Forms and Functions of Traditional Theatre Practice in Nigeria” nínú S. Adémólá Àjàyí olóòtú, *African Culture and Civilization*, Atlantis Books, Ìbàdàn àti Ìbàdàn Cultural Studies Group, University of Ibàdàn, o. i. 211 – 245, Ìbàdàn